

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

geçiş çağı

Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)

Terence K. Hopkins
Immanuel Wallerstein

Terence K. Hopkins
Immanuel Wallerstein

avesta | DÜŞÜNCE: 64 | 2
The Age of Transition
Trajectory of the World-System
1945-2025
Geçiş Çağı / Dünya Sisteminin Yörüngesi
1945-2025
Terence K. Hopkins-Immanuel Wallerstein

Editor: Abdullah Keskin
Kapak: Ahmet Naci Fırat
Mizanpaj ve Tashih: Avesta
Birinci Baskı: 2000, İstanbul
Baskı: Gülen Ofset

© Avesta Yayınları, 1999
Tanıtım amacıyla yapılacak alıntılar dışında
yayınevinin izni alınmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz

AVESTA BASIN YAYIN
REKLAM TANITIM MÜZİK DAĞITIM LTD. ŞTİ.
Asmalı Mescit Sokak
Şahin Han 35 / 403
BEYOĞLU / İSTANBUL
Tel-Fax: (0212) 251 71 39

İstasyon Caddesi, K. İsmail Paşa 2. Sokak
Abdi Paşa Apt. Giriş Katı
OFİS / DİYARBAKIR
Tel-Fax: (0412) 222 64 91

ISBN: 975-7112-64-X

GEÇİŞ ÇAĞI

DÜNYA SİSTEMİNİN YÖRÜNGESİ (1945-2025)
İngilizceden Çevirenler
Nuri Ersoy, Ender Abadoğlu
Orhan Akalın, Yücel Kaya

avesta | DÜŞÜNCE

İÇİNDEKİLER

YAZARLAR HAKKINDA: Immanuel Wallerstein, Ekonomiler, Tarihsel Sistemler ve Uygarlıklar Üzerine Çalışmalar için Fernand Braudel Merkezi'nin yöneticisi ve Binghamton Üniversitesi'nde Sosyoloji Profesörü'dür. Uluslararası Sosyoloji Derneği'nin (1994-98 yılları arasındaki) Başkanı olarak 1993-95 yılları arasında toplanan Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması için Gulbenkian Komisyonu'na başkanlık yapmıştır. Bu komisyon, çalışmalarını Sosyal Bilimleri Açın (Stanford University Press 1996, Türkçe çevirisi: Metis Yayınları 1997) adlı raporda yayımlamıştır. Wallerstein, dünya sistemleri hakkında öncü nitelikteki bir çalışma olan üç ciltlik Modern Dünya Sistemi (Academic Press 1974, 1980, 1989) ile adını duyurmuştur. Son kitapları arasında Jeopolitik ve Jeokültür (Cambridge University Press 1991, Türkçe çevirisi: İz Yayıncılık, 1993) ve Sosyal Bilimleri Düşünmemek: 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırları (Polity 1991, Türkçe çevirisi: Avesta Yayınları, 1999) bulunmaktadır. Terence K. Hopkins, Binghamton Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Yüksek Lisans Programını kurmuş ve uzun bir süre yöneticiliğini yapmıştır Aynı zamanda Ekonomiler, Tarihsel Sistemler ve Uygarlıklar Üzerine Çalışmalar için Fernand Braudel Merkezi'nin Yönetim Kurulu üyesidir. Binghamton'a gelmeden önce Columbia Üniversitesi ve West Indies Üniversitesi'nde ders vermiştir. Dünya Sistemleri Analizi'nin yazarlarından biridir. John Casparis, Binghamton Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Doçent'tir. Georgi Derlugian, Northwestern Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Yardımcı Doçent'tir. Richard Lee, Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılandırılması için Gulbenkian Komisyonu'nun Bilimsel Sekreteri'dir. Diğer yazarlar Satoshi Ikeda, Sheila Pelizzon, Thomas Reifer, Jamie Sudler ve Faruk Tabak, Fernand Braudel Merkezi'nde Araştırmacı olarak çalışmaktadırlar.

Önsöz / 7

1. Dünya-Sistemi: Bir Kriz Var mı? Terence K. Hopkins
Immanuel Wallerstein / 9

BİRİNCİ KISIM

KURUMSAL VEKTÖRLER (1945-1990)

2. Devletlerarası Sistem, Thomas Reifer-Jamie Sudler / 25
1945'ten 1967/73'e Soğuk Savaş yapısının oluşumu / 25
1967/73'ten 1990'a: Devletlerarası sistemdeki değişiklikler / 43
3. Dünya Üretimi, Satoshi Ikeda / 57
Genişleme; bütünleşme ve kutuplaşma / 60
Uluslararası şirketlerin artan rolü / 68
Sanayi sektörü / 72
Hizmet sektörü / 81
ABD hegemonyası ve dünya-ekonomisi / 88
Sonuç / 92
4. Dünya Emek Gücü, Faruk Tabak / 112
Pax Americana ve Taylorizmin küresel yayılımı / 115
Taylorizmin küresel menzili / 123
Sermayenin yayılmasının ve emek kontrolünün değişen içimleri / 132
Yarıproleter hanelerin artan egemenliği / 139
5. Dünya Beşeri Refahı, Schelia Pelizzon-John Casparis / 148
1945'ten 1967/1973'e: Refah devletinin en yüksek noktası / 150
1. Sağlık / 153
2. Eğitim / 155
3. Gıda / 160
1967/73-1990: Refah devletine saldırı altında / 166
1. Sağlık / 173
2. Eğitim / 177
3. Gıda / 180
6. Devletlerin Toplumsal Birliği Sağlama Gücü, Georgi M. Derlugian / 186
1945-1967/73: Evrensel huzura kavuşma dönemi / 186
1967/73'ten 1990'a: Çöküş zamanı / 201

ÖNSÖZ

7. Bilgi Yapıları, *Richard Lee* / 225
1945'ten 1967/73'e: Uzlaşmanın kuruluşu / 226
Karşı-yönelimler, direniş ve yüzleşme / 234
1967/73'ten 1990'a: Çelişkiler ve dönüşüm / 244
İlerlemenin belirsizliği / 245
Tartışılabilir bir bilim / 249
Yıkılan disiplin sınırları / 253
Geçiş içerisinde bir dünya / 258

İKİNCİ KISIM GENEL DEĞERLENDİRME

8. Küresel Resim: 1945-90, *Immanuel Wallerstein* / 263
9. Küresel Olaslıklar 1990-2025, *Immanuel Wallerstein* / 284
Bibliyografya / 307

Bu kitap, Binghamton Üniversitesi, Fernand Braudel Ekonomi, Tarihsel Sistemler ve Uygarlık Araştırmaları Merkezi Yörünge Araştırması Çalışma Grubu'nun ürünüdür.

Yörünge Araştırması Çalışma Grubu'nun, bu kitabın yazarları arasında adı geçmeyen ama bu proje çerçevesinde inceleme raporları hazırlayan katılımcıları şunlardır: Farshad Araghi, Shuji Hisaeda, Hakiem ve Margo Nankoe ve Jose A. Mota Lopes. Grup ara bulgularını, 1992 Aralık ayında Binghamton'a üç günlük seminer için gelen ve aşağıdaki isimlerden oluşan bir akademisyen grubuna sundu: Bruce Cumings (Tarih ve Siyaset Bilimi, Northwestern University, ABD), David Gordon (İktisat, New School for Social Research, ABD), Otto Kreye (Starnberger Institut, Almanya), Saul Mendlowitz (Dünya Düzeni Modelleri Projesi, New York, ABD), Alejandro Portes (Sosyoloji, Johns Hopkins University, ABD), Robert Wade (Kalkınma Araştırmaları, University of Sussex, Birleşik Krallık) ve Boaventura de Sousa Santos (Centro de Estudos Sociais, University of Coimbra, Portekiz). Onların akıl dolu ve canlı yorumları, bizi, argümanlarımız üzerinde daha fazla düşünmeye ve anlatının yapısını yeniden oluş-

turmaya yöneltti. Bize yardım etme konusunda gösterdikleri ilgiye teşekkür ederiz ve tabii ki her türlü hatanın sorumluluğu bize aittir. Son olarak, projenin Bilimsel Sekreterliğini Satoshi Ikeda severek ve özverili bir şekilde yürütmüştür.

Proje, "Dünya Sisteminde Hegemonya ve Rekabet: Yönelimler ve Jeopolitik Düzenlemelerin Olası Sonuçları, 1500-2025" başlıklı projenin bir bölümü olarak John D. ve Catherine T. MacArthur Vakfı tarafından finanse edilmiştir. Ana projenin asıl sorumlu araştırmacıları Giovanni Arrighi, Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein'dir. Bu projenin diğer bölümü geçmişteki farklı hegemonyaların ve bir hegemonik rejimden bir diğerine geçişin tarihsel kalıplarının karşılaştırılması ile ilgilidir. Dünya-sisteminin bugünkü ikilemlerini anlamak için öyküye 1500'lerden başlanması gerektiğine ilişkin tezimizi kabul ettikleri için MacArthur Vakfı'na ve özel olarak Kennette Benedict'e teşekkür ederiz.

1. DÜNYA-SİSTEMİ: BİR KRİZ VAR MI?

Terence K. Hopkins ve Immanuel Wallerstein

1990'lar dünya-sisteminde büyük bir politik belirsizlik, entellektüel bulanıklık ve dünya-sisteminde yaygın bir toplumsal korku dönemidir. Bazı yorumcular için bu durum, yalnızca yeni bir yüzyıla değil, özellikle yeni bir binyıla girecek olmamız nedeniyle şiddetlenen bir fin-de-siècle* psikolojisinin sonucudur. Diğer pekçok yorumcu gelişen durumu çok daha ciddi sorunların bir yansıması olarak ele almaktadır. Bu son görüş dünya kamuoyunda daha fazla yankı bulmaktadır.

İlk büyük belirsizlik, içinde yaşadığımız dönemi, 1945-1990 arasını, kolektif olarak nasıl değerlendirmemiz gerektiği konusundadır. Bu dönem birçok yönden dikkate değer bir dönemdir. Modern dünya-sisteminin 500 yıllık tarihi boyunca en muazzam genişleme dönemidir. Aynı zamanda Amerika kıtasının 1775 ile 1825 yılları arasındaki elli yıllık sömürgelikten kurtuluş döneminden beri yaşanan en muazzam kurtuluş dönemidir. Üstelik bu kez sömürgelikten kurtulanlar beyaz yerleşimciler değil, dünyanın beyaz olmayan halklarıdır. Son olarak bu dönem, dünya-sisteminin bütün bölgelerini saran ve iki görkemli kahramanın-

* Yüzyıl sonu (-ç.n.)

dan birinin kelimenin tam anlamıyla çözülmesiyle görülmeye değer bir şekilde sona ermiş gibi görünen olağanüstü yoğun bir soğuk savaş dönemidir.

Kim ne kazandı? Birçok insanın aklında bu soru var. Şu anda George Bush'un söz verdiği yeni dünya düzenine kavuştuk mu? Mevcut raporlara bakarsak pek de değil. Gazetelerde her gün dünyanın yeni bir bölgesinde toplumsal parçalanma nakaratları okuyoruz -birkaç tanesini sayacak olursak Balkanlar'da, Kafkasya'da, Karayipler'de, ve Los Angeles'ta. İlerlemenin kaçınılmazlığına ve herkesin çocuklarının ve torunlarının daha fazla zenginliğe ve daha fazla özgürlüğe sahip olacağını kesinliğine dair Batı inancı son yıllarda ciddi bir biçimde sorgulanmaya başlanmıştır. Bu inanç soğuk savaş süresince ABD'nin -ABD'li devlet adamlarının, politika belirleyen kişilerin ve akademisyenlerin- söyleminin temelini oluşturmuştur. George Bush bu inanç adına bize "yeni bir dünya düzeni" vaatlemiştir.

Bu kitapta dünya sisteminin önümüzdeki 25 ila 50 yıl içerisindeki yörüngesine dair akla yakın projeksiyonlarda bulunabilmek amacıyla 1945 ile 1990 arasında dünya-sisteminde neler olduğunu değerlendirmeye çalışacağız. Fakat, 1945-1990 yılları, 16. yüzyılda doğan bir tarihsel-toplumsal sistem olan modern dünya-sisteminin uzun tarihinin son dönemi olduğu anlaşılmadan uygun bir şekilde değerlendirilemez. 16. yüzyıldan itibaren bir dizi kurumsal alan tekrar tekrar inşa edilmiştir. Bu kurumlar, İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan beri insanların faaliyetlerini düzenlemeye devam etmiştir. Bizim görüşümüze göre önümüzdeki 25 ila 50 yıl boyunca giderek daha fazla zorlanarak da olsa düzenlemeye devam edeceklerdir.

Giderek evrilen bu kurumsal alanları dünya-sisteminin "vektörleri" olarak adlandıracaktır. Bu vektörler toplumsal içinde eylemin gerçekleştiği sürekli olarak evrilen yapısal çerçeveyi sağlayan karmaşık süreçler anlamına gelmektedir. Bizim görüşümüze göre modern dünya-sistemi tarihsel varoluşu boyunca bu şekilde, ayırdedilebilir fakat birbirinden ayrılmaz altı vektör geliştirmiştir: Devletlerarası sistem, dünya üretiminin yapısı, dünya emek gücünün yapısı, dünyadaki beşeri refah kalıpları, devletlerin top-

lumsal birliği sağlama gücü ve bilgi yapıları.

Bu altı vektörden hiçbirisi diğerlerinden yalıtılmış bir şekilde gelişmemiştir (bizim görüşümüze göre gelişemezdi de). Bu vektörler hiçbir şekilde otonom kuvvetlerin mevkiileri olarak da düşünülmemelidir. Daha ziyade her vektör diğerlerine oldukça bağımlı olarak, tek, mükemmel olmayan, organik bir bütünün bir-biriyle ilişkili bir dizi yüzünü oluşturmaktadır. Herhangi birinin kendi içinde ya da birbirleri arasında meydana gelebilecek bir sarsıntı, tıkanma ya da dönüşüm genellikle kısa bir zamanda, diğerlerini de görünür bir biçimde etkileyecektir.

Devletlerarası sistem her zaman var olan birşey değildir. Dünya-sisteminin bir yaratımı ve biçimlendirici bir ögesidir. Coğrafi kapsamı ve politik derinliği, karmaşıklığı giderek karmaşıklaşan üretim sistemini oluşturan emek sürecinin aksel bölünme ve bütünleşmesinin uzaysal yayılımı ile el ele genişlemiştir. Devletlerarası sistem birçok parçadan oluşmuştur: Diplomasi ve diplomatik dokunulmazlığı belirleyen kurallar, devletlerarası anlaşmaları belirleyen protokoller ve çeşitli devletlerüstü kuruluşlar. Fakat hepsinden öte, devletlerarası sistem, her devletin (sınırlı) egemenliğinin karşılıklı olarak tanıdığı bir matris, güçlülerin zayıflara ya da birbirlerine (az ya da çok) zorla kabul ettirdikleri bir çerçevedir. Sık rastlanmasa da, bazen bir güç sistem üzerinde hegemonya tesis edebilecek derecede kuvvetli bir konuma sahip olabilmıştır. Devletlerarası sistem kısa bir dönem için de olsa bir hegemonya evresinde olduğunda (daha alışılmış bir durum olan güçler dengesi ya da büyük güçler arası rekabetin tam tersine), bir devlet sistemik yapıları biçimlendirerek ve sistemik politikalarının yalnızca daha güçsüz devletler tarafından değil, diğer güçlü devletler tarafından da neredeyse her zaman kabul edilmesini sağlayarak hatırı sayılır bir şekilde ve sürekli olarak "liderliğini" sergiler. Hegemonik güç, kaba güçten daha fazlasını, tamamen meşru bir otoriteden ise daha azını ifade etmektedir; kısacası dünya-ekonomisinde bir hegemonik güçtür, bir dünya imparatorluğu değildir. 1945'ten sonra ABD işte böylesi bir güç durumundaydı.

Devletlerarası sistem bugüne kadar savaşların içinde yapıldığı

çerçeveyi kurmuştur. Fakat daha da önemlisi, dünya üretim sisteminin sayesinde işlediği kabul edilen görünüşte serbest dünya pazarını kısıtlayan ve biçimlendiren çerçeveyi yaratmıştır. Modern dünya-sisteminde dünya üretimi, üretim araçlarına sahip olan ve bunları denetimi altında bulunduranların kurumsallaşmış temel kaygısının sermayenin sonsuz birikimi olduğu kapitalist dünya-ekonomisinin kuralları içinde yürütülmektedir. Tabii ki tek tek bütün üreticilerin bu motivasyona sahip olmadığı (ya da serveti sermayeye dönüştürme amacıyla hareket etmedikleri) ortadadır, fakat gerçekte bu motivasyona sahip olanlar olmayanlardan daha fazla serpilmiş ve ayakta kalmıştır. Bunu bir "dünya" üretim yapısı olarak adlandırıyoruz, çünkü meydana geldiği "dünya"da (bugün tüm yerkürede, fakat başlangıçta yerkürenin yalnızca bir bölümünde) bir meta zincirleri şebekesi var olagelmıştır. Bu şebeke çok sayıda devletin politik yetki alanı dahilinde olan başlıca ekonomik faaliyetleri birbirine bağlamaktadır, öyle ki, tek bir devlet, sınırları içerisindeki başlıca ekonomik faaliyetler açısından büyük önem arzeden üretim süreçlerinin tümünü hiçbir zaman kendi yetki alanı içinde toplayamaz. Dolayısıyla, üretim süreçleri arasındaki bağlantıları yöneten devletlerarası ilişkiler bir devletin sınırları içerisindeki üretim etkinliğinin kârlılığını çok ciddi bir şekilde etkilemiştir. Bu nedenle kârlılık "dünya pazarında rekabet edebilirliğin" (1990'larda sık sık duyduğumuz, ancak pek de anlamı olmayan bir laf) yalnızca kısmen bir fonksiyonu olmuş, daha çok, üreticilerin üretim faktörleri üzerinde devletlerin de yardımıyla görece olarak elde ettikleri tekelin derecesi tarafından belirlenmiştir. Eski tekeller, (dünya-ekonomisinin herhangi bir yerinden) karlı bir pazara yeni girenlerin oluşturduğu baskıyla çözülmekte ve daha fazla birikmiş sermaye, müteşebbislik becerisi ve kapsamlı politik erişimin bir bileşimine sahip olanlar, varlığını belirli bir süre için devam ettirebilecek yeni tekeller oluşturma becerisini her zaman (ya da neredeyse her zaman) gösterebilmektedirler. Bu kısmi küresel tekel her çoğu zaman, öncü sanayiler gibi daha mülayim bir adla anılırlar. Bu sanayilerin tekrar yaratılması dünya-ekonomisinin tekrar büyük bir genişleme sürecine girmesini, tükenmeleri ise dur-

gunlukları açıklamaktadır.

Dünya ölçeğinde sermaye birikim süreci dünyadaki üretim güçleri ve araçlarının sürekli olarak gelişmesini gerektirmiştir. Bu süreç son derece eşitsizdir ve emek süreçlerinin eksenel bölünmesinin ve bütünleşmesinin temelini, yani dünya üretiminin merkez-çevre şeklinde bölgelere ayrılmış örgütlenmesini sürekli olarak yeniden üretmiş ve derinleştirmiştir. Kapitalist dünya-ekonomisinin bir dünya-sistemi olarak tarihsel inşası, düzenleyici merkezlerden (başlangıçta tamamı Batı Avrupa'da yer alıyordu) gerilere doğru, önceleri büyüyen dünya-sistemini oluşturan ilişkilerin ve yapıların dışında kalmış bölgelere (ve halklara) uzanan meta üretim zincirlerinin kurulmasını gerektirmiştir. Bizim görüşümüze göre, kapitalist dünya-ekonomisi içinde dünyadaki halkların ve üretim süreçlerinin sistemik ve sürekli olarak çevreselleştirilmesi ve merkezi üretim süreçlerinin birkaç odakta konumlanması sistemdeki devletler arasında ve her devletin kendi içinde devam eden muazzam refah eşitsizliklerini açıklamaktadır.

Böylece (askeri güçleri ve politik etkinliklerine göre) güçlü ve zayıf devletler olduğu gibi, tanım gereği yüksek kâr getiren tekel-leri elinde bulundurma eğiliminde olan merkez bölgeler ve gerçek anlamda rekabetçi pazarlarda işleyen, dolayısıyla gerçek anlamda düşük kâr getiren faaliyetlerle karakterize edilen üretim süreçlerine ev sahipliği yapan çevre bölgeler mevcut olmuştur. Sistemdeki her devletin kendi içinde ve devletler arasında süregelen politik gerginliğin altında bu ilişkisel eşitsizlik yatmaktadır. Sermayenin sonsuz birikimi birincil amaç olarak kaldığı sürece bu gerginliğin üstesinden gelmek hiçbir zaman mümkün değildir, çünkü sermayenin sonsuz birikimi yüksek kâr getiren (dolayısıyla büyük ölçüde tekelleştirilmiş) ekonomik faaliyetlerin varlığını gerektirir. Herkes, yüksek kâr getiren faaliyetlerle aynı anda ilgilenmeye başladığı ölçüde gemi 'aşırı yüklenmiş' olacak ve birikim tükenecektir. Dolayısıyla ödüllerin eşitsiz dağılımı sermaye birikiminin zorunlu bir tamamlayıcısı ve sistemin vazgeçilmez bir özelliği olmuştur.

Bu eşitsizlik ihtiyacı dünya emek gücünün sürekli oluşumunun ayrılmaz bir parçası olmuştur. Eğer emeğin karşılığı her yer-

de aynı şekilde ödenseydi, kar oranları her yerde aynı, dolayısıyla da düşük olurdu. Uzun meta zincirlerinde tekeli mevkiiler görecek yüksek ücret ödenen küçük bir işgücüne sahiptir; bu mevkiilerdeki yüksek kar oranları ise kullandıkları çeşitli girdileri ve girdilerin girdilerini üretenlere ödenen çok daha düşük ücret düzeylerine bağlı olmuştur. Dolayısıyla dünya emek gücü çok sayıda meta zinciri içinde bir hiyerarşi oluşturur.

Dolayısıyla tüm dünyada meta zincirlerinin çevresel olarak adlandırdığımız bölümlerine baktığımızda, emeğin pazarlık gücünün politik olarak merkezden daha sıkı bir şekilde kısıtlandığı ödeme biçimleri görürüz. Bu kısıtlamanın en önemli mekanizmalarından biri (kölelik, borç yoluyla denetim ya da "geleneksel" düzenlemeler gibi bir dizi) zorla çalıştırma yöntemi olmuştur. Daha az açık ve daha az gözle görünür olan bir diğer mekanizma, ücretten elde edilen geliri tamamlayan ödenmemiş emek girdisine önemli ölçüde ihtiyaç gösteren, dolayısıyla ücretli emeği kullanan işverenlerin emek maliyetini azaltan hane halklarının inşasıdır (ki bu durum gerçekte hane halkı üyelerinin ürettiği artık değer işverenlere aktarılması demektir).

Fakat dünya emek gücü yalnızca çeşitli devletler ve işverenler tarafından biçimlendirilmemektedir. İşçilerin kendileri de -sen-dikal eylemlilik, göç, dayanışma ve yardımlaşma yoluyla- emek gücünün biçimlenmesine katılmıştır. Zamanla birbirini etkileyen baskılar sıklıkla işverenler için seçeneklerin sınırlandığı, azaldığı ya da dönüştüğü durumlara yol açmıştır. Bunun başlıca biçimlerinden biri, işgücünün devlet yapılarından, nihai olarak devletlerin jeopolitik olarak hareket etme, özellikle de yüksek kar getiren ekonomik faaliyetlere ev sahipliği yapma yeteneğini etkileyen yeni taleplerde bulunmasıdır. İşçilere ödenen gerçek ücreti hesaplamak için gözönüne alınması gereken bir "toplumsal ücretler" sistemi gelişmiştir. Bu toplumsal ücretlerin yer aldığı başlıca üç alan eğitim, sağlık ve yeniden dağıtım tahsisatları (örneğin emeklilik, işsizlik ve yardımlaşma sandığı ödemeleri) olmuştur. Tabii ki her zaman için akla gelebilecek bir soru, sermayeden emeğe bir yeniden dağıtımın mı olduğu, yoksa zaten işçiler tarafından elde edilen gelirin bir biçimden diğerine mi aktarıldığıdır.

Beşeri refah vektörünü ancak bütün gelir biçimlerini hesaplasak değerlendirebiliriz, ki bu vektör dünya-sisteminin politik istikrarı ve ekonomik etkinliği için çok önemlidir. Beşeri refah düzeylerinin yalnızca gerçek yelpazesi değil, bu yelpazenin nasıl algılandığı da sürekli evrilen bir durumdur. Dünya üretim faaliyetinin eşitsizliği -coğrafi, çevrimsel ve tarihsel olarak değişiklik gösteren- dünya refah düzeylerindeki eşitsizliğe büyüyerek yansımıştır. Refah düzeylerinin uzun vadede birbirine yakınlaşacağı inancı dünya-sisteminin önemli dayanaklarından biri olmuştur. Fakat bu yakınlaşmanın ve onun tersi olan kutuplaşmanın nasıl algılandığı, büyük ölçüde neyin ölçüldüğünün, ne zaman ölçüldüğünün ve kim tarafından ölçüldüğünün bir fonksiyonu olmuştur. Dünya-sistemindeki asırlık kaymalardan biri dünya refah düzeyindeki yakınlaşmayı/kutuplaşmayı etkili bir şekilde ölçme konusunda kollektif yeteneğimizin artmasıdır. Bu şekilde, daha dikkatli bir bakışın ortaya serdiği sonuçlar hiç de resmi görüşlerin iddia ettiği gibi değildir.

Devletler arası anlaşmazlıklar, dünya çapında kâr uğruna girilen rekabet, her zaman için hazır ve verimli olan ancak yüksek maliyetli olmayan bir dünya emek gücünü oluşturma yolundaki ısrarlı girişimler, dünyada refah düzeyleri arasındaki farkın giderek daha fazla dikkat çekmesi... tüm bunlar şiddet ve isyanlarla bölünmüş ve kargaşa içindeki bir dünya-sistemine yol açmıştır. Bu kargaşanın ortasında sistemi ayakta tutan şey toplumsal birliği sağlama konusunda giderek daha işlevsel olabilecek devlet yapılarının yaratılması ve sistemi meşrulaştırmaya hizmet eden bilgi yapılarının inşası olmuştur.

Geçen 500 yıl boyunca devlet yapıları giderek daha da güçlü hale gelmiştir. Hükümetler şiddet araçlarını tekelleştirmeye yönelerek iç düzeni sağlamaya ve sınırlarından her iki yönde de kimlerin ve nelerin geçiş yapabileceğini tanımlayarak devlet sınırları üzerinde denetimlerini güçlendirmeye çalışmışlardır. Kuşkusuz hiçbir devlet tam bir iç ve dış denetime ulaşamamıştır. Açıktır ki, bu konuda bazı devletler diğerlerine göre daha iyi durumdadır -ki bu da güçlü devletlerle zayıf devletleri ayırdederken kastettiğimiz şeyin bir yönüdür. Kısa vadede pek çok geriye dö-

nüş yaşansa da neredeyse tüm devletler devletin güçlendirilmesi doğrultusundaki asırlık yönelimin bir parçası olmuştur.

Devletlerin düzeni sağlama yetenekleri, kaynaklara (vergilen-dirme) dolayısıyla da personele (bürokrasi) hükmetme ve sağla-dığı hizmetler (güvenlik, altyapı, beşeri refah düzeyini artırma) sayesinde koyduğu kuralları kabul ettirme yeteneğinin bir fonk-siyonu olmuştur. Tabii ki tüm bu konularda devletler "tarafsız" hizmetkarlar olmaktan çok uzaktırlar. Tüm hükümetler "ulusal çıkarları" etkili bir şekilde gözetme ve (diğer devletlerin hükü-metleri ile birlikte) dünya-sisteminin uzun vadeli istikrarını ve sonsuz sermaye birikimini sağlama kapasitesini garantiye alma iddiasındadırlar.

Hükümetler bu amaçlara ulaşma çabalarında toplumsal birlik tutkalını giderek artan bir biçimde kullanmaktadır. Bu birliğin en önemli aracı milliyetçilik (ya da vatanseverlik) olarak adlandırdığımız şeydir. Milliyetçiliğin en temel teması, devlet içindeki in-sanların toplumsal durumları ve çıkarları ne kadar farklı olursa olsun ortak (ve çoğu zaman mitik) bir soydaşlık ve/veya atfedilmiş bir sadakat temelinde duygusal bir birlik oluşturduklarıdır (ya da oluşturmaları gerektirir).

Duygusal birliğe kimin dahil edileceği kararı milliyetçilik açı-sından her zaman bir karmaşaya neden olmuştur. Bu grup hiçbir zaman basit bir şekilde devletin yetki alanı dahilinde ikamet edenler olarak tanımlanmamıştır. Milliyetçiler sıklıkla devletin yetki alanı içinde ikamet etmeyen bazı kişileri kapsamak (ki bu giderek kaybedilen toprakların geri alınması için bir çağrıya dö-nüşebilir), ya da devlet sınırları içinde ikamet eden bazı kişileri dışlamak istemişlerdir. Kuşkusuz bir ulus onu görenin bakış açısı-yla ulustur ve bu bakış açıları değişebilir. Dahası, dünya emek gücünün yapılandırılması emeğin karşılığının ödenmesinde devlet sınırları dahilinde büyük ölçüde farklılık gösteren biçimlere yol açtığı ölçüde, "ulusun", işgücünün yalnızca bir bölümünü, çoğunlukla ırksal ve etnik kriterlere göre belirlenen bir bölümü-nü kapsayacak şekilde tanımlanması yolundaki baskılar her za-man var olmuştur. Dünya emek gücünün yapılandırılması emeğin karşılığının ödenmesinde devletler arasında farklılık gösteren

biçimlere yol açtığı ölçüde de ırkçılığın meşrulaştırılması gerek-miştir.

Dolayısıyla "milliyetçilik" çoğunlukla ırkçılığı içermiştir. Fa-kat kuşkusuz ırkçılığa karşı gelişen tarihsel mücadele içerisinde bir tepki olarak milliyetçilik ideolojisi sistem karşıtı hareketler tarafından sahiplenilmiştir ki, ulusal kurtuluş hareketleri ile kas-tettiğimiz şey budur. Bununla beraber, tarih boyunca milliyetçi-lilik genellikle -devlet sistemini meşrulaştıran temel öge olarak-modern dünya-sisteminin istikrarını bozmaktan çok pekiştiren bir güç olmuştur.

Bilgi yapılarına baktığımızda öykümüz daha karmaşık fakat daha açık bir hale gelir. Modern dünya-sisteminin bilgi yapıların-daki en önemli tek yenilik, bilgiyi organize eden merkezi meta-for olarak bilimin felsefe/teolojinin yerini alması ve gerçekte tek meşru bilimsel çaba olduğu iddiasındaki belli bir bilimsel yön-tem biçiminin (basit bir biçimde Newtoncu olarak adlandırabile-ceğimiz yöntemin) baskın hale gelmesidir.

Newtoncu bilimin çok önemli öğelerinden biri evrenselcilik iddiasıdır. Evrenselcilik son iki yüzyılın baskın dünya ideolojisi olan ve modern dünya-sisteminin jeokültürünü tanımlayan bir öge haline gelen liberalizmde doğrudan ifadesini bulan bir tema olmuştur. Liberal ideolojinin en güven verici ögesi, dünya-siste-minin çeşitli vektörlerinin yörüngesine ilişkin argümanı olmuş-tur. Liberalizm, beşeri refah düzeyleri arasındaki farkın azar azar kapanacağını ve şiddetin nihai olarak fiilen bertaraf edileceğini vaaz etmiş, azalan toplumsal eşitsizlikler sayesinde devletlerin toplumsal birliği tesis etme gücünün artacağı ve bu durumun şiddeti yok edeceği iddiasında bulunmuştur. Bir anlamda libera-lizm kargaşa ve uygarlığın hoşnutsuzluklarını tedavi etmek için sabırlı bir reformizm pratiği önermiştir.

Liberal evrenselcilik, ırkçılık ve cinsiyetçiliğe doğrudan muha-lefet içindeymiş gibi görünse de, aslında bunlarla ortakyasar bir gerilim içindedir. Bu ilişkiye milliyetçiliğin devletlerin toplumsal birliğini güçlendirmekteki rolünü tartışırken değindik. Hoşnut-suzluğu ve kargaşayı sınırlamanın bir biçimi olarak liberalizmin başarısı, kahramanlarının toplumsal "ilerlemeye" ilişkin sundu-

ğu kanıtların doğrudan bir fonksiyonu olmuştur. Bu tezi 19. yüzyılda gayet iyi bir şekilde savunabilmişlerdi, ancak 20. yüzyılda tutarlı bir şekilde savunabilmeleri çok daha zor olmuştur.

Bununla birlikte dünya-sisteminin jeokültüründeki temel öğeler olarak bilimselciliğin/evrenselciliğin/liberalizmin bileşimi uzunca bir süre dünya-sistemindeki gerilimleri gözlerden saklamaya, böylelikle sonuçta kontrol altında tutmaya hizmet etmiştir. Bugün önümüzdeki soru şudur: Bu gerilimler hâlâ kontrol altında mıdır? Yoksa dünya-sisteminde bir kriz mi vardır?

Bu konuyu ele almak için öncelikle modern dünya-sisteminin bir özelliğini, tüm diğer tarihsel sistemlerle ortak olan bir özelliğini belirtmek durumundayız. Bir tarihsel sistem hem sistemik hem de tarihseldir. Yani bir sistem olarak tanımlanmasını sağlayan dayanıklı -dayanıklı, ama tabii ki ebedi olmayan- yapılara sahiptir. Aynı zamanda, bir sistem zamanda ardarda gelen iki noktada hiçbir zaman aynı olmayacak şekilde an be an evrimlenmektedir. Yani, sistemin bir tarihi vardır ve sistem yalnızca dayanıklı yapısı nedeniyle değil aynı zamanda özel ve benzersiz tarihsel yörünge nedeniyle de verili bir anda olduğu gibidir.

Bunu tasvir etmenin bir diğer yolu sistemin (normal salınımlarından geçen dayanıklı yapıların kaynaklanan) çevrimsel ritimleri ve (bu yapıların sürekli evriminden kaynaklanan, bir yönü olan vektörler olan) asırlık yönelimleri olduğunu söylemektir. Modern dünya-sistemi de (her tarihsel sistem gibi) hem çevrimlere hem de yönelimlere sahip olduğu için (çevrimler sisteminin dengesini tesis ederken yönelimler sistemi “dengeden uzağa” götürür). Yönelimler çevrimsel ritimlerin zaman içerisinde sistemin uzun dönemli (görelî) dengesini tesis edemeyecekleri bir durum yaratacaklardır. Bu gerçekleştiğinde bir “krizden”, sistemin sona erdiği veya bir ya da birden çok sistemle yer değiştirdiği kesin bir dönüm noktası anlamında gerçek bir krizden söz edebiliriz. Böylesi bir kriz tekrar eden (çevrimsel) bir olay değildir. Sistemin ömrü boyunca tek bir kez meydana gelir ve tarihsel olarak ömrünün sonuna geldiğine işaret eder. Ani bir olay değildir, bir “dönüşüm”dür, birkaç kuşak süren uzun bir dönemdir.

Yeni bilimin terminolojisiyle sistemin çatallaştığı andır, yani

eğer salınımlar dengeden çok uzaktaysa, eğri bir ya da birden çok yeni yörünge oluşturmak üzere uçup gider. Bu noktada her zaman birden çok olasılık vardır ve sonucun (ya da sonuçların) ne olacağını önceden belirlemenin yolu yoktur. Yapılabilecek tek şey bir çatallaşmaya yaklaştığımız (ya da halihazırda bir çatallaşmanın ortasında olduğumuz) olasılığını teslim etmektir.

Bu kitabın araştırma tasarımının amacı da budur. 1945-90 dönemine baktığımızda, ilk elde birkaç nokta gözümüze çarpar. Bu dönem, inanılmaz bir küresel genişleme dönemi olarak başlamıştır, ancak bu genişleme daha sonra yavaşlamıştır. Dünya-sisteminde sorgulanamaz bir ABD hegemonyası dönemi olarak başlamıştır, daha sonra bu hegemonya da inişe geçmiştir. Her iki fenomen için de kayma noktasını 1967/73 olarak teşhis etmiş bulunuyoruz.

Küresel ekonomik genişleme ve daralma dönemleri zaman zaman Kondratieff çevrimleri olarak da adlandırılır. Bu çevrimler 45 ila 60 yıl sürer ve bazen bir zenginlik çağından ya da bir büyük bunalım çağından söz eden tarihçiler tarafından da zikredilir. Bir Kondratieff genişlemesinin ya da A-evresinin 1945 dolaylarında başladığına, daha sonra bunu 1990'lara kadar devam eden bir durgunluğun (ya da B-evresinin) izlediğine inanıyoruz. Eğer hikayemizi 1990 yılında bitiriyorsak, bu kısmen jeopolitik kronoloji nedeniyle, kısmen de bu araştırmayı 1990 itibarıyla yaptığımız içindir.

Hegemonik çevrimler Kondratieff çevrimlerinden çok daha uzundur. Bir büyük gücün diğer bir büyük güçle girdiği rekabeti kazanması ve tam olarak hegemonik hale gelmesi uzun bir zaman alır. Hegemonik hale geldiğinde bu konumunu gücünü sürdürmek için kullanır. Bununla beraber, bir tarihsel sistem olarak kapitalist dünya-ekonomisinin doğası gereği gücü sürdürmek için harcanan çabalar yine o gücün altını oyar, dolayısıyla gücün görelî olarak inişe (ve tabii ki yeni bir hegemonya kurmaya talip olan diğer güçlerin yükselişe) geçtiği uzun süreci başlatır.

Önceki hegemonik güç, yani Büyük Britanya 1870'lerde inişe geçmeye başlamış ve bu tarihten itibaren ABD ve Almanya Büyük Britanya'nın halefi olabilmek için uzun bir mücadeleye girişmiş-

lerdir. İki dünya savaşı (aslında belli bir arayla tek uzun dünya savaşı) sonunda ABD mücadeleyi 1945'te kayıtsız şartsız kazanmıştır. Gerçek hegemonya dönemi bu tarihten sonra başlamış, 1967/73'te ise ABD gücü inişe geçmeye başlamıştır.

Dolayısıyla 1967/73'ü iki çevrimsel eğrinin tepe noktası olarak görüyoruz: Daha kısa olan ve 1945'ten 1997'a kadar süren Kondratieff çevrimi ile daha uzun olan ve 1873'ten 2025/2050'ye kadar sürecek olan hegemonik çevrim. Bu kendi başına ilginç bir durumdur, ancak modern dünya-sistemi açısından olağanüstü bir şey değildir. Hatta sistemin normal çevrimsel işleyişini yansıtır gibi görünmektedir. Bununla birlikte, ortaya koymak istediğimiz soru şudur: 1967/73 daha uzun bir eğrinin, 1500'den yakın gelecekteki bir zamana kadar sürecek olan bu tarihsel sistemin yaşam eğrisinin tepe noktası mıdır? Bir tarihsel sistemin yaşam eğrisi Kondratieff çevrimlerinin ya da hegemonik çevrimlerin eğrileri gibi çan eğrisi şeklinde değildir. Bir tarihsel sistemin eğrisi tepe noktasına erişene dek yukarı doğru çıkar, ardından göreceli olarak daha hızlı bir şekilde tepetaklak iner. Bir çevrimsel ritmin değil, asırlık yönelimlerin bileşiminin grafiğidir.

Böyle bir sorunun cevabını nasıl bilebiliriz? Yöntemimizin oldukça basit olduğunu düşünüyoruz: Ortaya konulan soruya cevap aramak. Daha önce özetlenen altı vektör üzerinde çalıştık. Dünya-sisteminin bu altı vektörünün her birini iki dönem halinde birer bütün olarak tanımlamaya çalıştık: 1945-1967/73 dönemi ve 1967/73-1990 dönemi. Her bir vektör için bu iki dönem arasında dikkate değer farklılıklar bulduk. Bu uygulama kitabın 2. Bölüm'den 7. Bölüm'e kadar olan kısmını oluşturmaktadır.

Daha sonra (8. Bölüm'de) parçaları herşeyi içine alan tek bir bütün halinde biraraya getirmeye çalıştık. İkinci döneme, yani B-dönemine ilişkin bulguları birinci döneme, yani A-dönemine ilişkin bulgularla karşılaştırarak değişikliklerin ne kadarının Kondratieff çevrimlerinin ya da hegemonik çevrimlerin tekrar eden işleyişleriyle açıklanabileceğini sorduk. Bu iki çevrimsel ritme atfedilebilecek değişiklikleri çıkardığımızda geriye ne kadar büyük bir artış kalmaktadır? İkinci dönemde meydana gelen ne tür değişiklikler Kondratieff ya da Hegemonya çevrimsel ritimleriyle

açıklanamaz? Önemli bazı değişikliklerin bu yolla açıklanamayacağını bulduk. Sonra da bu değişikliklerin bir "kriz", bir çatalanma başlangıcı olup olmadığını sorduk.

Son olarak 9. Bölüm'de orta vadeli gelecek (1990-2025) hakkında projeksiyonda bulunduk. Uygulama mantığımız şudur: Eğer 1967/73 aynı zamanda bir sistemik krizin ya da başaşağı gidişin başlangıcıysa çatalanma sırasında -yani orta vadede- ne beklemeliyiz? Kısa cevap düzensizlik, hatırı sayılır bir ölçüde düzensizliktir. Fakat öngörülen düzensizliğin daha özgül vasıflarını bulmaya, resmi ayrıntılandırmaya ve önümüzdeki gerçek tarihsel alternatiflerin bazılarını ileri sürmeye çalıştık.

Sonuç önceden belirlenemez, dolayısıyla öngörülemez olsa da, bu durum oturup da çaresizce fırtınanın bizi sarmasını beklememiz gerektiği anlamına gelmemelidir. Her tarihsel krizde olduğu gibi önümüzde gerçek tarihsel seçenekler vardır. Bu seçeneklerin açık bir şekilde ayırdına varanlar ve ortak çaba ile davrananlar, tercih ettikleri sonuca ulaşmaya tarihin görünmez eline inananlardan daha yakındırlar. Elinizdeki kitap bu çabaya yardımcı olmak için yazılmıştır.

BİRİNCİ KISIM
KURUMSAL VEKTÖRLER
1945-1990

2. DEVLETLERARASI SİSTEM

Thomas Reifer ve Jamie Sudler

1945'ten 1967/73'e: Soğuk Savaş yapısının oluşumu

1945'ten sonra dünyanın bir numaralı askeri gücü ve nükleer lahlara sahip tek güç olan ABD devletlerarası sistemde yeni yapı oluşturulmasına önderlik etti. ABD, 6 ve 9 Ağustos 1945'te Japonya'ya atom bombası attıktan sonra, kendisini Yalta'da Büyük Güç ile imzaladığı anlaşmanın getirdiği sınırlamaları belli ölçüde kurtulmuş hissetti (Alperovitz, 1985; Davis, 1982-3). SSCB, askeri güç açısından ABD'nin bir miktar gerisi kalsa da, yine de ikinci büyük gücü ve bugünden bakıldığında iki bloğun bu askeri ikilik çerçevesinde oluşması şaşırtıcı değildir (Baddis, 1987: 221). ABD ve SSCB blokları veya etki alanı savaş bitmeden önce mevcut olsa da, Truman'ın iki kutuplu Soğuk Savaş düzeninin ve devletlerarası ilişkilerin askerileşmesinin, Roosevelt'in tek dünyalı evrenselciliğinin yerini alması bir zaman aldı (Schurmann, 1974: 3-8, 13-16, 39-107).

Yalta Konferansı Şubat 1945'te bu iki bloğun oluşum sürecini onayladı (Barnet, 1983:96). SSCB gibi ABD de kendini esas olarak kendi bloğunda sınırlamayı kabul etti (Keal, 1983: 84, 9).

ki ve diğer bölgelerdeki geleneksel pazarlarının ve hammadde kaynaklarının kesilmesi tehdidini oluştuyordu (Borden, 1984: Cumings, 1990:37). Bu durum Batı Avrupa'nın ve Japonya'nın dolar bölgelerindeki kaynaklara bağımlılığını artırdı, yani dolar krizini körükledi.

Savaşın önce ABD, Avrupa'yla düzenli olarak ticaret fazlası yaratıyordu; bu fazlalık ABD'nin, Ortadoğu'daki, Afrika'daki Asya'daki ve diğer bölgelerdeki Avrupa sömürgelerinden ilksel mallar satın almasıyla dengeleniyordu. Daha sonra Avrupa ülkeleri bu dolarları, işlenmiş ürünlerin sömürgelerden gelen hammadde ve gıda ile değişimi ve büyük boyuttaki sömürge yatırımlarının kârlarının anavatana geri dönmesi yoluyla geri alıyordu. Bu üç ayaklı ticaret yapısı çok taraflı ticaret ilişkileri için temel oluştuyordu (Borden, 1984:21-2). Avrupa, savaş giderlerini karşılamak için bu yatırımların çoğunu nakite dönüştürmek zorunda kaldığından yalnızca sömürge yatırımlarının kârından elde ettiği milyarlarca dolara artık sahip olamıyordu. Bu yüzden ithalat giderlerini karşılamak için gerekli yabancı döviz elde etmek üzere ihracatını artırmaya zorlanıyordu. Bu da, sömürgeleşmenin azalması, pazarın küçülmesi ve komünist bloktaki dolar dışı arz kaynakları nedeniyle hiç de küçük bir sorun değildi.

ABD liderleri, ekonomik çöküntü veya karmaşanın Batı Avrupa'daki seçimlerinde komünistlerin kazanımlarını arttırmasından ve böylece kıta ticaretinin Batı'dan uzaklaşarak SSCB'ye yönelmesinden çekiniyorlardı (Leffler, 1992: 163, 188-92). Benzer biçimde ABD, Japonya'da da sol bir yönelimden kaygılıydı ve 1949'dan sonra Japonya'nın Komünist Çin ile ticari ilişkilerinin yeniden canlanmasının politik-ekonomik sonuçlarından kaygı duyuyordu (Borden, 1984:22). ABD'ye göre, Avrupa'nın sömürgelerinden ABD'ye hammadde satarak dolar kazandığı üç ayaklı ticaret yapısı dünya çapında tekrar oluşturulmadığı takdirde ciddi bir tehlike vardı; Batı Avrupa ve Japonya kendi bölgelerinde, SSCB Doğu Avrupa ve Komünist Çin'i de içerecek şekilde yumuşak ticaret (nakit) bloğu oluşturabilirlerdi. Bu, kapitalist dünya ekonomisinin ve devletlerarası sistemin işleyişi için çok önemli olan çok taraflı ticaret ilişkilerini ve güç dengelerini bozabilirdi.

ABD, Japonya ve Federal Almanya'yı Asya ve Avrupa'nın bölgesel atölyeleri haline getirerek ve kendi çevre bölgeleriyle entegrasyonlarını sağlayarak çok taraflı ekonomik entegrasyonun ve kapitalistler arası işbirliğinin önkoşullarını oluşturmaya çalışıyordu. ABD'li planlamacıların üçlü ticaret ilişkilerini tekrar oluşturabilmek için hedefleri şuydu: Avrupa ve Japonya sanayileşmiş üreticiler olarak yeniden inşa edilecekti, böylece bu devletler eski sömürgeleriyle mamül mallara karşılık ilksel mal ticareti yapabileceklerdi, bu yolla dolar elde edecekler ve dolar darlığının esas nedeni olan ana mallar konusunda ABD'ye bağımlı olmaktan kurtulacaklardı (Bkz. Leffler, 1992:468-9). Bu plan Truman'ın 1949'da göreve başlarken yaptığı konuşmanın dördüncü maddesinde belirtildiği gibi Üçüncü Dünya'ya yönelik kalkınma programları da içeriyordu ve bu Ortadoğu ve diğer bölgelerde Avrupa için pazar yaratmanın bir yoluydu (Leffler, 1992:291).

Esas olarak, Japonya ve Federal Almanya uygun bir güç dengesi oluşturmak için merkezi dayanaklardı ve bu ülkelerin sanayi atölyeleri olarak canlanmaları, kapitalist dünya ekonomisinin yenilenen büyümesi için gereken maddi dayanakların hayati bir parçasıydı (Borden, 1984: 15; Bkz. Leffler, 1992: 498). Her zaman olduğu gibi, güç ve bolluk, veya güç dengesi ve ticaret/ödemeler dengesi ilişkileri ayrılmaz biçimde birbirine bağlıydı.

Bretton ve Woods kurumları -Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (daha sonraki adıyla Dünya Bankası)- ödemeler dengesi sorunlarını çözmek, dolayısıyla para konvertibilitesini sağlamak için gerekli koşulları yaratmak konusunda tam olarak yeterli değildi. Marshall Planı dolar darlığı ile başa çıkmak için geçici bir çözüm oldu ve Avrupa ekonomilerini çok taraflı ticarete zorlamak için başlangıç oluşturdu (Wood, 1986: 38; Hogan, 1987:130, 133; Leffler, 1992: 233; Block, 1977:86-92). Mali olarak tutucu ABD kongresi Avrupa ve Japonya'ya darlığın üstesinden gelinebilmesi için yeterli yardımı yapmakta isteksiz davrandı (Borden, 1984:11)

SSCB kendi payına, Doğu Avrupa ekonomilerinin ABD yardımı karşılığında Batı Avrupa'ya entegre olacağı varsayımı üzerine kurulu Marshall Planı'nın ve diğer ABD programlarının etkilerinin

den korkuyordu. ABD, SSCB ile ittifak halinde hatta tarafsız bir Birleşik Almanya'nın ortaya çıkmasını engellemeyi hedeflemişti. Bu ABD planlamacıları yardım programlarını, Almanya'nın Batı bölgelerinin -özellikle gıpta edilen Rhine-Ruhr sanayi kompleksinin- Batı'nın yörüngesine girmesini sağlayacak bir araç olarak görüyorlardı (bkz. Leffler, 1992:277-86; cf. Loriaux, 1993:83-110). Bu durum, Stalin'in Sovyet bölgesini Batı'dan ve milliyetçi etkilerden koruma arzusuyla çelişiyordu. Leffler'in (1992: 185-6, 204) belirttiği gibi, "ABD yetkilileri Kremlin'i kabul edilemez tercihlerle karşı karşıya bıraktıklarını farkettiler. Kennan, ulusal çıkarların Rusya'ya Doğu Avrupa'da sert tedbirler almaya zorlayabileceğini gördü" (bkz. Alperovitz ve Bird, 1994: 10). Sovyetler, kendileri için Marshall Planı yardımını reddederek, yardıma eğilimli olan Polonya ve Çekoslovakya'ya dahil olmamaları konusunda baskı yaparak ve Çekoslovakya ile Doğu Avrupa devletlerinde komünistlerin iktidara el koyması sürecini tamamlayarak tam da bunu yaptılar ki, Çekoslovakya'nın işgali Batı için özellikle tedirgin ediciydi çünkü işleyen bir parlamentosu bulunuyordu (bkz. Leffler, 1983:249).

Daha sonra Haziran 1948'de ABD, Almanya'nın Batı bölgelerinde para reformu gerçekleştireceğini duyurduğunda Berlin krizi patlak verdi. SSCB bunu Almanya'nın Batı bölgelerinde ayrı bir hükümet kurmaya ve daha sonra da Federal Almanya'nın Batı ile entegrasyonuna yönelik bir hamle olarak gördü ve Berlin'e gelen malları ablukaya alma hamlesini yaptı. Batı da bir hava indirmesiyle karşılık verdi (Leffler, 1992:184-6, 203-20; Bird, 1992: 309-11; bkz. Feis, 1970: 276-412). ABD, bu tür hamlelerin, Münih anılarını canlandıran saldırgan bir niyetin belirtileri olduğunu ve bunun, SSCB'nin daha önce dünya imparatorluğu peşinde koşan Almanya ve Japonya'nın faşist rejimlerinin takipçisi olduğunu gösterdiğini belirtti (bkz. Dehio, 1962).

1940'ların sonlarına doğru ABD, Avrupa'da ve Asya'da hem güç dengeleri hem de ödemeler dengesi sorunlarına çözüm bulduğunda, SSCB de Doğu Avrupa'daki üstünlüğünü pekiştirmişti. ABD, ilk olarak Truman Doktriniyle (1947) daha sonra da NATO'nun (1949) kurulmasıyla Batı Avrupa, Yunanistan veya Tür-

kiye'ye karşı Komünist/Sovyet (bu ikisi arasında bir ayrım yapılmıyordu) tehdidinin ABD dolarları ve gücüyle karşılaşacağını açık bir biçimde belirtti. Almanya'nın dört işgal bölgesine ayrıldığı 1945 bölünmesi, iki Alman Devleti'nin oluşturduğu daha kalıcı bir bölünme biçimine dönüşmüştü. Sovyetlerin Alman gücünden çekinmelerine ve risk almaktan kaçınmalarına rağmen ABD, nükleer üstünlüğü sayesinde Federal Alman Cumhuriyeti'ni NATO'nun bir parçası haline getirmek için ihtiyaç duyduğu özgüvene sahipti. Senatör Vandenberg bu hamlelerin "kalıcı bir soğuk savaşı kurumsallaştırabileceğini" belirtmişti ve gerçekten de öyle oldu (Leffler, 1992:204, 208-10, 218-19, 277-86, 308,351, 498; Alperovitz ve Bird, 1994: 3-20; Bird, 1992:311). Bunun yanında Soğuk Savaş ve NATO, hem SSCB'yi hem de ABD'nin müttefiklerinin bağımsızlık dürtülerini sınırlamakta yararlı oldu.

Nükleer üstünlük, NATO için hayati olmasının yanı sıra, Üçüncü Dünya'daki ABD müdahale kuvvetlerini desteklemek için de faydalıydı (Ellsberg, 1981: i-xxviii; Leffler 1992:443-4; Betts, 1987; Alperovitz ve Bird, 1994:13-16; Davis, 1982:35-64). Fakat, nedenselliğin dairesel mantığıyla, ABD'nin Üçüncü Dünya'ya müdahalesi, dairesel bir nedensellik ile Avrupa'nın silahlanmasına ve ABD'nin stratejik üstünlüğüne duyulan ihtiyacı daha da artırıyordu, zira iki büyük gücün kendilerini karşıt iki tarafı destekler buldukları Üçüncü Dünya çatışmalarının SSCB tarafından konvansiyonel üstünlüğe sahip olduğu Avrupa'ya taşınarak tırmandırılacağından korkuluyordu (Leffler, 1992: 384). Marshall planına karşı COMECON'un kurulmasında olduğu gibi NATO'nun kurulmasına da Varşova Pakti'nin kurulmasıyla karşılık verildi. Soğuk Savaş en azından Avrupa'da tamamen kurumsallaşmıştı.

Hem güç dengeleri sorununa hem de devletlerin ödemeler dengesindeki dolar darlığı sorununa uzun vadeli çözüm 1950'lerde geldi. ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson ve yardımcısı Paul Nitze, kongrenin dolar darlığı sorunu ve bununla ilgili güvenlik sorunlarıyla uğraşma konusundaki suskunluğuna karşı çözüm olarak silahlanma veya "Uluslararası Askeri Keynesçilik"i

(1969) keşfettiler. Nitze, önemli bir politika dökümanı olan NSC 68'de bu stratejinin ana hatlarını çizdi (Borden 1984). Bu politikayı uygulamak için bir yandan ikna edici bir neden bulmak bir yandan da dış politikada uzlaşmaz iki akım olan milliyetçiler ve uluslararasııcılar arasında ortaya çıkan ve paketin Kongre onayı almasını engelleyen ayrımı ortadan kaldırmak oldukça güçlü.

Yerel/bölgesel şirket çıkarlarını ve yerel pazarda kök salmış seçmen çevrelerini temsil eden milliyetçi akımı somutlayan Kongre (özellikle sağ kanat cumhuriyetçiler), eski askeri ve ekonomik rakiplerin yeniden inşası için vergileri arttırmak konusunda fazlasıyla isteksizdi. Dean Acheson ve J. McCoy gibi Doğu Eyaletleri'nin kozmopolitan avukatlarının sembolize ettiği uluslararasııcı akım, çok uluslu şirketleri ve uluslararası ticaretle ve deniz aşırı pazarlarla yakından ilgilenen bankerleri temsil ediyordu (Borden, 1984: 10; Schurmann, 1974: 60-65; Bird, 1992: 15-20, 663; Cumings, 1990: 23-31, 79-121; Issacson ve Thomas, 1986). Milliyetçi ve uluslararasııcı akımları bir araya getirebilecek, Amerikan halkı için tek önemli konu vardı: Güvenlik (Schurmann, 1974: 65-8, 76-107).

Sovyetlerin ilk nükleer patlamayı gerçekleştirmesinin ve Çin Komünist Devrimi'nin hemen ardından Kuzey Kore'nin Güney'e saldırısı, Asya ve Avrupa'da dolar darlığını aşmak ve Soğuk Savaş güç dengelerini tesis etmek için gerekli yoğun askeri harcamalara kongre onayı almak için ihtiyaç duyulan politik krizi sağladı. ABD, uluslararası askeri Keynesçilik ile -Acheson'nun deyişiyle- "Asya ve Avrupa'nın iki büyük atölyesi"ni yeniden inşa etmek için gerekli nakit parayı dağıtabildi; aynı zamanda müttefiklerini ABD egemenliğindeki güvenlik yapısına dahil etmeyi de başardı (Gilphin, 1975:110). ABD'nin güvenlik yükümlülükleri, Üçüncü Dünya'da, ABD planlamacılarının çok taraflı ticaret açısından esas saydıkları hür teşebbüs için "Açık Kapı"nın garanti altına alınmasını da içeriyordu (Leffler, 1992: 314,355-60). Kore Savaşı tüm bu hedefleri bir defada gerçekleştirmek için büyük bir fırsattı; Acheson daha sonra "Kore bizi kurtardı" diyerek bu durumu ifade etmiştir (Hershberg, 1993:498; cf Cumings, 1990: 761, 918).

Kore Savaşı'nın patlamasıyla başlayan bu süreçte ABD askeri

harcamaları üç katından fazla arttı. Etkin caydırıcılık amacıyla nükleer silahlarla desteklenmiş ABD birlikleri, Batı Avrupa'yı konvansiyonel silahlar bakımından üstün konumda olan Varşova Paktı'na karşı savunma taahhüdünün somut bir göstergesi oldu. Aynı zamanda, ABD birlikleri bir 'göçmen şehir' (McNeil, 1982: 74-5, 82) gibiydiler. Böylece, "açık deniz tedarigi" ve ilgili programlar sayesinde, NATO ve müttefik birlikler için Avrupa yapımı askeri malzeme alınıyor, 1954 itibariyle yılda 2.3 milyar dolar Avrupa'ya akıyordu (Sanders, 1983:113).

Dahası savaş, ana malların fiyatını %150'ye varan oranlarda arttırdı, böylece Japonya ve Avrupa'nın çevre bölgeleriyle yaptıkları ticaretten elde ettikleri dolar kazançları arttı. Bu artış "koordineli yardım" gibi, dolar bağışlarını dolar dışı ticaret kaynaklarının gelişimine bağlayan ABD programları tarafından desteklendi. (Borden, 1984:25). NSC 48/5 politika belgesi Asya için önce Kore Savaşı'nın (daha sonra Vietnam Savaşı'nın) ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretimi merkez alan benzer şemaların ana hatlarını çizmektedir. 1964'e gelindiğinde Japonya'ya askeri tedarik için 7.2 milyar dolar aktılmıştı (Borden 1984: 155,2000; Eliot,1955: 312-17). 1970'e gelindiğinde ise ABD Japonya'da 20 yıl boyunca yılda ortalama 500 milyon dolar yani toplam 10 milyar dolar harcamıştı (Borden, 1984 :220).

Kore savaşı ABD egemenliğinin küresel ölçekte tesis edilmesine hizmet ettiyse de, bu hegemonyanın kökenleri yine Asya bölgesinde, Cumings'in "savaş sonrasının ilk yayılmayı önleme hareketi" (1981:117) olarak tanımladığı olguya, yani Kore'nin 1945'te Sovyet ve ABD işgal bölgelerine ayrılmasına dek geri götürülebilir. NSC 48 belgesi, 1949'da Acheson'un rehberliğinde, ilk Sovyet atom bombasının patlatılmasının ve Çin Komünist Devrimi'nin hemen ardından, Amerikalıların Sovyet bölgesinin sınırlarında, özellikle de Asya'da baskının arttığını düşündüğü bir dönemde kaleme alınmıştı. Bu belge, Truman'nın yayılmayı önleme doktrinini tüm Uzak Doğu için resmen genelleştirmiştir (Cumings, 1994: 45,160,166). Asya için hazırlanmış bu önemli ABD siyaset belgesi, Acheson'nun 'Büyük Hilal' görüşünü yansıttıyor ve hem Kuzeydoğu hem de Güneydoğu Asya'yı içine alan

Japonya merkezli bir ekonomik entegrasyon programının ana hatlarını çiziyordu. Yine aynı belgede, Japonya'nın, "Çin kaynaklarına sıkı bir bağımlılıktan kaçınmak istemesi ve Kore ve Formosa'daki savaş öncesi kaynakların sınırlı olması nedeniyle" ihtiyaçlarını karşılamak üzere Kuzeydoğu'ya yönelmek zorunda kalabileceği belirtiliyordu (NSC 48, aktaran McGlothlen, 1993: 191-2, 23 Aralık 1949 taslak; NSC 48 taslak Etzold ve Gaddis, 1978: 252-69; bkz. Cumings, 1990:45-58, 168-77, 761-5; Schaller, 1985; Leffler, 1992:253-60, 298-304, 333-41).

1950'de Kuzey Kore basını oldukça farklı kaygıları dile getiren ve Japon Emperyalizmi'nin (Güney Kore rejimiyle ittifak halinde) yeniden canlanmasından ve Japonya'nın ABD'nin Kuzeydoğu Asya'daki askeri operasyonları için üs haline dönüşmesinden duyulan korkuyu ifade eden makalelerle doluydu (Cumings, 1987-88:89). ABD'ye göre ise Kuzey Kore, SSCB'nin hiçbir bağımsızlığı olmayan bir uydusuydu (Cumings, 1990:443). Kuzey Kore'nin Güney'e saldırısı, iç savaşın sürmekte olduğu bölünmüş bir ülkeyi birleştirme çabası (Cumings, 1990:443) ve ABD hegemonyasının himayesinde bir atölye olarak Japonya'da üslenerek Japonya'nın Kuzeydoğu ve Güneydoğu Asya'daki eski imparatorluğunu yeniden bütünleştirecek bölgesel bir politik ekonominin oluşumunu (Cumings, 1990:763-5; Cumings, 1987-88:89) önleme girişimi olarak görülebilir.

ABD'nin, 1950 ve sonrasında Çin Hindi'nde Fransızlara sağladığı yardım, NSC 48'in Pasifik Kıyısı'nı destekleme mantığının ürünüydü. Buna göre, Japonya ve Çin arasındaki ekonomik bağlar koparılacak Japonya'nın Kuzeydoğu Asya'ya ekonomik erişimi güvence altına alınacak, Çin, ABD himayesindeki Asya politik-ekonomisiyle bütünleşinceye kadar Sovyetler ve Çin arasına bir engel çekilecek, böylece Komünizm önce durdurulacak sonra geriletilecekti (Cumings, 1990: 165; Cumings, 1993: 34-63; Leffler, 1992: 298-304; Pentagon Makaleleri, 1971 : 375-81). Dahası Asya'ya öncelik veren sağ kanat Cumhuriyetçilerin Demokratları Çin'i kaybetmekle suçladığı ve bununla ilgili olarak McCarthyci ihanet suçlamalarıyla komünist olduğundan kuşku-
lanılanların Devlet Bakanlığı'ndan atıldığı bir dönemde Hint Çi-

ni'ni kaybetmek politik bir felaket olacaktı (Ellsberg,1972:41-141, özellikle 82-141; bkz. Cumings, 1990:79-122; ve Davis 1986: 162-7). Vietnam ve diğer devrimci hareketler için Sovyet ve Çin desteği ABD'nin domino etkisi korkusunu artırdı; 'süper-domino' ise Japonya'ydı (Pentagon Makaleleri, 1971: 450; Dower, 1972: 101-42).

Soğuk Savaş yapısı, Soğuk Savaş anti-komünizminin ABD'de, Batı Avrupa'da ve Japonya'da emek hareketlerine karşı kullanı-
lmasına olanak sağladı. Sovyet Ordusu'nun Doğu Avrupa'ya girmesi, Sınai Örgütler Kongresi'nin (CIO-Congress of Industrial Organizations) teşekkülünde önemli bir grup olan ve üyelerin yarısını oluşturan Macar ve Slav kökenlilerde -genelde sağ kanat Katolisizminin nüfuzunu artırdığı gerçeği bir yana- anti-komünist duyguları körükledi. Bu durum, ABD'de tnti-komünizm dalgasının yükselmesine sebep oldu. (Davis, 1986: 90,94; bkz. Wallerstein, 1954, Cumings alıntısı 1990: 788; Fraser, 1989: 55-84). CIO içindeki anti-komünist tasfiyeler, Truman'ın Soğuk Savaş desteklemeleri konusunda Cumhuriyetçilere ve Kuzeyli Demokratlara duyduğu güven ile birleşince CIO'nun Güneyi örgütleyici motoru olan Operation Dixie'nin yenilgisi fiilen kesinleşmiş oldu. Bu yenilgi işçilerin 1946'daki savaş sonrası grev dalgasıyla yükselen umutlarını kırdı. (Davis, 1986:96-7; Lichtenstein, 1982: 233-41).

Avrupa ve Japonya'da da Soğuk Savaş devreye girdi ve AFL-CIO ile beraber çalışan ABD gizli servisinin çabaları komünistlerin seçimlerde yenilgiye uğramalarını ve sol güdümlü işçi hareketlerinin zayıflamasını sağladı. Bunun yerine işçiler Fordizme ve Soğuk Savaş disiplinine entegre oldular, Doğu bloğunda ise bağımsız sendikalar ve devlet onayı almamış politik etkinlikler vahşi bir biçimde bastırılmıştı (Arrighi, 1990a: 29-63; Davis, 1986: 184-90; van der Pijl, 1984: 150-56; Chomsky, 1991: 331-50; Eisenberg, 1983: 283-306; Filippelli, 1989; Moore, 1983).

ABD, Avrupa ve Japonya'daki sol güdümlü işçi hareketlerini dizginlerken, eski sömürge sistemini de dağıtmak istiyor, ancak diğer taraftan Üçüncü Dünya radikalizmini kontrol altında tutmaya çalışıyordu. ABD'nin yeni çok taraflı dünya düzeni planla-

rı kesinlikle, denizasıırı sömürgelere ve kapalı ticaret bloklarına dayalı Avrupa bölgesel imparatorluklarından oluşan eski dünya düzeni ile çatışma halindeydi. Dahası, sömürge yönetimlerinin devam etmesi sömürgelerin giderek daha devrimci bir biçimde tasfiyesine neden oluyordu. Bu iki nedenden ötürü ABD, genellikle sömürgelerin tasfiyesinden yanaydı. ABD Devletlerarası Sistemde gerçekleşmekte olan reformu kısmen Birleşmiş Milletler'in kurulmasına önyak olarak, kısmen de sömürgeci güçlere doğrudan baskı yaparak yönlendirdi.

İdeolojik düzeyde BM, çevre bölgelerin insanlarına, onların da politik bağımsızlığa, ilerlemeye ve eşitliğe tıpkı güçlü devletler gibi sahip olabilecekleri vaadini içeren bir mesajdı (Schurmann, 1974:69). BM'nin vaadi ABD hegemonyası için çelişkiler içeriyordu, çünkü hem eski sömürge imparatorluklarının parçalanmasını öngörüyor hem de sömürge karşıtı radikal hareketlere ve Üçüncü Dünya devletlerinin bağlantısızlık politikalarına alan açıyordu.

BM politik olarak neredeyse "devrimciydi", çünkü "Dünya tarihinde ilk kez dünya hükümeti kavramının somut bir kurumsallaşması sözkonusuydu" (Schurmann, 1974:71) Genel Kurul'da her devlete bir oy hakkı veriliyordu. Aynı zamanda gerçek gücün büyük kısmı, Güvenlik Konseyi'ni oluşturan beş büyük gücün - ABD, SSCB, İngiltere, Fransa ve Çin'in- elindeydi. Yine de Birleşmiş Milletler, ABD'nin dünyanın sömürgeleştirilmiş halklarının o güne değin inkar edilmiş haklarını egemen devletlerin vatandaşları olarak içerecek biçimde devletlerarası sistemi yeniden yapılandırmak için kullandığı bir diğer mekanizmaydı. Gerçekte, herşey bir yana, devletlerarası sistemin dünya çapında sömürgelerin tasfiyesi yoluyla yeniden yapılandırılması, ABD hegemonik yönetimi çevriminin en önemli miraslarından biridir.(Arrighi, 1990b: 401).

Yine de, ABD'nin, "Açık Kapi" politikasını tehdit edebilecek bağımsız milliyetçi veya komünist hareketlerden duyduğu korku, sömürgelerin tasfiyesi için sağladığı desteğin sınırlarını çiziyordu. Bu durum, ABD'nin neden zaman zaman Avrupa devletlerinin sömürgelerin tasfiyesini yavaşlatma isteklerine katıldığını

açıklıyor. Bunun iki örneği Portekiz'e Afrika'da, Fransa'ya ise Vietnam'da destek olmasıdır. ABD'nin sömürgelerin tasfiyesi için çaba harcama sözünden geri dönmesi ve gizli operasyonları, sözde bağımsız devletlerin egemenliğini sınırlamıştır. ABD, 1945'ten 1960'ların sonlarına kadar "Açık Kapi" politikasını saldırgan bir biçimde dayattı, gerektiğinde dünyanın her yerinde askeri hareketlere girişti: Örneğin 1953'te İran'da Musaddık'ın devrilip yerine Şah'ın getirilmesine yardım etti (Bill, 1988: 51-97); 1954'te Guatemala'da ABD çokuluslu şirketlerinin imtiyazlarına meydan okumaya kalkan hükümeti devirdi.

Soğuk Savaş'ın kendisi, Üçüncü Dünya'da sömürge karşıtı hareketlerin baskısı karşısında sömürgelerin tasfiye olmaya başladığı ve milliyetçi güçlerin hareketlendiği bir ortamda gelişti. 1955 Bandung Konferansıyla ve o zaman Afrika ve Asya'daki (iki Kore dışındaki) 29 bağımsız devletin tümünün temsil edildiği Bağlantısızlar Hareketi'nin (BH) doğmasıyla süreç daha da ileri götürüldü. BH devletleri, Soğuk Savaş süpergüçleriyle egemenliklerini sınırlayan ittifaklardan uzak durmaya çalıştılar ve Üçüncü Dünya devletlerinin sosyal ve ekonomik politikalarla ve dış politikasının tüm alanlarında kendi kaderini tayin haklarını desteklediler (Singham ve Hune, 1986:66). Bu ifadeler BM Anayasası'nda yazılmış olan "haklar"ın mantıksal uzantısı değil bir tekrarıydı ve bu yüzden ABD'nin bağlantısız liderlere karşı düşmanca bir tavır takınmaması beklenirdi. Ancak Bağlantısızlık, ABD'nin çok taraflı ticari entegrasyon planlarını tehdit ediyordu ve önemli bir meydan okuma olarak görüldü.

ABD, "Açık Kapi" politikasına sadece Üçüncü Dünya'dan değil sömürgeci güçlerden de gelen milliyetçi tehditleri göğüsledi. Sömürge blokları çok taraflı ekonomik entegrasyonu tehdit ettiğinden, Üçüncü Dünya için sözde bir bağımsızlık gerekliydi. 1956 Süveyş krizi, ABD'nin sömürgelerin tasfiyesi politikasından elde ettiği faydaya önemli bir örnektir. Nasır yönetimindeki Mısır, BH'nin ve "Bandung kuşağı"nın liderlerinden biri olarak ortaya çıktı. Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesinin ardından Büyük Britanya, Fransa ve İsrail Mısır'ı işgal etti. ABD, Nasır'ın radikal milliyetçiliğine karşı çıkmasına rağmen, müttefiklerini

karşısına alarak ve onları geri çekilmeye zorlayarak bu apaçık yenden sömürgeleştirme teşebbüsünü durdurdu. Bu süreçte ABD İngiltere ve Fransa'yı Orta Doğu'nun büyük bir bölümünden çıkardı, böylece bölgenin petrolü üzerindeki denetimini güçlendirdi. Süveyş, ABD'nin sömürge yönetiminin tekrar dayatılmasını reddetmesinin bir örneğini teşkil eder. ABD'nin bu tavı aynı yıl Macar ayaklanmasının SSCB tarafından ezilmesine gösterdiği tepkiyle tam bir zıtlık oluşturuyordu: ABD burada Doğu Avrupa'da SSCB'nin savaş sonrası güç dengeleriyle ve ilgili anlaşmalarla belirlenmiş egemenliğine boyun eğiyordu.

1960'lara gelindiğinde Siyah Afrika'da yaklaşık 20 ülke bağımsızlıklarını kazanmıştı ve sömürgelerin tasfiyesi dalgası tüm hızıyla yayılıyordu. ABD ve SSCB yeni bağımsızlığını kazanan bu ve diğer devletlerin sadakatini sağlamaya çalışırken Avrupalı güçler de tüm bu bağımsızlık sürecini yavaşlatmaya çalışıyorlardı. Avrupalı devletlerin sömürgelerin tasfiyesi dalgasını durdurma çabaları çok çeşitliydi. Hollanda, hemen savaş sonrası dönemde Doğu Hindistan'da karşı-ayaklanma hareketleriyle meşguldü, İngiltere Malaya ve Körfez'de benzer bir durumdaydı ve 1950'de Kenya'da da sömürge karşıtı Mau Mau devrimini bastırmıştı. Fransa ise Vietnam ve Cezayir'de uzun ve kanlı sömürge savaşlarına gömülmüştü. Ve Portekiz Guinea-Bissau, Mozambik ve Angola'daki (ki Angola bağımsızlığını ancak 1975'te kazandı) sömürge karşıtı hareketlerle mücadele etti.

Tüm bu süre boyunca Soğuk Savaş rekabeti kızışmaktaydı. 1961'de Kruşçev Marksizmin "ulusal bağımsızlık savaşları yoluyla" yayıldığından söz ederek, Üçüncü Dünya milliyetçiliği konusundaki ABD korkularını kamçılıdı (Noer, 1989: 258). Kennedy yıllarında ABD'nin özünde karşı-devrimci olan tepkisi, komünizm bir alternatif olarak ulusal yapılanmanın ve ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi öncülüne dayanmaktaydı (Paterson, 1989:13). Kennedy'nin "İlerleme İçin İttifak Programı", Latin Amerika'nın sistem yanlısı devletlerini desteklemek için tasarlanmıştı, ve bu destek, karşı tarafın muhtemel saldırılarına karşı önceden yapılan karşı-ayaklanma hareketlerini de içeriyordu (Rabe, 1989: 105-22; McClintock, 1985;1992). Küba devrimini devirme

teşebbüsünde başarısız olan ve devrimin yayılmasından korku duyan ABD, Latin Amerika'nın oligarşik eliti ile ittifaka geçti; 1964'te Brezilya hükümetinin devrilmesini destekledi (Black, 1977), ve 1965'te Dominik Cumhuriyeti'ni işgal etti.

ABD her seferinde sömürgelerin tasfiyesini sonradan bu karardan caymak üzere destekliyordu ve Üçüncü Dünya rejimlerinin ABD yanlısı olmasını sağlamak için gizli harekatlara girişiyordu. Yine ABD, Hollanda'yı Endonezya'ya bağımsızlık tanıması için zorladı, ve daha sonra 1965'te milliyetçi lider Sukarno'nun (muhtemel ABD desteğiyle) devrilmesinden sonra Endonezya Komünist Partisi'nin ve olası destekçilerinin yok edilmesine katkıda bulundu. CIA'in "20. yüzyılın en büyük toplu katliamı" olarak adlandırdığı bu süreçte çeyrek milyonla, bir milyon arasında insan öldürüldü (Kadane, 1990a; 1990b;cf. Scott, 1985: 239-64; Brands, 1989: 785-808; Crouch, 1978).

Doğal kaynakları zengin bir ülke olan Kongo'da ortaya çıkan uzun kriz, Amerikan yanlısı rejimi garanti etmek için bağımsızlık kazanıldıktan sonra yapılan gizli ABD müdahalelerine başka bir örnek oluşturmaktadır. 1960'ta Belçika, bağımsızlık gününden kısa bir süre sonra Kongo Ordusu'nun isyanı üzerine görünürde kendi vatandaşlarını korumak için birliklerini bu ülkeye gönderdiğinde Kongo Başkanı Kasavubu ve Başbakan Lumumba Belçikalıları ülkeden çıkartması için BM kuvvetlerini çağırdı. Belçikalılar gerçekte Katanga Bölgesi'nin ayrılması için gizli bir destek sağlıyorlardı. BM politik rolü şüpheli olan birliklerini gönderdi. Bunun üzerine Lumumba, Katanga Bölgesinde tekrar kazanabilmek için Sovyetler'den yardım isteyince Kasavabu (ABD ve Belçika'nın cesaret vermesiyle) Lumumba'yı görevden aldı, Lumumba da Kasavabu'yu yetkisiz saydı. Kısa süre sonra Eisenhower ve CIA Başkanı Allen Dulles Lumumba'ya suikast gerçekleştirme ve yerine yüksek rütbeli bir subay olan Joseph Mobutu'yu geçirme olasılığını düşünmeye başladılar ve CIA bunun için harekete geçti (ABD Kongresi, 1975:13-70). Hemen ardından, Lumumba kendisini şüpheli bir biçimde ele geçiren ayrılıkçı Katanga'nın yöneticileri tarafından öldürüldü (Gleijeses, 1994:209). Kongo'da istikrar sağlandıysa bu BM birlikleri saye-

sinde oldu. Sonunda 1964'te, Katanga bölgesi tekrar birleşti. Ancak BM kuvvetleri 1964'te çekilmek için hazırlık yaptıklarında, Lumumba destekçileri Kasavubu yönetimine karşı başka bir isyan dalgası başlattı. Kongo Ordusu harap olduğundan Kasavubu, Katanga isyanının lideri Moise Tshombe'yi başbakan atadı. SSCB, Çin ve Küba'yla beraber kimi Afrika ülkeleri Lumumbist isyancılara az bir destek sağladıkları halde ABD (Belçika desteğiyle) 1964-65'te ülkenin ABD yanlısı duruşunu güvenceye almak için Güney Afrika'dan ve Rodezya'dan gelen yüzlerce beyazdan oluşan paralı bir askeri gücü organize etmek, finanse etmek ve sevk etmek için harekete geçti (Gleijeses, 1994:217-20, 235-7). ABD'nin planladığı bu müdahale ile sonunda askeri durum istikrara kavuştu. Fakat politik durum yeni başbakan Tshombe'nin yönetimi altında 1965'te ABD'nin uzun vadeli müttefiki Mobutu bir askeri darbe ile yönetimi ele geçirincede dek giderek karıştı (Gleijeses, 1994:235).

Afrika, Asya, Latin Amerika ve Orta Doğu karışıklığının hüküm sürdüğü bölgelerken Avrupa ve Japonya kendi ayakları üzerinde durmaya başlamıştı. Sonuç olarak ABD yaklaşımını değiştirdi. 1950'lerin başında ABD askeri ve ekonomik yardımı genellikle Avrupa ülkelerine ve bazı Doğu Avrupa bölgelerine gitti; 1950 sonları ve 1960'larda ise ABD yardımlarının çoğu ABD yanlısı Üçüncü Dünya ülkelere gitti.

Savaş sonrası düzensizliği, dünya-ekonomisinde bir süre için ABD üstünlüğünü garanti eden bir dünya düzeni inşa etmişti, ancak bu düzen aynı zamanda kendi sonunun tohumlarını da ekiyordu. Yeniden inşa edilen devletlerarası sistem için gerekli tutkal, Doğu ve Batı arasına ilk olarak 1947'de Truman'ın "Yayılma-yı Önleme Doktrini"nde sözü geçen bir fay hattının 1950'de resmiyete dökülmesiyle sağlanmıştı. Kore Savaşı bu iki blok arasındaki sınır bölgelerinin oluşturulmasını sağlarken, Üçüncü Dünya'nın büyük bölümünün, iki süper güç arasındaki rekabetin Üçüncü Dünya Savaşı'nı tetiklemeden devam edebileceği bölgeler olarak kalmasına neden oldu (Cumings, 1990: 756); yine de, Küba Füze Krizi'nin ve süper güçler arasında bu krizin neden olduğu yeni rekabet raundunun gösterdiği gibi, her zaman savaşın

kızışması riski vardı (Bkz. Ellsberg, 1986a; bkz. Hershberg, 1990: 163-98; bkz. Lebow, 1987; cf. Bundy, 1988)

Bunun yanında, her ne kadar hem ABD hem de SSCB resmi olarak anti-empyralist ideolojilere sahip olduklarını beyan etseler de (Barracough, 1964:121,123), Soğuk Savaş'ın çift kutupluluğu her iki güç için de kendi etki alanları içindeki diktatör uydu devletlere müdahale etmelerinin veya bunları müdafaa etmelerinin mazur görülmesine yardım ediyordu. SSCB'de bu durum büyük ölçüde Doğu Avrupa ile sınırlıydı (Afganistan ve bazı Üçüncü Dünya ülkeleri çok daha sonra ortaya çıkan dikkate değer istisnalardır), ABD için ise Latin Amerika'dan Orta Doğu'ya kadar uzanıyordu (Chomsky, 1982: 192, 422). Böylece, hem ABD hem de SSCB değişik politikalar yoluyla, kimi zaman birbirlerine tepki olarak, bloklar ve güvenlik ilişkileri oluşturdular. Bu ilişkiler devletlerarası sistemde bir düzen oluşturdu ve bir süre için iki bloğun karşılıklı olarak güçlenmelerini temin etti.

Bu oluşum sürecinde ABD dış politikasının iki hedefi vardı: Federal Alman Cumhuriyeti'ni ve Japonya'yı Avrupa ve Asya'nın bölgesel atölyeleri olarak yeniden inşa etmek ve Üçüncü Dünya'da yabancı ticaret ve yatırım için Açık Kapı politikasının garantiye alınması amacıyla "küresel karşı devrimci şiddet mantığıyla" (Davis,1986:183) dengelenmiş bir biçimde sömürgelerin tasfiyesi için bastırmak. Böylece çok taraflı ticaret ilişkileri ve ekonomik bütünleşme için gerekli merkez-çevre karşıtlığına dayalı dünya-ekonomisi yapısı sağlanmış olacaktı.

Ancak, 1960'ların sonlarına doğru ABD'nin Açık Kapı politikasını tehdit eden devrimci hareketleri ezmeye başlamasıyla birlikte Uluslararası Askeri Keynesçiliğin güvenlik alanındaki etkileri ekonomik alandaki etkilerini geçmeye başladı. ABD, kendi iradesini Vietnam halkına dayatmaya kalktığında gücünün sınırlarıyla karşılaştı. Vietnam'ın meydan okuması, Güney'in Kuzey'e karşı gizli gücünü tüm dünyaya gösterdi. Benzer biçimde, 1968'de Tet Saldırısı da, geri kalmış bir ülkedeki köylü ordusunun dünyanın hegemonik süper gücünü nasıl yenilgiye uğrattığını dramatik bir biçimde göstermişti (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, 1989a: 36, 103).

Vietnam Savaşı, ABD ödemeler dengesinde 1968'de başlayan bir tersine dönüşte önemli rol oynadı. Bu öylesine şaşırtıcı bir dönüşümdü ki, savaş sonrasındaki ilk yıllarda ABD ihracatı ithalata karşı 10 milyar dolar fazla vererek büyük bir dolar darlığına neden olmuştu, oysa ABD 1971 ve 1972'de yaklaşık olarak aynı miktarda ödemeler dengesi açığı verdi (Schurmann, 1987:356; bkz. Borden, 1989: 57-85). ABD'nin savaş maliyetlerini karşılamak için dolar basması enflasyonu arttırıyordu ve bu da diğer merkez ülkelerin dolar yerine altın tutmayı tercih etmelerine neden oluyordu. Ortaya çıkan altın azalması dolar-altın konvertibilitesinin sonu oldu ve ABD 1971'de altın defterini kapattı.

Kore Savaşında olduğu gibi, Vietnam Savaşı için yapılan yüksek düzeydeki ABD yardımı ve harcamaları da, ABD müttefikleri için, özellikle de Japonya, Kuzey Kore ve Tayvan gibi Doğu Asya ülkeleri için 'beklenmedik bir kazanç' oluşturdu. ABD ayrıca, Asya'daki jeopolitik stratejinin parçası olarak, iç pazarını bir çeşit "Tersine Açık Kapı" haline getirip bariz bir tek-pazar bağımlılığı yaratarak ve bölge ticaretine müsamaha göstererek, Doğu Asya ihracatına açmaya devam etti (Woo-Cumings, 1993: 146; Havens, 1987: 92-106; Woo, 1991:92-7). Yüksek miktardaki savaş harcamaları ve bu harcamaların ABD müttefikleri (özellikle Doğu Asya'dakiler) için oluşturduğu fırsatlar zamanla ABD ekonomisinin diğer merkez ülkelere ve bölgesel ekonomilere karşı daha zayıf düşmesine neden oldu. Oysa bu ekonomilerin gelişimi ABD'nin yarattığı devletlerarası sistem tarafından teşvik ediliyordu.

Bugünden geçmişe bakıldığında, Avrupa ve Asya'nın bölgesel atölyelerini yeniden inşa etmenin ABD'nin "Açık Kapı" politikası aracılığıyla çevre ülkelerle çok taraflı ticaret ilişkileri geliştirme stratejisine göre daha kolay olduğu görülüyor. Sonuçta, ABD'nin gayri resmi imparatorluğunun küresel yayılması ve Üçüncü Dünya milliyetçiliğinin büyüyen gücü arasındaki çelişki, ABD hegemonyasının zayıflamasını körükleyen en tartışılmaz etkeni. Aynı zamanda, 1968'de Çekoslovakya'nın işgalinde ve Çin'le arasında büyüyen ayrılığa görüldüğü gibi, SSCB de kendi bloğunda güç kaybediyordu. Çift kutuplu dünya düzeni yenilenmiş bir rekabete ve çok kutupluluğa yol açıyordu.

1967/73'ten 1990'a: Devletlerarası sistemdeki değişiklikler

Tet Saldırısından sonraki dönem, ABD hakimiyeti zayıfladıkça ve dünya-ekonomisi inişe geçtikçe hem dünya-ekonomisinde, hem de devletlerarası sistemde dramatik değişikliklere tanıklık etti. Batı Avrupa Devletleri ve Japonya 1960'ların sonlarına doğru, ekonomik güçlerindeki gerçek artış sonucu, ABD'ye daha az bağımlı hale geldiler. Bu ülkeler, dünya meselelerinde daha aktif rol almayı istemelerine rağmen, askeri gücü kendileri için hâlâ hayati bir önem taşıyan ABD'yle olan özel ilişkilerini incitmeme konusunda ihtiyatlıydılar (McCormick, 1989: 173; Barnett, 1983: 338). Batı Almanlar 1960'ların sonlarında Doğu Avrupa'yla Ostpolitik süreciyle ilişkiler kurmaya başladılar ve hem 1969'da nükleer silahsızlanma anlaşmasını hem de 1970'te SSCB ile sınırlı paktnı imzaladılar (McCormick, 1989: 174; Barnett, 1983 :294); daha sonra da savaş sonrası Doğu Avrupa sınırlarını resmen tanıdılar.

Ostpolitik birçok yönden Batı ve Doğu'nun önceki ilişkilerinde değişimi zorlayan itici bir güç oldu (McCormick, 1989:173). ABD artık, zaman zaman Federal Almanya Cumhuriyeti'nin liderliğini izlemek zorunda kalıyordu, oysa geçen yirmi beş yıl boyunca hegemonyasının doruğundayken daima müttefiklerine liderlik etmişti (Lundestad, 1986:109). Aynı zamanda Doğu ve Batı arasındaki "gerginliğin gevşemesi", Doğu Avrupa uyduları üzerindeki SSCB baskısını hafifletti, Doğu Avrupa'daki birçok uydu devlet Batı'yla ekonomik ilişkilerini arttırdı (McCormick, 1989: 182).

1960'ların sonlarına doğru, Tet Saldırısı ile Federal Almanya Cumhuriyeti ve Japonya'nın artan bağımsızlığı ve rekabet gücü ABD gücünün sınırlarını zorlamaya başladılar. 1969'da bu sınırların farkedilmesiyle Nixon Doktrini, ilk olarak Kore Savaşında pratiğe geçirilmiş olan küresel yayılmayı önlemede her zaman önde olma politikasına son verdi (bkz. Litwak, 1984). Bu önemli politika değişimiyle Nixon ve Kissinger, güçlerinin bir bölümünü Brezilya, Güney Afrika, İsrail, İran, ve Suudi Arabistan gibi kendilerine ABD yararına bölgesel alt-emperyal güçler olarak

davranmaları talimatı verilen seçilmiş yarıçevre devletlere devretmeye yöneldiler. ABD vekil devletlere güvenerek, kara birliklerini çatışmaya gönderme politikasını terketti ve bunun yerine hava ve deniz kuvvetlerini kullanmayı tercih etti (Klare, 1972: 322-3).

Bu politika değişikliğinin jeopolitik sonucu, SSCB ile ilişkilerin yumuşaması isteğiydi. ABD, Çin-Sovyet ayrılığından yararlanarak hızla Çin'e açılmak ve bu yumuşamadan faydalanmak arzusunda idi. ABD'nin 1960 sonları ve 1970 başlarındaki yeni üçgen diplomasisi Çin ve SSCB'yi, ABD'nin hükmettiği devletlerarası sistemin normlarını kabul etmeye zorlamak amacıyla tasarlanmıştı. Aynı zamanda, üçgen diplomasisi ABD'ye Çin ve SSCB'yi birbirine düşürme imkanı verdi. Dahası, daha sonraki on yıl içinde Çin'in ABD'nin bir müttefiki (ya da en azından SSCB'nin tutarlı bir rakibi) olmaya başlamasının sonucu olarak, küresel güç dengelerinde kesin bir biçimde ABD lehine önemli değişiklikler ortaya çıktı. Aslında ABD'yi Asya'da, Kore ve Çin Hindisi'ndeki savaflara sürükleyen neden Çin Devrimi'yle ortaya çıkan tehditti. Çin'le uzlaşma nedeniyle, artık Asya'daki sorumluluklarından bir şekilde vazgeçebilirdi.

1970'lerin başları Üçüncü Dünya petrol üreticilerinin ekonomik güçlerinin artmasına tanıklık etti (Nwoke, 1987). 1973 OPEC petrol şoku ABD için petrolün maliyetini 1972'de 5 milyar dolardan 1975'te 48 milyar dolara yükseltti (McCormick, 1989: 164; Itoh, 1990: 54). OPEC'in petrol fiyatlarını yükseltmesi ABD'nin büyük rakipleri için daha önemli sonuçlar oluşturdu. Petrol fiyatları dolara bağlı olduğundan, petrol fiyatlarının artması Avrupa ve Japonya'nın dışardan toplamakta olduğu dolarları emdi, bu ülkelerin ticaret dengelerini bozdu ve üretim maliyetlerini yükseltti (Schurmann, 1987:271, 354, 371, 373; Bromley, 1991: 135, 141). Petrol fiyatlarının yükselmesi, petrodolar karşılığında ABD silahlarının satın alınmasına olanak tanıyarak Nixon ve Kissinger'in dünya-sisteminin asayışı konusunda alt-empereyalist güçlere güvenme stratejilerine destek oldu (Bromley, 1991:141). OPEC, artık sermaye için Üçüncü Dünya'dan yeni bir kanal açarak petro-dolarların ABD'ye geri dönüşünü sağladı. Bu

dönüş silah satışları yanında, inşaat sözleşmeleri ödenekleri, Hazine Menkul Değerleri satışı ve diğer yatırımlar yoluyla gerçekleşti (Bkz. Bromley, 1991:150). Petro-dolarların bu şekilde geriye dönüşü doların değerini yükseltti ve ABD egemenliği için petrolün ve silahların önemini gözler önüne serdi.

ABD ve diğer petrol tüketicisi devletlerden gelen ve miktarı giderek artan dolarlar Batı bankaları aracılığıyla hem ABD hem de Sovyet bloğundaki sanayileşmekte olan ülkelere borç olarak verildi. Zaman içinde bu borçlar, borçlu ülkelerin, alacaklı devletlerin, bankaların ve IMF/Dünya Bankasının gücüne ve hakimiyetine tabi olmasını sağladı (Korner vd., 1986; bkz Payer, 1974; R. Broad, 1988). Üçüncü Dünya devletleri ödünç aldıkları paranın önemli bir kısmını büyük miktarlarda silah ithal etmekte kullandı. Çevre ülkeler, 1960 ila 1987 arasında Avrupa ve Kuzey Amerika'dan ithal ettikleri silahlara 400 milyar dolar harcadılar (George, 1992:151). Petrol üreticilerine, özellikle de ABD Körfez politikasının ikiz dayanağı olan İran ve Suudi Arabistan'a yapılan silah satışları hem ekonomik hem de askeri güvenlik işlevi gördü. Şah yönetimindeki İran, çoğu ABD'den satın alınan silahlara 30 milyar dolar harcadı (Klare, 1984: 126; Bill, 1988: 200-12). ABD yüksek teknoloji silah satışlarını dış politikanın bir aracı olarak görüyordu, çünkü alıcı devletler, silah satışının devamı, yedek parça ve eğitim için ABD'nin iyi niyetine bağımlı uydulara dönüşüyorlardı (Ellsberg, 1986b).

SSCB de Suriye, Mısır ve Irak'a silah yardımı göndererek bu ticarete bulaştı. Bu dönemde Sovyetler ve ABD, silah satışlarından yalnızca getirdiği sağlam kârlar için değil, dünyada nüfuz alanlarını yaratmak için de faydalanarak uygun bir güç dengesi oluşturmayı amaçlıyorlardı. Bu işte ABD için bir çelişki vardı; çünkü 1950'lerde dolarları denizaşırı müttefiklerine geri dağıtmak amacıyla bu ülkelere silah temin ediyordu, şimdiyse ödemeler dengesini düzeltmek amacıyla yabancı döviz toplamak için silah satıyordu.

1970'lerin başında oluşan yumuşama, 1980'lere doğru son bulmuştu. SSCB'nin devrimci hareketlere ve Üçüncü Dünya'daki sömürge sonrası rejimlere tekrar destek vermeye başlaması üze-

rine ABD ve SSCB arasındaki gerilim arttı. SSCB bunu daha önce Küba, Mısır ve Hindistan'da yapmıştı. Nixon ve Kissenger yumuşamanın bu desteği sona erdireceğini ve ABD'yi bu bölgelerde çevirdiği manevraları sürdürmesi için yalnız bırakacağını ummuşlardı. Halbuki, Sovyetlerin ABD ile ilişkilerine yönelik algılarının değişmesi, SSCB'nin belli çevre bölgelere ilgisini artırdı (Gart-hoff, 1985: 502, 671; McCormick, 1989:182). Güney Afrika (Angola, Mozambik), Afrika Boynuzu (Somali, Etopya), Güney Yemen ve Afganistan Sovyet etkinliğinin asıl hücum bölgeleriydi (Lundestad, 1986:125-32).

1970'ler ve 1980'ler özellikle yançevre bölgelerde askeri olarak kendi kendine yeterlilik isteği gibi dünya çapında silahlanmaya katkıda bulunan diğer bazı etmenlere de tanıklık etti. Güney Kore ABD'den yardım akışının azalması ve Çin'e açılma süreci başlamasından sonra askeri kalemlerde kendi kendine yeterliliği gerçekleştirmek amacıyla ağır kimya ve sanayi programını başlattı. 1980'lerde uygulanan ambargo İran Hava Kuvvetleri'ni fiilen yere çakılı bıraktığında, İran silah ihtiyacını yerel kaynaklarla üretmek amacıyla topyekün bir hamle başlattı (Klare, 1991: 179; bkz. Ellsberg, 1986b; Catrina, 1988: özellikle 224-8). Güney Afrika ve İsrail nükleer silahlar da dahil olmak üzere, silah üretimi için önemli bir kapasite geliştirdiler (Klare, 1991:179). Son olarak bugün Irak ve Kuzey Kore'nin silah konusunda kendi kendine yeterli olabilmek için önemli atılımlar başlattıklarını ve Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı (nükleer karşıtı devletler olarak) imzalamalarına ve bu nedenle BM'nin Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun (IAEA-International Atomic Energy Agency) inceleme ve gözlemlerine açık olmalarına rağmen nükleer silahlar üretme noktasına geldiklerini biliyoruz (Burrows ve Windrem, 1994:25-59, 424-38).

Silah sanayi ve devletlerarası sistemdeki mücadeleler silahların yayılmasını teşvik etmiştir. Bu nedenle düşük düzey ya da orta düzey teknoloji ürünü silah üretiminde uzmanlaşmış ikinci sınıf silah satıcılarında bir artış oldu. Üçüncü Dünya üreticileri, Avrupalı ve Kuzey Amerikalı silah üreticilerinin pazarlarını daraltılar. Brezilya, Çin, İsrail, Kuzey Kore, Güney Kore, Şili, Po-

lonya, İspanya ve Çekoslovakya ikinci sınıf silah üreten devletler arasındadır. Brezilya'nın askeri satışları 1976-81 döneminde 670 milyon dolarken 1982-87 döneminde 2.6 milyar dolara yükseldi, Çin'in askeri satışlarıysa aynı dönemde 1.25 milyar dolardan 7.8 milyar dolara yükseldi (Klare, 1991:181).

Sonuçta, Üçüncü Dünya devletleri 1970'ten sonra askeri harcamalarını büyük ölçüde arttırdılar. Üçüncü Dünya devletlerinin 1960'lardan 1970'lerin başına kadar olan yıllık askeri harcamaları 4-5 milyar dolarken, 1973-79'da 20 milyar dolar, 1985-89'da ise 40 milyar dolardı (Sivard, 1991:6,11).

Dünya çapında askerileşmenin ilerlemesiyle birlikte BM şebekesinde de bir yaygınlaşma oldu. BM'nin barışı koruma operasyonları 1956'dan 1990'lara kadar bir artış gösteriyordu ancak askeri güç kullanma oranı (kendi içinde artış gösterse de) süper güçlerle karşılaştırıldığında oldukça küçüktü (bkz. Karns ve Mingst, 1994:188-215). Aynı zamanda devletlerarası sistemi düzenleyen kurumlar da büyük bir hızla güçlendi. BM onikiden fazla uzmanlaşmış ajanstan oluşur hale geldi (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, 1989a:44). Bunlar arasında (özellikle Üçüncü Dünya devletlerinin) silah geliştirme programlarını gözleyen ve düzenleyen uluslararası bir otorite şeklinde çalışan IAEA ve Dünya Sağlık Örgütü de vardır.

1970'lerde resmi sömürgelerin tasfiyesi sürecinin neredeyse tamamlanmasıyla Üçüncü Dünya, dünya-sisteminde ekonomik-politik reform taleplerini BM'de ve diğer platformlarda gündeme getirmeye başladı. Üçüncü Dünya'nın baskısıyla kurulmuş bir yapı olan Ticaret ve Gelişme için BM Konferansı (UNCTAD-United Nations Conference on Trade and Development) bir "Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen" için baskı yaptı. UNESCO Senegal'den Amadou Mokhtar M'bow'un genel sekreterliğini yaptığı dönemde, Yeni Dünya Bilgi Düzeni şeklinde adlandırılan bir yapı kurmayı denedi. Bunun amacı Batı'nın dünya medyası üzerindeki *de facto* kontrolünü azaltmaktı (Preston, Herman ve Schiller, 1989). Buna ek olarak, Evrensel İnsan Hakları Deklarasyonu temel alınarak, BM İnsan Hakları Komisyonu ve ilgili kurumlar devletlerin vatandaşlarına ve ülkelerinde yaşayanlara karşı tavır-

larından dolayı cezasız kalmalarını sınırlandırmayı amaçlayan resmi araştırmalara yöneldiler. 1970'lerin sonlarında Üçüncü Dünya'nın, dünya-sistemindeki ekonomik ve politik eşitsizliklere karşı harekete geçme konusunda artan gücü BM'ye de yansıdı. Bu durum BM Genel Kurulu'ndaki oyların dağılımına bakılarak da görülebilir (bkz. Karns ve Mingst, 1991:281-3; Kay, 1993:169-70).

1970'lerin sonları ve 1980'lerde ortaya çıkan bu kurumsal ayaklanmanın çevre ve yarıçevre ülkelerdeki toplumsal ayaklanmalarda bir karşılığı vardı ve süper güçlerin bunu denetleme konusunda yapabileceği fazla birşey yoktu (McCormick, 1989: 225). İran, Nikaragua, El Salvador, Filipinler, Brezilya, Güney Afrika, Kuzey Kore, Polonya ve daha sonra tüm Doğu Avrupa'da toplumsal huzursuzluklar vardı. Özellikle, İran Devrimi ve ABD elçiliğinin ele geçirilmesi devletlerarası sisteme önemli bir meydan okumaydı ve ABD'nin gücünün azalması (Barnet, 1983:400-401) ve Kuzey'e göre Güney'in gücünün artmasının bir sembolüydü.

İran Devrimi Nixon Doktrini'nin kısmen terkedilmesine neden oldu. ABD'nin bölgesel jandarmasını kaybetmesi, ABD'nin ileri gelen kurumlarında Soğuk Savaş ruhunu tekrar canlandırma gereksinimi uyandırdı (Chomsky, 1982). Bu atmosfer Amerikan Elçiliği'nin ele geçirilmesinden veya Sovyetler'in Afganistan'ı işgalinden önce oluşmuştu. Sovyet politikasının çizgisi ise daha farklıydı. Yumuşamadan sonra, Sovyetler ABD'nin uyguladığı göze batmama stratejisini kendi artan güçlerinin işareti olarak algılama hatasına düşmüşlerdi. Sonuçta SSCB, ABD'nin Vietnam fiasosunu Afganistan'da tekrar etti.

Nasıl ki Kore krizi NSC 68'in ve ilk Soğuk Savaş'ın uygulanabilmesine olanak sağladıysa Sovyetler'in Afganistan'ı işgali de, ABD'nin zaten el altında hazır tutulan yenilenmiş bir Soğuk Savaş planını uygulamaya koymasına hizmet etti. Gerçekte, 1950'lerde birinci Soğuk Savaş'ın başlarında daha etkili bir askeri güç için lobi faaliyetinde bulunmak üzere oluşturulan ve bu dönemde yeniden canlandırılan Mevcut Tehlike Komitesi gibi etkili elit politika grupları daha güçlü bir askeri duruş için ısrar

ediyorlardı (Sanders, 1983:238-40;bkz. Hershberg, 1993:491-553).

ABD öncelikle alt-emperyalist güçlere dayanma politikasından uzaklaşmaya başladı ve yerine SSCB'ye karşı durmak ve Üçüncü Dünya'daki meydan okumalara karşılık verebilmek için askeri harcamalarını ve hazırlığını arttırmaya girişti. Hızlı Müdahale Gücü gibi programlar ABD'nin dünyanın her yerine doğrudan müdahale etmeye hazır olduğunu göstermektedir (Ellsberg, 1981). Bunun yanında 'vekil şebekelerinin diriltilmesi' (İran-Kontra ve bununla ilgili skandallarda açığa çıktığı gibi) ABD'nin emperyalizmin müttefiki paralı askeri güçlere olan bağımlılığını göstermektedir (Klare, 1989:97-118). Reagan'ın yeni saldırgan ve tektarafli stratejisi, bağımsız Üçüncü Dünya inisiyatiflerini bertaraf etmek için BM'ye karşı açılan bir kampanyayı da içeriyordu (bkz. Preston, Herman ve Schiller, 1989).

1980'lerde dünyada yaşanan değişikliklerin çoğu, Carter'la başlayıp, Reagan ve Bush'la devam eden askeri yapılanma nedeniyle açık veren ABD ekonomisiyle doğrudan ilişkiliydi. 1980'lerde Reagan hükümetinin askeri harcamaları yıllık federal bütçe açığını büyük ölçüde arttırdı. ABD dünyanın en büyük kredi veren ülkesiyken, Reagan döneminde tüm zamanların en borçlu ülkesi haline geldi (bkz. Deger,1990:191, Tablo 5A 2). 1980'lerin ortasına gelindiğinde ABD askeri bütçesi 300 milyar dolar civarındayken, Reagan-Bush askeri Keynescilik döneminin 1981'den 1991'e toplam maliyeti 3 trilyon doların üstündeydi (Morrison, Tsipis ve Wiesner, 1994:38). Yani, hegemonyasını askeri üstünlük yoluyla canlandırmayı deneyen ABD, ekonomik düşüşünü hızlandırdı (Itoh, 1990: 93 ; Halliday, 1990: 12 ; bkz. Markusen ve Yudken, 1992).

1980'ler boyunca ABD ekonomisi önemli ticari ortaklarından daha yavaş gelişti. ABD şirketlerinin dünya üretimindeki payı ve net kârı azalırken Federal Almanya Cumhuriyeti'ndeki ve Japonya'daki rakip şirketlerinkiler artmaktaydı (Zysman, 1991: 86, 90; Itoh,1990: 73, Tablo 3.4). Federal Almanya Cumhuriyeti'nin ve Japonya'nın gelişimi ABD'ye göre öyle artmıştı ki, dünya-ekonomisi üç ana bölge etrafında gruplanmıştı; en dinamik bölge olan

ve Japonya'nın (bkz. Ozawa, 1993:129-50; Cumings, 1994; cf. Selden, 1994) öncülük ettiği Uzak Doğu, Avrupa Birliği ve ABD'nin öncülük ettiği Amerika.

Dahası, ABD, açıkla finanse edilen askeri Keynesçiliği, gerileyen vergi kesintilerini, şirket borçlarını ve bunlarla ilgili diğer programları finanse edebilmek için para piyasalarında fakir ülkelerle rekabet etmeye başladı. Bu da, "1980 başlarında Üçüncü Dünya ülke gelirlerindeki ani düşüşünün tek önemli nedeniydi" (Arrighi, 1991:52). Örneğin, ABD faiz oranlarının yükselmesi doğrudan doğruya Üçüncü Dünya'nın borç krizine neden oldu; 1988'de borç miktarı 1 trilyon dolara yükselmışti (bkz. Sen, 1990:203-6, Tablo 6.2, 6.3).

Muazzam borç yüküne rağmen, çevre ve yarıçevre ülkelerin askeri rekabeti, Batı ve Sovyetler'in müdahaleleriyle birlikte bir çok yerel savaşa ve silahlanma yarışının patlak vermesine neden oldu. Güney Afrika (bazı Batılı müttefiklerinin desteğiyle) bazen gerilla güçlerini destekleyerek, bazen de Mozambik ve Angola'da, kısmen de Zimbabve'de olduğu gibi doğrudan işgal ederek veya ani saldırılar gerçekleştirerek bölgesel istikrarsızlık yaratmak "genel stratejisini" uygulamaya devam ettiği için Afrika da harap durumdaydı (Hanlon 1986). Bu strateji en azından Angola ve Mozambik'in ekonomilerini etkili bir şekilde tahrip etti; 1980 ve 1988 arasında Angola ve Mozambik'te savaşın doğrudan veya dolaylı etkisiyle tahminen 1.3 milyon insan öldü, güney Afrika devletlerinin (SADCC) toplam ekonomik kaybı 60 milyar doların üzerindeydi (UNICEF, 1989:10, 24-5,35-8, Davis ve Martin, 1992, 363).

Üçüncü Dünya ülkelerinin nükleer kimyasal ve biyolojik silahları üretme yetenekleri arttıkça kitlesel imha silahları yaygınlaşmaya başladı. Gittikçe artan sayıda Üçüncü Dünya devletleri, nükleer ve kimyasal başlıklı füzeler de dahil olmak üzere balistik füzeler ve modern jet uçakları edindiler. 1981-1988 arasında gelişmekte olan ülkelere giden 341 milyar dolar değerindeki silahın %69'u, yani 235 milyar dolarlık kısmı Orta Doğu'ya ve Güney Asya'ya gitti. En çok silah alan ülkeler, hepsi de bölgelerinde savaş halinde/silahlanma yarışında olan Hindistan, İran, Irak, İsrail,

Libya, Pakistan ve Suriye'di (Klare, 1991:1972). Süper güç çekişmelerinin yardımıyla nükleer silahlar da dahil olmak üzere kitle imha silahlarıyla donatılmış Üçüncü Dünya askeri güçlerinin ortaya çıkışı 1969-1989 döneminin en önemli eğilimlerinden biridir.

1980'lerde devlerlerarası sistemde meydana gelen en göz alıcı değişim Sovyet bloğunun dağılması ve bununla birlikte Marksizm-Leninizm'in Üçüncü Dünya için bir gelişme stratejisi olmaktan çıkmasıdır. Soğuk Savaşın askeri harcamaları ve yanlış ekonomik yönetim nedeniyle iflas eden, Doğu Avrupa'da isyanlarla karşılaşan ve çevre bölgesinde etnik huzursuzluk yaşayan SSCB, ekonomisindeki gerilemeyi durdurmak için ortak Avrupalı komşularına açılma yollarını arıyordu. Gorbaçov bunu başarabilmek için Soğuk Savaş bitirmek üzere tek taraflı adımlar attı. Avrupa'da isyanlar başladığında Gorbaçov'un bir sonraki adımı Afganistan'dan planlı çekilmeye ilişkin Nisan 1988 tarihli BM anlaşmasıydı. Böylece son Sovyet birlikleri Afganistan'ı 1989 Şubat ayı ortalarında terk etti (Chaliand ve Rageau, 1990:11).

Gorbaçov, Aralık 1988'de BM'de yaptığı bir konuşmada Sovyet Silahlı Kuvvetleri'nde önemli tek taraflı azaltmalar yapılacağını ve Sovyet ileri birlikleriyle taarruz tanklarının Doğu Avrupa'dan çekileceğini duyurdu. Bu açıklama, ABD'nin Varşova Paktı'nın tüm Avrupa'yı ani bir askeri hareketle işgal edeceği yönündeki korkularına karşı somut bir güven unsuruydu. Ocak 1989'da SSCB Asya'daki 200.000 askerini çekeceğini ilan etti (Ambrose, 1983:362). 1989 aynı zamanda, Gorbaçov'un SSCB'nin artık 1968 Brejnev doktrinini uygulamayacağını açıkladığı yıld; bu Berlin duvarı ile birlikte Sovyet destekli Stalinist rejimleri yıkıp, bölgeyi Sovyet egemenliğinden kurtararak Avrupa'yı sarsacak bir devrim dalgasının başlamasına yardımcı oldu. Daha sonraki iki yılda Sovyetler parçalanırken, Almanlar birleşmeyi gerçekleştirdi. Görünüşe bakılırsa Gorbaçov'un reformları Doğu Avrupa'nın kaybını önlemek ve Sovyet çevre bölgesinde imparatorluğun dağılmasıyla sonuçlanacak etnik/milliyetçi yükselişi durdurmak için oldukça yetersiz ve gecikmiş bir adımdı.

1945'ten sonra Avrupa'daki devletlerarası ilişkileri düzenleyen

ABD-Sovyet düzeni son bulmuştu (Halliday, 1990:8). Soğuk Savaşın bölünmüş Avrupası kadar birleştirici hiçbir düzen veya şema eskisinin yerine konulamadı. Doğu Avrupa'daki politik değişikliklerin devamında, Batı ve Doğu arasındaki çatışmalar dünyanın -Kolombiya, Afganistan, Etiyopya, Somali, Angola, Nikaragua gibi- diğer bölgelerinde de sona ermeye başladı (Halliday, 1990: 6). Diğer bir deyişle, 1970'lerin ortasındaki belirsiz ABD ve SSCB yumuşamasının ardından başlayan çatışmalar azaldı, ancak birçok bölge etnik-milliyetçi çatışmalarda kullanılabilecek silahlarla doluydu.

Doğu Avrupa'dan Sovyet baskısının kalkmasıyla birlikte, eski Sovyet uydularında yaşayan insanlar dünya artık değer birikiminden pay isteyen rakipler haline geldiler. Düzene ve istikrara katkıda bulunacağı yerde birçok diğer bölge gibi Doğu Avrupa da önceden denetim altında tutulan etnik ve dinsel nefretlerin dirilişine tanık oldu. Bu durum 1945-89 dönemiyle karşılaştırıldığında yaygın bir belirsizlik ve istikrarsızlık yarattı. Bu gel' mele- re iki örnek eski Yugoslavya ve SSCB'deki parçalanma ve ritan çatışmalardır. SSCB'deki durum, nükleer silahların da mevcut olması nedeniyle daha tehlikeli bir haldedir.

ABD'nin üzerinde bir uluslararası düzeni kurduğu ilkeler 1989-90'larda dünya-sistemine uygulanamaz hale gelmişti. 45 yılda dengeler tamamıyla değişmişti. Dünya güvenliği artık iki rakip blok etrafında düzenlenemezdi. Almanya'nın birleşmesi ve SSCB'nin dağılması savaş sonrası dünya düzeninin iki önemli ögesinin sona ermesi anlamına geliyordu. Yine de Soğuk Savaş Asya bölgesinde hâlâ devam ediyordu, Kore'nin bölünmüşlüğü de bunu simgeliyordu. Sovyetler'den gerçeğe tekabül eden ya da etmeyen hiçbir tehdit yoktu. Varşova Paktı'nın dağılmasıyla, NATO'nun gerekçesi de ortadan kalkmıştı (Wallerstein, 1991a ch. 1). Ancak, ABD hâlâ petrol ve tarım ürünleri akışını kontrol ederek ve güvenlik sağlayarak müttefiklerini bir bağımlılık ilişkisine mahkum etmek yoluyla hegemonyasını sürdürmeyi hedefliyordu.

Reagan'ın ABD ve SSCB arasındaki iki kutuplu çekişmeye odaklanan tek taraflılığından farklı olarak Bush, Irak'ın Ağustos

1990'da Kuveyt'i işgalini sona erdirmeyi hedefleyen ve özü itibarıyla tek taraflı olan bir ABD savaşına destek sağlayabilmek için, BM Güvenlik Konseyi nezdinde çok yanlı müttefik diplomasisini canlandırmayı gerekli gördü (Schurmann, 1993:192-4, 192-4, 201-2). Bush'un savaşın finansmanı için müttefiklerin katkılarını talep etmesi, yeni bir eğilim olarak, ABD'nin müttefiklerin savunma ödemelerini karşılamalarını kurumsallaştırarak hegemonyasını güçlendirme planlarını açığa vuruyordu.

Çift kutuplu Soğuk Savaş düzeninin sona ermesiyle dünya güvenliğine karşı yeni tehditler ortaya çıktı. Bunlardan başlıcaları arasında nükleer silahlar gibi toplu imha silahlarının hızla yayılması, "başarısız devletler", etnik/milliyetçi şiddet, ve Üçüncü Dünya'nın yükselen bölgesel güçleri sayılabilir. Yine de, Varşova Paktı'nın çökmesi ve Sovyetler Birliği'nin ABD'nin düşmanlarını politik ve ideolojik olarak destekleyememesi nedeniyle ABD için Üçüncü Dünya'da "Açık Kapı" politikasını devam ettirmenin ve merkez ülkeleri korumanın maliyeti dramatik bir biçimde düşecekti. ABD, silah satışlarını dizginlemek veya konvansiyonel silahların yayılmasında küresel bir dizginlemeye gitmeyi denemek yerine, bölgesel silahlanma yarışının devam ettiği Orta Doğu'ya ve Uzak Doğu'ya silah satışlarını artırdı (Klare, 1994:134-54). ABD bu stratejisi ile bir yandan soruna katkıda bulunurken diğer taraftan da, Irak gibi Üçüncü Dünya güçlerinin yarattığı tehlikeyi kullanarak savunma sanayisindeki uzmanlığını sürdürmekte kararlı görünmektedir.

Temsilciler Meclisi Silahlı Kuvvetler Komitesi Başkanı ve daha sonra da Savunma Bakanı olan Les Aspin, Körfez Savaşı'nın "geleceğin savaşları için model" oluşturması gerektiğini söylemiştir. "Irak deneyimi küresel düzeye aktarıldığında sorun yaratan diğer bölgesel güçlerin görece kapasitelerini tespit etmek ve onları yenmek için gerekli askeri planlamaları yapmak üzere kullanılabilir" (New York Times 3 Şubat 1992). Aspin bu yöntemi "Irak denklemi" olarak adlandırdı. Aspin'in kendi ifadelerinde bile çok açık görüldüğü gibi, Körfez Savaşı'ndan önce Çin dışında hiçbir ülkenin Irak kadar güçlü hava veya kara kuvvetleri olmadığı halde ABD askeri planlaması ve ilgili bütçe talepleri Button up Review

ve Savunma Bakanlığı 1994 Yıllık Raporu'nda belirtildiği üzere "en kötü durumun ötesinde planlanmıştır". (Forsberg, 1994:3-6).

Bu belgeler Orta Doğu'da ve Uzak Doğu'da Körfez Savaşı benzeri iki savaşı aynı anda yürütebilecek bir ABD askeri kuvvet yapısı talep ederler. Dahası ABD'nin, Irak'ın Körfez Savaşı öncesindeki durumuyla kıyaslanabilir veya bundan daha güçlü rakiplerle karşılaşabileceği farz edilir (Forsberg, 1994:4). Savunma uzmanı Randall Forsberg (1994:3-6, Tablo 1-3) bölgesel güçlerden hiçbirinin "2000 yılından önce -hatta Suriye ve Kuzey Kore dışındaki ülkelerin 2010 yılından önce-" Irak'ın eski gücüne denk bir güç oluşturmalarının kesinlikle mümkün olmadığını göstermiştir. Yine de ABD, son askeri harcamalar nedeniyle 4 trilyon dolar açığa sahip olmasına rağmen bu şişirilmiş tehditleri karşılayabilecek güç düzeyini sürdürebilmek için, 1995-2000 yılları arasında 1.2 trilyon dolar askeri harcama yapmak niyetindedir (Forsberg, 1994:3-6; Burrows ve Windrem, 1994:500).

Dünya, eski SSCB gibi kaotik bölgelerdeki nükleer silahların yarattığı tehlike yanında, nükleer silahların ve diğer toplu imha silahlarının yatay yayılması gibi yeni güvenlik tehditleri ile de karşı karşıyadır (bkz. Burrows ve Windrem, 1994; Hersh, 1994: 61-86). Nükleer devletlerin nükleer silahlar ve diğer "süper silahlar" üzerinde bir tekel oluşturma teşebbüsleri muhtemelen sorununun daha da kötüleşmesine hizmet edecektir. Üçüncü Dünya'nın bölgesel güçleri, ABD'nin (ve Batı Avrupa'nın) yüksek teknoloji silahlar üzerinde tekel kurmasının gerçek egemenliklerini ve güçlerini sınırlandırdığını uzun zamandır bilmektedir ve bu yüzden askeri bakımdan kendine yeterli olma çabası içinde olmuşlardır (bkz. yukardakiler, ve Burrows ve Windrem, 1994:17).

IAEA'nın Üçüncü Dünya'da nükleer silahların üretilmesini ve edinilmesini (örneğin bu ülkelerin Nükleer Silahların Yayılması Önleme Anlaşması'na uyup uymadıklarının gözetlenmesi yoluyla) kontrol etme konusunda çabalarının tamamen yetersiz olduğu görülmüştür. Dünyanın önde gelen silah üreticisi beş nükleer devletten oluşan BM Güvenlik Konseyi'nin bu alanda Üçüncü Dünya Devletleri'nin gözünde hiçbir ahlaki otoritesi yoktur.

Büyük güçlerin (özellikle ABD'nin) bu silahlar konusunda indirim gitmediği ve yayılmalarını dizginleme konusunda samimi bir çaba harcanmadığı bir durumda, nükleer silahların yayılmasının durdurulmasını hayal etmek oldukça güçtür. Yani, süper güçlerin silahlanma yarışı sona erdiyse de yeni bir silahlanma yarışı çoktan başlamıştır.

ABD, dünya güvenliği ve silahların kontrolü konusunda liderliğini diplomatik yollarla sürdürmek yerine rolünü askeri yoldan oynamayı tercih eder görünmektedir. Güncel bir Pentagon belgesi, ABD'nin tek bir süper gücün varolduğu bir dünyada hegemonyasını yeniden canlandırmaya ilişkin umutlarının bir resmini çizmektedir ve ABD'nin 'olası rakipleri daha büyük bölgesel veya küresel rolleri amaçlamaktan bile caydıracak mekanizmaları oluşturma' gerektiğini belirtmektedir (Tyler 1992b). Bu belge, Soğuk Savaşın SSCB ve ABD arasında bitmiş olsa bile -Panama'nın işgali ve Körfez Savaşı örneklerinden anlaşılabileceği üzere- ABD'nin Üçüncü Dünya politikasında ve müttefiklerinin bağımsızlığını koruma teşebbüslerinde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir (bkz. Ghilan, 1991:25-36; cf. Kaufmann, 1992). ABD'nin niyetine rağmen, büyük güçler arasındaki göreceli güçler o kadar değişmiştir ki, ABD artık merkezdeki rakiplerine -Soğuk Savaşın altın çağlarında olduğu gibi- "de facto uydu devletler" gibi hükmedememektedir (Wallerstein, 1984:39). Dünyanın hem egemen gücü hem de tek süpergücü olma statüsünü koruma çabaları ABD'nin rolünü geçici olarak desteklese de, savunma sanayiindeki göreceli avantajı, dünya üretimindeki, ticaretindeki ve finansındaki artakalan büyük ekonomik gücünün altını oyacak ve ekonomik inişini daha da hızlandıracaktır (Markusen ve Yudken, 1992).

Dahası, 1980'ler Üçüncü Dünyada gelişmeci çabaların genel bir çöküşüne de tanık olmuş, böylece ilk olarak Truman'ın 1949'da göreve başlarken yaptığı konuşmanın dördüncü maddesinde ana hatları çizilen umutlar gerçekleştirilememiştir. Eski sömürge bölgelerini "ulus-devletler ailesine" almayı öngören reformist öneri kendini tüketti. Ayrıca bu bölgeler 1980'lerde BM Anayasası'nın ve ABD'nin söz verdiği ekonomik eşitlik yerine gi-

derek artan bir sefaletle maruz kaldılar (bkz. Arrighi,1991:39-66). Çift kutuplu Soğuk Savaş dünyasının bitmesiyle devletlerarası sistemde merkezkaç eğilimler tekrar ortaya çıktı ve Soğuk Savaşın ardından, giderek artan askerileşmenin, sefalet ve parçalanmanın tehlikeli mirasıyla başetmek için silahlı mücadeleler ile dolu bir dünya kaldı.

3. DÜNYA ÜRETİMİ

Satoshi Ikeda

1945-90 döneminde dünya üretim sistemi beş temel özelliğe sahip olmuştur. Birincisi, dünya-ekonomisinin toplam üretim kapasitesi dünya üretiminde daha önce benzeri görülmemiş bir artışa neden olacak şekilde artmıştır. Fakat, üretim kapasitesindeki büyüme, zamanda doğrusal olmadığı gibi mekansal dağılımı da homojen olmamıştır.

İkincisi, dünya-ekonomisi, iki savaş arası dönemdeki kısa bir kesintiden sonra malların, hizmetlerin, sermayenin, insanların ve bilginin ulusal sınırları aşan hareketlerindeki büyük bir artışla birlikte daha fazla bütünleşmiştir. Fakat, bütünleşmenin derecesi ve biçimi dünya-sisteminin değişik bölgeleri için homojen olmadığı gibi bütünleşmenin hızı da sözkonusu dönem boyunca sabit olmamıştır.

Üçüncüsü, bu dönemin ilk yarısı olan 1945-1967/73 döneminde, ABD'nin, şirketlerinin kurumsal gücü ve teknolojik avantajları ile temsil edilen altedilmez ekonomik gücü belirleyici olmuştur. Buna karşılık 1967/73-1990 döneminde ABD şirketleri Avrupa ve Japon şirketlerinin zorlu meydan okuması ile karşılaş-

tıkları için ABD'nin dünya üretimindeki payı düşmüştür. Bazı sanayi faaliyetleri ABD'den başka bölgelere kaydıysa da ABD'nin teknolojik alanlardaki öncü konumunu kaybettiğini ve tüm ABD şirketlerinin örgütsel yapılarını rekabetin gereklerine uyarlamakta başarısız kaldıklarını söylemek doğru değildir.

Dördüncüsü, küresel ticaret ve finans faaliyetlerini düzenleyen savaş sonrası kurumsal çerçeve sürekli olarak 'liberalleşme' doğrultusunda değişikliğe uğratılmıştır. GATT (General Agreement on Tariff and Trade) yapısı içinde ard arda gelen görüşme raundları, mamül malların küresel akışı önündeki ticari engellerin önemli bir bölümünü kaldırmıştır. Merkez ülkeler arasında özel finansal akışlar üzerindeki devlet düzenlemeleri 1960'larda ve 1970'lerde, döviz işlemleri üzerindeki düzenlemeler ise 1980'lerde kaldırılmıştır. Bu kurumsal değişikliklerin yönü her zaman doğrusal olmamış, hatta bazen dünya-ekonomisindeki genel liberalleşme doğrultusuna ters yönde olmuştur. Örneğin, çok yönlü GATT görüşmelerinin başarısına rağmen Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi ve ikili ticaret kısıtlamaları nedeniyle GATT'ın ayrımcılığa karşı olma ilkesinin altı oyulmuştur.

Beşincisi, devlet tarafından oynanan rolde önemli bir artış olmuştur. Devlet, ulusal ekonomik faaliyetlerde düzenleyici olma ve uluslar arasındaki ekonomik düzenlemelerde görüşmeci olarak bulunma rollerine ek olarak, özellikle merkez ülkelerde en azından 1970'lere kadar rolünü temel sosyal hizmetleri ve gelirin yeniden dağıtımını sağlamaktan, parasal ve mali politikalarla toplam ekonomik faaliyeti düzenlemeye kadar genişletmiştir. Refah uygulamaları merkez bölgelerde kapitalizmin meşrulaştırılmasına hizmet ederken sonuçta emek maliyetinin yükselmesi ekonomik iniş döneminde, özellikle de 1974'ten itibaren fabrikaların merkezden çevreye kaydırılmasını hızlandırmıştır. Ekonomik teşvik politikası 1945-1967/73 döneminde büyümeyi desteklerken, bu politika 1970'lerde stagflasyona neden olup geriye tepmiş ve 1980'lerdeki ABD hükümet harcamaları potansiyel olarak özel sektör yatırımlarını kısıtlayan ve mali esnekliği azaltan devasa bir ABD hükümet borcuna yol açmıştır.

Savaş sonrası dönemde dünya-ekonomisinin bu özellikleri bu makalede belli bir bakış açısından, ulusaşırı şirketler (UAŞ) olarak anılmaya başlanan büyük ticari teşebbüslerin yol açtığı dönüştürücü süreçler açısından tahlil edilmektedir. Anonim şirketler en azından son iki yüzyıl boyunca dünya-sisteminin başlıca birikim birimleri olmuştur. Dikkatimizi teşebbüs sistemi üzerinde odaklarsak, savaş sonrasında dünya-ekonomisinin yukarıda anlatılan temel özellikleri, büyük teşebbüslerin faaliyetlerinin ölçeğini ve kapsamını giderek genişlettikleri ve mekansal kapsam açısından dünya çapına yayıldıkları, yasal sınırlar açısından devletlerüstü hale geldikleri bir süreci tanımlar hale gelir.

Hem Avrupa hem de Japon şirketleri tarihsel olarak devletle ortakyaşar bir ilişki içinde bulunageldikleri halde savaş sonrası dönem devlete daha az bağımlı oldukları ve faaliyetlerini ülke dışına genişlettikleri bir süreçtir. Dünya-ekonomisindeki üretim kapasitesinin ve faaliyetinin büyümesi ve paylaşılması bu şirketlerin araştırma ve geliştirme (AR-GE), üretim, nakliyat, dağıtım ve finansman gibi faaliyetlerinin ürünüdür. Dünya-ekonomisinin bütünleşmesi teşebbüs faaliyetlerinin mekansal kapsamlarının genişlemesi ile gerçekleşmiştir. ABD'nin ekonomik gücünün görece olarak düşüşü Avrupa ve Japon teşebbüslerinin yükselişi ile eş zamanlı olmuştur. Fakat, ticari teşebbüslerin genişlemesi ve uluslaşırılmasının, ABD dışındaki teşebbüslerin yükselişinin ve dünya piyasasında büyük ölçekli ticari teşebbüslerin belirleyiciliğinin giderek artmasının kesintisiz ve coğrafi mekan ile sinai faaliyetler açısından homojen bir süreç olmadığını bir kez daha vurgulamalıyız.

Üç temel temayı tartışacağız. İlk olarak, dünya-ekonomisinin yapısal dönüşümünü inceleyeceğiz. Ulusal makroekonomik verileri kullanarak 1967/73 yıllarının Kondratieff çevriminin dönüm noktası olduğunu göstereceğiz. İkinci olarak UAŞ'ların dünya-ekonomisindeki dönüşümlerin temel failleri olduğunu gözönünde bulundurarak büyük ticari teşebbüslerde ve bu teşebbüslerin oluşturduğu şebekelerde meydana gelen değişiklikleri tanımlayacağız. Bu tanımlamayı imalat sektörü ve hizmet sektörü için ayrı ayrı yapacağız. Son olarak, Dünya-ekonomisinde ve birikimin fa-

illerinde meydana gelen dönüşümlerin Birleşik Devletler'in hegomonik konumuna etkisini tahlil edeceğiz.

Genişleme, bütünleşme ve kutuplaşma

Dünya-ekonomisindeki üretim faaliyetleri yirminci yüzyılın ikinci yarısında ilk yarısından daha hızlı artmıştır. Dünya üretiminin ve nüfusunun beşte dördünü temsil eden otuziki büyük ülkenin toplam gayri safi milli hasılası (GSMH) 1913 ile 1950 arasında ikiye katlanmıştır. Oysa 1950 ile 1987 arasındaki otuz-yedi senede toplam GSMH 4.6 katına çıkmıştır. (Maddison, 1989: 113, Tablo A-2; bkz. Tablo 3.1) Fakat üretimin artış hızı dönem boyunca sabit olmamıştır. Maddison'un derlediği veriler 1950 ile 1973 arasının hızlı büyüme açısından altın bir dönem ve 1973 ile 1987 arasının da büyümenin daha yavaş gerçekleştiği ve enflasyonun ivmelendiği bir dönem olduğunu göstermektedir. (1989: 31) Otuziki ülkenin bileşik GSMH'ları 1950-1973 döneminde yılda ortalama %5.1, 1973-87 döneminde ise yılda ancak %3.4 artmıştır. Bu da 1973'ün (daha kesin olarak 1967/73'ün) Kondratieff çevriminin dönüm noktası olduğunu doğrulamaktadır.

Zamansal süreksizliğe ek olarak büyüme performansında mekansal farklılık da vardır. Aynı tabloda gelişmiş ve gelişmekte olan ülke gruplarının GSMH payları hesaplanmıştır (bkz. Tablo 3.1). OECD (Organization for Economic Cooperation and Development: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) ülkelerinin payı 1950 ile 1987 arasında %9.2 düşerken gelişmekte olan Asya ülkelerinin payı aynı miktarda artmıştır. Gelişmekte olan Asya ülkelerinin payındaki artış temelde Çin'in 1950 ile 1970 arasında payını %7.4 arttırmasından kaynaklanmıştır. OECD ülkeleri arasında ABD'nin payı 1950'den 1987'ye %10.3 düşmüş ve düşüş hızı 1950-73 döneminde 1973-87 döneminden daha fazla olmuştur. Avrupa'daki OECD ülkelerinin payı da 1950'den 1987'ye kadar düşmüş, fakat bu düşüş temelde 1973-87 döneminde gerçekleşmiştir. Japonya'nın payı 1950'den 1987'ye kadar artmış fakat artış hızı 1973-87 döneminde azalmıştır. Bölgesel olarak sınıflan-

dırılmış veriler Doğu Asya'nın payının hızla artmasıyla (1950 ile 1987 arasında %15.3) üç bölgenin -Kuzey Amerika, Avrupa ve Doğu Asya'nın- paylarının 1980'lerin sonuna doğru eşit hale geldiğini göstermektedir.

Kişi başına düşen GSMH (en iyi gösterge olmasa da yaklaşık bir ölçü sunmaktadır) ile ölçülen yaşama standardı 1950 ile 1987 arasında artış göstermiş, yine 1973'te bir kırılma meydana gelmiştir. Otuziki ülkenin bileşik yıllık ortalama büyüme oranı 1950-73 döneminde %3.3, 1973-87 döneminde ise %2.2 olmuştur. Bu küresel oran iki ayrı döneme ve iki ayrı bölgeye ayrıştırıldığında, yönelim değişimi ve bölgesel farklılıklar açık hale gelir. Temel özellikler şunlardır: Filipinler ve Tayvan dışında gelişmekte olan Asya ülkeleri, yaşam standartlarındaki büyüme oranını 1973-87 döneminde arttırmışlardır (Filipinler'in yıllık büyüme oranı 1950-1973 döneminde %1.9'dan 1973-87 döneminde %0.6'ya düşmüştür; Tayvan'ın büyüme oranı 1950-1973 döneminde %6.2'den 1973-87 döneminde %6.0'a düşmüşse de oldukça yüksektir). Norveç dışında bütün OECD ülkelerinde, Latin Amerika ülkelerinde ve SSCB'de yaşam standardının iyileşme hızı azalmıştır. (Maddison, 1989:35, Tablo 3.2, aynı zamanda bkz. Kenwood ve Loughheed, 1992. 245-260)

Fakat, kişi başına düşen GSMH karşılaştırması dünya-ekonomisinde mutlak yaşam standardındaki kutuplaşma yönelimini açığa çıkarmamaktadır (bkz. Tablo 3.2). 1950 ile 1987 arasında Asya ülkelerinin kişi başına düşen GSMH'sının OECD ülkelerinin ortalama kişi başına düşen GSMH'sine oranı artmasına rağmen OECD ülkeleri ile gelişmekte olan Asya ülkeleri arasındaki fark belirgin bir şekilde açılmıştır. Latin Amerika ülkeleri ve SSCB de OECD ülkeleri ile aralarındaki farkın önemli ölçüde açıldığına tanık olmuşlardır. Ülkelerin performansı açısından, Tayvan ve Güney Kore istisna olmak üzere zengin ülkelerle fakir ülkelerin kişi başına düşen gerçek GSMH'leri arasındaki mutlak fark giderek açılmıştır. Dünya üretimindeki payı muazzam ölçüde artan Çin'in durumunda bile fark açılmıştır. Bu genel yönelime Maddison'un çalışmasına dahil edilmeyen petrol üreticisi ülkeler arasından istisnalar bulunabileceği kaydedilmelidir.

Dünya-sisteminde üretim faaliyetlerinin genişlemesine bu faaliyetlerin ulusal sınırlar dahilinde ve ötesinde hane halkları, hükümetler, ticari teşebbüsler arasında bütünleşmesi eşlik etmiştir. Malların, hizmetlerin, sermayenin, insanların ve bilginin akışının artması birçok fail arasında karmaşık bir etkileşime neden olmuştur. Örneğin, bugün ABD'deki hane halkları, Finli hane halklarının ABD'li bir dağıtımının gerçekleştirdiği bir taseronluk düzenlemesi ile Endonezyalı kadınlar tarafından üretilen malları satın almasını sağlayan Fin hükümeti tahvillerine yatırım yapan bir emeklilik fonuna katılabilmektedirler. Fakat böylesi bir bütünleşme dünya-ekonomisinin değişik bölgeleri için homojen olmamıştır.

Hane halklarının dünya-ekonomisi ile giderek derinleşen bir şekilde bütünleşmesi gelirlerinin giderek artan bir bölümünü pazarda satılan mal ve hizmetlerin üretimine katılarak sağlamaları ve tüketim mallarının giderek artan bir bölümünü pazardan satın almaları ile gerçekleşmiştir. Eğer pazar faaliyetlerinin bir göstergesi olarak GSMH'yı kullanırsak bu faaliyetlerin hacmi savaş sonrası dönemde kesinlikle artmıştır. Fakat, dünyanın belli bölgelerindeki nüfusun giderek artan bir bölümünün resmi olarak tanınan pazar faaliyetlerinden dışlanması yönünde bir karşı-yönelim de vardır. Tabak tarafından 4. Bölüm'de de belirtildiği gibi merkez bölgelerde şehir merkezlerinde bile pazara katılımı azalan ve sayıları giderek artan daha az ayrıcalıklı bir kesim vardır (aynı zamanda bkz. Portes, Castells ve Benton, 1989; Feige 1990).

Savaş sonrası dönemde kamu sektörü ekonomik rolünü belirgin bir şekilde genişletmiştir. Tablo 3.3'te gösterildiği gibi altı OECD ülkesinin toplam hükümet harcamalarının GSMH'ye oranı 1980'lerin ortasında GSMH'nin yarısına ulaşacak şekilde yirminci yüzyıl boyunca düzenli olarak artmıştır. Tablo 3.4'te gösterildiği gibi kamunun hizmet sağlayıcı ve istihdam yaratıcı rolü günümüzde de oldukça önemlidir.

Merkez ülkelerde devletlerin yalnızca talep yaratıcı değil aynı zamanda finansal artık değer soğurucu bir rol de üstlendiği belirtilmelidir. 1966'da olduğu gibi 1989'da da dünya tahvil ihracının %60'ı çeşitli hükümetler tarafından gerçekleştirilmiştir. (Ibbot-

son ve Brinson, 1993: 204-5, Şekil 10-2 ve 10-3) 1970'lerde petrodollarların ABD bankalarının verdikleri krediler aracılığıyla çevre ve yarıçevre devletler tarafından soğurulması, devletlerin uzun bir süreden beri dünya-ekonomisinin işleyişiyle doğrudan bütünleşmelerinin derecesine ilişkin bir diğer örnektir.

Malların, hizmetlerin ve sermayenin giderek artan dolaşımı dünya-ekonomisinin çeşitli faillerinin etkinliklerinin giderek bütünleşmesi anlamına gelmektedir. Mamul malların uluslararası ticareti sayesinde ithalatçı ülkelerin hane halkları ihracatçı ülkelerin teşebbüslerine bağlanmaktadır. Hammaddelerin ve yarımamul malların ticareti sayesinde değişik ülkelerin teşebbüsleri dünya-ekonomisinin meta zincirlerine bağlanmaktadır. Yabancı bir ülkede iştirak ya da şube açma anlamına gelen Doğrudan Dış Yatırım (DDY) sayesinde teşebbüs faaliyetlerinin kapsamı ulusal sınırların ötesine taşınmıştır. Yeni Yatırım Biçimleri (YYB), (OECD, 1987: 24; Oman, 1989: 15), hisseli yatırım, sınıraşırı lisans ve satış acentası anlaşmaları ile birlikte teşebbüs şebekelerinin kapsamını genişletti. Bankalar ve menkul değerler şirketleri aracılığıyla gerçekleştirilen sınıraşırı finansal yatırımlar (bireysel, anonim ya da kurumsal) yatırımcılar ile çeşitli ülkelerin borç alıcılarını (hükümetler, teşebbüsler ve devletlerüstü kuruluşlar) bütünleştirdi.

Savaş sonrası dönemde malların, hizmetlerin ve sermayenin sınıraşırı dolaşımı üretim faaliyetlerinden daha fazla artmıştır. Fakat, bu dolaşımdaki artış eşzamanlı olarak gerçekleşmediği gibi, sonuçta ortaya çıkan bütünleşme dünya-ekonomisinin çeşitli bölgelerinde de homojen bir şekilde olmamıştır. Genel bir yönelim olarak birbirini izleyen değişik bütünleşme biçimlerinin bu sürecine öncülük ettiği gözlenmiştir. 1950'lerde ticaret bütünleşmeye öncülük etmiştir. 1960'larda ticaret artarken DDY temel bütünleşme biçimi haline gelmiştir. 1970'lerde uluslararası banka kredilerinde bir patlama görülürken 1980'lerde uluslararası menkul kıymet akışları en hızlı büyüyen biçim haline gelmiştir.

Savaş sonrası dönemin başlarında uluslararası ticaretin artması büyümenin motoru olarak algılanmıştır (Soete, 1991: 51). Dünya ihracatının değeri 1913 ile 1950 arasındaki otuz yedi yılda

1.23 kat artarken 1950 ile 1986 arasındaki otuzaltı yılda 9.6 kat artmıştır (Maddison, 1989: 142, Tablo D-5). Ticaretin artışındaki kırılma Tablo 3.5'te gösterildiği gibi yine 1973 yılı dolayında gerçekleşmiştir.

Dünya ticaretindeki genel artış yönelimi içinde en çok mamül malların ticareti artmış, mamül malların ticaretindeki artış, imalatteki artıştan daha fazla olmuştur. 1963'ten 1979'a kadar mamül malların ihracatı %281 artarken imalat %149 artmıştır. Bu dönemde maden üretimi ve ticareti %99, tarımsal ihracat %94, tarımsal üretim ise sadece %45 artmıştır. 1980'den 1988'e mamül malların ticaretindeki yıllık büyüme oranı %5 iken imalatın yıllık büyüme oranı %3.5 olmuştur (Kenwood ve Loughheed, 1992: 286-7).

Ticari faaliyetlerdeki artış temelde OECD ülkeleri arasında gerçekleştiği halde imalat faaliyetlerinin yeniden dağılımı dünya çapında daha fazla ülkeyi içermiştir. Tablo 3.6'daki rakamlar OECD ülkelerinin yaptığı ihracatın savaş sonrası dönem boyunca dünya-ekonomisinin bütünleşmesine öncülük ettiğini göstermektedir. Bölgesel dağılım açısından Kuzey Amerika'nın düşüşü ve ihraç kaynağı olarak Doğu Asya'nın yükselişi belirgindir.

Dünya-ekonomisinin ticaret yoluyla bütünleşmesi 1967/73'ten sonra yavaşla da DDY, uluslararası banka kredileri, ve uluslararası portföy yatırımları gibi sınıraşırı sermaye hareketleri dünya-ekonomisinin bütünleşmesinin temel mekanizmaları haline geldiler. Örneğin 1975 ile 1989 arasında ihracatın cari değeri 3.5 kat arttığı halde aynı dönemde DDY 7 kat artmıştır (UNCTC, 1991: 5, Şekil 1).

DDY faaliyetlerinin büyümesi Tablo 3.7 ve 3.8'de özetlenmiştir. 1970 ile 1988 arasında yıllık DDY giriş ve çıkışı her beş yılda bir neredeyse ikiye katlanmıştır. Genel olarak ele alındığında 1950'lerde ve 1960'lardaki DDY artışı AET'nin gümrük duvarlarını aşma girişimlerinin bir sonucudur. Buna karşılık 1970'lerde DDY'a merkez bölgelerdeki pazarlarını güvenceye almak ve çevre bölgelerdeki ucuz emeği kullanarak imalat maliyetlerini azaltmak isteyen Avrupa ve Japon şirketleri öncülük ettiler. 1980'lerde DDY'deki artışa bu sefer de esas olarak finans gibi hizmet sek-

törlerinde yine Avrupa ve Japon şirketleri öncülük ettiler. DDY'deki artışın bir sonucu olarak DDY girişinin gayri safi yurtiçi sermaye oluşumu içindeki payı arttı (bkz. Tablo 3.9). DDY giriş ve çıkışındaki ülke paylarına bakıldığında dünya-ekonomisinin DDY vasıtasıyla bütünleşmesi olgusunun temelde merkez bölgelere özgü olduğu görülebilir. Aynı zamanda DDY çıkışında ABD'nin payında belirgin bir azalma ve Avrupa ve Japonya'nın payında bir artış görülürken, ABD'nin DDY alıcısı olarak payı artmış, Avrupa'nın DDY alıcısı olarak önemi devam etmiştir. Uluslararası bankacılık faaliyetleri de 1970'lerin ikinci yarısından itibaren artmıştır. Uluslararası bankacılık kredilerindeki artış ABD bankalarının 1974 yılından itibaren petrodolarları çevre ve yarıçevre ülkelerin hükümetlerine borç vererek yeniden dolaşıma sokmasıyla hız kazanmıştır. Bu krediler kısa dönemli borçların değişken faizli uzun dönemli borçlara çevrildiği sendikasyon kredileri biçimini almıştır. 1979-80'deki ikinci petrol fiyat artışı merkez ülkelerinde kurumlaşan anti-enflasyonist sıkı para politikaları ile birleşince çok sayıda gelişmekte olan ülkede artan borç sorunlarına ve 1980'lerin başında ABD bankalarının üstünlüğünün erozyona uğramasına yol açmıştır (Okumura, 1988b: 17-18). Bundan sonra uluslararası kredilerde Japon ve Avrupa bankaları öncülük etmişlerdir (Nishimura, 1988).

1991'in sonunda bankaların toplam uluslararası aktif stoğu 6,147 milyar dolara, toplam uluslararası pasif stoğu ise 6,084 milyar dolara ulaşmıştır (BIS; 1992: 163). Uluslararası aktifler toplam banka aktiflerinin önemli bir bölümü haline gelmiştir. Örneğin, 413.2 milyar dolar aktife sahip olan dünyanın en büyük bankası DIK'den, 47.5 milyar dolar aktife sahip olan dünyanın yüzüncü büyük bankası Shizuoka Bankası'na kadar sıralanan en büyük otuz Japon bankasının toplam aktifleri 1989'da 5609 milyar dolardır (Fortune Directory, Temmuz 1990: 324-7). Tüm Japon bankalarının uluslararası aktiflerinin toplamı 1991 yılı içinde 1969 milyar dolara kadar ulaşmıştır (BIS; 1992: 163). Bu da Japon bankalarının aktiflerinin üçte birinin uluslararası aktifler olduğu anlamına gelmektedir. Uluslararası banka kredilerinin GSMH'ye oranı da bu kredilerin miktarının bir ölçüsü olarak kul-

lanılabilir. OECD ülkeleri için bu oran 1970'lerin ortasında %6'dan 1980'de %10'a, 1989'da %17'ye çıkmıştır (Bosworth, 1993: 9).

1980'lerde portföy sermayesi hareketleri de önemli ölçüde artmıştır. Bu yatırım biçimi hükümetler ve özel teşebbüsler tarafından ihraç edilen yabancı tahvillerin ve yabancı bir şirketin tümünü satın almadan ya da bu şirket üzerinde denetimi arttırmadan hisselerinin alınıp satılmasını içerir. BIS'e göre (1992: 94) portföy yatırımlarının yıllık ortalama miktarı 1975-79 döneminde 2.48 milyar dolar, 1980-84 döneminde 8.38 milyar dolar, 1985-89 döneminde 35.36 milyar dolar, 1990-91 döneminde 214.6 milyar dolardır. Portföy yatırımlarının başlıca kaynağı Avrupa Topluluğu (AT) ülkeleri ve Japonya, başlıca alıcıları ise AT ülkeleri ve ABD'dir. Japonya'ya yapılan portföy yatırımları 1991'de önemli ölçüde artmıştır (115.3 milyar dolar).

Dünya hisse senedi ve tahvil piyasasının hacmini ve hisse senedi ve tahviller üzerinde yapılan sınıraşırı işlemlerin oranını karşılaştırarak uluslararası portföy yatırımlarının önemini görebiliriz. Dünyada toplam hisse senedi ihracı 1960'ta 500 milyar dolardan 1990'da 8,300 milyar dolara çıkmıştır. Bu dönem boyunca ABD'nin payı %73.3'ten % 33.2'ye düşmüştür, Avrupa'nın payı %21.3'ten %23.9'a çıkmış, Japonya payını ihmal edilebilir bir düzeyden %33.2'ye artırmıştır (Ibbotson ve Brinson, 1993: 106, Şekil 6-1). Sınıraşırı hisse senedi akışı özelliklerde 1980'lerde artarak 1990'da 1441 milyar dolara ulaşmıştır. Bu da dünyadaki toplam hisse senetlerinin %17.4'ünün yabancıların elinde olduğu anlamına gelmektedir.

1989 sonunda yurtiçi ve uluslararası ödenmemiş tahvillerin toplamı 12516 milyar dolardır ve bunların 1348 milyar doları, yani %10.8'i uluslararası tahvillerdir. 1991 yılında toplam rakam 15,040 milyar dolara, uluslararası tahviller 1651 milyar dolara, ya da toplam ödenmemiş tahvillerin %11.0'ına yükselmiştir (BIS, 1992: 177'deki rakamlardan hesaplanmıştır).

Uluslararası finansal akımların artması dünya sermaye pazarlarının gevşek olarak birbirine bağlanmış ulusal pazarlardan tek bir küresel pazara evrilmesine neden olmuştur (Bosworth, 1993:

7). Bu gelişmenin ayırteci özelliklerinden birisi herhangi bir devlet tarafından düzenlenmeyen Eurodolar ve diğer kıyı pazarlarının rolünün artmasıdır. 1988'de Eurodolar piyasası 1500 milyar dolar, diğer Avrupa döviz pazarları 1000 milyar dolara ulaşmıştır (Kenwood ve Loughheed, 1992:267). Dünya-ekonomisindeki durgunluk koşullarında küresel finansal işlemler, herhangi bir devletin tek başına ya da başka devletlerle birlikte müdahale etmesi halinde bile küresel finansal pazarları denetim altına alamayacağı derecede muazzam bir artış göstermiştir (Wristan, 1992; Miyazaki, 1992).

Finansal pazarların liberalleşmesi ve bütünleşmesi sonucunda herhangi bir ülkedeki bir yatırımcının tüm dünyada finansal varlıklara yatırım yapması olanağı artmıştır. Örneğin, 1990 yılında 44,425 milyar dolara varan dünya üzerindeki toplam finansal zenginliklerin %50'si ABD'li yatırımcıların erişimine açıktır (Ibbotson ve Brinson, 1993: 15-16, Şekil 1-4 ve 1-5).

Savaş sonrası dönemde dünya-ekonomisinin bütünleşmesi insan ve bilgi akışının artışı açısından da düzenli olarak ilerlemiştir. Özellikle 1967/73-90 döneminde birçok gelişmekte olan ülkede kalkınmacı deneyimler başarısızlığa uğradıkça çevreden merkeze, hatta yarıçevreye gerçekleşen göçlerde artış olmuştur. Aynı zamanda, genişleyen telekomünikasyon şebekeleri ve hızla artan veri işleme kapasitesi dünya sermaye pazarlarının ve küresel iş hizmetleri sanayilerinin gelişmesinde anahtar öğeler olmuştur.

Yukardaki yönelimler hep birlikte ele alındığında dünya-ekonomisindeki genişleme, bütünleşme ve kutuplaşmanın şu özelliklerini açığa çıkarmaktadır: İlk olarak malların ve hizmetlerin ulus-ıçi ve uluslararası akışının artması, üretim ve tüketim mahallerinin giderek daha fazla ayrışmasını (mamül malların ticaretini) ve teşebbüs şebekelerinin genişlemesi sayesinde farklı yerlerde yürütülen imalat etkinliklerinin giderek daha fazla bütünleşmesini (hammadde ve yarı-mamül malların ticaretini) ilerletmektedir.

İkincisi uluslararası finansal akışların artması ve kendi kendini düzenleyen sermaye pazarlarının genişlemesi dünya-ekonomi-

sinde pazarların heterojen bir yapıya sahip olmasına yol açmıştır. Sınır-aşırı göçün devletler tarafından görece olarak sıkı bir biçimde idare edildiği emek pazarları, sınır-aşırı hareketlilik üzerindeki engellerin aşamalı olarak kaldırıldığı mal ve hizmet pazarları, giderek artan biçimde küreselleşen ve kendi kendini düzenleyen finansal pazarlar.

Üçüncüsü, dünya-ekonomisinin bütünleşmesi, daha önceki dönemin sömürgeci emperyalizminin tersine yirminci yüzyılın ikinci yarısında temelde merkez-içi bir ilişki olmuştur. Bu tespit çevre ve yarıçevrenin merkez için düşük maliyetli ve emek-yoğun mamül mallar ve düşük ücret ödenen işçiler sağlamada giderek artan can alıcı rolünü reddetmek anlamına gelmemektedir. Dahası, merkez-odaklı genişleme merkezle çevre ve yarıçevre arasındaki mutlak gelir uçurumunu artırmıştır.

Dördüncüsü, üç kutuplu bir bölgesel yapı oluşmuştur: Kuzey Amerika, Avrupa ve Doğu Asya'dan oluşan *Triad** (Ohmae, 1985). Triad'a dahil olan ülkeler, 1987'de dünya GSMH'sinin %65'ini, 1989'da dünya ticaretinin %50'sini (UNCTC, 1991: 36) ve dünya finansal akışlarının yaklaşık %100'ünü (BIS, 1992) gerçekleştirmişlerdir. Triad içi bütünleşme 1980'lerde daha hızlı bir şekilde ilerlemiştir. UNCTC'ye göre (1991) 1980 ile 1988 arasında Triad içi DDY stoğu 142 milyar dolardan 410 milyar dolara çıkarak yaklaşık üç kat artmıştır. 1980'de Triad içi yatırım stoğu dünya stoğunun %30'unu oluştururken, bu oran 1988'de tahminen %39'a çıkmıştır. Dolayısıyla Triad içi etkileşim, dünyanın geri kalanının kendi arasındaki etkileşimi ve Triad'ın dünyanın geri kalanıyla etkileşimini aşmıştır. Bu durum da Triad içi bütünleşmenin Triad'ın dünyanın geri kalanıyla bütünleşmesinden daha hızlı olduğunun göstergesidir (UNCTC, 1991: 36). Tablo 3.10, 3.11 ve 3.12'de gösterildiği gibi 1990'ların başında en büyük sinai şirketler ve bankalar Triad kökenlidir.

Ulusası şirketlerin artan rolü

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında dünya-ekonomisinde meydana gelen yukarıdaki yapısal değişiklikler temelde daha önceki

* Üçlü yapı.

gelenekleri yenileyip giderek ulusası ve devletası hale gelen kapitalist teşebbüslerin faaliyetlerinin genişlemesinin bir sonucudur. Ulusası şirketlerin artan rolünü DDY verilerine ve diğer verilere bakarak tekrar gözden geçirelim.

Faaliyetleri birçok devletin yetki alanına yayılan büyük ölçekli ticari şirketlerin ortaya çıkması genellikle bir geç yirminci yüzyıl gelişme dizgesi olarak tanımlanmıştır. (Taylor ve Thrift, 1982 b: 24, Şekil 2.1). Gerçekte, erken modern dönemin 19. yüzyılda kaybolan önemli bir geleneği yenilenmiştir. Özellikle 1950'den sonra birçok büyük ABD ulusal ticari teşkilatı çokuluslu ticari teşkilatlar haline gelecek şekilde büyümüştür. Savaş sonrası dönemin ilk onyıllarında dünyada DDY faaliyetlerinin artmasına yol açan ABD kökenli DDY çıkışı 1950 ile 1957 arasında 11.8 milyar dolardan 25.4 milyar dolara çıkarak ikiye katlanmış, 1957 ile 1966 arasında da 51.8 milyar dolara erişerek tekrar ikiye katlanmıştır (Okumura, 1988a: 285-5, Tablo B-1).

1960'ların başında 'çokuluslu şirket' (ÇUŞ) terimi 'bir dizi ülkede üretim faaliyeti gerçekleştiren' şirketleri tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır (Ethier, 1983: 266). ÇUŞ'ler daha da büyüyüp çeşitli ülkelerdeki faaliyetlerinde devlet düzenlemeleri ve müdahalelerine karşı görece olarak otonomi kazandıklarında 'ulusası şirket' (UAS) terimi sıklıkla 'ÇUŞ' teriminin yerine kullanılmıştır -örneğin, Birleşmiş Milletler Ulusası Şirketler Merkezi (UNCTC). 1980'lerin sonunda şirket faaliyetlerinin dünya çapına ne ölçüde yayıldığını daha iyi yansıtan üçüncü bir terim olan 'küresel şirket' terimi önerilmiştir (örneğin, bkz. Julius, 1990), ancak bu terim UAS'ların gerçekten küresel olup olmadığı yolunda kuşku bulunması nedeniyle pek tutmamıştır (The Economist, 27 Mart 1993: 5). UAS'ların sayısına ilişkin resmi tahminler bulunmamasına karşın eldeki bilgiler bu sayının savaş sonrası dönemde düzenli olarak arttığını göstermektedir. 1980'de UAS'ların sayısının 10,000'in üzerinde olduğu ve bu şirketlerin en az 90,000 dış iştirake sahip olduğu tahmin edilmektedir (Stopford ve Dunning, 1983: 3). 1990'ların başında bu rakamlar 35000 ve 170000'e yükselmiştir (The Economist, 27 Mart 1993: 5). 1984'te banka dışındaki ABD UAS'larının sayısı 2088 ve dış iş-

tiraklerinin sayısı ise 16892 olarak hesaplanmıştır (Dunning, 1993: 81, Tablo 6.1).

Artan DDY'nin bir sonucu olarak şube şebekelerinin genişlemesi 1950 ile 1970 arasında 315 büyük UAŞ'ın şube şebekelerini özetleyen Tablo 3.13'te görülmektedir. Tablodan büyük UAŞ'ların çoğunun yirmi yılda şube şebekelerini altı ülkenin ötesine yaydıkları açıkça görülmektedir. 1980'ler için benzer veriler mevcut olmasa da şube ve iştiraklerin sayısının 1970'lerde ve 1980'lerde, özellikle de 1980'lerin ikinci yarısında arttığı bu dönemde DDY'deki hamleden anlaşılmaktadır.

Bu UAŞ'lar dünya sınai üretimine hükmetmektedirler. Üretimin bu şirketler üzerinde ne derece yoğunlaştığı Market Share Reporter (1992)'da derlenen verilerden görülebilir (bkz. Tablo 3.14). UAŞ'lar, dünya üretimi ve ticareti içindeki payları açısından önemli ve giderek artan bir rol üstlenmişlerdir. Humes (1993: 26) "1989'da en büyük 50 sınai şirketin [3,800 milyar dolardan fazla olan] toplam satışlarının dünyadaki tüm ülkelerin [18,000 milyardan az olan] toplam GSMH'sının önemli bir bölümünü oluşturduğunu" söylemektedir. Dahası, "en büyük 300 şirketin toplam aktifleri dünyadaki imalat aktiflerinin kabaca dörtte birini oluşturmaktadır" (The Economist, 27 Mart 1993: 5).

UAŞ üretim faaliyetinin bir diğer ölçütü Clegg tarafından önerilen ve bir ülkenin UAŞ'ların deniz aşırı üretimlerinin bu ülkenin toplam üretimine oranı olarak tanımlanan doğrudan dış üretimdir. Bu oran bütün ülkelerde artış göstermiştir (bkz. Tablo 3.15). Dahası, 1965-70 dönemiyle karşılaştırıldığında 1970 ile 1975 arasında artış hızlanmıştır. Stopford ve Dunning (1983), Stopford (1982)'da sıralanan dünyanın en büyük 500 şirketine ait verileri analiz etmişlerdir. Bu analizin bir kısmını gösteren Tablo 3.16'ya göre 1970'lerde toplam üretim içinde yabancıların sahip olduğu şirketlerin payı artmıştır. Gordon'un (1988) "sermayenin yüksek gelirli ülkelerde yeniden merkezileşmesi" olarak adlandırdığı olgu ile birlikte merkez-içi DDY'deki hızlı artışın merkez ülkelerde (yine merkez ülke kökenli) yabancı şirketlerin katkısı arttırdığından kuşkulaniılmaktadır.

Aynı zamanda büyük UAŞ'ların dünyadaki toplam üretimi

içinde deniz aşırı şubelerin gerçekleştirdiği üretimin payı 1977 ile 1981 arasında %30.7'den %33.2'ye yükselmiştir. Tablo 3.17'den görülebileceği gibi, UAŞ'ların performansı köken ülkeye ve sanayi koluna göre farklılık göstermektedir. Banka dışı ABD UAŞ'larının toplam satışları içinde dış ülkelerdeki iştiraklerin payı açısından uluslararasılaşmanın derecesi de aynı tabloda gösterilmektedir. Buradan UAŞ'ların faaliyetleri içinde dış ülkelerdeki şubelerin ve iştiraklerin faaliyetlerinin çok önemli bir yeri olduğu sonucuna varabiliriz.

UAŞ'ların toplam üretimi içinde şubelerin gerçekleştirdiği üretimin oranı UAŞ'ların ülke kökenlerine göre değişiklik göstermektedir. Tablo 3.18'den görülebileceği gibi bu oran küçük Avrupa ülkeleri için yüksek, uluslararasılaşma sürecine yeni dahil olan ülkeler için düşük, eski merkez ülkeler için ise orta derecededir.

Toplam ticaret içinde UAŞ'larla ilgili ticaretin payı da UAŞ şebekelerinin genişlediğini göstermektedir. Temelde şubeler ile ana şirketler arasında gerçekleştirilen sınır aşırı işlemlerden oluşan şirket içi ticaret, Tablo 3.19'da gösterildiği gibi ABD ve Japonya'nın ticaretinin üçte birini oluşturmaktadır. Julius (1990) UAŞ'ların şirket içi ticarete dahil edilemeyen ticari faaliyetlerini kavramak için DDY ile ilişkili ticaret kavramını geliştirmiştir. DDY ile ilişkili ticaret, ticaretin herhangi bir tarafında bir UAŞ'ın ya da ona bağlı bir şirketin yer aldığı ticaret anlamına gelmektedir. Tablo 3.20'de görülebileceği gibi tablodaki ülkelerin ticaretlerinin yarısından fazlası UAŞ'lar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Büyük şirketler köken ülkelerinde sermaye oluşumunun önemli bir kısmını gerçekleştirmekte ve uluslararası şebeke genişledikçe UAŞ'ların yurtdışında yaptığı yatırımların önemi de artmaktadır. Gayri safi milli sermaye oluşumu içinde UAŞ'ların payı, teşebbüs şebekelerinin genişlemesinin bir ölçütüdür (Tablo 3.9). 1980'lerde gayri safi milli sermaye oluşumu içinde yabancı teşebbüs yatırımlarının payı gelişmiş pazar ekonomilerinde gelişmekte olan ekonomilerin payından daha hızlı artmıştır. Bu pay Britanya, ABD ve Federal Almanya'da yükselmiş, Japonya'da düşük bir seviyede kalmış, Latin Amerika ve Karayip ülkelerinde ise düşmüştür. Genel olarak, UAŞ şebekelerinin merkezde DDY yo-

luyla genişlediği ve çevrede DDY'ye bağımlılığın arttığı sonucuna varabiliriz.

Sanayi sektörü

Yukardaki rakamlar yirminci yüzyılın ikinci yarısında UAŞ'ların rolünün arttığını göstermektedir. Bu artış köken ülkeye ve sanayi koluna göre değişiklik gösteren şirket şebekelerinin oluşumu ve dönüşümünün bir sonucudur. UAŞ'ların sınai faaliyet şebekelerinin oluşumunu ülkelerin DDY giriş ve çıkışlarını inceleyerek izlemeye çalışalım. DDY şirket şebekelerinin sınıraşırı genişlemesinin bir biçimi olan denizaşırı yatırım faaliyetlerinin bir ölçüsüdür. Kaynak ülkenin UAŞ'ı DDY yoluyla (%100'üne sahip olduğu) bir şube ya da (%100'ünden azına sahip olduğu) bir işletirak açar. Yurtdışında şirket şebekelerinin genişlemesi için uluslararası taşeronluk ve lisans devri gibi diğer biçimler bulunsa da çoğu durumda bu biçimler için kapsamlı veriler mevcut değildir.

Eğer Tablo 3.7 ve 3.8'e geri dönecek olursak dönem boyunca DDY giderek arttığı halde büyüme oranında bir dalgalanma olduğu görülebilir. Örneğin 1980-84 döneminde DDY büyüme hızında azalma vardır. G5 (ABD, Britanya, Fransa, Federal Almanya ve Japonya) ülkeleri için Julius (1990 Şekil 2.2)'un derlediği yıllık DDY performansı verileri üç dönemde DDY faaliyetlerinde hamleler olduğunu göstermektedir: 1970-73, 1977-79 ve 1983-87. G5 ülkelerinden DDY çıkışında 1973 ve 1974 arasında yaşanan düşme az ve geçici iken 1979 ve 1983 arasında yaşanan düşüş yönelimi önemli ve daha uzun sürelidir.

DDY akışında ülke paylarının incelenmesi değişik ülkelerdeki UAŞ şebekelerinin faal yayılmasındaki zamansal kaymayı göstermektedir. 1960'larda ve 1970'lerin ikinci yarısında ABD kökenli UAŞ'lar dünyadaki dış yatırımların %50'sinden fazlasını gerçekleştirmişlerdir. Bu dönemde ABD şirketlerinin ulusaşırılaşmasını savaştan sonraki ilk yıllardan itibaren dünya pazarında kurdukları hakimiyeti sürdürme çabaları ile açıklamak gerekir. 1950'lerde ABD'nin büyük sınai şirketleri ticaret yoluyla dünya pazarının en önemli bölümlerine -ABD ve Batı Avrupa pazarlarına- hük-

metmekteydi. Paranın konvertibl olmadığı koşullarda Avrupa ülkelerinin ABD ihraç mallarını satın alma gücü Marshall Planıyla sağlanmıştır. 1950'de ABD UAŞ şebekesi 1957'de temelde ABD kaynaklı DDY çıkışının %34.5'inin gerçekleştiği Kanada'ya ve %29.3'ünün gerçekleştiği Latin Amerika'ya yayılmıştı. Aynı yıl ABD kaynaklı DDY çıkışının %31.5'i imalat sektöründe ve %35.7'si petrol sektöründe gerçekleşmiştir.

1950'lerin sonlarına doğru konvertibilite sağlandığında bazı Avrupa ülkeleri başka şeylerin yanında kendi teşebbüslerini ABD şirketlerinin rekabetinden kısmen korumaya hizmet eden AET'nin kurulması sürecine girdiler. ABD sınai şirketlerinin tepkisi ise 1960'lı yıllar boyunca Avrupa'da doğrudan yatırım yaparak Avrupa pazarı için imalat yapan üs vazifesi gören şubeler açmak oldu. ABD kaynaklı DDY çıkışı içinde Avrupa'nın payı 1950'de %14.7 seviyesinden 1970'te %33.5'e yükseldi (Kanada'nın payı %27.8'e, Latin Amerika'nın payı %14.7'ye düştü). Aynı yıl imalat sektörünün payı ise %41.1'e yükseldi (petrol sektörünün payı %26.2'ye düştü).

Komünizmi sınırlama amacıyla meşrulaştırılan ve ABD hükümetinin de yardımıyla yürütülen sınai korumacılık ve teşvik politikaları sayesinde Japonya ve Avrupa devletleri 1960'larda ABD UAŞ'ları ile rekabet edebilecek sınai şirketler yaratmayı başardılar. 1960'ların sonunda dünya mamül mal üretiminde ve ticaretindeki ABD hakimiyeti erozyona uğradı ve 1970'lerin başında Batı Avrupa şirketleri şebekelerini önce Avrupa'nın diğer ülkelere daha sonra da Kuzey ve Güney Amerika'ya yayarak en büyük DDY kaynağı olan ABD'yi geçtiler.

Örneğin, Britanya'nın DDY çıkışı dengesinde Avrupa'ya yaptığı DDY 1962'de 455 milyon sterlinden 1974'te 2867 milyon sterline, ABD ve Kanada'ya yaptığı DDY ise 785 milyon sterlinden 2271 milyon sterline çıkmıştır. Britanya kaynaklı toplam DDY içinde Avrupa'nın payı 1962'de %13.4'ten 1974'te %27.5'e yükselmiş, ABD ve Kanada'nın payı ise %23.1'den %21.8'e düşmüştür. Federal Almanya'nın durumunda ise 1976'da Avrupa'nın payı %52.9, ABD'nin payı ise %17.2'dir (Okumura, 1988a: 296, 300, Tablo C-1 ve D-1). Bu yönelim 1960'larda sermaye akışları-

nın yönünde temel bir kayma olduğuna ve sermayenin bu tarihten itibaren merkezden çevreye değil çevre içinde aktığına işaret etmektedir.

ABD ve Avrupa'nın pazar yönelimli ve merkez içi DDY'lerinin tersine, Japon sinai teşebbüslerinin ulusüstüleşmesi daha çok çevre-yönelimli olmuştur (bkz. Kojima, 1978; Yoshihara, 1976; Ozava, 1979) Japon şirketleri 1960'larda Tayvan'a küçük ölçekli DDY'ye başlayarak 1970'lerde emek-yoğun imalat faaliyetlerini Doğu ve Güneydoğu Asya'ya kaydırdılar. 1980'lerde Japon UAS şebekesi, ABD ve AT'ye doğru genişlediği ve hizmet sektörüne yönelik olarak AT ve Kuzey Amerika'ya yapılan DDY'de sıçrama kaydedildiği halde Japon teşebbüs şebekesinin çevre-yönelimli genişlemesi devam etti. Örneğin, Japonya kaynaklı toplam DDY içinde gelişmekte olan ülkelerin payı 1976'da %55 (Asya'nın payı %28.2), 1980'de %54 (Asya'nın payı %26.9), 1986'da ise %46 (Asya'nın payı %20.6) olmuştur (Okumura, 1988a: 309, Tablo E-2).

Avrupa ve Japon UAS'larının büyümesi sonucu dünya-ekonomisindeki ABD hakimiyeti 1970'lerde erozyona uğradı ve bu süreç 1980'lerde de devam etti. Başlıca UAS'ların ulusal bileşimini inceleyelim. Tablo 3.10 ve Tablo 3.11 Fortune Directory'de sıralanan en büyük 50 ve 500 sinai şirketi özetlemektedir. Bu liste UAS faaliyetlerine ilişkin yönelimleri belirleyen belli başlı şirketleri içermektedir. Görülebileceği üzere 1950'lerde ve 1960'larda ABD UAS'ları dünya sinai faaliyetlerine hükmetmekteyken 1970'lerde Avrupa UAS'ları ABD UAS'ları lehine ve 1980'lerde Japon UAS'ları yine ABD UAS'ları lehine kazanımlar elde etmişlerdir.

1980'ler sinai sektör UAS şebekesi genişlemesi açısından üç temel yönelime tanık olmuştur: (1) (başta ABD ve Fransa olmak üzere) karşılıklı korumacılık uygulamaları ve 1992'de gerçekleşmesi hedeflenen AT bütünleşmesi yüzünden merkez-içi DDY'da artış; (2) merkez ülkelerin UAS'ları tarafından ucuz emek maliyetli imalat için seçilen bazı çevre bölgelerinin bütünleştirilmesi; (3) Triad kökenli UAS'lar arasında işbirliğinin ve ittifakların artması.

1980'lerde merkez-içi UAS şebekelerinin yayılması DDY girişiyle gösterilebilir. DDY'nin temelde Avrupa'ya yöneldiği 1970'lerle karşılaştırıldığında, 1980'lerde ABD DDY'nin gittiği temel yer olarak yükselmiş, Avrupa ise ABD'yi yakından izlemiştir (Tablo 3.8). 1980'lerde ABD'de sinai sektöre yönelik DDY giriş dengesi payı istikrarlı bir seyir izlemiştir. (Okumura, 1988a: 284-5, Tablo B-1). Bu da ABD'li olmayan sinai UAS şebekelerinin ABD'de önemli bir genişleme gösterdikleri anlamına gelmektedir.

UAS şebekeleri 1980'lerde bu bölgelerin düşük ücretli (ve ka-naatkar) kadın emek gücünü entegre etmek üzere Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerine doğru yayılmasını sürdürmüştür. DDY, azınlık hissesi ve uluslararası taşeronluk gibi Yeni Yatırım Biçimleri (YYB) (Oman, 1989: 10) ile tamamlanmıştır. YYB, 1960'lardan beri Japon UAS'larının temel stratejisidir ve diğer merkez ülkelerin UAS'ları tarafından da giderek benimsenmektedir. YYB sayesinde yerel emek ya da çevre yasalarını ihlal etme nedeniyle finansal kayba uğrama ya da yargılanma riskine girmeden gidilen ülkenin finansal kaynakları seferber edilebilmektedir. Dahası, UAS'lar iştirakler üzerindeki tam denetimlerini yitirmezler, çünkü iştirakler, tamamen UAS'ların teknolojisine, dağıtım ve pazarlama yeteneğine bağlıdır.

Halbach (1989: 10 Tablo 2)'a göre azınlık hisseli ortak teşebbüsler (joint ventures) gelişmekte olan ülkelerde motorlu taşıt imalatı, elektronik, makina teçhizatı, hassas cihazlar gibi sanayilerde önemli bir rol oynamıştır. Gelişmekte olan ülkelere bu üç sanayi dalında (sırasıyla 30, 41 ve 24 UAS üzerinde yapılan anket sonuçlarına göre) azınlık hisseli ortak teşebbüslerin tüm teşebbüslere oranı sırasıyla %50, %56, ve %57'dir. Aynı çalışmada yer alan gıda sanayiiinde faaliyet gösteren sekiz şirket herhangi bir azınlık hissesi bağlantısına girmemiştir. Bu da azınlık/çoğunluk hissesi konusunda ihtiyaç ve tercihler açısından sinai sektörler arasında farklılıkları açığa çıkarmaktadır. Azınlık hissesi biçiminin yaygınlaşması, evsahibi ülkenin sermayesinin seferber edilmesinde artış olduğunu gösterir. UAS'lar özellikle gelişmekte olan ülkelere %100'üne sahip oldukları şubelerden YYB'ye kayarak kendi sermayelerini bağlamadan yerel sermaye ve teşeb-

büsler üzerindeki denetimlerini artırma ve kendi sermayelerini merkez bölgelerdeki yüksek gelir getiren faaliyetlere ayırma olanağına kavuşmuştur.

1970'lerde ve 1980'lerde merkez-içi UAŞ rekabeti, çevre ve yarıçevre bölgelerin her UAŞ grubu tarafından farklı bir biçimde entegre edilmesine neden olarak farklı bölgelerde farklı uluslararası şebekelerin oluşmasına yol açmıştır. Japon şirketleri temelde Doğu ve Güneydoğu Asya'ya, AT şebekeleri Orta ve Doğu Avrupa'ya, ABD şebekeleri ise Latin Amerika'ya yayılmıştır. (UNCTC, 1991: 56, Şekil VII, Michalski, 1991: 8). Ancak bu durum, bölgesel şebekelerin birbirleri içinde yayılması gerçeğini dışlamamaktadır. Örneğin, 1962-1989 arasında Güney Kore'ye yapılan 7067 milyon dolarlık DDY'nin %50.3'ü Japonya'dan gelmiştir. Fakat, ABD %27.5 gibi önemli miktarını, İsviçre, Federal Almanya, Britanya, Hollanda ve Fransa ise %13.3'ünü gerçekleştirmişlerdir (Dehm, 1990:142).

Japon UAŞ'ları tarafından örülen Doğu ve Güneydoğu Asya şebekelerinin rolü Triad ülkelerine düşük maliyetli mallar ihraç etmektir. Asya'daki Japon imalat şirketlerinin toplam ihracatlarının %68'i Triad ülkelere (%35'i Japonya'ya, %23'ü ABD'ye, %10'u AT'ye) gerçekleşmiştir. Asya ülkelerindeki bölgesel Japon UAŞ ağı, düşük maliyetli malların arzı ile Japon UAŞ'larının "üç ayaklı stratejisine" (UNCTC, 1991: 47) hizmet etmiştir. UNCTC (1991: 63), "Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin AT ile serbest ticarete girmesine izin verildiği takdirde, AT uluslararası şirketlerinin Orta ve Doğu Avrupa'daki rolünün, Japon uluslararası şirketlerinin Asya'daki, ABD uluslararası şirketlerinin ise Meksika'daki şubeleriyle kurduğu ilişkilere benzer bir hal alacağını" öngörmektedir. Dolayısıyla üç bölgesel şebeke oluşmuştur (Humes, 1993: 26-30). Bölgesel şebekelerin bölgesel olarak kapalı olmadığı bir kez daha kaydedilmelidir. Aksine, tüm dünya pazarına, özellikle de Triad'a açıktırlar ve bu açıklık bölgesel bağlantıların gücünden kaynaklanır. (bkz. Amin, 1993).

Uluslararası şirketlerin kapsamının genişlemesinin sonucu olarak, dünya sınai faaliyeti yalnızca merkez bölgelerde artmamış, aynı zamanda çevre ve yarıçevreye de yayılmıştır. Tablo 3.21 ima-

latin yıllık büyüme oranını özetlemektedir. 1960'larda büyüme merkezleri Latin Amerika, merkezi planlama ekonomileri (MPE: Doğu Avrupa ve eski SSCB), Japonya ve İsrail'dir (Asya toplamıyla Japonya ve İsrail dışında Asya arasındaki fark bunu göstermektedir). 1970'lerde Batı Avrupa'daki büyüme dünya ortalamasının gerisinde kalmıştır, gelişmekte olan ülkeler ve MPE sıralamanın başında gelmektedir. Oysa 1980'lerin ilk yarısında Latin Amerika, Batı Avrupa ve Okyanusya'yla birlikte çökmüştür. Ortalamaların üzerindeki büyüme oranlarına yalnızca Asya, Kuzey Amerika ve MPE'de ulaşılmıştır. Fakat MPE'nin performansı daha önceki performanslarıyla karşılaştırıldığında sönük kalmıştır. 1980'lerin ikinci yarısında, imalatın büyüme oranı eski düzeyine ulaşmıştır, ancak Batı Avrupa'da büyüme zayıf kalmış, MPE'de ise büyüme oranındaki azalma daha da ileri gitmiştir. Tam tersine 1980'lerde Asya'nın gelişen ülkelerinin performansı etkileyicidir. 1980'lerin ikinci yarısında Latin Amerika ülkelerinde dikkate değer bir toparlanma görülmüştür.

Sonuçta imalat faaliyetlerinde SSCB ve Doğu Avrupa paylarını korurken Amerika Kıtası ve Batı Avrupa'dan Asya'ya doğru bir kayma görülmüştür. Dahası, gelişen Asya ülkelerinde imalat faaliyetlerindeki hızlı artış, sınai faaliyetlerin bu bölgenin merkezi olan Japonya'dan bölgenin yarıçevresini oluşturan Asya'nın yeni sanayileşen ülkelerine (ya da Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur'dan oluşan YSÜ'lere) ve bölgenin çevresini oluşturan Tayland, Malezya, Endonezya ve Çin'e kaydırılmasını beraberinde getirmiştir.

Çevre ve yarıçevre bölgelere kaydırılan sanayiler büyük ölçüde emek-yoğun sanayilerdir, sermaye-yoğun sanayiler ise merkez bölgelerde kalmaktadır. Merkezin sermaye-yoğun sanayilerdeki hakimiyeti için otomobil imalatı, emek-yoğun sanayilerde yaşanan bölgeler arası kaydırmalar için ise pamuklu dokuma ve televizyon üretimi örnek verilebilir (bkz. Tablo 3.22, 3.23, 3.24).

1970'ten beri Asya'nın sınai üretim payında gerçekleşen belirgin artış, kısmen çok katmanlı taşeronluk sistemi olarak adlandırılan bir üretim örgütlenmesinin sonucudur (Arrighi, Ikeda ve Iwan, 1993: 48-63). ABD UAŞ'larının dikey olarak bütünleşmiş iş-

leyişlerine karşılık bu sistem taşeron kullanmak yoluyla emek ve sermaye maliyetlerini azaltmaktadır. Japonya, esnek üretim uygulamalarıyla (Friedman, 1988: 20-26) giderek Çin ve Güneydoğu Asya'yı da içine alacak şekilde (Kuzey Kore haricinde) Doğu Asya'yı kendi birikim sistemine entegre etmiş, böylece tüm bölgeyi önemli bir üretim ve birikim merkezi haline getirmiştir.

Dolayısıyla, Doğu Asya'nın imalat bölgesi olarak önemi artmıştır. Tüm gelişmekte olan ülkelerin toplam ihracatları içinde dinamik Asya ekonomilerinin (DAE: Asya'nın YSÜ'lerini, Tayland ve Malezya'yı içermektedir) payı 1965'te %10'dan 1988'de %45'in üzerine çıkmıştır (OECD, 1993a: 22, Şekil 2). Gerçekten DAE OECD ülkelerinin kendi dışlarındaki ülke grupları arasında en önemli ticaret ortağı durumundadır ve 1980'lerin ikinci yarısından beri ticaret payları artmaktadır (OECD, 1993a: 25, Şekil 4). DAE, merkezden DDY almaktadır; 1980'lerin ikinci yarısında ABD'nin payı azalırken Japon DDY'si artmıştır (OECD, 1993b: 35, Şekil 1).

Merkezden çevreye ve yarıçevreye kaydırılan sanayiler yalnızca emek yoğun sanayilerle sınırlı değildir. Örneğin ham çelik üretimi, tüm sınai kategoriler arasında en yüksek sermaye/emek oranına sahip olduğu halde (bu oranın hesaplanması şu kaynaklara dayanmaktadır: BM, 1967; 1981; 1991) üretim merkezden çevreye ve yarıçevreye yayılmıştır (bkz. Tablo 3.25). Fakat bu sanayi dalı Soege ve Verspagen (1991: 256) tarafından belirtildiği gibi düşük AR-GE içeriğine sahiptir. Gerçekten ham çelik üretimi standardlaşmıştır ve "teknoloji rantı" tükenmiştir. Çelik üretimi ile uğraşan merkez UAŞ'ları 1970'lerde ve 1980'lerde düşük teknoloji mamüllerin kitle üretimi yerine yüksek teknoloji ve uzmanlık gerektiren kalemlerin üretimine terfi edip ayakta kalırken, Brezilya ve Güney Kore gibi yarıçevre ülkelerde düşük teknoloji kalemlerin üretim kapasitesi artmıştır.

Böylece yüksek AR-GE içerikli yüksek teknoloji üretim ve düşük teknoloji üretim gerçekleştirildiği bölgeler birbirinden ayrılmıştır. Kesin veriler sunamasak da bir ürünün satış fiyatı içinde üretim maliyetinin payı muhtemelen düşüktür, perakende satış fiyatının geriye kalan bölümünü dağıtım, reklam, satış,

ürün geliştirme, üretim teknolojisi geliştirme, sigorta ve finansman maliyetleri ve kâr oluşturmaktadır. Tüm üretim süreci bir UAŞ denetiminde gerçekleştirilirse, çevre ve yarıçevre bölgelerin üretim hacmine katkısı daha fazla görünse de katma değer bileşeni çok düşük olmaktadır.

Yarıçevre ülkelerin merkezi yakalama çabalarına rağmen AR-GE faaliyetlerinin ve yüksek teknoloji gerektiren üretimin yeri büyük ölçüde merkez UAŞ'ları ve merkez devletleri tarafından belirlenmektedir. Merkez UAŞ'ları, çevre ve yarıçevre bölgelerin girişimcileri ya da devletlerinin gelişmiş teknoloji ithal etmelerine izin verdiğinde, bu en gelişmiş ve en iyi teknoloji olmamaktadır. Bir UAŞ ileri elektronik cihazlar gibi yüksek teknoloji gerektiren bir ürünün montajını yarıçevre bir bölgeye kaydırsa bile entegre devre ya da mikroişlemci gibi kilit bileşenlerin üretimi merkezde kalmaktadır.

Örneğin, Japon firmaları, diğer Asya ülkelerine teknoloji transferi yapma konusunda çok isteksizdir (New York Times, 13 Ekim 1991: F1, F6; 5 Aralık 1991: D1, D22). Buna ek olarak, yüksek teknoloji geliştirmek için UAŞ'lar arası işbirliği çevre ve yarıçevre bölgelerdeki devletlerin ve teşebbüslerin yüksek teknolojiye erişimini zorlaştırmaktadır (Ohmae, 1985: 134-44; New York Times, 1 Ocak 1992: 1, 48). Yüksek teknoloji ürünlerinin üretiminin çevre ve yarıçevre bölgelere UAŞ'ların denetiminde yayılması, bu bölgelerin daha fazla bütünleşmesi ve UAŞ'ların küresel işleyişine daha fazla bağımlı hale gelmesi anlamına gelmektedir. Faaliyetlerin yüksek katma değerli bölümlerinin merkezin tekelinde olması nedeniyle çevre bölgelerdeki devletlerin ve teşebbüslerin kendine yeterli hale gelme olanakları giderek azalmaktadır.

1974'ten beri yavaşlayan ekonomik büyüme koşullarında UAŞ'lar arasında artan rekabet, şirket şebekelerinin YYB stratejisi sayesinde fazla sermaye harcamadan imalat için ucuz emek arayışıyla çevre ve yarıçevre bölgelere yayılmasına neden olmuştur. Aynı zamanda özellikle hizmet sektöründe merkez-içi şebeke yayılması da olmuştur. Bu kısmen 1980'lerde döviz işlemleri üzerindeki kısıtlamaları ortadan kaldıran finansal liberalizasyona

tepki olarak, kısmen de yavaş ekonomik büyüme koşullarında artık semayeyi yatırıma yöneltme baskısı sayesinde gerçekleşmiştir.

UAŞ şebekelerinin genişlemesinin yanı sıra merkez-içi UAŞ ittifakları da 1970'lerin ortalarından beri önemli bir strateji olmuştur. Soete (1991: 61) imalat sektöründeki ortak girişimlerin yavaş yavaş arttığı 1950-70 döneminin tersine, 1970'lerin ortasından itibaren AR-GE faaliyetlerine ilişkin ortak girişimlerde dramatik bir artış olduğunu kaydetmektedir. Uluslararası UAŞ ittifakları kısmen yüksek risk içeren AR-GE yatırımlarının bir sonucudur (UNCTC, 1991: 37; Yoshitomi, 1991, 20).

Hargert ve Morris (1988) başlıca Avrupa iş dergilerinin kaydettiği işbirliği anlaşmalarını incelemiştir. İlk olarak, 1980'lerde çeşitli ülkelerden UAŞ'lar arasında yapılan işbirliği anlaşmalarının sayısında önemli bir artış olduğunu bulmuşlardır. ABD ve AT UAŞ'ları arasında yapılan anlaşmaların sayısı 1979'da ondan az iken 1985'te ikiyüze yakın anlaşma yapılmıştır. Benzer bir şekilde AT ve Japon UAŞ'ları arasında yapılan anlaşmaların sayısı 1979'da sıfırdan 1985'te seksene, AT ve ABD ve Japon UAŞ'ları arasında yapılan anlaşmaların sayısı ise 1979'da sıfırdan 1985'te 60 dolayına erişmiştir.

İkincisi, uluslararası işbirliğinin havacılık (%19.0), telekomünikasyon (%17.2), bilgisayar (%14.0) ve motorlu araçlar (%23.7) gibi AR-GE yoğun sanayilerde gerçekleştiği gözlenmiştir. Üçüncüsü, işbirliğinin temel amacı ortak ürün geliştirme (%37.7), üretim (%23.3) ve geliştirme ve üretim (%16.8) olmuştur. Dördüncüsü, işbirliğine giren ortaklar aynı zamanda rakip şirketlerdir (%71.3). Son olarak ortakların bileşimi şu şekildedir. AT-içi: %30.8, AT-ABD: %25.8, AT-Japonya: %10.1, ABD-Japonya: %8.4 ve ABD-içi %8.4, ve Triad'dan UAŞ'larla Triad'dan olmayan UAŞ'lar arasında: %16.6. Bilgi kaynağı Avrupa yayınları olduğu için Japon UAŞ'ları arasında ve Japon UAŞ'ları ile ABD UAŞ'ları arasında yapılan işbirliği anlaşmaları bu rakamlara yansımamıştır. Bunu da gözönünde bulundurursak, bu rakamlardan Triad'ın bütün üyelerinden gelen UAŞ'ların eşit biçimde işbirliği arayışı içinde oldukları açıktır (ayrıca bkz. Soete, 1991: 61). Yukarıdaki

yönelinin devam ettiği, Hargert ve Morris'in çalışmasını 1989 yılına dek getiren Hagedoorn (1993) tarafından da doğrulanmıştır.

Dünya-ekonomisinin Triadik yapısı içinde, UAŞ'lar üç önemli pazarın (AT, ABD ve Japonya) üçünde de DDY, işbirliği, birleşme ve katılma yoluyla pazar paylarını arttırmaya çalışmaktadırlar (Bleeke ve Ernst, 1993). Asya, Orta ve Doğu Avrupa ve Latin Amerika'daki düşük ücretli ülkeler, düşük maliyetli üretim bölgeleri olarak Triad'dan UAŞ'lar tarafından denetim altında tutulan ve gittikçe yayılıp yoğunlaşan bölgesel şebekelere dahil olmaktadır.

Humes (1993) hızla değişen ve giderek karmaşık bir hal alan pazar şartları ile başa çıkmaya çalışan UAŞ'ların strateji değişikliklerini tanımlar. Maliyetleri ve riskleri yayma ve yeni ürünlerin geliştirilmesini ve dağıtılmasını hızlandırma isteği yalnızca birleşme ve katılmalara değil, AR-GE, imalat ve pazarlama için çeşitli ortak girişimlere ve diğer ittifak biçimlerine yol açmıştır. Personel, hammadde, mamul mal maliyetinde ve paranın (döviz fiyatları oynadıkça değişen) maliyetindeki farklılıklar uluslararası şirketleri küresel olarak esnek kaynak temini stratejileri geliştirmeye zorlamıştır. Bu faktörlerin etkisi, ülkelerin korumacılık uygulamalarının derecesi, korumacılık uygulamak için geliştirdikleri gümrük vergisi ve gümrük-dışı araçların çeşitliliği ve korumacılık uygulamalarında ülkeler arası farklılıklar tarafından da güçlendirilmektedir. Bu faktörlerin tümü çokuluslu şirketlerin yalnızca pazar açısından değil üretim ve kaynak temini açısından da çokuluslu davranmaları gereğini artırmıştır (Humes, 1993: 25-6). Emek-yoğun imalat faaliyetleri dünya-ekonomisinin çevre bölgelerine kaydırılırken UAŞ şebekelerinin "beyinleri" -ürün ve üretim yöntemi araştırma ve geliştirme, reklam, pazarlama, finansman, dağıtım faaliyetleri- merkez bölgelerde kalmıştır.

Hizmet sektörü

Yavaşlayan ekonomik büyüme koşullarında bazı hizmet sektörleri kapitalist dünya-ekonomisi içinde en kârlı sektörler haline gelmiştir. Bazı sınıai faaliyetler savaş sonrası dönemde çevre ve

yarıçevre bölgelere yayıldıysa da, en karlı hizmet faaliyetleri halihazırda merkez UAS'larının tekelindedir ve gelecekte de öyle kalacaktır. Büyüyen birkaç hizmet sektörü üzerinde denetim kuramları gelecek on yıllarda dünya seviyesinde birikimin yapısını da belirleyecektir.

ABD üretim ve ticaret konusundaki üstünlüğünü 1970'lerde kaybedince, bankacılık, finans, iş hizmetleri, nakliyat ve telekomünikasyon gibi hizmet sektörleri ABD UAS'larının faaliyet gösterdiği temel alanlar haline gelmiştir. ABD bankaları tarafından verilen uluslararası kredilerdeki ve 1970'lerde yurtdışı portföy yatırımlarındaki artış, sanayiden iş ile ilgili hizmetlere kayışta belirleyici olmuştur. Hizmet sektöründe faaliyet gösteren Japon ve Avrupa UAS'ları ABD UAS'larını oldukça hızlı bir şekilde yakalamıştır (örneğin bkz. Tablo 3.12). Dünya hizmet pazarı Triad'dan az sayıda büyük UAS'ın hakimiyeti altındadır.

Hizmet sektörü, birinci (tarım ve madencilik) ve ikinci (imalat) sektörlerden arta kalan işleri kapsayacak şekilde üçüncü bir sektör olarak tanımlanmakta ve önemi giderek artmaktadır. Tablo 3.26 hizmet sektörünün öneminin son yirmi yıl içinde GSMH içindeki payıyla birlikte arttığını göstermektedir. Aynı zamanda, sınai sektöre yönelik DDY ile karşılaştırıldığında hizmet sektörüne yönelik DDY'nin hızla artması da dünya-ekonomisi içinde hizmet sektörünün öneminin arttığını göstermektedir.

DDY'nin sektörel dağılımı hammadde üretimi, imalat ve hizmet sektörlerinin uluslaşınlaşmada bir çevrim içinde sırasıyla başı çeken sektörler olduğunu göstermektedir. UNCTC (1991: 15) "doğrudan dış yatırımların 1950'lerde hammaddeler, diğer ilksel ürünler ve kaynak teminine yönelik imalat üzerinde, günümüzde ise temelde hizmet sektöründe ve teknoloji-yoğun imalat üzerinde yoğunlaştığını" kaydetmektedir.

ABD'nin durumunda hizmet sektörü (ticaret, nakliyat, bankacılık ve finans sektörleri) DDY'leri toplam DDY'lerin 1950'de dörtte birinden 1986'da üçte birine yükselmiştir. Tablo 3.27'de görülebileceği gibi, hizmet sektörü ABD, Federal Almanya ve Japonya'nın DDY giriş ve çıkış dengesinde önemli bir paya sahiptir. Tablo 3.28'de özetlendiği gibi, hizmet sektörü DDY stoğunda

kaydedilen artış, hizmet sektörüne yönelik DDY akışında meydana gelen hızlı değişikliğin sonucudur.

Hizmet sektörüne yönelik DDY payında son yıllarda meydana gelen artış -1980'lerin sonunda dünya DDY stoğunun %40'ı ve yıllık DDY artışının %50-60'ını hizmet sektörüne yönelik DDY oluşturmaktadır- veri işleme ve telekomünikasyon maliyetindeki düşüş sayesinde gerçekleşmiştir. Aynı zamanda "görünmez ticaretin" toplam ticaret içindeki payı da artmıştır. Hizmetlerin ticaretini yansıtan "görünmez ticaret" makbuzlarının toplam ticaret makbuzlarına oranı 1960'ta %23.4'ten 1970'te %25.2'ye, 1982'de %29.4'e yükselmiştir (Enderwick, 1989: 9, Tablo 1.2). Dünya hizmet ihracatı merkezin hakimiyeti altındadır. Tablo 3.29'un gösterdiği gibi 1980'de en büyük on ülke toplam ihracatın üçte ikisini gerçekleştirmektedir.

Ticaret ve DDY faaliyetlerinin arttığı en önemli hizmet kalemleri finansal hizmetler, yasal tavsiye ve danışmanlık, sigortacılık, nakliyat, telekomünikasyon ve veri işleme gibi iş ile ilgili hizmetlerdir. Bu sektörlerde pazar, genişlese de şebekelerini dünya çapına genişleten UAS'ların hakimiyetindedir.

Bankacılık sektörü kapitalist dünya-ekonomisindeki en eski iş hizmetlerinden birisidir. Bu sektörde uluslaşınlaşma erken bir evrede gerçekleşmiştir, fakat sınır-aşırı yayılma yakın zamanlarda oldukça belirgin hale gelmiştir. Ve sonuçta "tüm sanayileşmiş ülkeler diğer sanayileşmiş ülkelerde, gelişmekte olan ülkelerde ve SSCB ve Çin gibi iki büyük komünist ülkede sayısız şube ve müessesile sahip olmuştur." Çokuluslu bankaların sayısı ise 1968'de 2744'ten 1983'te 5814'e yükselmiştir (Grubel, 1989: 63).

Tablo 3.30 dünyanın en büyük elli bankasının aktiflerinin büyümesini göstermektedir. Bankacılık sektöründe en büyük şirketlerin muazzam şekilde büyüdüğü açıktır. Japon bankalarının paylarını önemli ölçüde arttırdıkları, dünyanın en büyük elli bankasının bileşiminin değişmesinden anlaşılmaktadır (bkz. Tablo 3.12). 1970 ile 1990 arasında bu grup içindeki ABD bankalarının sayısı düşerken Japon bankalarının sayısı artmıştır. Avrupa bankalarının sayısı fazla değişmemiştir. Fakat, Fortune Directory'deki sıralama toplam aktiflerin miktarına göre yapılmıştır

ve bu bankaların kârlılığını yansıtmamaktadır. Euromoney (Şubat 1993: 102)'ye göre bir ABD bankası olan J. P. Morgan hisse senedinin değerlendirilmesi ve getirisi vs açısından dünyanın en iyi bankasıdır. Gerçekte en iyi Japon bankası olan Sumitomo kırküçüncü sıradadır.

En büyük elli ABD bankasının toplam aktiflerinin artışı ile ölçülen büyümesi ortalama olarak en büyük elli ABD sınai kuruluşunun büyümesinden daha hızlı gerçekleşmiştir (bkz. Tablo 3.31). Fakat 1980'lerde ABD'nin en büyük elli hizmet şirketi yüksek bir oranda büyümeye devam ederken bankaların büyümesi yavaşlamıştır. Bu durum şirketlerin ve borç arayan diğer kişilerin bankalar yoluyla değil finansal pazarlarda tahvil ve hisse senedi satarak borçlandığı "menkul değerlerle kaynak bulma" yönelimini yansıtmaktadır. Finansal pazarların liberalizasyonu, döviz işlemlerinin üzerindeki kısıtların kaldırılması ile birlikte dünya çapında menkul değerlerle kaynak bulma yönelimini ateşlemiştir.

1980'lerde şirketlerin ve hane halklarının finansal faaliyetlerinde bankaların görece önemi azalmıştır. Federal Almanya'da banka mevduatlarının toplam şirket aktiflerine oranı 1980'de %57.5'ten 1990'da %46.5'e düşmüştür. Japonya'da 1980'lerin ikinci yarısında keskin bir düşüş olmuştur: 1980'de %78.9'dan 1985'te %77.8'e ve 1990'da %46.5'e. ABD'de bu oran finansal pazarların daha erken gelişmesi nedeniyle daha düşük olagelmıştır; 1990'da ise ancak %18.8'dir. Hane halklarının finansal aktifleri içinde banka mevduatının oranı Federal Almanya ve Japonya'da da 1980'lerde düşmüştür. Şirket pasifleri içinde banka borçlarının payı da 1980'lerde azalmıştır (Goldstein ve diğ., 1992: 2, Tablo 1). Bu değişimler, şirketlerin ve hane halklarının hisse senedi ve tahvil alım satımı yoluyla bütünleştiklerini ve paranın banka mevduatı ve kredileri yoluyla dolaylı yoldan el değiştirmesinin önemini yitirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla 1980'lerin ikinci yarısında tahviller ve hisse senetleri iş finansmanının temel yöntemi olmuştur (Goldstein ve diğ., 1992: 60-61, Tablo A12).

Ulusaşırı bankalar giderek artan bir şekilde tahvil ihracı için muhasebecilik ve yöneticilik gibi faiz dışı gelir faaliyetlerine gir-

mişlerdir. Brüt gelir içinde faiz dışı gelirlerin oranı 1980'lerde artmaktadır. Örneğin bu oran büyük ABD ticari bankalarının durumunda 1981'de %31'den 1990'da %38'e büyük Japon ticari bankalarının durumunda ise 1981'de %24'ten 1990'da %36'ya yükselmiştir (Goldstein ve diğ. 1992: 54, Tablo A6).

Dünya hisse senedi ve tahvil piyasası genişledikçe finansal hizmet sektörü de genişlemiştir. Bu pazardaki büyük oyuncular merkez ülkelerden çeşitli finans hizmeti şirketleri ve bankalardır. Fortune Directory'ye göre çeşitli alanlardaki dünyanın en büyük elli hizmet şirketi 1990 yılında toplam 19 milyar dolar kâr açıklamışlardır, bu miktar dünyanın en büyük yüz bankasının toplam kârının %70'ine karşılık gelmektedir. Oysa dünyanın en büyük elli hizmet şirketinin varlıkları (2480 milyar dolar) dünyanın en büyük yüz bankasının varlıklarının dörtte biridir (Fortune Directory, 26 Ağustos 1991). Dünyanın en büyük elli hizmet şirketinin ulusal bileşimine bakıldığında ABD 19 şirket ile başı çekmekte, onu 12 şirket ile Japonya izlemektedir. Diğerlerinin tümü ise Avrupa şirkettir (Fortune Directory, 24 Ağustos 1992: Tablo 14).

Dünya sigorta pazarı 1970'ten 1983'e önemli ölçüde büyümüştür. Toplam hayat sigortası miktarı 4.5 kat, hayat sigortası dışındaki sigortaların miktarı 3.8 kat, toplam reasürans miktarı ise 4.2 kat artmıştır (bu kalemler sırasıyla 180.1, 263.3, ve 40 milyar dolara ulaşmıştır) (Nusbaumer, 1987: 131, Tablo 5-5). Fakat sigorta hizmetleri üzerinde ticaret ya da DDY yoluyla yapılan uluslararası işlemler neredeyse tüm ülkeler tarafından kısıtlanmıştır, dolayısıyla sigorta hizmetleri üzerinde yapılan uluslararası işlemler sınırlıdır (Lanvin, 1993: 75; Nusbaumer, 1987: 130). Bunun sonucunda, sigortacılık yüksek kâr getiren bir iş olmuştur. Örneğin, 1990 yılının Fortune Directory'sine göre, toplam 1907 milyar dolar varlığa sahip olan dünyanın en büyük elli hayat sigortası şirketi 43.7 milyar dolar net kâr elde etmiştir; bu miktar toplam 13927 milyar dolar varlığa sahip olan dünyanın en büyük yüz bankasının toplam kârından daha fazladır (Fortune Directory, 26 Ağustos 1991).

Bu şartlarda riskleri karşılamak için tekelleşmiş bir pazar yapısına sahip olan uluslararası reasüransın önemi artmıştır. Nusba-

umer'e göre (1987:133) "reasürans işinde riskin büyüklüğü pazarın küresel ölçekte iş gören birkaç büyük şirketin hakimiyeti altına girmesine yol açmıştır." Dünyadaki en büyük onbeş reasürans şirketi 12354 milyar dolar prim toplamaktadır; bu da dünya reasürans pazarının %30.1'ine karşılık gelmektedir (Nusbaumer, 1987: 134, Tablo 5-8).

Reklam sanayiinde reklam veren çokuluslu şirketlerin ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için reklam şirketlerinin de çokuluslaşması yönünde giderek artan bir talep vardır. Reklam veren UAS'ların reklam harcamaları 1975'ten 1985'e kadar toplam reklam harcamalarının %13'ünden %20'sine yükselmiştir (Kakabadse, 1987: 47-8). En büyük on reklam grubu dünya reklam pazarının %10'unu karşılamaktadır (Kakabadse, 1987: 49 Tablo 11'deki verilere göre).

Yönetim-danışmanlık pazarı da hızla büyümektedir ve reklam şirketleriyle muhasebe şirketleri bu pazarın en büyük oyuncularıdır. Dünyanın en büyük pazarı olan ABD'de toplam gelir 1985'te 4 milyar dolardır. Dünyanın en büyük muhasebe şirketi olan Arthur Andersen, bu pazarın 477 milyon dolarlık kısmını elinde bulundurmaktadır (Kakabadse, 1987: 50). Arthur Andersen ABD dışındaki ofislerinin sayısını 1960'ta 19'dan 1974'te 48'e, 1983'te ise 103'e çıkarmıştır (Noyewlle ve Dutka, 1988: 30, Tablo 3-2). Bu da iş hizmetleri UAS'larına iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Muhasebe şirketleri de şebekelerini uluslararasılaştırmışlardır. 1985 yılında dünyanın en büyük onüç muhasebe şirketi 3938 yurtdışı ofise sahiptir (Noyewlle ve Dutka, 1988: 31, Tablo 3-3). Hukuk şirketleri de dış işlemlerini arttırmışlardır. ABD'deki en büyük 100 hukuk şirketinin yurtdışı ofislere sahip olanların sayısı 1965'te 22'den 1984'te 46'ya, yurtdışı ofislerinin sayısı 1965'te 31'den 1984'te 105'e çıkmıştır.

İş hizmetleri sektörü, hacim itibarıyla sınai sektörden küçük olsa da 1980'lerde genişleyen ve kârlı bir sektör olmuştur. Kakabadse, bu sektördeki genişleme ve tekelleşmeyi artıran faktörleri şu şekilde sıralamaktadır: (1) sınır-aşırı veri akışları ve dünya çapında bilgi şebekelerinin varlığı; (2) müşterileri olan diğer ço-

kuluslu şirketlere hizmet verebilmeyi sürdürmek için UAS'ların işleyişlerini genişletme ihtiyacı, (3) görece az sayıda UAS'ın dünya pazarında geniş bir hizmetler yelpazesi sunma kapasitesinin artması (1987: 51).

Fortune Directory'nin dünyanın en büyük yüz hizmet şirketi sıralaması Japon UAS'larının hakimiyeti altındadır. 1990'da dünyanın en büyük on hizmet şirketinin dokuzu (Sogo Sosha olarak adlandırılan) Japon ticaret şirketleridir. Dünyanın en büyük elli ve yüz hizmet şirketinin ulusal dağılımına bakıldığında 1990 yılında Doğu Asya, Kuzey Amerika ve Avrupa'nın her birinin üçte bir oranında temsil edildiği görülebilir. 1991 yılında Avrupa şirketlerinin sayısı azalmış (32'ten 28'e düşmüş), Doğu Asya şirketlerinin sayısı ise artmıştır (33'den 40'a çıkmıştır) (Fortune Directory, 26 Ağustos 1991, 24 Ağustos 1992).

UAS'ların aktifler ve üretim payı açısından dünya-ekonomisini ele geçireceği yolunda 1970'lerde yaygın olan öngörüye rağmen ekonomik iniş döneminde sınai UAS'ların büyümesi yavaşlamıştır (bkz. Tablo 3.14). Kâr elde etmek için en iyi fırsatlar seçilmiş hizmet sektörlerine kaymıştır ve hizmet sektörünün çeşitlilik arzeden karakteristikleri nedeniyle son yıllarda birçok yeni iş olanağı oluşmuştur. Bu olanaklardan istifade eden bazı şirketler turizm, bilgisayar yazılımı, sağlık enformasyonu ve bilgisayar oyunları programcılığı gibi yeni milyar-dolarlık sanayilerin ortaya çıkmasına öncülük etmişlerdir. Hızla büyüyen bu kârlı sektörler bazı önemli açılardan daha önceden var olan sanayilere dayanmak zorundadırlar. Örneğin büyüyen turizm sanayii yeni iş alanları için birçok yeni açılım sunmaktadır. Fakat en kârlı alanlar -örneğin ulaştırmada kullanılan uçakların imalatı, rezervasyon bilgi şebekeleri, kredi kartları ve seyahat çekleri- az sayıda şirketin denetimi altındadır. Benzer bir şekilde patlama gösteren diyet sanayii, ürünlerin hazırlanması için mevcut gıda şirketlerine, büyüyen kozmetik şirketleri de hammaddelerin hazırlanması için devasa kimya UAS'larına dayanmak zorundadır.

Yüksek teknoloji sanayilerle birlikte iş hizmetleri sektörleri birikim için fırsatlar sunmaktadır ve bu fırsatlardan istifade edenler Triad'tan UAS'lardır.

ABD hegemonyası ve dünya-ekonomisi

Dünya-ekonomisinin ve sermaye birikiminin faillerinin yukarıda anlatılan dönüşümü hükümet müdahalelerinden bağımsız bir pazarda gerçekleşmemiştir. Gerçekte merkez devletleri savaş sonrası dönem boyunca ticari teşebbüsler için oyunun kurallarını karşılıklı ve çokyönlü görüşmelerle saptamaya çalışmışlardır. Savaş sonrası dönemin “uluslararası ekonomik düzeninin” başlıca ilkeleri -serbest ticari ve finansal hareketlilik, dolar-alın konvertibilitesiyle sağlanan sabit kur sistemi- dünya-sisteminin hegemonik gücü olan ABD'nin önderliğinde yürütülen bu görüşmelerin sonucudur.

Malların, hizmetlerin ve sermayenin hareketinin liberalleşmesi savaş sonrası ekonomik düzenin en önemli dayanaklarından birisi olmuştur (Bosworth, 1993: 89-90). ABD önderliğinde ardarda gelen liberalleşme aşamaları ABD şirketleri için avantajlı bir ortamın yaratılmasında kullanılmıştır. Tabii ki, anlaşmanın şartlarının kendi teşebbüslerini koruma yönünde kendi gündemleri olan diğer merkez ülkeler tarafından da kabul edilebilir olması gerekiyordu. Yine de merkez-içi liberalleşme adımları ABD teşebbüsleri için daha çok fırsat yaratacak şekilde tasarlanmıştı. Bu adımlar şöyle sıralanabilir: ABD mallarının gerekli alım gücünden yoksun olan Avrupa ülkelerine ihraç edilmesini kolaylaştıran Marshall Planı (1940'lar ve 1950'lerde); doğrudan dış yatırımların liberalleşmesi (1960'larda); uluslararası finansal faaliyetlerin liberalleşmesi (1970'ler ve 1980'lerde); 1980'ler ve 1990'lar boyunca görüşme masasında yer alan hizmetlerin, bilginin ve tarımsal ürünlerin ticaretinin liberalleşmesi. Bu adımlar başlangıçta ABD şirketlerine yardımcı olduysa da bu adımlardan istifade edenler yalnızca ABD şirketleri olmamıştır. Devlet desteği ve tarihsel olarak gelişmiş örgütsel yapıları sayesinde Avrupa ve Japon teşebbüsleri sonunda liberal ticari ortamdan daha fazla olmasa da en az ABD şirketleri kadar istifade etmişlerdir (bkz. Maddison, 1989: 66).

Savaş sonrası dönem boyunca uluslararası ekonomik düzende meydana gelen en büyük kayma sabit kur sisteminin sona erme-

sidir. Oynayan döviz kurlarına doğru yönelik ABD'nin hegemonik gücünün görece olarak azalmasının bir sonucu olsa da, aynı zamanda dünya-ekonomisinin daha fazla liberalleşmesi yönünde atılmış bir adımdır. Hükümetler döviz piyasasına doğrudan müdahale etmeyi 1970'lerin ortasında bırakıp 1980'lerde döviz işlemlerini liberalleştirdiklerinde en önemli kalemin -paranın kendisinin- fiyatını belirleyen mekanizma da kendi kendini düzenleyen pazara bırakılmıştır.

Ne tuhaftır ki, bu durum merkez bölgelerdeki devletlerin kapitalist teşebbüsleri desteklemek için uyguladığı başarılı politikaların sonucudur. Bu teşebbüsler sonradan devletin döviz piyasasını denetleme ve müdahale etme yeteneğinin altını oymuşlardır. Aralık 1973 tarihinde OECD ülkelerindeki bankaların döviz cinsinden aktifleri 248 milyar dolara ulaşmıştır. Bu ülkelerdeki resmi döviz rezervleri ise 182 milyar dolardır. Bu rakamlar 1987 sonunda sırasıyla 3056 ve 789 milyar dolara ulaşmıştır (Maddison, 1989: 86).

Delaysıyla sabit kur sisteminden oynak kur sistemine kayış, kapitalist teşebbüslerin gücünün devletlerin gücünü aştığı bir duruma geçişin işaretlerini vermiştir, zira sabit kur sisteminin sona ermesinin doğrudan sonucu özel girişimciler tarafından döviz pazarlarında yoğun spekülasyon yapılmasıdır. Japonya ve Batı Avrupa devletleri değersizleşen ABD dolarını nominal değeri üzerinden kabul etmeyi bir kenara bırakınca, doların fiyatı pazar tarafından kararlaştırılmaya bırakılmış ve bir bütün olarak ABD ekonomisi borç biriktirmeden ticari açık verme ayrıcalığından yoksun kalmıştır. Böylece 1980'lerde doların uluslararası finans açısından rolü mutlak hakimiyetten yalnızca görece üstünlüğe gerilemiştir. Örneğin, 1991'in sonunda ödenmemiş uluslararası tahvillerin %39.1'i ABD doları üzerinden düzenlenmiştir; ABD dolarının payı yalnızca 1990'da çıkarılan tahvillerde %30, yalnızca 1991'de çıkarılan tahvillerde ise ancak %22.4'tür (BIS, 1992: 176).

Ulusal paranın görece fiyatının o ülkenin dünya-ekonomisi içindeki genel itibarı ile belirlendiği yeni koşullarda tek başına hiçbir devlet, hatta ABD bile, artık izlediği makroekonomik politikanın dünya-ekonomisi içindeki itibarı üzerindeki doğrudan etkisini gözönüne almadan politika yapamaz hale gelmiştir. ABD

devleti özel derecelendirme kuruluşlarının kredi notu değerlendirilmelerine maruz kalmış ve kendini diğer devletler, devletlerüstü kurumlar (Dünya Bankası gibi) ve UAS'larla aynı muameleye tabii tutulur durumda bulmuştur.

Finansal pazarlar küresel bir nitelik kazandıkça ve teşebbüs şebekeleri uluslararasılaşıkça bir UAS için iyi olanın merkez ofisinin yerleşik olduğu devlet için de zorunlu olarak iyi olduğunu iddia etmek giderek sorunlu bir hal almıştır. Sınır-aşırı hisse senedi ve menkul değer işlemlerindeki olgusal artış büyük ticari teşebbüslerin sermayesinin bileşimini giderek daha fazla 'çokuluslu' hale getirmiştir. Bu teşebbüslerin üretim yerini ulusal sınırların ötesine kaydırma yeteneğinin artması sonucunda, teşebbüslerin çıkarlarıyla bu teşebbüslerin bulunduğu ülkedeki işçilerin çıkarları birbiriyle giderek daha fazla çelişir duruma gelmiştir. Bugün Euro-tahvil piyasasındaki en büyük tahvil satıcısı olan General Motors (GM) için iyi olan, tüm dünyadan yatırımcılar ve ABD dışında GM parçalarını üreten şirketlerde çalışan ABD'li olmayan işçiler için iyi olabilir, ama Orta-Batı'nın sıkıntı içindeki kentlerinde işten çıkarılma tehdidi ile yüzyüze kalan işçiler için zorunlu olarak iyi değildir. ABD başkanı Detroit'teki otomotiv firmalarının yöneticilerine Japon pazarını açmak için yardım etmeye çalıştığında, bu en fazla GM'nin konvertibl tahvillerini satın alan Japon kurumsal yatırımcılarına yarayacaktır.

Yine de devletlerin kendi şirketlerini ve çiftçilerini sübvansiyonlar ve diğer araçlarla korumaya devam ettiği bir gerçektir (Teece, 1991: 43,46). Devlet koruması desteklenen sanayi dalındaki teşebbüslerin başarısı ya da başarısızlığında tek başına belirleyici olmasa da, bir ulusun yaşam standartlarının dünya pazarında rekabet edebilecek teknoloji-yoğun, yüksek katma değerli sanayilere ne derece sahip olduğu ile belirlendiği yolunda yaygın biçimde kabul gören (dolayısıyla politik olarak etkili olan) görüş varlığını korumaktadır (Cohen ve Zysman, 1987: 59-61; Yoshitomi, 1991: 21). Devletler, sonuçta kendi UAS'larının yüksek katma değerli faaliyetleri, dolayısıyla yüksek ücretli işleri kendi sınırları dahilinde tutacakları öncülüyle yüksek teknoloji sanayileri hükümet politikaları aracılığıyla korumuş ve desteklemiştir.

Merkez UAS'ları arasındaki rekabet, teknoloji geliştirme üzerinde yoğunlaşmıştır. ABD'nin teknoloji geliştirmede GSMH'dan AR-GE harcamalarına ayrılan pay ile ölçülen öncülüğü diğer büyük devletlerin (Japonya, Federal Almanya, Fransa ve Britanya'nın) paylarını artırdığı 1980'lerde erozyona uğramıştır. Gerçekte savunma dışı AR-GE harcamalarında 1980'lerde Japonya ve Federal Almanya diğer ülkelere öncülük etmiştir (Cohen ve Noll, 1991: 28, Tablo 2-2)

Bir teşebbüsün yüksek teknoloji sanayilerde başarısını belirleyen şey yaparak öğrenme yoluyla bilgi birikimi (Yoshitomi, 1991: 28) ya da şirketin iç örgütlenmesi ve yönetimidir (Teece, 1991: 47). Bu nedenle değişik ülkelerde şirket yapılarının tarihsel evrimi UAS'lar arasındaki teknolojik rekabetin ya da işbirliğinin sonuçları açısından (bkz. Kogut, Shan ve Walker, 1993: 78-81) önem taşımaktadır. Bu konuda ABD UAS'larının sergiledikleri performans ne olmuştur? ABD'de kamuoyunda ABD UAS'larının elektronik, yarı-iletken ve yarı-iletken imalatında kullanılan ekipman gibi kilit alanlarda Japon UAS'ları karşısında rekabet edebilirliğini kaybettiği yolunda giderek artan bir kaygı vardır (bkz. Gover, 1993). ABD'nin bilgisayar pazarındaki payının da tehlikede olduğu düşünülmektedir; bu doğru çıkarsa yazılım alanındaki hakimiyet de kaybedilebilir. Gover, mevcut yönetimlerin devam etmesi durumunda ABD'li elektronik imalatçıların 21. yüzyılın başlarında elektronik ev eşyaları pazarını da kaybedebileceklerini iddia etmektedir.

Gover'in kaygısı yersiz değildir. Yoshitomi (1991: 17) Japonya ile ABD arasındaki ticari dengesizliğin dört yüksek teknoloji ürünü kategorisi ile açıklanabileceğini belirtmektedir: (Japonya'nın net fazlasının büyüklüğüne göre sırayla) otomobiller, bilgisayarlar, video kameralar ve yarıiletkenler. Bazı ekonomistler ABD'nin ticari açığının ve Japonya'nın ticari fazlasının temelde iki ülkenin tasarruf ve yatırımlarındaki farklılıktan kaynaklandığını iddia et-seler de (bkz. Bosworth, 1993) makroekonomik davranışta var-sayılan bu farklılık ABD'nin ticari açığının neden bazı mallarda yoğunlaştığını açıklamamaktadır.

Diğer yandan, ABD UAS'larının tüm sınai sektörlerde kaybet-

tikleri sonucuna varmak da doğru değildir. Gerçekte, ABD UAŞ'ları, Fortune Directory'deki sayıları azalsa da hâlâ birçok önemli sınai alanda en büyük şirketlerdir. Directory'nin 1991 listesindeki 26 endüstriyel kategorinin 14'ünde ABD şirketleri ve yalnızca dördünde Japon şirketleri birinci sıradadır (Fortune Directory, 27 Temmuz 1992). Yariletken sanayiinde bile pazar payı, pazar büyüklüğü ve ekipman yatırımlarına harcanan paranın miktarı açısından sekiz yıllık Japon hakimiyetinden sonra ABD şirketleri yeniden birinci sıraya yükselmiştir (Shimura, 1994: 39). Dahası dünyanın en büyük UAŞ'ları arasında yapılan işbirliği anlaşmaları son yıllarda giderek artmaktadır. Üniversiteler, kamu laboratuvarları ve özel laboratuvarlardan oluşan araştırma şebekeleri ABD'nin temel araştırma ve teknolojik yenilik merkezlerinden birisi -kuşkusuz en önemlisi- olmasını sağlamaktadır; bundan da en fazla ABD UAŞ'ları faydalanmaktadır.

Sonuç

1945-73 döneminde birikim yapısı, merkezdeki seçilmiş işçilere ödenen yüksek ücretler ve merkez bölgelerde talebin özellikle ABD tarafından yönetilmesi sayesinde gerçekleşen düzenli ekonomik büyümeye dayanmaktaydı. Bu dönemde, çevre bölgeler düşük maliyetli hammadde sağlayıcısı olarak hizmet vermeye devam etmiştir. Savaş sonrasında sömürge pazarları merkezde imal edilen mallar için birincil derecede önem arz etmemiştir. Merkezde imal edilen mallar için en önemli pazarı yine merkezde, büyüyen tüketici, yatırımcı ve hükümet talepleri oluşturmuştur. Sermaye zengini ABD UAŞ'ları iç pazarlarını genişletmişler ve ticaret ve DDY yoluyla, sermaye yoğun, dikey olarak bütünleşmiş üretim süreçleri sayesinde kârlarını arttırarak diğer pazarlara girmişlerdir.

1950'lerde ve 1960'lardaki başarılı genişleme, üretim maliyetinin artması ile sonuçlanmıştır. Petrol fiyatlarının artmasının bir sonucu olarak satınalma gücündeki ani kayma ile birlikte dünya-ekonomisi savaş sonrası dönemin hızlı genişleme sürecini sona erdiren bir stagflasyonla karşı karşıya kalmıştır. 1970'lerde talep-

teki düşüş petrodolarların çevredeki ülkelere borç verilerek yeniden dolaşıma sokulması, böylelikle bu ülkelerin merkezden sermaye malları satın almaya devam etmesinin sağlanması ile kısmen kompanse edilmişti. Buna rağmen petrol fiyatlarının ikinci defa yükselmesinin neden olduğu resesyon ile birlikte ABD'nin enflasyonu kontrol altına almak için uyguladığı sıkı para politikası 1980'lerin başında çevre ve yarıçevre ülkelerin ciddi borç servisi sorunu ile karşılaşmalarına neden olmuştur.

ABD hükümeti 1970'lerde bankacılık ve diğer finansal sektörleri deregüle ettiyse de ABD'li olmayan teşebbüsler, özellikle de Japon teşebbüsleri ABD UAŞ'ları ile rekabette düşük maliyetli ve düşük enerjili pazarlardan istifade etmişlerdir. Japon UAŞ'ların sermaye ve enerji tasarrufu sağlayan esnek üretim şebekeleri başlangıçta kıt sermayeye ve sınırlı doğal kaynaklara sahip bir çevrede yaratılmıştı. 1970'lerin ortalarına kadar Japon UAŞ şebekeleri maliyet kısma stratejilerinin bir parçası olarak şube açmak yerine yeni yatırım biçimlerini tercih etmeleri sayesinde çevre ve yarıçevre bölgelere yayıldılar. Yavaş ekonomik büyüme şartlarında finansal artık, spekülasyon amacıyla dolaşıma sokulmaktadır ve temel rekabet alanı iş ve müşteri hizmetleri sanayiine ve yüksek teknoloji üretimine kaymıştır.

UAŞ faaliyetleri ve birikim yapısı değerlendirildiğinde, bölgesel yapının yeniden üretiminin, Kondratieff-B döneminin olağan coğrafi kaymaları ile birlikte sürdüğü görülmektedir. Bazı Doğu Asya ülkelerinin yarıçevre bölgeye dahil olması (ya da şu anda öyle görülmesi) gerçeği, büyük umutsuzlukların yaşanması gereken bir dönemde bazı kalkınmacı umutların yeniden parlamasına ve ucuz emek kaynağı olarak yeni çevre bölgelerin açılmasına neden olmuştur. Eski sosyalist ülkelerin, özellikle de Çin'in dünya-ekonomisinin meta zincirlerine yeniden giderek daha fazla dahil olması, 21. yüzyılın başında dünya-ekonomisinin yeni bir genişleme evresine katkıda bulunma potansiyeli yaratmıştır. Fakat uluslararası şirket faaliyetleri üzerindeki devlet denetiminin azalması bölgeler arası ve bölge içi kutuplaşmayı artırmıştır. 1945-1967/73 döneminde UAŞ'ların kendilerine biçtikleri rol 1967/73-1990 döneminde kısılmış fakat temelde değişmemiştir.

Tablo 3.1 32 ülke için ülke gruplarının GSMH payı (1950,1973,1987)

	1950	1973	1987
OECD ülkeleri ¹	66.1	63.0	56.9
ABD	(34.6)	(26.9)	(24.3)
Kanada	(2.2)	(2.4)	(2.4)
Avrupa	(24.9)	(24.2)	(20.3)
Japonya	(3.2)	(8.3)	(8.8)
Avustralya	(1.2)	(1.2)	(1.1)
Gelişmekte olan Asya ülkeleri ²	14.4	15.5	23.5
Çin	(6.3)	(7.9)	(13.7)
Latin Amerika ülkeleri ³	5.7	6.9	7.2
SSCB	13.8	14.6	12.4
Amerika Kıtası ⁴	42.5	36.2	33.9
Avrupa ⁵	38.7	38.8	32.7
Doğu Asya ⁶	12.2	79.7	27.5
Güney Asya ⁷	5.4	4.1	4.8
Okyanusya ⁸	1.2	1.2	1.1

Not:

1 Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, F. Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve ABD

2 Bangladeş, Çin, Hindistan, Endonezya, Pakistan, Filipinler, Güney Kore, Tayvan, Tayland

3 Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Meksika, Peru

4 ABD, Kanada ve altı Latin Amerika ülkesi

5 Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, F. Almanya, İtalya, Hollanda, Norveç, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık ve SSCB

6 Japonya, Çin, Endonezya, Filipinler, Güney Kore, Tayvan, Tayland

7 Bangladeş, Hindistan, Pakistan

8 Avustralya

Kaynak: Maddison, 1989: 113, Tablo A-2

Tablo 3.2 Kişi başına düşen mutlak GSMH farkı (1980'deki uluslararası dolar fiyatı ve yüzde olarak)

	1950	1973	1987
OECD ortalamasından dolar olarak fark:			
Gelişmekte olan Asya ülkeleri ortalaması	3,048	6,791	8,254
Tayvan	3,027	5,765	5,461
Güney Kore	2,989	6,062	6,062
Çin	3,215	7,078	8,453
Latin Amerika ülkeleri ortalaması	1,943	5,495	8,254
SSCB	1,288	2,786	4,257
OECD ortalamasının %si olarak:			
Gelişmekte olan Asya ülkeleri ortalaması	14.2	13.5	19.1
Latin Amerika ortalaması	45.3	35.1	29.7
SSCB	63.7	64.5	58.3

Not: Ülke bileşimi Tablo 3.1 için düşünülen nottaki gibidir.

Kaynak: Maddison, 1989:19, Tablo 13.

Tablo 3.3 Altı OECD ülkesi için (Fransa, F. Almanya, Japonya, Hollanda, Birleşik Krallık, ABD) GSMH'nın yüzdesi olarak toplam kamu harcamaları

	1913	1929	1938	1950	1973	1986
	11.7	17.8	27.7	26.7	37.4	46.3

Kaynak: Madison, 1989: 71, Tablo 63.

Tablo 3.4 Hükümetin hizmetleri sağlama ve işveren olarak rolü (bazı ülkeler)

	GSMH'nın yüzdesi olarak kamu hizmetleri	Toplam istihdamın yüzdesi olarak kamu istihdamı
Birleşik Krallık ^a	14	22
Fransa ^a	13	19
ABD ^a	13	18
F. Almanya ^b	12	16
Japonya ^a	9	7

Not: ^a1983 ^b1982

Kaynak: Kakabadse, 1987: 10, Tablo 2.

Tablo 3.5 Dünya ticaretinin yıllık büyüme oranı

1948-60	1960-73	1973-79	1980-88
6.0	8.0	4.5	4.0

Kaynak: Kenwood and Loughheed, 1992: 286.

Tablo 3.6 Toplam 32 ülke için ülke gruplarının ihracat payları, (1950, 1973, 1986)

	1950	1973	1986
OECD ülkeleri	79.2	86.4	82.4
Gelişmekte Olan Asya ülkeleri	7.9	5.4	8.6
Latin Amerika ülkeleri	8.8	3.4	3.3
SSCB	4.0	4.7	5.7
Amerikalılar	38.7	25.2	21.2
Avrupa	47.7	59.0	56.6
Doğu Asya	6.5	12.7	20.1
Güney Asya	3.4 ^a	0.9	0.8
Okyanusya	3.7	2.1	1.3

Not: ^aKaynakta bu kalemin için verilen rakam tutarlı olmadığı için bu sayı toplamdan diğer kalemlerin payı çıkarılarak bulunmuştur

Not: Kaynak ve ülke bileşimi Tablo 3.1'deki gibidir.

Ülke	Table 3.7 Yıllık DDY çıkışı ve ülke ve bölgelerin payı (1960-69 için % ve milyon USD olarak; diğer yıllar için milyon SDR olarak)											
	1960-64	1965-69	1970-74	1975-79	1980-84	1985-88	1986	1987	1988	1989	1990	1991
ABD	65.9	66.6	51.7	45.7	13.2	24.1	27.8	30.2	11.9	98.4	99.4	99.4
Kanada	1.9	2.2	2.9	4.9	9.7	4.2	3.1	3.4	4.9	98.5	98.4	98.4
Avrupa	30.5	29.3	37.0	41.6	63.2	50.8	49.9	48.1	55.2	98.6	98.5	98.5
Birleşik Krallık	13.9	11.8	14.5	16.6	23.1	18.7	16.5	21.1	18.3	97.5	98.6	98.6
F. Almanya	4.8	5.6	8.3	8.6	8.8	7.7	10.3	6.3	7.0	13.2	24.1	27.8
Fransa	5.4	3.1	3.6	4.5	7.1	6.7	5.4	6.2	9.8	4.2	3.1	3.4
Hollanda	2.9	3.9	5.1	6.7	11.3	4.5	4.5	6.0	2.4	9.7	4.2	3.1
İsviçre	-	-	-	-	-	5.2	3.3	1.5	0.9	6.3	7.0	7.0
İsveç	1.2	1.5	1.6	1.6	2.3	2.8	3.1	2.2	3.6	4.5	6.0	2.4
İtalya	2.1	2.7	1.4	1.0	3.7	2.7	2.7	1.6	3.7	7.1	6.7	5.4
Belçika/Lüksemburg	-	0.4	1.5	1.7	0.5	1.8	1.7	1.9	2.6	11.3	4.5	4.5
Diğerleri ^a	0.2	0.3	1.0	0.8	1.4	2.6	3.1	1.9	2.7	5.2	3.3	1.5
Japonya	1.8	1.8	6.0	6.2	10.9	16.1	14.6	13.3	23.3	2.3	2.8	3.1
Diğerleri ^b	-	-	1.3	0.4	0.5	3.4	3.1	3.4	4.0	2.7	2.7	2.7
GOÜ'ler ^c (%)	-	-	1.0	1.3	2.5	1.4	1.5	1.6	0.6	1.9	1.9	1.9
Toplam (m.USD/SDR)	4,763	7,949	15,241	28,255	35,346	91,843	83,682	112,783	109,425	98.4	98.4	98.4

Not: ^a1960-69 için Avusturya, Norveç ve Danimarka; 1970-84 için Norveç, İspanya ve Danimarka; 1985-88 için Avusturya, Finlandiya, İzlanda, Norveç, Portekiz ve İspanya

^b1970-84 için Avustralya, Yeni Zelanda ve Avrupa'nın diğer sanayileşmiş ülkeleri. 1985-88, 1986, 1987 and 1988 için Avusturya ve Yeni Zelanda

^cSanayileşmiş ülkeler ^{**}Gelişmekte olan ülkeler
Kaynak: IMF, Balance of Payment Yearbook, çeşitli sayılar

Tablo 3.8 Yıllık ortalama DDY girişi ve ülke ve bölgelerin payları (% ve milyon SDR) olarak

	1970-74	1975-79	1980-84	1985-88	1986	1987	1988
SÜ (%)	78.9	73.8	64.2	84.9	84.7	86.9	88.3
ABD	14.7	23.8	33.1	43.1	44.8	42.9	43.6
Kanada	6.1	3.6	0.1	1.9	1.8	3.9	2.9
Avrupa	49.4	40.5	28.9	35.7	33.5	36.3	38.0
Birleşik Krallık	9.8	12.0	10.4	10.6	9.4	12.3	10.4
F. Almanya	11.9	4.6	1.3	1.6	2.0	2.0	1.2
Fransa	6.9	7.4	4.4	5.3	4.3	4.7	6.3
Hollanda	5.2	3.6	2.3	3.4	5.5	3.1	2.7
İsviçre	-	-	1.8	1.7	2.8	2.1	0.3
İsveç	0.6	0.3	0.3	0.6	1.1	0.3	0.7
İtalya	6.2	2.2	1.8	3.1	-0.1	3.7	5.1
Belçika/Lüksemburg	4.3	4.5	2.3	2.5	0.9	2.2	3.8
Dijerleri*	3.3	4.0	4.0	6.5	6.1	5.7	7.3
Japonya	1.0	0.5	0.5	0.5	0.3	1.1	-0.4
Dijerlerib	7.7	5.5	1.6	3.8	4.3	2.6	0.2
GOÜ (%)	20.9	26.2	35.8	15.1	15.3	13.1	11.7
Latin Amerika	11.4	14.1	10.1	5.8	4.8	5.0	5.8
Asya	5.6	7.4	8.3	6.0	6.2	6.4	3.4
Orta Doğu	-4.0	-1.7	12.7	1.9	3.2	0.2	1.1
Afrika	6.3	4.1	2.5	1.2	0.8	1.3	1.1
Avrupa (Kıbrıs, Malta)	1.6	2.3	2.2	0.3	0.3	0.2	0.3
Toplam (milyon SDR)	12,321	20,726	45,509	73,887	64,126	84,258	99,773

Not: a 1985-88 için Norveç, İspanya, Danimarka 1970-84, Avusturya, Finlandiya, İzlanda, Norveç, Portekiz, Yunanistan ve Japonya

b 1970-84 için Avusturya, Yeni Zelanda ve Avrupa'nın diğer sanayileşmiş ülkeleri 1985-88, 1986, 1987 ve 1988 için Avusturya ve Yeni Zelanda

* Sanayileşmiş ülkeler ** Gelişmekte olan ülkeler. Kaynak: IMF, Balance of Payments Yearbook, çeşitli sayılar

Tablo 3.9 Gayrisafi milli sermaye oluşumunda yıllık ortalama DDY girişinin payı (%)

Bölge ve Ekonomi	1980-82	1985-87
Gelişmiş pazar ekonomileri	2.9	3.4
Birleşik Krallık	8.2	8.8
ABD	3.5	4.5
F. Almanya	0.3	0.6
Japonya	0.1	0.1
Gelişmekte Olan ülkeler	6.0	6.1
Latin Amerika ve Karayipler	6.0	5.0
Asya ve Pasifik	5.9	6.8
Afrika	6.1	9.0

Kaynak: UNCTC, 1991: 8, Tablo 2.

Tablo 3.10 Dünyanın en büyük 50 sanayi şirketinin ulusal bileşimi

	1956	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Kuzey Amerika	42	42	38	32	23	23	22	16
ABD	42	42	38	32	23	23	21	16
Kanada	1						1	
Avrupa	8	8	12	14	20	19	18	22
F. Almanya	1	2	4	6	7	7	6	7
Fransa					3	4	2	5
Birleşik Krallık	4	2	3	3	4	2	2	2
İtalya			1	2	2	2	3	3
B. Krallık/Hollanda	2	2	2	2	2	2	2	2
İsviçre	1	1	1		1	1	1	2
Hollanda		1	1	1	1	1	1	1
Avusturya							1	
Doğu Asya				4	5	5	6	11
Japonya				4	5	5	5	9
Güney Kore							1	2
Dijerleri					2	3	3	1
Brezilya					1	1	1	
Meksika						1	1	
Kuveyt							1	
Venezüella						1		1
İran					1			

Not: Sıralama toplam satışlarının bir sonraki yıl yayınlanan değeri üzerinden yapılmıştır

Kaynak: Fortune Directory, çeşitli sayılar

Tablo 3.11 Dünyanın en büyük 500 sanayi şirketinin ulusal bileşimi

	1975	1980	1985	1990
Kuzey Amerika	258	237	234	176
ABD	241	217	212	164
Kanada	17	20	22	12
Avrupa	168	168	148	168
Birleşik Krallık	49	51	48	43
F. Almanya	38	38	33	30
Fransa	29	29	23	30
İsveç	13	10	6	17
İsviçre	7	8	11	11
İtalya	8	8	8	7
Finlandiya	1	1	2	8
Hollanda	6	5	4	7
İspanya	6	5	3	4
Belçika	5	5	3	4
Birleşik Krallık/Hollanda	2	2	2	2
Norveç		2	2	2
Lüksemburg	1			1
İtalya/İsviçre				
Avusturya	2	2	2	1
Portekiz		1	1	
Birleşik Krallık/İtalya	1	1		
Doğu Asya	54	73	92	123
Japonya	54	66	82	111
Güney Kore		6	9	11
Tayvan		1	1	1
Diğerleri	18	21	24	33
Avustralya	3	2	5	9
Hindistan	2	2	4	6
Türkiye	1	3	3	3
Brezilya	1	1	2	3
Güney Afrika	2	3	2	4
Hollanda Antilleri	2	1	2	1
Meksika	1	2	1	1
Zambia	1	1	1	1
Venezüella		1	1	1
Şili	1	2		1
Kuveyt		1	1	
Yeni Zelanda			1	1
Panama				1
Malezya				1
İsrail	1	1	1	
Arjantin	1	1	1	
Endonezya	1		1	
Filipinler		1		
Cezayir	1			
Mısır	1			
İran	1			

Notlar ve kaynak Tablo 3.10'daki gibidir.

Tablo 3.12 Dünyanın en büyük 50 bankasının ulusal bileşimi

	1970	1975	1980	1985	1990
Doğu Asya	11	12	15	20	22
Japonya	11	12	14	19	20
Hong Kong		1		1	1
Çin					1
Avrupa	19	23	24	18	25
F. Almanya	4	6	7	5	8
Fransa	3	4	6	5	6
Birleşik Krallık	5	4	4	4	4
İsviçre	3	2	2	2	3
İtalya	4	4	2	1	2
Hollanda		3	3	1	1
Kuzey Amerika	19	14	10	11	3
ABD	15	10	7	8	2
Kanada	4	4	3	3	1
Diğerleri	1	1	1	1	1
Brezilya	1	1	1	1	

Notlar ve Kaynak: Tablo 3.10'daki gibidir

Tablo 3.13 1950 ve 1970'te en büyük 315 uluslararası şirketin yurtdışı imalat şubeleri ağırları

Teşebbüslerin şube ağlarının bulunduğu ülkelerin sayısı:	ABD kökenli UÜŞ'ler (180)		Avrupa kökenli UÜŞ'ler (135)	
	1950	1970	1950	1970
6 ülkeden az	138	9	116	31
6-20 ülke	43	128	16	75
20 ülkeden fazla	0	44	3	29

Kaynak: Vernon, 1979: 258; aktaran: Taylor and Thrift, 1982a: 1.

Tablo 3.14 Dünya sanayi konsantrasyonu (bazı sanayi dalları)

Sanayi dalı	Yıl	Büyük şirket sayısı	Dünya satışları (%)
Kimyasal	1990	10	21.0
İlaç	1989	15	29.5
Merkezi bilgisayarlar	1990	10	55.0
Kişisel bilgisayarlar	1989	11	63.8
Lastik	1991	5	76.9

Kaynak: Market Share Reporter 1992: 154, 178, 205, 250, 257.

Tablo 3.15 Merkezdeki üretimin %'si olarak doğrudan dış üretim, 1965-75

	ABD	Japonya	Birleşik Krallık	İsveç	Federal Almanya	Ortalama
1965	8.5	1.1	12.0	10.1	3.6	7.6
1970	11.8	2.0	19.1	13.2	10.2	10.6
1975	19.1	7.1	24.4	15.4	17.2	16.7

Kaynak: Clegg, 1987: 58, Tablo 3.5

Tablo 3.16 Bazı ülkeler için toplam imalat satışları içinde yabancı şirketlerin payı (%)

	Pay	Yıl		Pay	Yıl
Kanada	51.1	1974	→	56.6	1977
Birleşik Krallık	14.2	1971	→	21.2	1977
F. Almanya	25.1	1972	→	21.7	1976
Japonya	3.8	1972	→	4.2	1978

Kaynak: Stopford and Dunning, 1983: 24-25, Tablo 2.2.

Tablo 3.17 1987 yılında bazı sanayi dalları için toplam şirket üretimi ve satışları içinde şube/bağlı şirket payı (%)

Toplam şirket üretimi içinde şube üretimi	
Petrol	49.6
Tütün	46.3
İlaç ve tüketici kimyasalları	42.4
Metal üretimi ve metal ürünleri	19.7
Tekstil, konfeksiyon ve lateks mallar	17.8
Havacılık	14.8
Toplam şirket satışları içinde bağlı şirket satışları	
Petrol	41.7
Tütün	27.3
Mühendislik	23.9
İnşaat	23.6
Oteller	20.3
Sinema	20.0
Finans	16.3
Sigorta	10.2

Kaynak: Üretim: Stopford and Dunning, 1983: 66- ; Satışlar: Dunning, 1993: 81, Tablo 6.1.

Tablo 3.18 Bazı ülkeler için UÜŞ üretiminde şube üretiminin payı (1981)

	Şirket sayısı	Şube payı (%)
Küçük Avrupa ülkeleri		
İsviçre	10	79.2
Birleşik Krallık/Hollanda	2	72.9
Belçika	4	69.0
Hollanda	7	58.4
Eski UÜŞ ülkeleri		
Birleşik Krallık	67	45.0
ABD	242	32.0
Fransa	20	32.6
Yeniler		
F. Almanya	33	22.0
İtalya	6	21.6
Japonya	62	8.2

Kaynak: Stopford ve Dunning, 1983: 66-7, Tablo 4.6.

Tablo 3.19 ABD ve Japonya için toplam ticaret içinde firma içi ticaretin payı (%)

	ABD			Japonya	
	1977	1982	1985	1980	1983
İhracat	29.3	23.0	31.0	25.8	31.8
İthalat	42.2	38.4	41.1	42.1	30.3

Kaynak: UNCTC, 1988, aktaran Skuwaegen ve Yamawaki, 1991: 146.

Tablo 3.20 Toplam emtia ticareti içinde DDY ile ilgili ticaretin payı (%)

	ABD (1986)	Japonya (1983)
İhracat	55	41
İthalat	52	57

Kaynak Julius, 1990: 74, Tablo 4.1.

Tablo 3.21 İmalat üretiminin yıllık ortalama büyüme hızı

	1966-70	1971-75	1976-80	1981-85	1986-90
Dünya	7.4	5.0	5.0	2.4	3.5
Gelişmiş ülkeler	5.6	2.2	4.3	1.9	3.1
Gelişmekte olan ülkeler	6.7	8.0	5.6	4.2	8.2
Kuzey Amerika	3.5	3.0	5.0	2.5	3.5
Karayipler, Orta ve Güney Amerika	7.8	8.4	5.1	0.3	8.1
Asya	15.1	3.4	7.5	5.5	6.9
Asya (Japonya ve İsrail dışında)	5.6	7.4	6.4	9.6	10.5
Batı Avrupa	6.2	1.5	3.0	0.8	2.1
Doğu Avrupa ve (eski) SSCB	11.3	10.6	6.5	3.6	1.7
Okyanusya	4.7	2.0	1.3	0.5	1.3

Kaynak: UN, 1977; 1982; 1992.

Tablo 3.22 Otomobil üretimi (dünya üretimi içindeki payı ve milyon adet olarak)

	1953	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1989
Asya	0.1	1.3	3.6	14.2	18.1	24.3	25.1	28.6
Japonya	0.1	1.3	3.6	14.0	18.0	24.0	23.9	25.7
YSÜ'ler ¹			0.0	0.0	0.0	0.2	0.8	2.4
Diğerleri ²			0.0	0.2	0.1	0.1	0.4	0.5
Amerikalar	79.9	55.4	54.3	32.1	31.3	24.6	28.4	22.1
ABD+Kanada	79.9	55.4	52.4	32.1	31.3	24.6	28.4	22.1
YSÜ'ler ³			0.9	1.6	3.2	4.3	3.3	3.4
Diğerleri ⁴			1.0	2.1	0.7	0.7	0.4	0.3
Avrupa	19.0	40.9	39.5	46.7	40.6	40.2	37.5	41.2
Batı ⁵	18.8	39.8	37.4	42.8	35.0	33.3	30.6	33.4
Doğu ⁶			0.8	2.0	2.8	3.6	3.8	4.8
Diğerleri ⁷	0.2	1.1	1.3	1.9	2.8	3.4	3.1	3.0
SSCB	1.0	1.1	1.1	1.5	4.7	4.5	4.2	3.5
Toplam (m. adet)	8	13	19	23	25	29	32	35

¹ Güney Kore, Hong Kong, Singapur

² Asya (Japonya ve İsrail dışında)

³ Meksika ve Brezilya

⁴ Latin Amerika (Meksika ve Brezilya dışında)

⁵ Batı Avrupa (Birleşik Krallık ve İskandinav ülkeleri dahil)

⁶ İspanya, Portekiz, Yunanistan

⁷ Doğu Avrupa ülkeleri

Kaynak: BM, 1976.; 1981; 1991

Tablo 3.23 Pamuklu dokuma üretimi
(dünya üretimi içindeki pay ve milyon metre kare olarak)

	1953	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1989
Asya	10.6	12.8	34.1	30.4	49.4	57.3	64.2	66.6
Japonya	10.6	12.6	6.4	4.9	4.0	3.6	2.8	2.3
YSÜ'ler ¹	1.7	1.6	1.8	1.7	1.5	1.8		
Diğerleri ²	0.2	26.0	24.0	43.6	51.9	59.9	62.5	
Amerikalar	50.4	40.4	30.0	18.8	16.3	10.0	8.5	8.8
ABD+Kanada	50.4	40.4	22.0	12.9	8.9	6.2	4.4	4.7
YSÜ'ler ³	4.9	4.0	3.6	3.3	3.6	3.1		
Diğerleri ⁴	3.1	1.9	3.7	0.5	0.4	0.9		
Avrupa	22.1	27.1	20.7	17.7	18.0	16.0	13.0	11.7
Batı ⁵	13.9	17.5	12.3	9.7	8.8	7.6	6.3	5.4
Doğu ⁶	2.7	2.5	3.6	2.5	1.9	1.7		
Diğerleri ⁷	8.2	10.1	5.8	5.5	5.6	5.9	4.7	4.5
SSCB	16.9	18.9	12.7	12.3	13.7	12.9	11.6	10.9
Toplam (m.m ²)	22244	25547	47179	53891	52911	60329	73806	82067

Notlar 1-7: Tablo 3.22'deki gibi. Asya (1970,1975), Japonya (1989), Amerikalar (1970,1975), Kanada (1975), Güney Avrupa (1989) için tahmini rakamlar.

Kaynak: Tablo 3.22 ile aynı.

Tablo 3.24 Televizyon alıcıları
(dünya üretimi içindeki pay ve milyon adet olarak)

	1953	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1989
Asya	0.2	18.8	14.2	31.2	31.2	39.4	51.4	58.2
Japonya	0.2	18.8	14.1	30.0	25.6	20.9	18.4	10.8
YSÜ'ler ¹				0.3	2.5	12.2	10.8	17.1
Diğerleri ²			0.1	0.8	3.1	6.4	22.2	30.3
Amerikalar	84.0	31.4	37.2	23.0	22.2	22.0	18.2	16.4
ABD+Kanada	84.0	31.4	34.9	19.3	16.4	14.9	14.4	12.7
YSÜ'ler ³			1.7	2.5	4.1	5.8	2.9	3.0
Diğerleri ⁴			0.6	1.1	1.8	1.2	1.0	0.8
Avrupa	14.8	39.1	34.5	29.5	30.4	25.7	18.4	16.1
Batı ⁵	14.6	33.8	26.1	22.2	21.3	18.9	12.9	11.1
Doğu ⁶			1.9	1.8	2.3	1.9	1.9	1.9
Diğerleri ⁷	0.2	5.3	6.5	5.5	6.9	4.8	3.6	3.2
SSCB	1.0	9.1	12.2	14.6	14.1	10.4	9.7	8.3
Toplam (m. adet)	9.0	19.0	30.0	46.0	49.0	72.0	96.0	120

Notlar 1-7: Tablo 3.22'deki gibi. Hong Kong (1985), Japonya (1989), Kanada (1985,1989), Güney Avrupa (1989) için tahmini rakamlar

Kaynak: Tablo 3.22 ile aynı

Tablo 3.25 Ham çelik ve kütük üretimi
(dünya üretimi içindeki pay ve milyon ton olarak)

	1953	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1989
Asya	2.9	5.6	14.3	20.7	23.0	25.5	27.8	29.7
Japonya	2.9	5.6	9.0	15.8	16.1	15.6	14.9	14.1
YSÜ'ler ¹			0.0	0.1	0.3	2.0	2.6	3.1
Diğerleri ²			5.3	4.8	6.6	7.9	10.3	12.5
Amerikalar	46.0	30.6	30.9	24.7	21.7	20.6	18.4	19.0
ABD+Kanada	46.0	30.6	28.6	22.4	18.9	16.6	13.3	13.5
YSÜ'ler ³			1.2	1.6	2.1	3.2	3.9	4.3
Diğerleri ⁴			1.1	0.7	0.7	0.8	1.2	1.2
Avrupa	31.9	39.2	34.5	33.8	31.9	30.2	29.3	27.5
Batı ⁵	28.5	34.5	27.0	25.4	21.5	19.4	18.2	17.7
Doğu ⁶			0.9	1.4	2.0	2.0	2.3	1.8
Diğerleri ⁷	3.4	4.7	6.6	7.1	8.4	8.9	8.8	8.0
SSCB	17.3	21.6	18.9	18.7	21.0	20.9	22.0	21.1
Toplam (m. adet)	158	216	448	581	629	706	702	759

Notlar ve Kaynak: Tablo 3.22'deki gibi.

Tablo 3.26 GSMH içindeki payı açısından hizmet sektörünün büyümesi (%)

	1970	1987
Gelişmiş ülkeler	55	63
Gelişmekte olan ülkeler	45	49

Kaynak: Nicolaides, 1991: 51, Tablo 1.

Tablo 3.27 Hizmet sektörü DDY'ları (%)

ABD	1975	1980	1986
DDY çıkış dengesi			
Ticaret	10.1	11.2	9.7
Bankacılık	2.8	3.4	6.0
Finans ve Sigorta	9.0	13.0	12.6
DDY giriş dengesi			
Ticaret	15.2a	18.3	20.1
Bankacılık	4.4a	5.6	5.9
Finans ve Sigorta	12.2a	16.3	19.0
F. Almanya	1976	1980	1985
DDY çıkış dengesi			
Ticaret	18.5	19.8	20.1
Bankacılık	4.8	6.8	6.1
Finans ve Sigorta	3.3	4.0	8.6
DDY giriş dengesi			
Ticaret	13.8	15.4	16.9
Bankacılık	5.1	6.6	8.2
Finans ve Sigorta	1.3	1.4	1.9
Japonya	1970	1980	1986
DDY çıkış dengesi			
Ticaret	10.6	14.8	13.7
Finans ve Sigorta	8.9	6.6	17.1
DDY giriş dengesi			
Ticaret	4.8	12.2	11.6

Not: ^a1973.

Kaynak: Okumura, 1988a: 284-7, Tablo B-1, B-2(ABD); 300-303, Tablo D-1, D-2(F. Almanya); 308-9, Tablo E-1, E-3 (Japonya).

Tablo 3.28 1980'lerde toplam DDY çıkışı içinde hizmet sektörünün payı (%)

	1981-84	1985-89
Japonya	61	73
F. Almanya	55	64
ABD	52	57
Fransa	41	49
Birleşik Krallık	35	38

Kaynak: UNCTC, 1991:10.

Tablo 3.29 Dünya hizmet ihracatında en büyük 10 ülkenin payları (%)

ABD	10.1
Birleşik Krallık	10.0
F. Almanya	9.1
Fransa	8.9
İtalya	6.4
Japonya	5.2
Hollanda	5.0
Belçika	4.0
İspanya	3.3
Avusturalya	2.9
Aratoplam	65.1

Kaynak: Enderwick, 1989: 9, Tablo 1.2.

Tablo 3.30 Dünyanın en büyük 50 bankasının büyümesi

	1970	1975	1980	1985	1990
Toplam aktifler (milyar USD)	500	1,292	3,056	4,269	10,129
En büyük 50 banka içindeki Japon bankalarının toplam aktifleri	90	314	824	1,810	4,884
toplam aktiflerin %'si	18	24	27	42	48
Toplam tasarruflar (milyar USD)	423	1,057	2,483	3,346	7,820
Toplam krediler (milyar USD)	298	866	2,030	2,831	6,540
İstihdam (milyon)	0.97	1.30	1.55	1.60	1.62

Notlar ve Kaynak: Tablo 3.10 ile aynı

Tablo 3.31 En büyük ABD şirketlerinin varlıklarının artış oranı

	57-60	61-65	66-70	71-75	76-80	81-85	86-90	Ort.
En büyük 50 banka	5.0	9.7	12.1	4.4	3.5	6.1	4.5	6.5
En büyük 50 perakende şirketi	7.4	10.3	8.7	0.4	4.6	15.3	18.9	9.4
En büyük 50 hizmet şirketi					13.0	12.3	16.0	13.8
En büyük 50 sanayi şirketi		8.1	10.1	-0.4	2.8	2.5	8.9	5.3

Kaynak: Fortune Directory, çeşitli sayılar

4. DÜNYA EMEK GÜCÜ

Faruk Tabak

Dünya-ekonomisinin 1945 sonrası sanayileşme süreci belki de bu tarihten önceki yüzyıllar boyunca olduğundan daha kapsamlı olan iki mekansal yer değiştirme içermiştir. * Birincisi, modern sanayi, eskiden öncelikle merkez bölgelere yerleşmişken, günümüzde yarıçevre ve çevre bölgelerde de kurulu duruma gelmiştir. İkincisi, teşebbüslerarası sistemin sermaye birikimi merkezüssü 1945'ten 1967/73'e kadar yalnızca ABD'de yerleşmişken, 1967/73'ten sonra Batı Avrupa ve Japonya'yı da kapsayacak şekilde yayılmıştır. Dünya-ekonomisinin üretim sisteminin yapısında ortaya çıkan dönüşümler, yine de, tam-yaşam süreli proleterleşmede bu dönüşümlere eşlik eden ve süregelen bir artışa yol açmamıştır. Bunun yerine, yarı-yaşam süreli ücretli emekdeki ve hanelerdeki artış, özellikle 1967/73'ten bu yana giderek dünya çapında emek örgütlenmesini ve üretim süreçlerini belirlemeye başlamıştır.¹

* Kırsal emek ve kadın emeği hakkında değerli yazılarıyla bu bölümün içeriğine katkıda bulunan Fernand Braudel Merkezi'nden Farshad Araghi ve Sheila Pelizzon'a teşekkür borçluyuz. Tabii ki, olgu ve yorum hatalarından ben sorumluyum.

¹ "Yarı-yaşam süreli" ya da "yarıproleter" hanelerden kastettiğim, gelirlerini, geçim-

Devam etmekte olan bu yeniden örgütlenme, işgücü alanını 1945'ten beri yeniden şekillendiren iki eğilimi hem doğrular hem de yansıtır: Çoğunlukla yarı-yaşam süreli olsa da ücretli istihdamın dünya çapında yaygınlaşması ve "tesadüfi" ya da "geçici" ücretli emekdeki artış yüzünden toplam hane geliri içinde "sosyal" ücretin payının azalması. Bu gelişmeler, sırayla yarı-yaşam süreli ücret ödemesi alanının aşamalı olarak genişlemesini yansıtır. Dolayısıyla, uzun vadeli bir bakış açısıyla savaş sonrası dönem, etkileyici ekonomik büyüme oranlarına, hem yaygın hem de genişleyen sanayileşmeye ve bu dönem boyunca dünya kırsal emek gücünün göreceli payındaki sürekli ve şiddetli bir küçülmeye rağmen dünya-ekonomisinin proleterleşme hızının ne kadar yavaş olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir. Böylece, yarı-yaşam süreli ücretli emekdeki büyüme, küresel çalışma alanını 1945'ten beri doğrudan veya dolaylı olarak şekillendirir hale gelmiştir; fakat 1967/73'teki çevrimsel iniş döneminin başlangıcından beri daha fazla telaffuz edilir hale gelmiş ve etkili olmuştur. Özellikle, sanayileşmenin ve sosyalist dünyanın desteklediği ve yürüttüğü istihdam programlarının proleterleşme hızına verdiği büyük güç düşünüldüğünde dünya ölçeğindeki proleterleşme hızı yavaş olmuştur.

Bununla birlikte, dünya-tarihsel olarak, üretim ve çalışma alanında gerçekleşen belirgin dönüşümlere rağmen (ya da bunlar yüzünden), savaş sonrası hızlı büyüme döneminin en yüksek noktasında bile, tam-yaşam süreli proleterleşmenin etki ve faaliyet alanı iki nedenle sınırlı kalmıştır. Tam-yaşam süreli proleterleşme hâlâ öncelikle merkez ve yarıçevrede yerleşmiştir, fakat bu bölgeler dünya emek gücünün üçte birinden daha azını barındırır ve bu pay sürekli olarak azalmaktadır. Dahası, savaş sonrası yükseliş boyunca dünyada emeğin yeniden yapılanması, bireysel temelde tam-yaşam süreli proleterleşme alanını genişletmesine rağmen, Hicks'in (1969:135-7) "proleter denge" dediği şeyi des-

lik üretim, küçük alış-veriş işleri, kira ve transfer ücretleri (hediyeler de dahil) gibi ücretlerin bileşiminden elde eden hanelerdir. Tam-yaşam süreli proleterleşme, gelirlerini çok büyük oranda öncelikle ücretlerden sağlayan hane birimlerini ifade eder (bkz. Smith, Wallerstein vd., 1992; Wallerstein ve Martin, 1979:195-6; ve Wallerstein vd., 1982).

tekleyerek, aynı zamanda hane temelinde tam-yaşam süreli proleterleşmeyi azalttı. Merkezde özellikle yarı-yaşam süreli ücretli işlerdeki kadın emek gücünün görece payında görülen etkileyici artış ve yarıçevrede (ve çevrede), üretimin ve çalışmanın yarı-proleter hanelerin gereğinden fazla olmasını besleyen “opak ve keşfedilmemiş alanın”, -yani Braudel’in (1981) “alt-ekonomi”sinin²- dikkate değer bir şekilde büyümesi bu iki uçlu hareketi en iyi şekilde örneklemektedir. Dünya çapında kentleşme oranlarında gözalcı büyüme, yani, kırsal bölgeden kaynaklanan ve emek ordusunun küresel rezervini sürekli olarak yeniden dolduran sonu gelmez akın, yarıproleter hanelerin sayısındaki hızlı artış için gerekli koşulları hazırlamıştır. Sadece kırk yıllık bir sürede, dünya nüfusu yarıdan fazla artarak 1990’da 5.2 milyara ulaşırken, kırsal nüfusun payı 1950’de %73’ten 1990’da %57’ye kadar gerilemiştir (Bairoch, 1988).

Bu yüzden ekonomik genişlemenin A-evresi boyunca, “asıl” proleterleşmeyi, aktüel veya potansiyel olarak yarı-yaşam süreli ücretli çalışanlardan oluşan emek rezervlerinin dengeleyici bir şekilde seferber edilmesinde aramak gerekir. Ücretli istihdamdaki artışın ağır temposu, aslında ekonomik genişlemenin B-evresi boyunca sona ermiştir, bir yükseliş varsa bile, buna ancak “aralıklı” veya “düzensiz” ücretli istihdamın oranının artması sayesinde ulaşılmıştır. Bu yüzden, 1967-73 dönemi, tarihsel kapitaliz-

² Braudel’in aralarında “pazar ekonomisinin güneşli dünyası” yatan iki opak bölgeyi aydınlatmak için tasarlanmış üçbölümlü şeması (1981: 22-3), pazar ekonomisi karşısında hem üstten hem alttan yaratılmış karşıt kuvvetleri betimler. İltimaslı ve opak “kapitalizm” alanının altında yer alan pazarla birlikte bulunan ya da pazarın altında yer alan, “elverişli tarihsel belgelerin eksikliği nedeniyle çoğunlukla görülməsi zor olan bir başka gölgeli alan vardır: Bu, her yerde devam eden ve gerçekten olağanüstü bir hacme sahip olan şu basit temel faaliyetir... Bu alt-ekonomi, ekonomik faaliyetin kayıtdışı öteki yarısı, çok küçük çapta malların ve hizmetlerin değiş tokuş edilmesinin ve kendine yeterliliğin dünyası.” 1945 sonrası dönem için bu terimi kullanırken, yalnızca istihdamın ücret dışı biçimlerinden değil, aynı zamanda ücretli istihdamın karşılığı “sosyal ücret” dışında, yani, tanım itibarıyla, sözde “yan kazançları ve refah kazançlarını” ve “sosyal güvenceleri” kapsamayan “doğrudan ücretle” ödeme biçimlerinden ve “aralıklı” veya “tesadüfi” ücretli emekten de söz ediyorum. Herşeyden önce Braudel’in şemasında ve kullanımında alt-ekonomi, kapitalist dünya-ekonomisine ait olduğu, bu yüzden de kayıtdışı ekonomiyi açıklayan çoğu teoremin varsaydığı gibi “küçük” bir sonuç olmak çok onun önemli bir parçası olduğu için “alt-ekonomi” terimini tercih ettim.

min temel doğrultusal eğilimlerinden birisinin, proleterleşmenin evrenselleşmemesinin kapsam ve etkisindeki keskin artışın işaret ettiği bir anı teşkil eder (Wallerstein, 1983; Broad, 1991).

1945’ten beri, dünya emek gücü içinde ücretli emeğin payı düzenli olarak azalmıştır: Ücret ve maaş cinsinden yapılan ödemelerin oranı son kırk yıl boyunca %51 civarından %40’tan daha az bir orana düşmüştür. Bu sayılar, 15 yaşın altındaki kişilerden oluşan dünya potansiyel emek gücünün payında sürekli bir artışın oluşturduğu arkaplan dikkate alınarak değerlendirilmelidir, ki bu grup şu anda birçok çevre bölgede nüfusun %40’a yakını (Afrika’da %45’ini) teşkil etmektedir. Bu %40’a çevre nüfusunun 15-20 yaş grubuna denk düşen %20’si de eklenebilir. Sonuç, yaşam süresince ücretli çalışma koşullarından daha farklı koşullar altında çalışarak istihdamın “opak bölgesini” genişletmeye devam eden ve giderek büyüyen kesimlerin iş gücüne dahil edilmesidir.

Yarı-yaşam süreli ücretli istihdam alanındaki bu sürekli büyümenin ana hatlarını çizebilmek için -yani, 1945’ten beri dünya-sisteminin eğilimleri içerisinde dünya emek gücünün yörüngesini oturtabilmek için- ABD hegemonyasının kurulmasının, pekişmesinin ve gerilemesinin dünya emek güçleri üzerindeki sonuçlarını izleyeceğim. Bu bakış açısı, tabii ki, dünyadaki insanların çok büyük bir çoğunluğuna geçim kaynağı sağlayan üretici faaliyetler dizisinin gerçek önemini açığa çıkarılmasına izin vermez. Geçim kaynağının bu biçimleri, özel olarak ABD hegemonyasının, genel olarak da kapitalist dünya-sisteminin tüm yörüngesi ile bir ilgisi olduğu zaman hesaba katılacaktır.

Pax Americana* ve Taylorizmin küresel yayılımı

ABD düzeni, üretimin Taylorizasyonunun örgütleyici gücünü ve mekansal yayılımını iki yoldan iletmiştir. Birincisi, kitle üretimi sürecinin yayılmasını gerektiren teşebbüslerarası sistemin kapsamını genişletmiştir. İkincisi, savaşla harabeye dönen

* Antik Roma’nın dominyonlarına zorla kabul ettirdiği barış dönemlerine (Pax Romana) atfen ABD hegemonyası altında dünyada kurulan huzursuz barış dönemleri kastedilmiştir. (-ç.n.)

Avrupa ve Japonya'nın yeniden yapılanmasında Taylorist üretim hatlarının yeniden örgütlenmesini kolaylaştırdıktan ve güçlendirdikten sonra tam da bu bölgelere teşebbüslerarası sistemin iyice yayılması için koşulları hazırlamıştır.

Ancak savaştan hemen sonraki dönemde dünya-ekonomisinin emek güçlerinin yeni konfigürasyonunun haritası çıkartılırken, savaş boyunca sını ve tarımsal üretim hızındaki artışın, iki savaş arasındaki dönemde gerçekleşen dünya ekonomik gelişmelerine bağlı olduğuna dikkat edilmelidir. Savaştan sonra, ABD şirket sermayesinin uluslararası genişlemesinin yeniden başlaması, iki savaş arası dönem boyunca merkez olmayan bölgelerde, özellikle de Amerika kıtasında -yani Batı yarımkürede, 1950'lere kadar ABD şirket sermayesinin temel hareket alanında- kazanılan ekonomik gücün sürmesi kadar, savaşla yerle bir olan merkez bölgelerin yeniden yapılanmasına da bağlı olmuştur. Bu güç, savaşın masraflı etkileriyle daha da ivmelenmiştir (Gordon, 1988). Uluslararası şirketlerin, seçilen bölgeler arasında üretim ve emek süreçlerini idari olarak bütünleştirip sınır aşırı hareketlarına başlamaları ve küresel bir ölçekte imalat alanını yeniden şekillendirmeleri, bu düzen içinde gerçekleşmiştir.

Savaşla hırpalanan bölgelerin yeniden yapılanmasının tempo-su ve biçimi, savaştan önce şirket sermayesinin sahası içindeki yerine bağlı olmuştur. Mekansal olarak, 1930'lar ve 40'lar boyunca ABD şirket sermayesinin sınırlı menzili düşünüldüğünde, ilkin ve öncelikle 1930'ların başından beri şirket sermayenin sahası içinde bulunan Avrupa'nın, ancak ikincil olarak bu saha içinde bulunmayan Japonya'nın yeniden yapılanmasında, 1950'ler boyunca devletin aracılığında gerçekleşen sermaye akışı çok önem taşımıştır. Batı yarımküre 1930'ların başından beri ve Avrupa'nın yeniden yapılanmasına kadar, teşebbüslerarası sistemin birincil *locus operandi*'si* olarak kalmıştır. Avrupa'da 1950'lerin sonunda Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) kurulması ve Pasifik Kıyısı'nda 1960'ların başında PL480'in ve ABD'nin yardım misyonlarının sona ermesiyle birlikte devletin aracılığındaki ekonomik akışların yerini şirketlerin ekonomik akışları almaya başlamıştır.

* faaliyet mevkii (-ç.n.)

Bu ekonomik akışlar, küresel bir ölçekte, çalışma hayatının dış hatlarını belirlemiştir. Herşeyden önce, idari ve dikey olarak bütünleştirilmiş çok birimli organizasyon aygıtları vasıtasıyla sermaye birikiminin şirketsel yapılarının mekansal genişlemesi, üretimin Taylorizasyonu üzerine kurulmuştur. Yardım programlarının tesis edilmesi, üretimin Taylorizasyonunu gerektiren ya da çekici kılan teknolojileri kapsayan sermaye mallarının satın alınmasını veya transferini şart koştuğu için devlet aracılığındaki ekonomik akışlar da üretimin Taylorizasyonunu ilerletmiştir (Armstrong, Glyn ve Harrison, 1984: 4. bölüm; Harvey, 1989: 132). Bu bağlamda önemi olan bir diğer nokta da hem Avrupa'da hem de Japonya'da Taylorizmin imalatın dokusuna işlemesine yardım eden savaş seferberliğinin, Taylorizmin yayılması üzerindeki etkisidir. Dahası, 1930'larda embriyon halinde olan ve savaş sonrasında merkez olmayan bölgelerin çoğunda günün modası haline gelen ithal ikameci sanayileşme politikaları, hem sermayenin uluslararası genişlemesini yöneten örgütsel mantıkla hem de Taylorizmin dünya genelinde uygulanmasıyla oldukça uyum içinde olmuştur. SSCB'de iki savaş arası dönemden beri, Batı Avrupa'da ise 1950'lerden itibaren sanayileşme biçimleri, Taylorizmin küresel sahasının daha da genişlemesini sağlamıştır.

Fakat, Taylorizm pürüzsüz bir süreç olmamıştır. Taylorizm özellikle savaşın sona ermesiyle birlikte kadın istihdamının payındaki artışın birden bire sona erdiği ya da geçici olarak durduğu merkez bölgelerde çalışma alanında yeni bir modeli zorla kabul ettirmiştir. Savaş sonrası erkek emek gücünün "yurda dönüşü", "kazanç karşılığı istihdam edilmiş" kadın sayısında bir düşüşü hızlandırmıştır. Örneğin, 1945 ile 60 yılları arasında, Fransa, Norveç ve Belçika'da, kadın emeğinin payı sırasıyla %38'den %32'ye, %22'den %18'e ve %19'dan %16'ya düşmüştür (Deldycke, Gelders ve Limbor, 1968). Kadın emek gücünün, toplam payındaki göreceli ve geçici düşüş ile uyum içinde olacak şekilde yeniden yapılanması, merkez bölgelerin çoğunda proleterleşme sürecinin hızını ve karakterini belirlemiştir. Diğer yandan, kadın emek gücünün göreceli büyüklüğü azalmasına rağmen iş gücüne katılan bekar kadınların payında evli kadınlar aleyhine görülen

arış, evi geçindiren erkek etrafında yapılmış hane halkı temasını yeniden canlandırmıştır. Avrupa'da 1945-1967/73 dönemi boyunca emek gücüne katılan bekar kadınların sayısındaki artış oranları, bekar erkeklerinkinin hemen altında olmuştur. Bu kalıp Amerika'da çok az farklıydı. Bekar kadınların kadın emek gücünün çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen 45 ile 49 yaş arasındaki evli kadınların katılma oranı, bekar kadınların ve (20 ile 24 yaş arası) genç evli kadınların katılma oranlarından görece daha hızlı artmıştır. Yine bu örnekte, savaş sonrası hane oluşum kalıpları, yeni oluşan hane birimlerinde erkek işçinin "evi geçindiren aile üyesi" pozisyonunu onaylamıştır. Amerika'da evli genç kadınların yeniden iş gücüne katılmaya başlamaları 1960'larda gerçekleşmiştir ve bunun sonucu olarak evli kadınların 1950'de %24'ü ücretli çalışırken bu sayı 1970 itibarıyla ise %31'e yükselmiştir.

Diğer yandan, kapsam ve önemi sürekli artan yarı-sürelili çalışmanın (Darling, 1975:73) hemen hemen tümüyle kadın emeğine tahsis edilmesi, evi geçindiren erkek için kalıcı ve "tam-sürelili" çalışmayı garanti altına almıştır. Kadın emek gücü 1940'ların ortalarından 50'lerin ortalarına ya da sonuna kadar kesintili olarak ve erkek emek gücüne göre oldukça az bir miktarda artmıştır. Üstelik yarı-sürelili çalışmanın kadınların alanı olarak gösterilmesi, üretimin Taylorizasyonunun zorla kabul ettirdiği tempo düşünlüğünde, kadınların göreceli payının özellikle de imalat sektöründe düşmesine yol açmıştır. İmalat sektöründe erkek emeğinin oranı bütün bölgelerde yükselmiştir, fakat en belirgin olarak toplam istihdamda imalat sektörünün payının 1950'de %30'dan 1970'te %37'ye ve buna paralel olarak erkek emeğinin oranının aynı yıllar arasında %36'dan %44'e çıktığı merkez bölgelerde sürekli artmıştır (ILO, 1986: V). Hem emek gücünün feminize olması hem de yarı-sürelili çalışmanın kadın emeğine tahsis edilmesi merkez bölgelerin tümünde, ilkin 1960'larda ABD'de, daha sonra 1970'lerde Avrupa ve Japonya'da yaygın hale gelmiştir.

ABD'de şirket sermayesinin küresel hareketliliğinin ciddi şekilde engellendiği 1930'lar ve 1940'larda varılan sözde "Fordist anlaşma", sermayeyi savaştan sonra üretimi bir yandan banliyöler dışına, küçük kasabalara ve Amerika'nın kırsalına, diğer yan-

dan da deniz aşırı bölgelere taşıyarak bu anlaşmanın zorunluluklarından kaçınmaya çalışmaya sevk etti.³ Sermayenin Fordist anlaşmayı es geçmesini mümkün kılacak emek rezervlerinin aranması ülkede ve ülke dışında hem çoğunlukla kadınlardan ve her türden "azınlıklardan" (Piore, 1979) oluşan sendikasıız ücretli çalışanlar grubunun hem de yarıproleter hanelerin sayısının şişmesini sağlamıştır. Ülke içinde, 1950'lerin sonunda mevcut emek rezervlerine kolayca erişimin sona ermesi ile, üretimin çoğu deniz aşırı bölgelere kaydırılırken evli genç kadınların emek gücüne dahil edilmesi hızlanmıştır. Ülke dışında, ABD sermayesinin akışı, en belirgin olarak Avrupa ve Japonya'da üretim ve emek süreçlerinin yeniden yapılanmasına yol açmıştır. Bir yandan Avrupa için *Lebensraum*'un* diğer taraftan Japonya için ortak refah alanının parçalanmasıyla bu bölgelerdeki erkek emek rezervleri hızla tüketilmiş ve kadın emeği (ve "ithal" emek) yedek emek ordusunu yenilemek için gerekli olmuştur.

Fakat, 1950'lerin sonunda kadın emeğinin payındaki artışın yeniden başlaması değişen bir arkaplanda gerçekleşmiştir. En başta, yarı-sürelili istihdam çoğunlukla, hatta yalnızca kadınlara özgü bir olgu haline gelerek savaş sonrası dönemde çalışmanın yeniden örgütlenmesinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Örneğin, Danimarka ve İsveç'te emek gücünde kadınların oranı 1970'lerin başında bile %40 civarında olmuştur ve krizin başlamasıyla daha da artmıştır (Darling, 1975:30). Bu oran Batı yarımkürede görece düşük olmuş ve ABD'de 1962'de %26'dan 1972'de %29'a, Kanada'da aynı yıllar arasında %19'dan %25'e yükselmiştir. 1970'lerin başında Avrupa'nın merkez bölgelerinde (özellikle, Federal Almanya, Hollanda ve Birleşik Krallık'ta) yarı-sürelili çalışanların tamamının %80-90'ı kadınlardan oluşmaktadır; ABD'de kadınlara

³ Bu anlaşma, (toplu pazarlık haklarının efektif talep probleminin çözülmesi için şart olduğunun açıkça farkına varılmasıyla) "sendikalara üretim alanında feda ettikleri yetkiler karşılığında pazar yerinde yetki veren 1933 tarihli Wagner Anlaşması ile sembolize edilmiştir (Harvey, 1989:133); ayrıca bkz. Arrighi ve Silver, 1984: 187-9; ve Burawoy, 1979. Burada, Fordizm terimini öncelikle, tümüyle olmasa bile çoğunlukla özel şirket sektörü ve/veya devlet şirketleri sektörünü karakterize eden "sosyal ücret" düzenlemelerinin hakimiyetinden söz etmek için kullanıyorum.

* Yaşam alanı, Nazi Almanyası'nın ekonomik, siyasi veya askeri olarak belli bölgeleri kendisine bağlayarak oluşturduğu burunluk (-ç.n.)

rın payı daha düşük (%65) olmuştur (ILO, 1984, I:50). Yarı-sürelili çalışmanın kadınlara tahsis edilmesi aynı zamanda A-evresi boyunca merkez bölgelerde çalışan nüfus içinde erkek emeğinin payının %61'den %56'ya düşerken kadın emeğinin payının %32.5'ten %35'e yükseldiği gerçeği gözönünde bulundurularak da değerlendirilmelidir. Erkek emek gücündeki düşüş merkez emek gücünde kırsal emeğin oranının kentli çalışanların sayısını şişirerek insafsızca düştüğü bir zamanda gerçekleşti; kırsal alanların boşaltılmasının hızlı ilerleyişinin bir sonucu olarak 1970'ten itibaren kırsal emek %10'un altına inmiştir (Singelmann, 1978: 1228-31).

İkincisi, yukarıda bahsedilen eğilimle eş zamanlı olarak, imalat sektöründe kadın emeğinin oranı merkezde yeralan çoğu bölgede azaldı. 1950'den 1970'e kadar olan dönemde, kadın emeğinin oranı Kuzey Amerika'da %25'ten %20'ye, Kuzey Avrupa'da %35'ten %28'e düştü (ILO, 1984, I: Tablo 3). Üretimin merkezde hizmet ve yönetim sektöründe hızlı bir büyüme yaratacak şekilde yarıçevre ve çevre bölgelere kaydırılması kadın emeğinin istihdamının artmasını teşvik etti. Sermayenin deniz aşırı göçüne alt-yapısal temel sağlayan bu sektörler tahmin edilebileceği gibi ABD'de 1950'lerin sonunda, Avrupa'da 1960'ların sonunda büyümeye başlamış ve 1970'ler boyunca epeyce gerilemişlerdir. Bu hizmet fonksiyonları, yarı-sürelili çalışmaya ve dolayısıyla, Fordist anlaşmanın dışında kalanların, kadınlar ve azınlıkların, istihdamının artmasına uygun bir ortam sağlamıştır.

Ve üçüncü olarak, yarı-sürelili çalışmanın kadın emeğine ayrılması, merkez sermayesinin 1950'lerden itibaren öncelikle imalat sektöründe istihdam etmek üzere ilave emek rezervlerini seferber etmesi ve emek gücüne dahil etmesi ile tamamlandı. Ancak, her merkez bölgede bu seferberliğin yürütüldüğü biçim, *Pax Americana*'nın devam eden yapılanmasına bağlıydı. Hegemonik merkez-züssünde, ABD kökenli ulusaşırı şirketlerin yalnızca değilse bile öncelikle Avrupa'da kurdukları şubelerin sayısının ve ABD'nin doğrudan deniz aşırı yatırımlarının hacmindeki hızlı artışın da gösterdiği üzere şirket sermayesinin sınırötesi genişlemesi hız kazanmıştır (Vernon, 1979; Whichard, 1981).

Diğer taraftan Avrupa'da, düşük bir oranda yüksek ücretli kalifiye emeğin ve yüksek bir oranda az kalifiye veya kalifiye olmayan emeğin üretim sürecinde birleştirilmesi, Avrupa'nın yarıçevresel güney kıyısından göçmen emek ithali sayesinde mümkün hale getirilmiştir. Bu emek akışı ciddi olarak 1950'lerin son yarısında başlamıştır ve 1960'lar boyunca azalmaksızın devam etmiştir. Örneğin, Federal Almanya'ya ithal edilen işçi sayısı 1958'de 55,000 iken 1960 itibarıyla 250,000'e çıktı. Avrupa'nın çoğu bölgesinde ithal emek gücünün toplam emek gücüne oranı %10 ila 15 arasında değişiyordu, ve İsviçre'de olduğu gibi zaman zaman %30'u buluyordu (Salt, 1981: 138-9). Sınırötesi genişleme birincil öneme sahip olsa bile 1960'lar boyunca Avrupa'dan ABD'ye emek akışının da (yılda 300,000 civarında) dikkate değer olduğunu söylemek gerekir; 1970'lerin ve 1980'lerin devasa akışıyla karşılaştırıldığında bu sayı yine de küçüktür. Pasifik Kıyısı'nda, bölgenin politik manzarasında kökten değişiklikler olması dolayısıyla Japonya kökenli şirket sermayesi hareketliliğini eski ortak refah alanında epeyce kısıtlanmış olarak buldu. Bu kökten değişiklikler, bir Japon politikası olarak üretimi doğrudan yatırımlar aracılığıyla sınırötesine kaydırmaktansa dışarıya ihale etmeyi teşvik etti (Bunker ve O'Hearn, 1993). Sonuçta, taşeronluğun üstün gelmesi emek hareketliliği için uygun olmayan bir ortam yarattı.

Dünya-sistemi düzeyinde, görünüşte birbirinden farklı bu üç kalıp, aslında hep topyekün ABD kökenli şirket sermayesinin 1950'lerin sonunda başlayan Batı yarımkürenin sınırlarının ötesine uluslararası genişlemesinin oluşturduğu çerçeve içine yerleştirilebilir. AET'nin oluşturulmasıyla, Avrupa'ya emek akışındaki göz kamaştırıcı artış sinai faaliyetlerde paralel bir artışı, Taylorist üretim örgütlenmesini derinleştiren ve ABD kökenli sermayenin Avrupa'ya göçüne neden olan bir artışı tahrik etti. Pasifik Kıyısı'nda da 1960'lar döneminde hem ABD'de hem de Japonya'da oluşan şirket sermayesi akışının ABD yardımının yerini alması bölgenin emek pazarlarında yeni gelişmeleri harekete geçirmiştir. Japonya'nın toparlanması büyük ölçüde 1950'lerin sonunda teşkil edilen verimli bir yapının sınırları içinde gerçekleşmiştir. Herşeyden önce savaştan sonra açığa çıkan finansal darboğaz

sabit sermayenin çok büyük bir kısmını atıllaştırmıştır. Üstüne üstlük, Kore Savaşının patlamasını, otomotiv sanayiinde örnek- lendiği üzere, şiddetli emek mücadeleleri takip etmiştir. Otomo- tiv sanayiinde iş hacmini sendikalaşmış emeği es geçerek koruma zorunluluğu, temel organizasyon şebekesinin ayrılmaz hatta ha- yati bir parçası olarak üretimin taşeronlaştırılmasının kurumsal- laşmasına yol açmıştır (Smitka, 1991).

Tekstil ve giyim sanayilerinin artan rekabet koşullarında aşā- ma aşāma dünya çapında iş bölümünün alt kademelerine indiril- mesi sayesinde, 1960'ların başında taşeronlaştırmaya dayalı orga- nizasyon düzeni bu sanayiler için örgütleyici çerçeve haline gel- miştir. Bu sanayiler, ucuz emeğin izini sürmüşler ve üretim mer- kezlerini önce küçük kasabalara ardından Hong Kong ve Singa- pur gibi uzak bölgelere dağıtmışlardır (Yoshihara, 1976:117). Bu kendine özgü yol, 1950'ler ile 1960'ların başı boyunca bölgesel emek pazarlarının yapısını yansıtan birbiriyle yakından ilişkili üç etkenin sonucu olmuştur: Japon (ve Doğu Asya) kadın emek gü- cünün yoğun kırsal karakteri; kırdan kente göçün görece düşük oranları ve o zamanki hakim tekstil ve giyim sanayiinin coğrafi olarak dağılık doğası.

Bu üç etkenin birleşmesi, kadın emek gücünün kullanılması- na vurgu yaparak üretimin taşeronlaştırılmasını kolaylaştırmıştır. Sonuçta, Japonya'da kadın emeğinin şehir iş gücüyle tam olarak birleşmesi, 1950'lerin toprak reformunun kırsal emek üzerinde- ki etkisi kadar bu faaliyetlerin "sınırların ötesine" transfer edil- mesini de beklemek zorundaydı. 1960'larda tarımsal üretimin hızla artması kırdan kente sürekli bir göç akışına olanak sağla- mıştır: Kentsel alanda maaşlı çalışan kadın oranı 1963'te %13'ten 1989'da %40'a fırlamıştır (Ogawa, Jones ve Williamson, 1993).

Avrupa örneğinde olduğu gibi, emeği üretim merkezlerine toplamaktan ya da ABD kökenli şirket sermayesi örneğinde oldu- ğu gibi dikey bütünleşme vasıtasıyla üretim tabanını dünya gene- line genişletmekten, Japon sanayi üretim süreçlerini dışarıya ihale etti ve komşu bölgelere yayılmış üretim süreçlerinin bütün- leştirilmesini etkin bir şekilde düzenledi. Özellikle şirket serma- yesi akışının taşeron sistemi bütünlüğünün tedarikçi ucunu güç-

lendirdiği Japonya'nın eski kolonileri Tayvan ve Kore'de ABD yar- dımının yerini şirket sermayesi akışının alması bölgenin bu kar- maşık ve dağılık örgütsel yapısını pekiştirmiştir. Sonuç olarak, yeniden inşa halinde olan bu ikinci alanda, sermayenin emek üze- rinde hakimiyet kurmasının farklı bir biçimi ortaya çıkmıştır.

Kabaca özetlersek, merkez bölgelerde emeğin içerilmesi, yarı- süreli bir temelde kadın emeğinin seferber edilmesini dayattı; da- ha sonra, yarıçevreden gelen göçmen emek ile (Avrupa); yarıçev- re bölgelerde *in situ** emek ile (ABD); veya üretimin taşeronlaştı- rılması vasıtasıyla aile emeğinin seferber edilmesi ile (Japonya) bir yedek emek ordusu oluşturmuştur. Kırsal emeğin düzenli ve kitlesel akını ve/veya sermayenin örgütsel şebekesini dışarıya ve *intra muros*** üretimin ötesine genişletme yeteneği sayesinde ku- rulan bütün bu emek kontrol biçimleri, merkezdeki hanelerin tam proleterleşmesini durdurmuştur. Şirket sermayesinin göçü, yarıproleterleşmiş emek rezervlerini seferber ederek yarıçevre bölgelerde benzer bir yapılanma üretmiştir. Böylece, merkez böl- gelerde kadın emeğinin ücretli istihdama kısmen katılmasına rağmen hanelerin proleterleşmesinin derinleşmesi, yarıçevre ve çevre bölgelerde hanelerin yarı-yaşam süreli proleterleşmesinin artmasıyla tamamlanmış ve dengelenmiştir.

Taylorizmin küresel menzili

Dünya-ekonomisinde iş bölümünü biçimlendiren bir dizi sü- reç, 1950'ler ve 60'lar boyunca merkez bölgelerde alt-ekonomile- rin filizlenmesini hızlandırmıştır. Burada aşırı şehirleşmeden kit- lesel göç hareketlerine, demografik karışıklıklardan emek kont- rolünün yeni biçimlerinin kurulmasına uzanan süreçleri ve şir- ketlerin devlet düzenlemelerinden kaçma girişimlerini kastedi- yoruz. Bu süreçler, son derece değişken olan alt-ekonomiyi bes- leyerek, yarı-yaşam süreli ücretli çalışma alanının büyük bölü- müne şirket sermayesi akınına kolaylaştırmıştır.

Dünya-ekonomisinin farklı bölgelerinde alt-ekonomileri te- mellendiren ve yeniden üreten mekanizmaların geniş yelpazesi

* yerinde (-ç.n.)

** kent içinde (-ç.n.)

düşünüldüğünde, 1890'lar sonrası dönemde "regüle edilmiş" (yani Taylorist) bir alanın gelişmesinin herhangi bir etki altında kalmadan incelenmesi, "regüle edilmemiş" bölgede bir genişlemeyi oluşturan (daha doğrusu tekrar eden) biçimleri de hesaba katmak zorundadır. Bu geniş çaplı eğilimlerin coğrafi dağılımı rastlantısal değildir; farklılıklar üretim faaliyetlerinin dünya tarihsel yapılanmasını yansıtır. Bundan böyle bu biçimler üzerinde duracağım ve zorunlu olarak bugüne kadar dünya-ekonomisinin yarıçevre ve çevre bölgelerinde proleterleşmenin evrenselleşmesini sağlamaya hizmet eden alt-ekonomilerin ideal örnekleri temelinde ilerleyeceğim.

Yarıçevre dünyanın belli bölgelerinde 1950'ler ve 60'lar boyunca şehrsel büyümenin hızının ve şiddetinin sağladığı itme, kısmi proleter hanelerin sayısında olgusal bir yükselmeye yol açtı. Savaş sonrası dönemin göze çarpan bir özelliği olan kırsal bölgelerin süratle boşaltılması, şehirli/sınai/şirket sektörüne "sınırsız emek arzı" sağladı. Şüphesiz, devlet aygıtlarının genişlemesi, ithal ikameci sanayileşme ve/veya sermayenin ulusaşırı yayılması belki şehirleşmenin başlamasına neden olmadı ama yüksek şehirleşme hızının korunmasını sağladı. Sonuç olarak, 1960'ların sonundan itibaren, şehir nüfusu Doğu ve Güney Avrupa'daki yarıçevre bölgede %55'e, SSCB'de ve Latin Amerika'da %65'e ulaştı (UN,1986; Jackson, 1987).

Pax Americana'nın devletlerarası düzeninin ayrılmaz bir parçası olan ve sanayileşme sürecini belirleyen devletçi çerçeve, özellikle de başkentlerin şehirleşme oranlarının artmasına destek olmuştur. Her bir ulusal nüfus alanında üretim ve hizmet faaliyetlerinin oldukça sınırlı sayıda şehirde yoğunlaşması, 1945 sonrası mekansal düzenin örgütlenmesinde en belirleyici etken olmuştur. Latin Amerika ve Güney Avrupa'da bu sanayileşme dalgasını somutlaştıran Mexico City, Santiago, Sao Paulo, Madrid, Barselona gibi şehirler bu eğilimi örnekler. Latin Amerika'da GSMH'nın, sınai üretimin, hizmetlerin ve istihdamın en az %40-50'si dağıntık metropoliten aglomerasyonlarda* yoğunlaşmıştı. Yarıçevrede

olağandışı şehirleşme ve imalat faaliyetlerinin mekansal yoğunlaşması A-evresinin göze çarpan bir karakteristiği idi.

Latin Amerika'da ve Avrupa'nın Güney kıyısında olduğu gibi, şirket sermayesinin üretim süreçlerinin devam eden bölünmesini ve bütünleşmesini düzenlediği yerlerde, en çok şehirli emek gücünün payı yükselmiştir ve bu sebepten dolayı, kırsal alandan göç kitlesel olmuştur. Şirket sermayesinin ulusaşırı yayılmasının zamanlaması ve göçün doğası yarıçevresel gelişmenin farklı biçimlerine yolaçmıştır. Her iki bölgede de, üretimin şirket yapısında bütünleştirilmesi, erkek emeğinin üretimin yapıldığı yerde istihdam edilmesini destekleyerek, üretimin Taylorizasyonunun yayılmasını hızlandırmıştır. Yine de, özellikle kırsal hazır emek rezervlerinin doğasından kaynaklanan farklılıklar yarıçevresel yapılanmanın farklı biçimlerinde ifadesini buldu. Latin Amerika'da zirai yapılar plantasyon benzeri tarımsal birimleri desteklerken, Güney Avrupa aile çiftçiliği teşebbüslerinin savaştan sonra yeniden yapılanmasına tanık oldu. İki farklı dönüşüm yolu, farklılaşan gelir havuzu biçimleri yarattı.

Latin Amerika'da göç öncelikle devlet içindeki şehirlere doğru olmuş, kadın göçü sadece bunun bir kısmını değil esasen ana parçasını oluşturmuştur. Sonuçta, yarı-proleterleşmiş haneler yaratarak ve besleyerek kırsal emek gücünün %30'a yakın kısmına geçim sağlayan kırsal bir alt-ekonomi gelişmiştir. Göçün öncelikle merkez bölgelere doğru ve hemen hemen tümüyle erkeklere özgü olduğu Güney Avrupa'da durum bunun tam tersi olmuştur. Sonuçta hane oluşumu, kırsal ve kentsel alanları kapsayarak, devlet sınırlarını aşmıştır ve işçi döviz havaleleri hanelerin toprağa bağlılığını güçlendirmiştir.

Latin Amerika'da sürekli bir genişleme içinde olan alt-ekonomide istihdam edilmek üzere kırsal alanda oturan ve çoğu kadın olan çok sayıda insanı metropoliten konglomerasyonlara süren şey tarımsal üretimin sermaye yoğun doğasıydı. Kırsal nüfusun oranı hızla düştüğünde imalattaki istihdamın artışı oldukça zayıf olduğu halde istihdamdaki toplam artışta kadın emeğinin payı 1950'de %18'den 1975'te %38'e sıçramıştır. Kadınlar evlendikten sonra çoğunlukla kayıtlı emek gücünün dışında kalmışlardır, an-

* şehir ve kasabaların birbirine eklenmesiyle oluşan ve geniş alanlara yayılan yerleşim yeri (-ç.n.)

cak alt-ekonomide istihdam edilen emeğin %45 ila 70'ini sağlayarak alt-ekonominin en önemli bölümünü oluşturmuşlardır. Nüfusun ve imalatın hane üyelerinin çeşitli biçimlerde para kazanmak üzere işe alındığı birkaç şehir merkezinde yoğunlaşması bu birimlerin gelirlerinin yarı-yaşam süreli istihdamdan elde ettikleri kısmını arttırmalarına imkan vermiştir (Boserup, 1970).

Sadece aile çiftliklerinin sayısındaki düşme değil aynı zamanda mülklerinin büyüklüğündeki azalma da tarımın değişen yüzünü yansıtır. 1950 ve 1970 yılları arasında, Latin Amerika'daki küçük çiftliklerin sayısı toplam olarak tahmini %92 ya da yılda %2.2 oranında büyüdü; aynı dönemde küçük mülklerin ortalama büyüklüğü yılda %0.4'lük bir küçülmeyle 2.4 hektardan 2.1 hektara düştü (de Janvry vd., 1989). Kırsal alanlarda çiftlik dışı istihdam çiftlik sektörünün küçülmesiyle birlikte azaldı ve kırsal emeğin sadece üçte birine geriledi ki, bu oran çiftlik dışı istihdam oranının üçte ikiye yaklaştığı Asya ve Afrika'ya göre oldukça düşüktür. 1960'lar boyunca aile çiftliklerinin küçülmesi yüzünden tarımsal ücretli istihdamın payı gerçekte düşmüştür (Haggblade, Hazell ve Brown, 1989: 1174-77; ILO, 1984).

Latin Amerika'da kırsal göç o kadar verimsiz ve kesintisizdi ki, kırsal emek gücündeki artış tarımsal emek gücündeki artışı yakalayamadı. 1950'lerde yılda %1, 1960'larda ise %0.8 büyüyen tarımsal emek gücündeki artış 1950'ler ve 60'lar boyunca yılda %0.6 büyüyen kırsal emek gücünü geçti (Anderson ve Leiserson, 1980: 220-21; Buttari, 1979). Aynı zamanda 1970'lerin sonuna doğru, kırsal alanlardan kitlesel göç, hacmi toplamda yaklaşık 3.5-4 milyon insanı bulan ve çoğunlukla çevre bölgelerden yarıçevre bölgelere yönelen kıtalararası göç bağlamına yerleştirilmek zorundadır (ILO, 1984). Bu gelişmeler, kırsal nüfusun azalmasının ve şehirleşme temposunun diğer yarıçevre bölgelerdekiyle rekabet ettiği SSCB ve Doğu Avrupa'da da karşılığını bulmuştur. Slav Cumhuriyetleri'nin bugün önceden düşünülenin yaklaşık iki misli yani, 40 milyon olarak tahmin edilen savaştaki demografik kaybı ancak 1970'lerin başında telafi edilmiştir. Demografik kaybın aşırı büyük olmasından ötürü 1950'lerin ortalarından itibaren SSCB'de emek hareketliliği üzerindeki birçok kontrolün

gevşediğine tanık olduk. Pasaport sistemine rağmen 1956 ile 1970 yılları arasında 25 milyona yakın insan Moskova, Leningrad, Kiev ve Minsk'in aşırı büyümesine yol açacak şekilde köylerden göçmüştür (Helgeson, 1986: 148, 151-2).

Güney Avrupa'da emeğin merkez bölgelere ve işçi havalelerinin kırsala akması farklı bir zirai yapılanmayı da beraberinde getirmiştir.⁴ 1950'ler boyunca yıllık %0.3 civarında olan emek gücü büyüme oranı, merkeze olan göçlerin büyüklüğü yüzünden 1960'larda yılda %0.01'e düştü. Güney Avrupa'da göçenler çoğunlukla erkekler olduğu için erkek emek gücünün büyüme oranı 1960'larda sert bir şekilde düştü. Birçok durumda bu oran negatif değerlere sahipti: İtalya'da %0.7'den -%0.2'ye, Yunanistan'da -%0.05'ten -%0.2'ye, Portekiz'de %0.3'ten -%0.9'a ve İspanya'da %0.5'ten %0.2'ye düşmüştür (ILO, 1986, IV:7-9). Diğer taraftan kadın emek gücünün büyüme oranları bölge çapında 1950'lerdeki yıllık %1'den 1960'larda %1.3'e yükselmiştir. Toplam istihdamda göre tarımsal istihdamdaki düşüş Latin Amerika'dakinden çok daha sonra gelmiş ve özellikle 1960 ile 1973 arasında göze çarpar bir hal almıştır. Latin Amerika'da imalat sektöründeki kadının emeğinin payı 1950'de %23'ten 1970'te %20'ye düşerken, Güney Avrupa'da bu pay etkileyici bir şekilde yükselmiştir (aynı dönemde %20'den %28'e çıkmıştır).

Diğer bir dizi "görünmez" ihracın yanısıra işçi havaleleri de Güney Avrupa kırsalında bulunan hanelerin toplam gelirinin önemli bir kısmını oluşturmuştur ve bu hanelerin şirket sermayesine, kısmen "geleneksel" ücretlerle ödeme yapılan yarı-süreli ve geçici işçiler sağlamasına olanak sağlamıştır (Keyder, 1985; Vergopoulos, 1979). Bu göç kalıbı 1960'ların ikinci yarısında değişmiştir. Bu bölgelerden emek akışı azalmış ya da çoğunlukla çevre bölgelerden yayılan yeni bir göç hareketleri ailesinin küresel sahnede görülmesiyle gölgede kalmıştır (Sassen, 1988).

Bu iki yarıçevre bölgenin kırsal dönüşüm geçirdiği yolların

⁴ Göçün, geniş çaplı tarım üzerindeki (örneğin, kırsal ücretleri yükseltmesi), aile arazileri üzerindeki (örneğin, hanelerin tarla satın alma güçlerini arttırması) veya toprak kullanım biçimleri üzerindeki (örneğin, intensif tarımdan [sebze ve sinai mahsul üretiminden] ekstensif tarıma [tahıl üretimine] geçilmesi) çeşitli etkileri için, bkz. Filias, 1972 ve de Oteyza, 1972.

birbirinden farklılığı, Latin Amerika'da kırsal kasabaların yeni istihdamlar için giderek artan bir önem arzeden bölgeler olarak ortaya çıkarak yayılmasında kendini belli eder. Güney Avrupa'dan farklı olarak 1960'larda küçük kasabaların nüfus artış oranı büyük metropoliten alanların büyüme oranıyla kıyaslanabilir ve çoğunlukla bu orandan daha büyük olmuştur. Birçok çalışmanın, Latin Amerika'nın alt-ekonomik iskelesinin karşı konulmaz üstünlüğünün ışığı altında, bu alt-ekonominin (kavramsal) kökenlerini İtalya'daki *l'economia sommersa*'ya* kadar izlemeleri oldukça ironik bir olgudur. Dahası, bu olgu yeni olduğu düşünülen toplumsal fenomenlere teşhis koymaya çalışırken referans noktalarımızın ne kadar sınırlı (ve merkez temelli) olduğunu belgeler.⁵

Dolayısıyla, 1967/73'teki çevrimsel iniş dönemi başlayana kadar, ulusaşırı kuruluşların himayesi altında emek yoğun imalat süreçlerinin yeniden konumlandırılmasının, devlet şirketleri alanının oluşumu/genişlemesi sayesinde devletin derinleşmesine/pekişmesine eşlik etmesi öncelikle yarıçevre bölgelerde olmuştur. Daha sonra "kayıtlı"/"modern" sınıai sektördeki ücretli istihdamda çarpıcı büyüme oranları kaydedilmiştir, fakat bu sektörde "gelişmenin" bir işareti olarak tam zamanlı ücretli istihdama verilen önem nedeniyle, şirket sektörü (devlet şirketleri veya özel şirketler) tarafından kullanılan tamamlayıcı istihdam biçimlerinin muazzam büyüklüğü ve yaygın doğası kesinlikle dikkate alınmamıştır. Şirket sektöründe istihdam edilen emek gücündeki büyüme, her ne kadar dikkate değer olsa da, tarım dışı emek gücündeki büyümenin gerisinde kalmıştır. Tersine, rezerv emek ordusunun muazzam büyüklüğü şirket sermayesinin geçici işçi tutarak ve üretim ve pazarlamayı taşeronlaştırarak çalışma sahasını genişletmesine olanak tanımıştır (bkz. Portes ve Benton, 1984: 596-7). Bu ikili hamle "geleneksel" ücret ("sosyal" ücretin karşılığı olarak) düzenlemelerinin, dolayısıyla daimi alt-ekonominin canlanmasıyla tamamlanmıştır.

Latin Amerika yarıçevresi ile Güney ve Doğu Avrupa yarıçev-

* Yaz ekonomisi, geçici tarım işçilerine dayalı ekonomi. (-ç.n.)

⁵ "Üçüncü dünya benzeri" kayıtdışı ekonomilerden kökten ve yapısal olarak farklı olduğu iddia edilen "yeni oluşan esnek üretimin" kökeni olarak "üçüncü İtalya'yı" gören tartışmalar aynı bakışı yansıtır.

relerinde kırsal bölgeden kaçıştan kaynaklanan ve bu kaçışı artıran şehirleşme ve göç, hanelere (ya "gündelik" faaliyetler ya da işçi havaaleleri sayesinde) gelir bileşimlerini genişletme fırsatları ve çareleri sağlarken, Doğu Asya'daki haneler hakim sanayilerin (tekstil ve gıda işleme) mekansal olarak dağılık doğası yüzünden şehirleşme ve göçe bel bağlamamışlardır.⁶ İkincil şehirlerin sık dokunmuş şebekesi ve kırsal bölgenin zirai yapısını değiştiren toprak reformları, diğer yarıçevre bölgelerin uğradığı tarzda kentsel büyümeyi en azından 1960'lara kadar engellemiştir (Durand, 1975:149). Buna ek olarak, taşeronlaştırmanın, kırsal bölgelerde *extra muros** üretim yapmak mümkün olduğu oranda emek göçünü caydırdığı söylenebilir. 1960'ların sonunda ve 1970'lerdeki hızlı büyüme oranı gözönüne alınırsa hem bölge içindeki hem de bölge dışına emek hareketliliğinin yaygın hale gelmesi çoğunlukla B-evresi boyunca olmuştur.

Sonuç olarak, 1950'ler boyunca Doğu Asya'daki kentsel büyüme çevrenin diğer kısımlarıyla bütünsel zıtlık içinde görece düşük kalmış, 1960'ta Kore'de sadece %28'e ulaşmıştır. Nüfus artışı, 1960'ların ikinci yarısı boyunca yıllık %2.5'e fırlayarak doruğa ulaşmıştır. 1950'lerin tarım reformları kentlere göçün artmasına yol açmıştır. 1960'ların dünya ekonomik gelişmeleriyle çiftlikte istihdam tarihe karışınca toplam istihdamda imalat sektörünün payı 1960'larda %11'den 1970'lerde %21'e çıkmıştır (van Ginneken ve van der Hoeven, 1989). 1960-75 dönemi boyunca kadınların emek gücüne katılımında büyük bir sıçrama gerçekleşmiştir, emek gücü içinde kadınların payı Güney Kore'de %17'den %33'e, Hong Kong'ta %22'den %35'e ve Singapur'da %14'ten %30'a çıkmıştır (Ogawa, Jones ve Williamson, 1993: 52; Jones, 1984).

1970'lerin başına kadar sermayenin ulusaşırı yayılmasının sınırlandırılması ve üretim faaliyetlerinin birkaç yarıçevre bölgeye bölüştürülmesi nedeniyle çevrede en geniş ücretli istihdam kay-

⁶ Hanelerin göç kalıplarının bir tipolojisi ve hanelerin katıldığı ekonomik faaliyetlerin karışımının çoğaltması ile ilgili olarak Boserup'un çok önemli çalışması *Woman's Role in Economic Development* (1970), yöneltilen tüm eleştirilere rağmen hâlâ en sağlam çalışmadır.

* Kent dışında (-ç.n.)

nağı olarak devlet şirketleri sektörü kaldı. Bununla birlikte, devlet şirketleri sektörünün yayılması kırdan kente göçün artmasına benzer süreçleri başlattı; bunun sonucunda kentleşme oranları yine bir kaç seçkin merkezde, çoğunlukla bürokratik iktidar merkezleri olarak başkentlerde muazzam derecede arttı. Yeni oluşan devlet yapılarının sağlamlaştırılmasının bir yolu olarak kentleşmenin sanayileşmeyle birleştirilmesi 1950'lere ve 60'lara özgü bir belirtiydi. Yine de, bu kentli/şirket sektörünün görece sınırlı büyüklüğü (bu sektör Çin'de toplam nüfusun %20'sinden, Afrika'nın belli bölgelerinde %10'undan daha azını istihdam ediyordu) yarıçevredekinden daha farklı bir dinamiği harekete geçirmiştir (Doctor ve Gallis, 1966). Hanelerin gelir kaynaklarını çeşitlendirme gereksinimi, 1960'ların demografik büyümesini başlatarak veya güçlendirerek haneleri ölçeklerini büyütme zorlamıştır (Meillassoux, 1975). Bu nedenle alt-ekonomilerin varlık koşullarını yeniden üretmenin güçlüğü dünya-ekonomisinin çevre bölgelerinde nüfus artışını ivmelendirmiştir.

ABD şirket sermayesinin 1960'ların sonuna kadar gümrük duvarlarını koruma ihtiyacı ile çevreye şirket sermayesi akışının yokluğu ile tamamlanan ithal ikameci ideolojinin dünyanın çoğu bölgesindeki hakimiyeti, çağın Taylorist canlılığına bir evrensellik görüntüsü vermeye yardım eden otarşik sanayileşme politikalarını körüklemiştir. Merkezde ihracatın GSMH'ye oranının düşük olması -ABD hegemonyasının altın çağı olan 1960'larda tarihin en düşük düzeyindeydi- çevre ekonomilerinin savaş sonrasında hızla büyümelerinde anahtar bir öge olmuştur, ancak bu hiç de sağlam olmayan bir temeldi (Lipietz, 1987: 69).

Dünya-ekonomisi bakış açısından görünen odur ki, hanelerin emek arzlarını çeşitli ekonomik faaliyetlere bölüştürme ve çok çeşitli faaliyetlere katılma gücünün artması proleterleşme sürecinin içinde geliştiği koşulları oluşturmuştur. Fakat (yarı)çevre bölgelerin çoğunda, 1950'ler ve 60'lar boyunca alt-ekonomideki yayılma sanayileşme sürecine yakından bağlı olmuştur. Örneğin, Latin Amerika ve Güney Avrupa'da 1950-80 dönemi boyunca ücretli istihdamın yıllık mutlak büyümesi, tarımdışı emek gücünün büyümesinin sürekli olarak altında kalmıştır ve ücretli tarımsal

istihdamın payı azalmıştır (ILO, 1984).

Bu nedenle, ücret kazandırmayan ekonomik faaliyetlerin alanındaki bu hızlı çeşitlenme yalnızca olağan karşıçevrimsel işlevini yerine getiren B-evresinin bir ürünü olmaktan daha fazla birşey ifade etmektedir. Merkez bölgelerde A-evresi boyunca çalışma yapılarının Taylorizm ve Fordizm koşullarında yaygın bir şekilde yeniden yapılandırılması, hem alt-ekonomilerin genişliğini ve şekil değiştiren doğasını yaratmış hem de bunlara büyük ölçüde bel bağlamıştır. Bir yandan, çevre bölgelerin çoğunda sermayenin ulusaşırı yayılmasının göze çarpan bir şekilde eksik olması, ücretli istihdamın genişlemesini sınırlandırmıştır. Çevrenin bakış açısından, 1945 öncesi ve 1945 sonrası ekonomik düzenler arasındaki büyük farklılıklara rağmen, dünya-ekonomisinin yakından bağlantılı iki sistemik karakteristiği bu yüzyılın başından beri dikkate değer bir süreklilik arzeder: Birincisi, merkez ve yarıçevre bölgelerin içinde ve bu bölgeler arasında sermaye akışları için bitmez tükenmez çekişme (ve buna uygun olarak bu sermaye akışlarında çevrenin payının giderek azalması), ikincisi, küresel ticaret malları akışında mamul malların payının sürekli artması. Her iki yönelim de Bretton Woods düzenlemeleri içinde, üstüne üstlük GATT tarafından da kutsal ilan edilmişti.

Diğer yandan, hem devletlerarasılığın hem de devlet olma halinin derinleşmesi, merkezkaç eğilimlerin gelişmesini sağlayarak emek pazarlarının yeniden yapılanması üzerinde ters bir etki yaratmıştır. 1950'ler ve 60'lar boyunca devlet yapılarının aşamalı bir şekilde yayılması, teşebbüslerin devlet yapılarının erişimlerinden kaçma girişimlerini teşvik etmiş ve (örneğin, her bir teşebbüsün çapını genişletmektense) devlet idaresinde olmayan teşebbüslerin sayısının çoğaltılmasını cesaretlendirmiştir. Bu, yarıçevrede ve çevrede alt-ekonominin saflarını sıklaştırmıştır. Yarıçevrede, bu merkezkaç hareketi, geçici işçi tutmanın ve taşeronlaştırmanın yaygın bir şekilde kullanılmasına ilave bir destek sağlamıştır. Çevrede ise, öz sermayenin görece sınırlı olmasına rağmen Taylorist alanın genişlemesi, sadece (ithal ikameci sanayileşme yoluyla) devlet aygıtlarının pekişmesinden ve buna bağlı kentleşmeden kaynaklanmıştır.

Sermayenin yayılmasının ve emek kontrolünün değişen biçimleri

B-evresi boyunca ortaya çıkan gelişmeler bu eğilimleri tersine çevirmekten çok ivmelendirmişlerdir. Yarı-sürelî çalışma, geçici istihdam ve benzer düzenlemeler aslında merkez bölgelerde üretimin yeniden örgütlenmesinde zorunlu unsurlar haline gelmiştir. Yarıçevre ve çevre bölgelerde üretimin ve çalışmanın "kayıtdışlaşması" devasa boyutlara ulaşmıştır. Doğu Avrupa'da ve SSCB'de, bu yönelim parçabaşı işin öneminin gittikçe artması biçimini almıştır (Haraszti, 1977). Merkezde 1945'ten beri artan ve 1970'te emek gücünün %80'ini teşkil eden proleterleşme (ve işsizliğin bu yıllarda Avrupa'da %2 ila %3'e, ABD'de ise %4 ila %7 arasında olması), netice itibarıyla, emek yoğun imalat süreçlerinin merkez bölgelerden çevre ve yarıçevre bölgelere kaydırılma hızını artırdı. 1967/73'ten beri, sermaye göçüne kaynaklık eden bölgelerin çoğalması -ABD'ye ilaveten Japonya ve Avrupa'nın belirmesi (Fröbel, Heinrichs ve Kreye, 1980)- merkez bölgelerde geçici/yarı-sürelî çalışmanın payını ve (artık %11-12'ye ulaşan) işsizlik oranlarını arttırarak ve merkez olmayan bölgelerde "kayıtdışlığı" besleyerek sonuçta her iki eğilimi de beslemiştir.

Aslında, dünya emek güçlerinde ücretli emeğin göreceli payı en çok ABD hegemonyası doruğundayken değil de müteakip B-evresi süresince tırmanmıştır. Bununla birlikte, bu durumun açıklamasını tam zamanlı ücret düzenlemelerindeki düşüşe eşlik eden yarı-sürelî ve "geçici" (yarı-yaşam sürelî) ücretli istihdamdaki artışta aramak gerekir. Dünya-ekonomisinin çevre ve yarıçevre bölgelerinde 1960'ların ortasından beri ücretli istihdamdaki artış bunun bir sonucudur; tabii ki yine de, bu artış kısmen devlet kurumları tarafından yalnızca tam proleterliği değil, yeni ücretli istihdam kategorilerini de kayıt altına almak üzere tasarlanmış yeni sınıflandırma kategorilerinin kullanılmasının yansımasıdır. Bu yüzden, B-evresi, 1945 sonrası eğilimlerin üzerine kurulduğu alanı değiştiren, birbiriyle yakından bağlantılı iki gelişmenin merkezi haline gelmiştir.

Birincisi, 1970'lerde, sermayenin ulusasını yayılma mevkilerinin çevre bölgelere yatırılan miktarı epeyce artıran bir kayma ger-

çekleşmiştir. Önceden, sermaye akışları ağırlıklı olarak merkez ve yarıçevre bölgelerle sınırlı kalmıştır. Buna rağmen, 1970'lerdeki kısa bir aradan sonra, 1981'de "borç krizi"nin başlamasıyla tetiklenen sermaye akışları bir kez daha merkeze yönelmiştir. Bu, yine de, 1945 sonrası düzeni geri getirmemiştir. Daha çok, 1970'ler boyunca sermayenin bölgesel menziliindeki genişleme, yarıçevrede üretim lisansı devri ve üretimin taşeronlaştırılması için zemin hazırlamıştır. Bu "dışardan kaynak bulma" olgusu, taşeronlaştırma düzenlemelerinin çoğunda sabit sermaye oranının düşük olması yüzünden merkez sermayesinin "daha fazla" hareketlilik kazanmasını ve dışarıya akan kısmını telafi etmeyi sağlamıştır.

Sermaye birikiminin şirketsel yapılarındaki küresel genişleme teşebbüslerarası sistemde önemli bir değişikliğin işaretini vermiştir. Bu genişleme, (birbirleriyle belli bir mesafeyi korusalar da) birbirine bağlı bir dizi birimin/şirketin geniş bir kesimini bir araya getirmiştir. Şirket dünyasında bütünleşmenin (üretimin taşeronlaştırılması, lisans devri ve ortak girişim gibi) yeni modellerine duyulan güven, alışlagelen şube ağı ve şirket içi işlemler (yani dikey bütünleşme) aleyhine artmıştır.⁷ Dikey bütünleşmenin şirketlerin yeniden yapılanması dolayısıyla yavaşlamasına 1960'larda hız verilmiş ve bu 1980'lerdeki borç krizinin gücüyle desteklenmiştir. Yarıçevrenin kalkınmasında krizin neden olduğu yavaşlama merkezde şirket sermayesinin masrafları kısmasına yol açmış ve doğrudan yatırımlar dikey bütünleşmeden daha farklı bütünleşme biçimlerini desteklemiştir. O halde, 1960'ların sonundan itibaren UAŞ'ların ve bunların şubelerinin küçülmesi, daha önceden bu dev şirket yapılarının sınırları içine Fordizm ve Taylorizm aracılığıyla hapsedilmiş olan üretim faaliyetlerinin geniş bir yelpazesini bu aglomeraların sınırları dışında yürütmeye yardım eden bir ortam yaratmıştır (Harvey, 1989). Bu süreç, halen mevcut olan emek gücü rezervinin belli parçalarından oluşan yeni üretici gruplarını UAŞ'ların örgütsel yapısına aşılarmış ya da bu yapının altında yeniden toplamıştır. Özellikle Pasifik Kıyı-

⁷ Önceden organizasyon bünyesinde içerilmiş işlerin taşeronlaştırılması ve organizasyon bünyesinden çıkarılması konuları için Hirschman'ın "hiyerarşiler" karşısında "pazarlar" tartışmasına bakınız (1986: 85-7).

sı'nda ve sınır bölgelerinde, taşeronlaştırmanın yaygınlaşması, çalışma dünyasını taşeronlaşmanın uygulandığı biçimlere alıştırmıştır.

İkincisi, 1967/73'ten sonra UAŞ'lar tarafından örülen devlet-sırası ilişkisel şebekenin artarak yoğunlaşması küresel ekonomik faaliyetin şeffaf olmayan yarısının şişmesine yardım etmiştir. Devlete karşı giderek yaygınlaşan yıkıcı eğilimler çevrede ve yarıçevrede devlet şirketleri sektörüne ve/veya ithal ikameci sanayileşmeye bağlı faaliyetlere ölümcül bir darbe vurmuştur. Devlet aygıtlarının "sosyal" ücret düzenlemelerini -yani emek yasaları ve mevzuatı ile korunan ve devlet tarafından düzenlenen istihdamı- izleme ve denetleme kapasitesinin azalması için "geçicileştirilmesini" arttırmıştır. Sonuç olarak, yukarıdan, herşeyden önce sermayenin ulus-sırası yayılmasından kaynaklanan devlet-sırası süreçler, aşağıdan, Fordist olmayan alanın serbestliğindeki artışla tahkim edilmiştir.

Merkez bölgelerde, 1960'ların sonunda ve 1970'lerde sermayenin kitlesel "denizaşırı" göçüne, istihdam alanı dahilinde pazar aracılığıyla gerçekleşen geçici iş düzenlemelerinin öneminin sürekli artmasıyla birlikte merkezde sınıai evişinin hızla çoğalması eşlik etti.⁸ Merkezdeki bu düzenlemeler hem kadın ve göçmenlerden oluşan rezerv emek ordusunu seferber etmeye yardım etmiş hem de tam zamanlı çalışan ücretli beyaz erkeklerin oluşturduğu geleneksel seçkin kadronun payını düşürmüştür. Son yirmi yılın birbiriyle yakından bağlantılı bu gelişmeleri fabrikalardan "terleme atölyelerine" kadar üretim yerlerindeki değişikliklere rengini vererek, "esnek uzmanlaşma", "post-Fordizm" ve "yeni yatırım biçimleri" etrafındaki tartışmalar tarafından doğrulandı (Örnek olarak, bkz., Piore ve Sabel, 1984; Williams vd., 1987). 1960'ların sonundaki emek isyanı dalgasından dolayı zaten bas-kı altında olan üretim ve iş yapılarında, dönüşümlerin uzun ömürlü olduğu ortaya çıktı.

O halde kısacası, yarıproleter hanelerin yavaş yavaş da olsa

8 Avrupa'da, bu eğilim kendini, geçici işçilerin ve sabit süreli sözleşmelerin kullanılması üzerindeki sınırlamaların gevşetilmesiyle ve çalışma süresinin düşürülerek ve organize edilerek istihdam üzerindeki korumanın azaltılmasıyla açığa vurdu (bkz. Osterman ve Kochan, 1990; Aglietta ve Brender, 1984: 173-9).

ilerleyen bir şekilde inşa edilmesine zemin hazırlamış olan A-evresindeki emek gücü oluşum kalıpları, B-evresindeki gelişmeler tarafından da güçlü bir şekilde desteklenmiştir (Fröbel, 1982). Merkezde, küçülmenin başlamasıyla birlikte 1970'lerde kadın emeğinin istihdamı yeni zirvelere ulaşmış ve 1980'lerde yarı-süreli ve sözleşmeli işler çalışma dünyasının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Örneğin, Britanya Krallığı'nda kadın emek gücü 3.1 milyon artarken erkek emek gücü sadece 300 bin artmıştır. Aslında, 1994 sonunda, "gelir kazanacak bir şekilde istihdam edilmiş" kadınların sayısının erkeklerinkini geçmesi beklenmektedir. Yine Britanya Krallığı'nda, bugün dört çalışandan biri süreli, tam zamanlı istihdamın dışında kalmaktadır. Sayılara geçici personel ve kendi işini yapanlar eklendiğinde bu oran %40'a yükselir (Beechey ve Perkins, 1987:37).

Buna ek olarak, küresel üretim aygıtlarının dünya çapında servis ve izleme işlerinin merkez bölgelerde toplanmasının, yarı-süreli istihdamla uyum içinde olduğu, hatta bu tarz istihdamı teşvik ettiği kanıtlanmıştır (Sassen, 1991). ABD'de 1980'lerde hızla büyüyen bu sektörde yarı-süreli istihdamı yalnızca kadın emeğine özgü bir olgu olmaktan çıkartacak şekilde öncelikle göçmen emek istihdam edilmiştir. Avrupa'da, göçmen emeğin üretim faaliyetlerine tahsis edilmiş olması hizmet sektöründe yarı-süreli kadın istihdamını görece daha fazla güvenceye almıştır. Bu, Avrupa'daki durgunlukta kadınların neden erkeklerden daha iyi durumda olduğunu kısmen açıklar: Erkeklerin %12 ila %14'üne karşılık kadınların genellikle %5.6'sı işsizdir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, Avrupa'da yarı-süreli istihdamın ve sözleşmeli işlerin izlenmesi için yapılan düzenlemeler, ortaya çıkan bu yeni duruma uyum sağlamak üzere aşamalı bir şekilde yeniden biçimlendirmiştir; bu tarz düzenlemelerin asla etkili olmadığı ABD'de ise kısmi zamanlı istihdam hızla artmıştır. Hem bu tür istihdamın hacmindeki hem de bunun Fordist olmayan çerçevesini kabul etmeye hazır insanların sayısındaki artış, Avrupa'nın tersine Amerika'da işsizlik yerine düşük ücretlerle sonuçlanmıştır.⁹ Sözleş-

9 Avrupa için verilen nominal rakamlar ABD için verilenlerden görece daha yüksektir (yaklaşık olarak, %11-12'ye karşılık %6-7), fakat bu rakamlara ABD'deki "ümitsiz iş arayanlar" dahil değildir.

meli istihdam ve kendi işini yapmanın yanı sıra parçabaşı ve evde çalışmanın hızla çoğalması, Fordist olmayan istihdam kalıplarının temellerini ve gelişmesini tahkim ederek, önceden şirket birimlerinde içselleştirilmiş olan faaliyetlerin ayrı teşebbüslere bölünerek şirket bütününden ayrılmasına yol açtı.

Pasifik Kıyısı'nda üretimin taşeronlaştırılmasının ezici mevcudiyeti bölgeye *sui generis* karakterini vermiştir. Pasifik Kıyısı'ndaki bölgesel şebeke kısmen Japonya'nın himayesinde örülmüş çok yönlü bağımlılıkların derecesini yansıtır. Taşeronlaştırmacının bölgesel hakimiyeti yöresel iş bölümünü oluşturan temel doku haline gelmiştir (Arrighi, Ikeda ve Irwan, 1993; Cumings, 1984). Japon şirket sermayesinin koreografisini yaptığı örgütlenmenin merkezi olmasa da zorunlu bileşeni olan üretimin taşeronlaştırılmasının sürekli büyümesi Hong Kong'daki imalat sektörünün yapılanmasından bellidir: İhracatının %57'si, elli işçiden az kişinin çalıştığı yerel şirketlerden kaynaklanır ve 14.000 küçük ithalat-ihracat evi vasıtasıyla pazarlanır. Bu yerel doku, bölgede bugüne kadar çoğunlukla aile göçü biçimini almış göçün karakteriyle kanıtlanmıştır. Bölgedeki kentsel haneler dünyanın geri kalanını etkisi altına alan eğilimlere taban tabana zıt olarak başka yerlerdeki kırsal emsallerinden boyut itibarıyla daha büyük olarak gelişmişlerdir, bu yüzden kırsal/tarımsal ailelerle bunların kentli emsalleri arasındaki fark dünyadaki en düşük düzeydedir (Latin Amerika'da 2:4'ya karşılık 1:1.5). Böylece Pasifik Kıyısı'nı sermaye birikiminin şirketsel yapıları içine saran taşeronlaştırma ağları, emek akışları için, üretimin UAŞ'lar tarafından dikey olarak bütünleştirilmesinin sağladığından radikal olarak farklı koşullar hazırlamıştır.

Pasifik Kıyısı'ndaki bölgesel bütünleşme, son yirmi yıl boyunca Japon şirket sermayesinin bölgeden diğer merkez bölgelere kitlesel akışına rağmen azalmaksızın devam etmiştir. Sermaye akışları son zamanlarda ezici bölgelerarası karakterini geri kazanmasına rağmen, bölgedeki ağlar artık Japon kaynaklı sermaye hareketlerine tümüyle bağlı değildirler; bu ağlar şu anda bölgenin diğer kısımlarından da kaynaklanmaktadır (Hong Kong ve Tayvan üzerinden). Eski Sovyet Asya'da ve Çin'de gerçekleşen

son değişikliklerle birlikte, daha önceden yalnızca dört ejderhayı (Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur) kapsayan çok taraflı Japon şirket sermayesi şebekesi daha başka değişikliklere uğrayacakmış gibi görünmektedir. Emegin, dört ejderhada güçlenmesi, yeni alanların açılmasını zorunlu hale getirmektedir. Önceden neredeyse yalnızca dört ejderhayı kuşatan taşeronlaştırma ağları, hem Güney Asya bölgelerine (örneğin, Endonezya, Tayland, Malezya) (Sing ve Kelles-Viitanen, 1987) hem de Güney Çin'e doğru etki alanlarını genişletme sürecindedir.

Görünüşte birbirinden farklı olan ama birbirini tamamlayan bu gelişmeler, bu taşeron şebekelerinin uzun ömürlü olmasının mevcut iniş dönemiyle sınırlı kalmak zorunda olmadığına işaret etmektedir. Üretimin taşeronlaştırılması, iniş döneminin tuhaflıklarına karşı ortaya konmuş dengeleyici bir kuvvetten daha fazlasını ifade etmektedir. Son yirmi yıl boyunca taşeronlaştırmadaki ivmelenme ya halen mevcut olan emek güçlerinin belli parçalarından oluşan yeni bir üreticiler dizisini UAŞ'ların örgütsel yapısına eklemiş ya da bu yapının altında yeniden toplamıştır. Örneğin Endonezya'da imalat sektöründeki işgücünün %75 ile %80'i kırsal alanlarda adeta küçük imalat mezralarındadır ve öyle kalmaktadır. Merkezden çıkan ve devasa "genel ticaret şirketleri"yle (*sogo shosha*) sarılmış şebekeler vasıtasıyla yönlendirilen ekonomik akışlar merkeze doğru emek akışlarını etkili bir şekilde caydırmıştır. Mevcut tüm hareketlilik, çoğunlukla Pasifik Kıyısı'nın çevre bölgelerinden Basra Körfezi'ne ve yarıçevreden ABD'ye doğru yönelmiştir. Bankalar ya da devlet kurumları tarafından aracılık edilmeksizin yurda yapılan havaalelerin devasa bir toplama ulaşması, mevcut kalıpları güçlendirerek, aslında taşeronlaştırma ağının dış halkalarındaki birimlerin/firmaların varoluşunun (finansal) koşullarının yeniden üretilmesine yardımcı olmuştur.

Bu yapılanma, Japon merkezüssünü içeriye emek akışından bir dereceye kadar yalıtarak, göç hareketlerinin dolaşım alanını Pasifik Kıyısı'nın kenarları ile sınırlamıştır. Son yirmi yıl boyunca bölgedeki hızlı büyümeye rağmen emek akışının büyüklüğü görece azdır. Şimdiye kadar göçen 3.5 milyon insandan sadece

1.2 milyonu bölge içi göç yapmıştır; geriye kalan 2.3 milyon insanın çoğu Basra Körfezi'ne göçmüştür (Stahl, 1986). *Hinterland*ın genişlemesi olanakları (örneğin, Koreler'in birleşmesi veya Hong Kong üzerinden Guangdong'un açılması), muhtemelen daha geniş bir ölçekte bu ağların varoluş koşullarını yeniden üretmek durumundadır. Hep büyüyen bu eşmerkezli halkalar yakın gelecekte bölgede emek hareketliliğinin görece düşük seviyelerinin korunmasını sağlayabilirler.

Japon şirket sermayesinin geri çekilmesi ve akışları ile uyumlu olarak, merkezden uzak bölgelerde en yüksek kentsel büyüme oranlarına 1970'lerde ulaşılmıştır. Bu oran 1960'larda %4.2'den 1970'lerde %5.2'ye çıktı; ondan sonra da %4.5'e düştü. Bu yüzden, 1970'lerden beri en yüksek büyüme oranlarına nüfusu bir milyondan az olan şehirler kategorisinde ulaşılmıştır (Douglass, 1988). Asya'daki kentsel arterlerin, ikincil şehirlerden oluşan görece iyi gelişmiş bir yardımcı çevreye sahip olması bu olgunun bölgede iyice kök salmasına yardımcı olmuştur. 1975'te, kentsel nüfusun, Doğu Asya'da beşte birinden, Güney Asya'da üçte birinden daha azı ikincil şehirlerde yaşamaktaydı (Rondinelli, 1983: 53-7). Bu durum, Güney Asya'da, başlıca şehirlerin büyüme hızı çok düşük kalırken en hızlı büyümenin nüfusu 2 milyondan az olan şehirlerde gerçekleşmesi gerçeğini de açıklamaktadır. Kentleşmedeki mevcut eğilimler, bölgede varolan üretim dokusunu güçlendirmiştir.

Diğer merkez bölgelerde benzer örgütsel yeniden ayarlamaların 1960'ların sonundan itibaren gündemde olmasına rağmen, bu yenilenmenin kapsamı daha mütevazı kalmıştır. Üretimin şubeler aracılığıyla yurtdışına taşınması ve ABD'nin devam eden gücü mevcut şirket şebekesinin tasfiyesini ya da yenilenmesini son derece zorlaştırmıştır. Tabii ki Avrupa şirket sermayesinin 1960'ların sonuna kadar uluslararası yayılmasının görece sınırlı kalması ve sonra da göçmen emek ithaline yaslanması, üretimin taşeronlaştırılmasını sınırlamıştır. Avrupa şirket sermayesinin geç kalmışlığı, onu şirket şebekesini (ya da bir bölümünü) tasfiye etme zorunluluğundan muaf tutsa da, (Avrupa Topluluğu'nun eski sınırını oluşturan ama şu anda içinde yer alan) Güney Avrupa'nın ve

bir yere kadar da Doğu Avrupa'nın tam olarak bütünleşmesi, taşeronlaştırma yoluyla bütünleşme biçiminin genişlemesine ve yaygın olarak kullanımına ciddi sınırlar koymuştur. Aslında, Avrupa -çoğunlukla Alman- firmaları için 1970'lerde ve 80'lerde taşeronlaştırmanın yaygın bir olgu haline geldiği Doğu Avrupa'daki son gelişmeler (van der Wee, 1986: 397) taşeronlaştırmayı gittikçe çetin bir iş haline getirmiştir. Çalışma saatleri dışında devlet mülkiyetindeki fabrikaları ve makineleri kiralayan "ekonomik emek kolektifleri" son sınıai özelleştirmeler sonucu hemen hemen ortadan kalkmıştır.

Yarıproleter hanelerin artan egemenliği

Merkezde Fordist olmayan sektörün genişlemesine yan çevre bölgelerde de yarıproleter hanelerin sayısındaki hızlı bir artış eşlik etmiştir. Hem devletlerarası sistemdeki dönüşümler hem de şirket sermayesi tarafından kullanılan "başiboş" genişleme stratejileri yüzünden devletin ekonomik akışları ve emek pazarlarını kontrol etme ve düzenleme yeteneğindeki bir düşüş bu duruma yol açmıştır. A-evresi boyunca yarıproleter hanelerin çoğalmasının altında yatan süreçler -kentleşme, göç ve demografik büyüme- devletlerarası ve teşebbüslerarası sistemdeki değişimlerin bir sonucu olarak, gücünü yitirmiştir. Son yirmi yıl boyunca bu üç süreç aslında yarıçevreden çok çevrenin niteliği haline gelmiştir.

En başta, 1970'ler boyunca, ithal ikameci sanayileşmede içerilmiş olan kentsel "eğilim", dengeyi en büyük birleşik kentler aleyhine bozarak ani bir şekilde durmuştur. Bu açıdan bakıldığında, borç krizi sona ermeye yüz tuttuğunda yaşanan hızlı kentsel büyüme temposu, daha küçük şehirlerin (ve bazen, kasabaların) olağandışı büyümesinin 1970'lerden beri şehirlerin toplam büyüme oranını yüksek tutan faktör olduğunu açığa çıkarmıştır.

Bu düşüş, 1967/73 sonrası dönemi karakterize eden dünya ekonomik gelişmeleriyle tamamen uyumludur. Bu son gelişmeler, 1950'ler ve 60'lar boyunca kurulan ve kentsel yoğunlaşma ile kırsalın boşalmasını teşvik eden dengeleri kökten değiştirerek, dünya çapında yeni bir mekansal kalıbın oluşmasını zorlamıştır.

Üretimi (zirai ve endüstriyel üretimi) çoğu durumda teşebbüslerarası ve devletlerarası şebekelerin içinde yoğunlaşuran "kuşatma" hareketinin tersine dönmesi, daha önceki dönemin kentsel coğrafyasından farklı olarak ikincil kentleşmeye yol açmış, imalat faaliyetlerinin "kırsallaşmasını" kolaylaştırmış ve zirai manzarayı yeniden biçimlendirmiştir. Kısacası, 1945 sonrası dönemin kır-kent ilişkisi hakkında şüphe uyandırmıştır.

İniş dönemiyle birlikte, ithal ikameci sanayileşmenin gücünü yitirmesi ve ticari tarımın ve çiftçiliğin hızla gelişmesi birincil şehirlerin büyüme hızını düşürerek merkezkaç eğilimlere yol açmıştır. Çevre bölgeleri tercih eden sermaye akışında 1970'ler boyunca gerçekleşen değişim, bu değişimleri önce yarıçevrede görür hale getirmiştir. Ancak, 1980'lerde borç krizi ve bunu takiben sermayenin merkeze doğru hareketi, iniş döneminin tam etkisinin hem çevre hem de yarıçevre bölgelerde hissedileceği, ancak A-evresi boyunca oynadıkları çok önemli rol düşünüldüğünde yarıçevre için bazı nüanslarla birlikte yaşanacağı kesinleştirilmiştir.

Sınai üretimin metropolitan alanlarda yoğunlaşması yavaşlamıştır. Örneğin, Şili'de 1973 ve 1980 yılları arasında Santiago'nun payı %49'dan %38'e düşmüştür (Gwynne, 1985: 82-131, 234). Ardından, metropolitan büyüme hızı yavaşlamıştır. Sao Paulo'da, nüfusu 100.000'in üzerindeki ikincil şehirler, yıllık %5.3'lük bir oranda büyümüştür ki bu oran metropolitan alanın büyüme oranı olan %4.6'dan daha fazladır (Townroe ve Keen, 1984). 1970'ler boyunca nüfusu 0.5 ile 4.0 milyon arasında olan şehirler en düşük büyüme oranlarına sahip olmuştur. Bu şehirlerde büyüme oranı yıllık %3.1-3.2'ye düşerken, nüfusu 100,000 ile 500,000 arasında olanlar yıllık yaklaşık %3.9'luk bir ortalama ile büyümüşlerdir (Preston, 1988).

1965 ve 1975 yılları arasında, çevre ve yarıçevre bölgelerde nüfusu dört milyonun üzerinde olan şehirlerin toplam nüfusunun 55.9 milyondan 120.6 milyona çıkmasına rağmen (bu yılda %7.7'lik olağanüstü bir orandır) bu büyümenin neredeyse yarısı bu gruptaki şehirlerin sayısının mutlak bir artışla dokuzdan onediye çıkmasından kaynaklanmıştır. Hesaplamalar bu temelde

"düzeltilirse" nüfusu dört milyonun üzerinde olan şehirler grubuna 32 milyon ilave edilmelidir. Başka bir deyişle, "şehirlerin bir üst gruba yükselmesi yüzünden" kentsel büyüme oranı %3'ten daha fazla olmuştur. Kentleşmedeki eğilimlerin izlenmesi için megalopollerin sayısındaki mutlak artışı değerlendirmeye alma ihtiyacından söz etmeye gerek bile yok. Buna rağmen, bu artışın metropolitan konglomerasyonlara atfedilen büyüme oranını şişirmemesi gerekir. Büyük şehirlerin üstünlüğünün sona erdiği iddia edilemez. Sınai işlerin merkezileşmesi, bu merkezileşmenin azaldığına dair açık ve çok sayıda işaretler bulunmasına rağmen, hâlâ sürmektedir (Storper, 1991). Şirketlerin enformasyon altyapısındaki yenileşmeden kaynaklanan yeniden yapılanmaları, fiziksel yoğunlaşmaların öneminin yerine "dışardan düzenlenen" bir enformasyon ve ekonomik akışlar şebekesini geçirmiştir.

Kentsel büyüme oranlarındaki düşüş yarıçevrenin farklı kısımlarında farklı biçimler almıştır. Yüksek oranda kentleşmiş Latin Amerika'da değişim kentsel büyüme oranlarının yavaşlamasıyla örneklenir: Kentsel büyüme oranları 1960'larda %4.5'ten 1970'lerde %4.2'ye ve 1980'lerde %3.7'ye düşmüştür. 1980'lerdeki en yüksek büyüme oranı nüfusu 2 milyondan daha az olan şehirler kategorisinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde birincil şehirler de hızlı büyümüştür, ancak ikincil şehirlerin nüfusları en büyük şehirlerin toplam nüfusundan yaklaşık %8 daha hızlı büyümüşdür. Hatırı sayılır bir ABD şirket sermayesi akışının A-evresi boyunca birincil şehirleri tercih ettiği Pasifik Kıyısı'nda, merkezden uzak şehirler (örneğin, Filipinler'de Manila'ya yakın taşra; veya Malezya'da Penang), 1992'de arazi pazarlarındaki şiddetli küçülme süresince metropolitan bölgeler kadar etkilenmiştir (Far Eastern Economic Review, 30 Nisan 1992: 37-48).

1980'lerde devlet şirketleri merkezdeki sermaye kısıntısı yüzünden çetin zorluklarla karşılaştıklarında bu ekonomik alana yardımcı olarak hizmet gören alt-ekonomi de küçülmüştür. İstihdamdaki daralmaya kısmen alt-ekonomideki emek rezervlerinin hızlı artışının sebep olduğu ve daha önemlisi şehirde ücretlerin düşmesi nedeniyle şirket sektöründe bir daralmaya paralel olarak azalan talebin yol açtığı, kayıtdışı kazançlardaki düşüş eşlik et-

miştir. Latin Amerika yarıçevresinde şu anda şehir nüfusunun toplam nüfusun %80'ine ulaşmasıyla birlikte devlet/şirket sektöründe küçülme ve sanayileşmenin çok yavaş temposu alt-ekonomi alanında sürekli bir büyümeye yol açmıştır.

"Kayıtlı" sektörün (şirket veya devlet) haraç mezat satılması na ya da çok küçültülmesine rağmen, "marjinal" sektördeki istihdam buna karşılık gelen büyük bir sıçrama göstermemiştir. Latin Amerika'da olduğu kadar Güney Avrupa'da da metropolitan *aglomerasyon*larda kentsel işsizlik oranları birden fırlamıştır ve toplam "ulusal" işsizlik oranlarından sürekli daha yüksek olmuştur. Yine bu noktada, Latin Amerika yarıçevresi Güney Avrupa yarıçevresinden farklı bir yol sergilemiştir. İmalat sektöründe kadın istihdamının görece yüksek olduğu Güney Avrupa'da, erkeklerinkinden daha yüksek bir oranda olan kadınların işsizliği de gündemde olmuştur. Bunun tersine, alt-ekonomide istihdam edilen emek gücünün feminize edilmesinin önemli boyutlara ulaştığı Latin Amerika'da, şirket sektöründeki dönüşümlerle uyumlu bir şekilde alt-ekonomideki aşamalı gevşeme yüzünden kadınların yükünü çektiği haneler hızla çoğalmıştır (Schmink, 1986; Schultz, 1990).

Bu nedenle, A-evresi boyunca kentleşme kalıplarına biçim veren merkezci kuvvetler, son tarihsel gelişmelerle ters düşecek şekilde, son yıllarda mekansal düzenleme güçlerini kaybettiler. Bu tersine dönüş, yarıçevrede birincil şehirlerin büyümesinde bir yavaşlama ve ikincil şehirlerin büyümesinde dengeleyici bir yükselmeye, merkezde ise metropolitan *konglomerasyon*ların toplayıcı gücündeki zayıflamaya işaret etmiştir. Aynı zamanda, doğal artış, kentsel alanların büyümesinin bazen %70'ten daha fazlasına neden olarak, daha önemli bir etmen haline gelmiştir (Roberts, 1978: 105). Ulusal sınırlar içinde veya bu sınırların ötesine gerçekleşen ve gittikçe daha fazla şehirlerarası bir karaktere sahip olan göçlerde de bir dönüşüm gerçekleşmiştir (Roberts, 1990).

A-evresinin tam tersine B-evresi boyunca, yarıçevrede tarımsal emek gücünün görece sınırlı hacmi, kentsel ve kırsal pazarların sıkıca içiçe geçmiş doğası ve şehirde yüksek işsizlik seviyeleri, hep birlikte demografik büyüme oranını aşağıya çekmiştir. İkinci

cil kentleşmeyi güçlendiren eğilimler de bunda bir rol oynamıştır. Şirketsel/kentsel sektörü sübvansetmekten döviz rezervlerini yeniden doldurmak üzere tahıl-dışı tarımın ticarileşmesi ve daha kârlı besin-dışı ürünlerin ihracatının öneminin artması, geçici istihdama yeni alanlar açmıştır. Bu zirai rezerv ordusunun görece merkezileşmiş küçük kasabaların emek pazarlarında emek simsarları tarafından seferber edilmesi bu tür kasabaların kalkınmasını ve büyümesini hızlandırmıştır. Küçük kasabalardaki çoğunlukla salınımsal ve dönemsel olan bu geçici yerleşmeler, toprak sahiplerinin bu kasabadan geçinen işçileri geçici bir temelde kendilerinin veya kiralık çiftliklerin ihtiyaçları için işe almalarını kolaylaştırmıştır. Tarımsal emek gücü, temelde küçük kasabalarda yerleşerek, daha da kentleşmiştir.

Bu yüzden, kırsal üreticilerin görece iyi örgütlenmiş bu emek arzı ile rekabet etmekte karşılaştığı zorluklar, hanelerin demografik büyümeyle genişlemesi eğilimine ilave tedbirler getirmiştir. Bunun yanı sıra, toprak temerküzü ve bunun sonucu topraksız köylülükteki artış, 1970'lerin sonundan bu yana kırsal dış göçü hızlandırmıştır. Yine de, zirai üretimin yapısındaki değişim ve düşen kentsel gelirler emek akışının karakterini değiştirmiştir. Dış göç aslında kentsel emek pazarlarını beslememektedir. Daha ziyade, topraksız işçiler yukarıda anlatıldığı gibi şimdi (nüfusu 100,000'den az) komşu küçük kentsel kasabaların civarlarında toplanma eğilimindedir. Giderek tarım dışı gelir kaynaklarına muhtaç duruma gelen fakat göç etmek ve tarım sektörünü bırakmak için yeterli iş olanaklarını bulamayan kırsal üreticiler iki nedenle sezonluk geçici işe bel bağlamaktadırlar. Bir taraftan, kentsel alanlarda iş olanaklarının azalması insanları tarımda ilave işler aramaya itmektedir. Diğer taraftan, uzmanlaşmanın yeni biçimlerinin emek yoğun karakteri (tahıl yetiştirmek yerine bahçıvanlık ve çiftlik hayvancılığı yapmak gibi) çok az da olsa emek talebinin artması anlamına gelmektedir.

Bu süreçler verimlilikte bir düşüşün ve yarıçevreden kaynaklanan göçte bir yavaşlamanın belirtileridir. Alt-ekonomiyi yeniden düzenleyen şey yüksek nüfus artışının desteklediği kentleşme ve göç süreçleri değil, şirket yayılma biçimlerinin değişmesi

ve devletçi eğilimlerin zayıflamasıdır. Pasifik Kıyısı'nı kaynaştıran taşeronlaştırma zırhı, ekonomik iniş dönemini atlatmak için daha iyi bir donanım sağladığını kanıtlamış, 1960'ların başarılı yarıçevrelerinin üzerindeki rekabet baskısını arttırmış ve Taylorist sektörün dağılmasını hızlandırmıştır.

Taylorizmin menziline tümüyle kuşatıcı olduğunu iddia eden kalkınmacı paradigmaya duyulan inanç görece hızlı bir şekilde gözden düşerek boşa çıkmıştır. Aslında kalkınmacılığın menzili büyük ölçüde yarıçevre ile örtüşüyordu. Yarıçevrenin 1945 sonrası yörüngesi -yani, 1950'lerin sonuna doğru ve 1960'lardaki etkileyici yükselişi sonra da düşüşü- Fordizm/Taylorizmin yörüngesiyle paralellik arz etmektedir. 1970'lerde merkez sermayesinin emek maliyetlerini düşürme arayışı içinde yarıçevre bölgeleri es geçerek çevre bölgeleri tercih etmesi 1980'lerin borç krizi ile birleşmiştir. Bu nedenle, 1945'ten bu yana alt-ekonomilerin sürekli olarak gelişmesi olgusu, önceleri biraz yarıçevre bölgelerin 1967/73 öncesi sergiledikleri güçlü performansın (ve buna bağlı olarak "şirketsel" alandaki büyümenin) gölgesinde kalsa da o zamandan beri toplumbilimcilerin dikkatini çekmektedir.

Çevrede devletçi eğilimlerin tersine dönmesi ve bu nedenle devlet sektörünün küçülmesi yarıçevreyi karakterize eden süreçlerden oldukça farklı süreçlere neden olmuştur. Devlet şirketleri sektörünün zayıflaması ve büyüyen merkezi ve merkezlerarası bütünleşme A-evresinin örgütsel yapısının çalışma alanındaki sınırlarını açığa çıkarmıştır. Kısacası, yeni eğilimler, dış göçün giderek marjinalleşmesine ayak uydurmak için dışarıya yönelen göçü olduğu kadar demografik ve kentsel büyümeyi de canlandırmıştır.

Güney Asya'nın zirai manzarasına yüksek nüfus yoğunluğunun ve emek-yoğun tarımsal sistemlerin hakim olduğu ve çiftçi arazilerinin genellikle küçük ya da orta ölçekli olduğu gözönüne alınırsa, büyük bir aileye fakat küçük araziye sahip çiftçiler ya tarlayı çok yoğun işlerler ya da tarlasını ekmeyen mal sahiplerinden ilave tarla kiralatlar. Sahra-altı Afrika'da olduğu gibi nüfusun seyrek olduğu alanlarda, büyük aileler küçük ailelerden daha fazla tarlayı kullanıma açabilirler. Her iki durumda da, çocuk eme-

gi sıkça kullanılmıştır, bu da uzun vadede hane büyüklüğünü artırmıştır. Aynı zamanda, erkeklerin büyük çoğunluğunun şehirlerde çalışmaya zorlandığı Sahra-altı Afrika'da ve Güney Asya'da kadınların kırsal alanlarda çoğunlukla (geçimlik) tarım sektörüne yönlendirilmiş olması daha büyük haneler ve demografik artış için ek bir dürtü sağlamıştır (Meillassoux, 1994; Boserup, 1990). Kalabalık nüfuslu olmanın önemi, 1980'ler boyunca bir çok çevre bölgede fakat çoğunlukla Afrika ve Güneydoğu Asya'da hane üyelerinin sayısındaki artışta kendisini hissettirmiştir.

Kır-kent bağlantısı ile gelir kaynaklarını çeşitlendirme gereksinimi iç göç ve kentleşme oranlarını yüksek tutmuştur (UN Center for Human Settlements, 1987). Örneğin, Afrika'da göç yüksek seviyelerde kalmıştır -1965'ten beri %6'nın üzerindedir. Güneydoğu Asya'da, 1970'lerde ve 1980'lerin başında Bombay'ın nüfusunun %62, Dhaka'nın ise %71 oranında artması net göçle açıklanabilir. Dhaka'nın nüfus artış oranı 1960'larda %63 olmuştur. Bu senaryo Manila, Bangkok ve daha birçok şehir için de geçerlidir. Bu göç hareketlerinin getirdiği toplumsal yapılanma çevrenin çeşitli kesimlerinde farklı biçimler almıştır. Erkek nüfusunun sürekli oradan oraya savrulduğu Afrika'da olduğu gibi hanelerin %40'tan fazlası, %85-95'i tarımda istihdam edilmiş olan kadınlar tarafından idare edilmektedir. Aile göçünün diğer göçleri gölgelediği Asya'da bu oran %16 ila 20'ye kadar düşmektedir (UN, 1989: 190).

Toplam ücretli istihdamdaki yükselme bir yana, düşen/durgunlaşan reel ücretlerin ve azalan "düzenli" ücretli istihdamın bir bileşimi, 1960'ların sonundan beri hane geliri içinde tam zamanlı ücret bileşenini önemli ölçüde azaltmıştır. 1980'lerin sonuna doğru çevrede toplam hane gelirinin %10 ila 20'si tam zamanlı ücretli istihdamdan elde edilmiştir, "kayıtlı ve geçimlik" ve "kayıtdışı ve geçimlik" istihdamdan kazanılan gelirlerin katkısı her biri için %30 ila 40 olmuştur (Evers, 1989; ILO, 1984).

İlk yirmi yıl boyunca sermayenin ulusaşırı yayılması, herşeyden önce şehir merkezlerini besleyen göç hareketlerini doğurmuş olsa bile, bu yayılmanın 1970'lerde yeni bölgelere ve çoğunlukla çevre bölgelere doğru yönelmesi, hem Avrupa'da hem de

ABD'de ithal emeğin değişen bileşiminden de görülebileceği gibi, çekirdeğe akan emeğin karakterinde büyük bir değişikliğe neden olmuştur. Avrupa'ya emek akışlarının kaynağı, günümüzde, Güney Avrupa'dan bütün Akdeniz havzasına, ABD'ye emek akışlarının kaynağı ise Avrupa'dan Asya'ya ve Karayipler'e kadar genişledi. Sonuçta, merkeze doğru göç hareketleri, 1990'da yılda 75 milyona ulaşarak, küresel emek akışına hükmeder hale gelmiştir (Golini ve Bonifazi, 1987: 123; Barnet ve Cavanagh, 1994: 296). Bu akışlara eşlik eden ve onların altında yatan şey, şirketler dünyasında üretim işlevlerinin dünya çapında yeniden dağıtılması ve merkez bölgelerde hizmet işlevlerinin yoğunlaşması olmuştur, ki küresel şehirler edebiyatı da buradan çıkmıştır.

Sonuç olarak, hanelerle karşılaştırıldığında kapitalist dünya-ekonomisinin muazzam menzili, ilk olarak yarıçevrede devlet sektörünün zayıflaması ve şirketsel yayılmanın emeğe ücretli emek dışında alternatifler sunan yeni biçimleri nedeniyle alt-ekonomiyi büyüten süreçler tarafından artırılmıştır. Çevrede, bu iki yönelim demografik yayılma ile tamamlanmıştır. İkincisi, dünya tarımının tahıl üretimini merkez bölgelerin tekeli haline getiren dönüşümü, merkez dışı bölgelerdeki kırsal üreticileri ihraç mahsullerinin üretiminde uzmanlaşmaya sevk etmiştir (Tabak ve Kasaba, 1994). Çevrede, çoğunlukla, erkeklerin kırsal alanlardan dışarıya yüksek oranda göç etmelerinin bir sonucu olarak, son otuz yıl içinde kadın emek gücünün görevi haline gelen tahıl ekiminin payının görece düşmesi de yeniden yapılanma sürecindedir: Çevrede tahıl dışı ihraç mahsullerinin zirai üretiminin hakimiyet kazanması ile, bu tür zirai üretim neredeyse tümüyle erkeklerin tekelindeki bir alan haline gelme sürecindedir. Bu, çevrede ve yarıçevrede tarımdaki kadın işgücünün payının küçültülmesi potansiyelini içermektedir. Üçüncüsü, devlet şirketleri sektörünün zayıflaması ya da mali kemer sıkma programları karşısında küçülmesi, hizmetleri yeniden toplulukların ve hanelerin alanına kaydırma eğilimini arttırmıştır. Çin'de de, 1978'den itibaren komün sisteminin yerine geçmeye başlayan hane üretim sorumluluğu ya da hane taşeron sisteminin, farklı bir biçimde de olsa çevrenin geri kalanını karakterize eden eği-

limleri benzer biçimde tekrarladığından söz etmek gerekir. 1984'ün sonuna kadar, kırsal hanelerin yaklaşık %95'i sözleşmeli sisteme dahil olmuştur (Rawski, 1979).

Dünya çapında yarı-yaşam süreli proleter hanelerdeki hızlı artışın ters etkileri, tam-yaşam süreli proleterleşmede sürekli bir azalmanın sermaye açısından faydalarını vurgular. B-evresi boyunca üretimde taşeronlaştırmanın artması, kesinlikle sınai faaliyetlerin dönemsel "kırsallaşması"nın bir yansımasıdır. 1945 sonrası dönemin oldukça kentsel ortamında ve sürekli daralan kır/kent ayrımında, "kırsalın" tanımını, ikincil ve daha küçük şehirler ve kasabalar bir yana, muhtemel işçileri ve gündelikçileri barındıran büyük birleşik kentlerin "geçici" kısımlarını ve gece-konduları da kapsayacak şekilde yorumlamak gerekir. Bu ritmik olaylar başlangıcından beri modern dünya-ekonomisini karakterize etmiştir. Kısa vadede, mevcut yeniden yapılanma dünya-ekonomisinin döngüsel ritimlerinin kalıbıyla uyumsuzluk içinde değildir ve kendi içinde herhangi bir sistemik dönüm noktası belirtmez.

Ancak, bu yeniden yapılanmanın, uzun vadede, asırlık bir yönelim olduğu ortaya çıkabilir. Merkez bölgelerde, bir veya iki kişilik haneler toplam hane sayısının yaklaşık %50'sini oluşturmaktadır (Sweet, 1984); bu durum haneleşme stratejilerini sınırlandırır. Bununla birlikte, bütün hane gelirinin beşte biri ila üçte biri "kamusal gelirden" elde edilmektedir; bu da şirket sermayesinin sosyal ücret düzenlemelerini es geçmesini çok daha kolay kılmaktadır (Therborn, 1984: 27). Netice itibarıyla, şirket sermayesinin yarıproleter emek ve hane alanları arayışı içinde merkez dışı bölgelere göç etmesinin yüzyıllar süren bir yönelim olduğu ortaya çıkabilir. Yani, 1967/73'te başlayan B-evresi, üretim ve çalışma sahasında hem yakın hem de uzak geçmişin kalıplarında bir kırılma gösterebilir.

5. DÜNYA BEŞERİ REFAHI

*Scheila Pelizzon ve John Casparis**

Refahın dünya çapında yayılması meselesi, Soğuk Savaş dönemindeki ideolojik tartışmaların merkezinde yer alıyordu. ABD, hegemonik güç olması itibarıyla, kendini teoride, yalnızca kendi ülkesinde ve Avrupalı müttefiklerinde değil, az gelişmiş ülkelerin kalkınması anlayışının bir parçası olarak Üçüncü Dünya'da da refahın yayılmasına adanmıştı. Bazen bu ilkeye özel bir ad verilerek beşeri kalkınma da denmiştir. SSCB de aynı şekilde kendini bu ilkeye adanmıştı ve hatta SSCB, sosyalist kalkınmanın bu refahı sağlamakta çok daha etkin olduğunu ileri sürüyor, sosyalist kalkınmanın çevre bölgelere yararlarının kanıtı olarak sık sık SSCB'nin Avrupa dışındaki bölgelerini örnek gösteriyordu. Bunun sonucu olarak, dünya beşeri refahı Soğuk Savaş döneminde, her iki tarafın da diğer uluslara verilen yardım ve desteğin ana amacının beşeri refahı arttırmak olduğunu söylediği retorik bir tartışmanın alanı duruma geldi.

Refahın sağlanması modern dünyada esas olarak devletin bir fonksiyonudur. Devlet kurumları kendi egemenlik alanlarında

yaşayan halka refah hizmetleri sağlar. Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Asya ve Avustralya'daki birçok devlet (SSCB'nin yaptığı gibi) milli refah yapılarını 1945'ten önce geliştirdiler, savaş sonrası dönemde ise bu programlar birden hızlandırıldı ve yaygınlaştırıldı. Dünyanın merkez bölgeleri dışında refahın sağlanması, genel olarak daha dar bir bölgeyle sınırlı kalsa da, refah süreci 1945'ten sonra coğrafi olarak yaygınlık kazandı. Birleşmiş Milletler, doğrudan ve uzmanlaşmış kuruluşları aracılığıyla global programlar geliştirdi. Refahın üç ana boyutunun her biri ile ilgilenen ayrı uzman kuruluşlar vardır: Sağlık için WHO, eğitim için UNESCO ve gıda için FAO.

Refahın ne ölçüde gerçekleştiğini ve dünya ölçeğinde eşitsizliklerin gerçekleşmesindeki artış veya azalışını değerlendirmeyi amaçlıyoruz. Refahın bileşenleri şunlardır: (i) yeterli sağlık hizmetleri- kamu sağlığı önlemleri (kanalizasyon, bol miktarda temiz su, değişik türdeki atıkların tasfiyesi gibi) ve modern tıptan yararlanma (koruyucu önlemler ve tedavi); (ii) yeterli toplumsal gelir- yaşlılık aylığı, işsizlik yardımı ve sağlık sigortası; (iii) eğitim imkanlarının kapsamı ve niteliği; (iv) belki de en önemlisi, yeterli beslenme seviyesi ve barınma; (v) son olarak da, son zamanlarda toplumsal bir sorun olarak eklenen genel çevre kalitesi.

Modern dünya-sistemi içerisinde, en azından 19. yüzyıldan bu yana ve merkez bölgelerde, refah artışının sağlanmasında devletin rolünün artması yönünde uzun dönemli bir yönelim vardır. Hepimizin refah devletinin gelişmesi olarak bahsettiği tam olarak bu yönelimdir. Refah devletçiliğindeki böylesi bir artışın üst sınırına 1967/1973 yıllarında ulaşılmıştır, sonrasında refah seviyesi düşmeye başlamıştır. Artan sosyal harcama düzeyini karşılamakta hükümetlerin yaşadığı farzedilen mali imkansızlıklar, yakın zamanlarda yaşanan aşağı doğru kaymayı siyasi olarak meşrulaştırmak için kullanılan ana argümandır. Bu kayma eşitsizliğin neredeyse birdenbire gözle görülür bir artışına yol açmış gibi görünmekteydi. Ancak, (toplumsal, siyasi ve ekonomik) eşitsizliğin derecesinin aslında zaten dünya ekonomik büyümesinin önceki evresinde artmaya başladığı, ama bir yandan, resmiyette artan re-

* Sağlık ve gıda ile ilgili bölümlerden Scheila Pelizzon, eğitim ile ilgili bölümlerden ise John Casparis sorumludur.

fah devletçiliğinin ve diğer yandan da (dünya nüfusunun seçme bölümleri için kuşkusuz doğru olan) yükselen yaşam standartları retoriğinin örtüsü altında gizlendiği muhtemelen daha doğrudur. Dünya iktisadi daralma evresinde, refah devletçiliği örtüsü kısmen indirildi ve dolayısıyla dünya insanların çoğunluğunun hayat standartlarının giderek daha da kötüleştiği bir dönemde, haksızlıklar şimdi daha çıplak bir şekilde ortaya çıktı.

1945'ten 1967/1973'e: Refah devletinin en yüksek noktası

1945'ten sonra, merkez bölge devletlerinde, "Vatandaşlık kavramı yalnızca siyasi karar-alma sürecine katılma hakkını içermez, aynı zamanda toplumun genel refahını paylaşma hakkını da içerir" düşüncesi genel olarak kabul gördü (Ambrosius ve Hubbard, 1989: 127). Refah devleti kavramı 1945'ten önce oldukça tartışılmalıydı. Bu zamanda uygulanması için gösterilen kararlılığın nedenleri değişti. 1930'lar Batı Avrupa'da işçi eylemleri dalgalarıyla karakterize edilir. Böyle bir muhalefetin yeniden ortaya çıkması durumunda, savaş döneminde 1930'ların durgunluğundan çıkan ekonomiyi ayakta tutmanın zor olacağına ve dolayısıyla emek ile sermaye arasında bir *modus vivendi*'nin* gerekli olduğuna inanılıyordu. Ama, tam da bu zamanda, emek görelisi olarak güçlü bir konumdaydı. Faşizme karşı savaş henüz yeni kazanılmıştı ve sendikal hareket merkezin her yerinde görece güçlüydü. Sonuç olarak, işçi hareketi, tam ve sürekli istihdam görevini, bir dizi evrensel ve şahsi hizmetlerin ve yoksulluğu azaltan "güvenlik ağı" hizmetlerinin toplumsal olarak sağlanmasını devlete dayatabilecek güçteydi (Mishra, 1990: 18-19). Tüm bu vaatler aslında global artığın yeniden dağıtımını içerse de, hükümetler ve işverenler refah devletini dünya ekonomik büyümesinin zorunlu bir unsuru olarak görüyorlardı.

Bu konudaki örnek belge, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda İngiliz İşçi Partisi hükümeti tarafından resmen uygulanan 1942 tarihli Beveridge Raporu'dur. Bu belgede kabul edilen önlemlerin bazıları şunlardır: Eğitim politikasının demokratikleştirilmesi;

yaşlılık aylıkları; yoksulluk, kaza ve işsizliğe karşı bir "güvenlik ağı" oluşturulması; ailedeki çocuk sayısına göre değişen aile indirimleri ve en önemlisi milli bir sağlık hizmeti (Ambrosius ve Hubbard, 1989: 127). Sonraki on yılda, merkez ülke devletlerinin çoğunda benzeri türde toplumsal politikalar benimsendi. Tabii ki toplumsal kapsamı ve benimsenme hızı konusunda yerel farklılıklar vardı. Örneğin, tarım işçileri 1960, serbest meslek sahipleri ise 1965 yılına kadar Fransız milli sağlık sistemine dahil edilmedi (Kimberly ve Rodwin, 1984: 258). Federal Alman Cumhuriyeti'nde zorunlu milli sağlık sigortası planı 1955 yılına kadar kabul edilmedi ve bu plan nüfusun yalnızca yüzde 90'ını kapsıyordu (Oppl ve von Kardoff, 1990: 43). Sağlık sisteminin milli sigortaya kavuşması İsveç'te 1955'te, Norveç'te 1956'da, Finlandiya'da 1963'te, Danimarka'da ise 1971'de gerçekleşti. Milli farklılıklara göz atarsak, yaşlılık aylıklarında devletçi refah modelini yalnızca İsviçre ve Hollanda uyguladı, Federal Almanya'da ise değişik toplumsal tabaka ve meslek grupları için sigorta fonları kuruldu (Ambrosius ve Hubbard, 1989: 128). Bununla beraber, tüm bu ülkelerde yeni refah programlarının temelinde yatan ilkeler, tüm yurttaşların evrensel katılımı, eşit katkı ve sigorta kapsamının geniş tutulmasıdır.

Merkez ülke ekonomilerinin 1950'ler ve 1960'lardaki sağlam iktisadi büyümesi hem tam istihdam politikasının uygulanmasını mümkün kılmış, hem de sağlanan refahın boyutlarının artırılmasını teşvik etmiş ve desteklemiştir (Ambrosius ve Hubbard, 1989: 129). Şüphesiz, tam istihdam politikaları temelde erkekleri ilgilendiriyordu. Kadınların çoğunluğu yine ev kadını olarak tanımlanmıştı ve bu konumlarıyla işsizlik sigortası ve diğer işsizlik yardımlarını talep etmeleri mümkün değildi. Bununla beraber, Avrupa refah devletçiliği, 1950'ler ve 1960'larda, annelik izni ve indirimleri ve gün-içi bakım gibi çocuk ve annelik yardımları yönünde geliştirildi.

Merkez ülkeler arasında, refah devletçiliğinin evrensellik gösterisinde en geride kalan ülke ABD oldu. Sosyal güvenlik (yaşlılık aylıkları) dışındaki uygulamalar parçalı bir yapıya sahipti ve ana olarak yaşlılara ya da çok yoksullara yardım etmeyi hedefli-

* Yaşam biçimi (-ç.n.)

yordu ve önleyici olmaktan çok palyatif önlemler olarak düşünülmüştü. Genel yardım ve bakıma muhtaç çocuklu ailelere yardım programları 1930'larda yasalaşmıştı. Yüksek öğrenim ve ev sahibi olmak için fon sağlayan GI Haklar Bildirgesi, İkinci Dünya Savaşından hemen sonra yasalaşan ana yeni refah tedbiridir. Bu bildirme, vatandaş olmanın doğal bir sonucu olarak ekonomik hakların genişletilmesinden çok, bireylerin kendi başına ilerlemesi için sunulan imkanların çoğaltılmasına uygun olarak düzenlenmişti.

Federal Gıda Kuponu Programı ile yoksullara yiyecek yardımı sağlanması, esas olarak tarımsal ürün fiyatlarını yüksek tutmak ve gıda fazlalarını azaltmak amacıyla kabul edildi (Kutzner, 1991: 69). 1960'larda devletin sağladığı (parçalı, evrensel olmayan) refah önlemlerinde bazı artışlar oldu. Medicare ve Medicaid* yaşlıların ve yoksulların sağlık hizmetlerinden yararlanmalarına imkan tanıyordu (Kimberly ve Rodwin, 1974: 258) Bu kısmen tabandan yukarı doğru yayılan ajitasyona bir yanıtı. Kuzey gettolarındaki Afro-Amerikalıların ayaklanmaları Johnson hükümetinin toplumsal taahhütleri için büyük bir itkiydi. Bu ayaklanmalar, ana-çocuk sağlığı kliniklerinin kurulmasına bağlı olarak Afro-Amerikalılar arasında doğum sırasında anne ölüm oranının azalmış olmasına rağmen, 10 milyondan fazla Afro-Amerikalının kronik olarak yetersiz beslenmeden muzdarip olduğu gerçeğine dikkat çekiyordu (Beardsley, 1987: 276, 291).

Çevre ülke devletleri de bir dizi refah önlemini uygulamaya koydu. Bunlardan bazıları merkez ülkelerde 1945'ten sonra uygulananlarla benzer olmakla birlikte kapsamı daha dardı. 1975'te Portekiz, İspanya ve Yunanistan'da milli sağlık sigortası vardı ama bu programlar ekonomik açıdan faal nüfusun yalnızca yüzde 70'ini kapsıyordu. İtalya evrensel kapsama ancak 1978'de ulaştı. Doğu Avrupa'da durum daha fazla değişiklik gösteriyordu: SSCB'de 1930'lardan beri devletin desteklediği sağlık sigortası vardı, Doğu Avrupa'da ise savaş sonrası dönemden itibaren. Bununla beraber, sağlık sigortası daha çok sanayi sektöründe çalışan işçilere göre düzenlenmişti. Serbest çalışanlar ve köylüler,

Demokratik Alman Cumhuriyeti ve Çekoslovakya dışında, 1960'lara ve 1970'lere kadar sosyal sigorta kapsamına alınmamışlardı. Yaşlılık aylıkları görece düşük bir seviyede belirleniyordu. 1970'lerde yardım paraları artırılmış olmasına rağmen son ücretin dörtte biri düzeyindeydi (Ambrosius ve Hubbard, 1989: 129-131).

Genel olarak, bu dönemde kişi başına reel gelir ve tüketim seviyeleri cinsinden ölçülen hayat standardı, merkez ve yarıçevre ülke devletlerinde, tam istihdam ve refah devletçiliğine bağlı olarak yükseldi. Temel gereksinimler -gıda, giyim, barınma- için yapılan harcamaların hane harcamaları içindeki payı 1950'lerden önceki yüzde 75 seviyelerinden 1967'de yüzde 50 seviyesine kadar düştü. Bu gelişme, üst ve alt gelir gruplarını dayanıklı tüketim malları tüketim kalıbı açısından birbirine yaklaştırdı ve gıda tüketiminin kalitesinde ve çeşitliliğinde bir artışı mümkün kıldı.

1. Sağlık

Bu dönem boyunca tüm merkez ülke hükümetleri sağlık kuruluşlarını sübvansetti. Sağlık hizmetlerindeki gelişme hastalıkların önlenmesinden çok tedavi edilmesine yönelikti. Hastane yapımı ve hastanelerin geliştirilmesi için sağlanan devlet fonları ve tıp fakülteleri, araştırma kurumları ve hastahaneler arasında kurulan işbirliği yüksek teknoloji tıbbının konumunu güçlendirdi (Kimberly ve Rodwin, 1984: 259). ABD ilaç sanayinin penisi- lin üretim yöntemleri için patent alınmasında ve ardından çeşitli antibiyotiklerin geliştirilmesinde gösterdiği başarı (Wainwright, 1990: 64) ABD ve Batı Avrupa'da devlet parasının akıtıldığı pahalı yeni teknoloji komplekslerinin gelişmesine yol açtı. Hasta bakımı, muayene ve tedavi, testler ve teknolojik müdahalelere giderek daha fazla harcama yapılmasını içeriyordu (Hollingsworth, Hage ve Hanneman, 1990: 33). Aşıların ve antibiyotiklerin geliştirilmesi, kuşkusuz verem, zatürre, bronşit, streptokok enfeksiyonlar ve birçok çocuk hastalığının artık ölümcül olmaktan çıktığı anlamına geliyordu. Bu durum merkez ülke nüfuslarında yaşama süresinin uzaması ve çocuk ölümlerinin azalması ile kendi-

* ABD'de muhtaç durumdakiler için devletin yüklendiği sağlık sigortası. (-ç.n.)

sini gösteriyordu (Ambrosius ve Hubbard, 1989: 14-15, 76, 246).

Merkezdeki ve Avrupa'nın yarıçevre ülkelerinde yaşayan nüfusun büyük bölümü 1945-1967/73 dönemindeki gelişmelerden yararlandı. Artık halkın çoğunluğu, gelir, gıda, barınma ve istihdam güvencesine sahipti. Devletin desteklediği sağlık sigortası önceden sağlık hizmetlerinden yararlanamayanların bu hizmetlerden yararlanmalarına imkan sağladı. ABD'de sağlık hizmeti talebi iktisadi büyümeye, beyaz yakalıların sayısındaki artışa ve 1950 ile 1973 arasında kişi başına gerçek gelirin yüzde 76 artmasına bağlı olarak yükseliyordu. (Kervasdoue ve Rodwin, 1984: 5, 7). Diğer yandan sağlık hizmetlerinin maliyeti 1950'lerde iki kat arttı, 1960'larda ise bir daha ikiye katlandı. Bu, sigortası olmayanların sağlık hizmetlerinden daha az yararlanması demekti. Fransa, Büyük Britanya, İsveç ve ABD karşılaştırıldığında, bu olgunun fiyatların ve personelin devlet tarafından kontrol edilip, edilmemesinden bağımsız olarak geliştiği görülmektedir (Hollingsworth, Hage ve Hanneman, 1990: 39-40).

Savaş sonrası dönemin başında kurulan Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) asıl fonksiyonu, sağlık hizmetlerini çevre ülke nüfuslarına götürmektir. WHO sağlığı oldukça geniş bir şekilde tanımlamıştı: "Yalnızca hastalığın olmayışı değil, fiziksel, zihinsel ve toplumsal tam refah durumu" (UN, 1952: 22). Örgüt, uygulamada "bir ülkenin kalkınmada eşit şansa sahip olması için ortadan kaldırılması gereken canlı çahıları" olarak tanımlanan tropik hastalıkların tedavisine öncelik verdi. Sağlığın sağlanması, ana olarak, işçilerin ve toprağın verimliliğini yükseltme açısından hemen yarar gösterdiğine inanılan faaliyetler olan dikey proje faaliyetleri -her yere DDT sıkılarak sıtmanın yok edilmesi, kitlesel aşı programlarında penisilin tatbik edilerek verem dutunun tedavi edilmesi- şeklinde yürütüldü (UN, 1952: 25). Ancak genel sağlık koşullarının iyileştirilmesi bakımından dikey projelerin etkisi sınırlı oldu. Yine de birtakım ilerlemeler kaydedildi. WHO, 1958'de, cüzzamın ilaçla tedavi edilebileceğini ve antibiyotiklerin, hastahaneye yatırmadan verimli hastayı iyileştirebileceğini gösterdi (WHO, 1988a: 18). Diğer yandan, 1955'te sıtmanın yok edilmesi, anofel sivri sineklerinin DDT'ye karşı direncinin su yü-

züne çıkması nedeniyle başarısızlığa mahkum oldu (UN, 1957: 32). Bildirilen sıtma vakaları 1962'den 1975'e artış göstermiştir (UNEP, 1987: 349; Bull, 1982: 30).

2. Eğitim

1945'ten sonra eğitimin yörüngesi, yaygınlaşması, daha erişilebilir olması ve daha fazla sayıda öğrencinin okula devam etmesi olmuştur. Eğitimde neler olup bittiğini anlamak için Dünya Bankası ve UNESCO verilerini kullandık ve Arrighi ve Drangel'in (1986) kategorilerinden yararlanarak bu verileri dünya-ekonomisinin üç bölgesine göre yeniden gruplandırdık. Yetişkin okuma-yazma oranları, her bölgenin üzerine okullarını inşa ettiği eğitim temelini gösterir. Çevre, engellerin en büyüğüyle işe başladı: 1950 yılında yetişkinlerin dörtte birinden daha azı okur-yazardı. 1975'te yetişkin okuma-yazma oranı sadece yüzde 36 idi. Yarıçevre çok hızlı ilerleme kaydetti. 1950'de yetişkin okuma-yazma oranı yüzde 68 iken yarıçevre ülke devletleri 1960'ta neredeyse herkesin ilkökula gitmesini sağladı ve 1975'te yetişkin okuma yazma oranı yüzde 87'ye ulaştı. Merkezde ise hemen her yetişkin okur-yazardı ve 1945'ten önce çocukların tümü okula gidiyordu.

Dünyanın her yerinde ve eğitimin tüm seviyelerinde okula gidenlerin sayısı arttı. Daha fazla çocuk okula gitti ve daha uzun süre okula devam etti. Dünya evrensel ilköğretim yönünde ilerledikçe, düşük eğitim seviyelerinde okula erişim daha eşit hale geldi, tabii ki milli nüfusun ve dünya nüfusunun farklı bölümlerine sunulan eğitim kalitesi eşit değildi. Bununla birlikte eş zamanlı olarak, yüksek eğitim düzeyinde eşitsizlik arttı. Merkez ülkelerde üniversiteye kayıt yaptıran öğrenci sayısı dünyanın diğer bölgelerini epey geride bıraktı. Merkez ve yarıçevrede 1960-1988 arasında üniversiteye girişteki dalgalanmalar ana olarak demografik değişiklikleri yansıtıyordu. Merkezdeki doğum oranları nüfus yenilenme seviyelerine yakındı. Bu dönemde sayıları artan göçmenlerin yaş ortalaması girdikleri ülke nüfuslarından daha gençti ve sonuçta merkezin okullarına daha fazla çocuk yetiştiri-

yorlardı. Ama demografik etki öyle pek büyük değildi, merkez öylesi bir yaş dağılımına sahipti ki okula başlayan çocuk sayısı yıldan yıla hemen hemen değişmeden kalıyordu. Bu durum Tablo 5.1'de gösterilmiştir. Yarıçevrede de nüfus aynı yönde hareket ediyor fakat daha dalgalı bir seyir izliyordu. Okula kaydedilenlerin toplam sayısı 28 yıl boyunca 15 milyon dolaylarında hareket etti. Yarıçevre devletlerin nüfusları genç yapısını korudu. Doğum oranları düşüyordu ama merkeze göre daha yüksek bir düzeydeydi. Yüksek doğurganlık kırdı ve şehre göç etmiş tarım işçileri arasında devam etti. Çocuk ölüm oranlarının daha da düşmesi ve çevreden göçün artması nüfustaki ve okula kaydedilenlerin sayısındaki artışa katkıda bulundu.

Çevre devletlerdeki yönelimler merkezdekilerle belirgin bir karşılık içerisindeydi. Okula gidenlerin sayısının iki katına çıkması büyük bir başarıydı ancak buna rağmen 1988 itibarıyla çevre devletlerinde tüm çocukların dörtte biri hâlâ okuldan yoksundu. Hızla düşen ölüm oranları ve yüksek doğum oranlarının sonucu olarak dönemin büyük bölümünde nüfus büyüme oranları artma eğilimindeydi. Gerçi, uygulanan nüfus programları sonucunda bazı ülkelerdeki -örneğin Çin ve Endonezya (Lutz, 1994)- artış oranları son yıllarda azalmıştır. Çevre nüfusunun çok genç yapısı, doğurganlık seviyeleri düşse bile ilk okula kaydolanların sayısının artmaya devam edeceği anlamına geliyordu. Böylece çevre devletleri, yarıçevre veya merkezin yaşamadığı ve çevreyi belirgin bir şekilde dezavantajlı hale getiren bir nüfus yüküyle karşı karşıya kaldı. İlkokul herkes için mevcut olmadığı gibi dönem boyunca erkeklere göre daha az sayıda kız çocuğu okula gitti. Ayrıca, çevre devletlerinin milli gelirden ilk okullara ayırması gereken pay diğerlerinden çok daha büyüktü.

Bu dönemde, ABD'de geliştirilmiş olan ve tüm öğrencilere uygulanan genel bir müfredat sistemine sahip birleştirilmiş lise sistemi modeli (iki-kademeli sistemin alternatifi) diğer birçok ülkeye yayıldı. Birleşik Krallık kapsayıcı okullar denen sistemi yarattı (Reynolds, Sullivan ve Murgatroy, 1987). Kıta Avrupası orta okulları, müfredatı çeşitlendirerek okullarını daha erişilebilir hale getirdiler ama öğrencilerin çoğunluğunu, okulu çiraklık tecrü-

besi ile birleştiren belli mesleki yollara yönelttiler (Schneider, 1982: 207-26). Tüm sistemlerde okula erişimin artmış olmasına rağmen, azınlıklar, her yerde, çocuklarını okula göndermek için mücadele etmek zorundaydılar ve hala eşit şansa sahip değildiler. ABD'de eğitime ilişkin ayrımcılık 1954'de yasal olarak kaldırılmış olmasına rağmen Afro-Amerikalılar okullara giriş hakkını sık sık mahkeme yoluyla aramak zorunda kalıyorlardı. Her durumda mesken ayrımcılığı daha iyi okullara erişimi engellemekteydi. Yabancı göçmen işçilerin akınına sahne olan merkez devletlerde okula erişim eşit değildi ve ayrımcılık vardı (Fibbi ve de Rahm, 1988). Güney Afrika gibi açık olarak ırkçı olan devletlerde iki ayrı ve eşit olmayan okul sistemi vardır. Kız öğrenciler, orta okula geçtiklerinde meslek seçimi baskısını hissetmekteydi ve ayrıca birçok devlette erkek öğrencilere göre kız öğrencilerin okula erişimi daha azdı.

Tablo 5.2'de gösterildiği gibi 1988'de, ortaokul çağındaki çocukların merkez bölgede neredeyse tümü, yarıçevrede üçte ikisi okula gidiyordu, çevrede ise yalnızca dörtte biri okula kaydolmuştu. Ortaokula gitme fırsatı çevrede daha yavaş gelişmesine rağmen kayıt yaptıranların sayısı hızla artmaktaydı. 1988'de çevre devletlerdeki orta okullar dünyadaki 221 milyon ortaokul öğrencisinden 144 milyonunu kaydetmişlerdi. Merkez ülkelerde kaydolanların sayısı, bu devletlerdeki doğurganlık oranlarının istikrar kazanmasına paralel olarak sabit kaldı. Yarıçevredeki büyüme genç nüfustaki artış tarafından belirlenmeye devam etti. Orta eğitimin yaygınlaşması kısmen dünya genelinde tarım emeğinin öneminin azalmasına bağlıdır. Ortaokul mezunları en çok şehir işgücü piyasasına girerler. Çevrenin en büyük iki devletinde nüfusun şehirli olarak sınıflandırılan bölümü büyümüştür: Çin'de 1965'te yüzde 18 iken 1989'da yüzde 53'e yükselmiş, Hindistan'da ise aynı dönemde yüzde 19'dan yüzde 27'e yükselmiştir.

1945'ten sonra, orta öğretim Batı Avrupa'nın bütününde, işçi sınıfının ve köylülerin çocuklarını daha fazla sayıda kapsayacak şekilde genişledi. Bu, iktisadi ve toplumsal beklentilerin yükselmesi sonucunu doğurdu (King, 1969: 48). Özellikle 1960'tan

sonra, iş piyasasının yapısındaki değişiklikler (Ambrosius ve Hubbard, 1989: 108) özellikle yüksek eğitime talebi arttırdı. ABD'de de, yüksek öğretime erişimin artması, işçi sınıfının ve alt-orta sınıfın toplumsal ve iktisadi statülerini yükseltmelerine imkan sağladı ve bu kesim, bayağı ve rutin işleri kabul etmekte daha az istekli hale geldi ve refahı sağlamada devletin artan rolünü meşrulaştırdı (Darknell, 1980: 291).

Hükümetler yeni üniversiteler kurarak ve devlet yardımı yoluyla eğitim harcını azaltarak veya kaldırarak bu talebi karşılamaya çalıştılar. Aynı zamanda Büyük Britanya'da (Peterson, 1965: 11), Federal Alman Cumhuriyeti'nde (Merritt, Flerlage ve Merritt, 1971: 127) ve Fransa'da (Tournier, 1973: 114) üniversiteye girişler, üniversite sayısının artmasıyla birlikte yaygınlaştı. ABD'de üniversiteleri devletin finanse etmesi üniversiteye girişlerin daha fazla artmasını sağladı. Soğuk Savaş ortamında, bunun amacı "Demir Perde'nin harekete geçirilmiş, kararlı saldırgan toplumu ile mücadele etmek... [için ABD'nin] kaynaklarını harekete geçirmek ve yönlendirmektir..." (Clark, 1964: 98).

Nüfus yapısının en az belirleyici olduğu eğitim düzeyi, Tablo 5.3'te gösterildiği üzere 20-24 yaş grubunun kapsandığı üniversite düzeyidir. Hiçbir devlet üniversiteyi zorunlu hale getirmemiştir. Merkez, dünya nüfusunun yüzde 20'sine ev sahipliği yapmasına rağmen dünya üniversite öğrencilerinin yüzde 40'ından fazlası merkezde üniversiteye gitmektedir. Büyük merkez üniversiteleri, dünya bilgi üretimi, yayımı ve egemenliğinin ana merkezleridir (Galtung, 1971: 92-4). İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem çevredeki üniversite kurumlarının önemli ölçüde artışına sahne olmuştur, ama herşeye rağmen merkezde yerleşmiş olan kurumlar, araştırma fonları ve dünya çapında yetenekleri kendilerine çekme yoluyla egemen rollerini korumuşlardır (Arnove, 1980).

Çevredeki çok sayıda üniversite, merkeze bağımlı kurumlar olarak yani misyonerler tarafından ve merkez üniversitelerinin bir uzantısı olarak kuruldu. Örneğin savaş sonrasında hâlâ bir sömürge olan İngiliz Afrika'sında üniversiteler ne ayrı giriş sınavı düzenleyebiliyor ne de bağımsız olarak diploma verebiliyordu. Bağımsızlık, mali açıdan zayıf devlet bütçelerinde kaynak arayıp

bulmak ve yeni ahlaki gündemler oluşturmak anlamına geliyordu. Ulusal kaynakların azlığı, merkez ve yarıçevre üniversitelerine lisansüstü öğrenci akınının devam etmesi demekti.

Eğitim hakkındaki yaygın görüş, eğitimin yararının sürekli olduğu şeklindedir. 19. yüzyıldan beri eğitim, grupların olmasa da bireylerin toplumsal hiyerarşide yukarı basamaklara çıkması için bir yol olarak düşünülmüştür. Ama pratikte bu, toplumun bakımında bile sınıfsal sistemin billurlaşması ve meşrulaşmasını ima ediyordu. Eğitim fırsatlarının artması tabii ki bazı bireylerin gelirlerini arttırmalarına yaradı. Ama aynı zamanda herkes için ekonomik refah talebi karşısında dengeleyici bir unsur olarak iş gördü. Eğitimde başarının yaygınlaşması iş piyasasındaki ödül ve yerleştirme eşitsizliklerini meşrulaştırıyordu. Böylece eğitim sistemi bireysel ilerlemenin yanı sıra dışlayıcı bir işlevi de yerine getiriyordu (bkz. ABD için Bowles ve Gintis, 1976; Afrika için Carnay, 1974).

Kadınların üniversite sistemine erişimi önemli ölçüde sınırlı kaldı. Örneğin Fransa'da büyük devlet üniversiteleri kürsülere atamak için nadiren kadınları aday olarak kabul etti ve onlara genellikle yalnızca vasat meslekler sunuldu (Tournier, 1973: 114). ABD'de GI İnsan Hakları Bildirgesi işçi sınıfının yüksek eğitim kurumlarına devam etmesini kolaylaştırdı ve eğitimi tamamlayan tecrübeli kişilerin işsizlik listelerinin dışında tutulmasını sağladı (Gittell, 1991: 32) ama tabii ki bu durumdan en fazla genç insanlar yararlandı. Ayrıca okullaşma artmış olsa da sınıf yapısı aşağı yukarı geçmişte olduğu gibiydi. Çocuklar okula beraberinde toplumsal arka planlarını da getirdiler. Öğretmenler sınıfın kültürünü biçimlendirdi ve öğrencilere karşı tutumlarında kendi tarafı bakışlarını empoze ettiler. "Nesnel" testler türünden yetenek değerlendirmeleri egemen kültürü desteklemiştir. Collins'in (1988: 175) belirttiği gibi: "Tüm toplumlarda okulların her yere yayılmış olmasına rağmen (ve özellikle nüfusun %75'inin lise mezunu olduğu ve yaklaşık yarısının ise koleje gittiği ABD'de) toplam toplumsal mobilité yüzyıl boyunca sabit kalmıştır."

Refahla ilgili en önemli konu elbette gıdadır. Gıda üretimi ve dağıtımı, 1945'ten beri istikrarlı bir şekilde ana siyasi meselelerden biri olmuştur. İkinci Dünya Savaşının hemen öncesinde belli başlı tahıl yetiştiricisi devletlerin elinde, teknolojik girdilere bağlı olarak artan verimlilik ve ekonomik bunalım nedeniyle satılamayan stoklar vardı. Bu sorun en fazla ABD ve Kanada'da ciddi şekilde hissediliyordu. Savaş, bu sorunda sadece geçici bir rahatlama yol açtı. Savaşın hemen sonrasında, Avrupa ve Doğu Avrupa'ya savaş yardımı sağlanarak bu probleme bazı ek çözümler bulundu. (Morgan, 1979: 93).

ABD, 1949'da, diğer önemli ithalatçı ve ihracatçılarla birlikte tahıl satışlarında ticaret kurallarına işlerlik kazandırma konusunda önderlik yaptı. Soğuk Savaşın dayattığı ideolojik kısıtlar yüzünden Çin, SSCB ve Doğu Avrupa ABD tarafından müşteri olarak kabul edilemez durumdaydı; bu yüzden bu ülkeler tahılı düzenli olarak Kanada'dan satın aldılar (Puchala ve Hopkins, 1980: 80). Bu durumun en resmi ifadesi, Kanada ve ABD'nin uluslararası tahıl piyasalarına hakim olmasına ve gayriresmi düopol olarak çalışmasına izin veren 1949 Uluslararası Tahıl Anlaşmalarıdır (Puchala ve Hopkins, 1982: 261, 265).

Bu sırada, ABD hükümeti, çiftçilere verilen dahili sübvansiyonlar nedeniyle geniş bir buğday rezervi biriktiriyordu. ABD hükümeti 1950'lerin başlarında rezervleri elden çıkarmada zorluklarla karşılaştı. Avrupalılar massedebilecekleri kadar tahılın hepsini çekmişlerdi. ABD şirketleri, çiftçiler ve hükümet kendilerini tahıl dağlarıyla ve bunun depolama ve yönetim maliyetleriyle karşı karşıya buldular (Antle, 1988: 85). Yeni pazarlar bulma çabaları kısmi olarak başarılı oldu. Sığırları tahılla beslemenin sorunun tam çözümü olmadığı ortaya çıktı. ABD, besiciliğin ana girdisi olan mısır/soya fasülyesi karma yeminin ana kaynağı haline geldi (Morgan, 1979: 100). Bu uygulamanın bir sonucu da tavuk sanayinin gelişmesidir, ama ABD tavuğu için Federal Almanya'da pazar yaratma çabaları başarısız oldu. Almanlar tavukları sevdiler ama kendi et tavuğu sanayilerini de geliştirdiler.

ABD tahıl fazlası stokları için bir başka pazar yaratma yöntemi de Japonya'da ekmek zevkinin yaratılmasıydı. Bu, ABD'nin, Japonya'nın restore edilmesi programının bir parçası olarak katkıda bulunduğu Japon okul yemeği programı aracılığıyla yapıldı (Morgan, 1979: 104). Bununla birlikte bu yöntem de fazla tahıl stokları problemini çözmede çok fazla işe yaramadı.

1950'lerin başlarında ABD hükümeti ve tarım sanayii, gıda fazlası (özelde buğday stokları) için Avrupa'da veya kendi ülkesinde bir çıkış yolu bulamadı. Çin, SSCB ve Doğu Avrupa siyasi olarak yasak olduğu için, fazlalar için yeni çıkış yolu sömürge olmaktan yeni kurtulmuş devletlere gıda yardımı yoluyla bulundu (veya daha doğrusu bu çıkış yolu yaratıldı). Gıda yardımına neden ihtiyaç duyulduğunu ABD kamuoyuna ve çevredeki hükümetlere anlatmak için belirli bir halkla ilişkiler altyapısı oluşturulmalıydı.

1954'te, "nüfus bombası" veya "patlaması" benzetmeleri Hugh Moore Fon'u tarafından yayımlanan bir broşürle umumi konuşmalara sokuldu. ABD devlet politikasının ayırdedici bir özelliği olarak 1954'te kabul edilen ve Barış İçin Gıda (PL 480) adıyla bilinen programda yer alan fazla tahıl stoklarının imtiyazlı satışlar yoluyla umumi dampingini meşrulaştıran, her şeyin ötesinde bu imgedir. Bunu, BM tarafından 1960'ta kabul edilen Dünya Gıda Programı izlemiştir (Kutzner, 1991: 68-9). Gerçekte gıda yardımına ihtiyaç duyulduğuna ya da çevre devletlerde önceki elli yılda olduğundan daha fazla kronik bir gıda sıkıntısının olduğuna dair en ufak bir kanıt dahi görünmemektedir. Birkaç yüzyıldan beri artmakta olan dünya nüfusunun 1945'ten sonra daha hızlı artmaya başladığı ve bazı büyük açlıkların yaşanmaya başladığı doğru olmakla birlikte öyle görünmemektedir ki 1950'lerde Afrika, Asya ve Latin Amerika gıda açısından hâlâ kendi kendisine yeterliydi (Brown, 1988: 13; Grigg, 1983: 105). Aslında, 1945'ten önce Üçüncü Dünya bölgeleri yılda ortalama 13 milyon ton tahıl ihraç ediyordu (National Research Council, 1975: 13, Ayrıca bkz. aşağıdaki Tablo 5.4). İncelenen dönemde gıda yardımına gereksinim artmamıştı. 1950'ler ve 1960'larda, Afrika dışında her yerde gıda üretimi nüfus artışını geride bırakmışa benziyor. Yine de

Hindistan'da, 1950'ler ve 1960'larda, nüfus yüzde 55, pirinç üretimi ise yüzde 60 oranında artmış olmasına rağmen açlık yaşandı (Kutzner, 1951: 25, karşı. Tablo 5.5).

Barış için Gıda Programı'nın ilkeleri incelendiğinde, programın en önemli hedefinin aç insanları doyurmak olmadığı anlaşılır. Program hedefleri sıralamasında, dünyada açlık ve yetersiz beslenmeyle mücadele dördüncü sırada gelmektedir. Programın ilk üç hedefi, tarımsal fazlaların elden çıkarılması, ABD tarımsal malları için ihrac pazarlarının geliştirilmesi ve uluslararası ticaretin artırılması ile ilgilidir ve bu üç hedef de ABD hükümetinin ve iş dünyasının PL 480'in kabul edilmesindeki ekonomik motivasyonları ile ilgilidir (Kutzner, 1991: 69).

Uluslararası gıda akışları ile ilgili kuralların konması, tedarikçi ülke hükümetlerinin bir ayrıcalığı sayılıyordu. Serbest piyasa, gıda maddelerinin global düzeyde paylaşılmasının en iyi yolu olarak kabul ediliyordu. Ticaretten elde edilen gelir önemli ölçüde azalmadığı sürece piyasa-dışı gıda dağıtım kanalları kabul edilebilirdi. Bunun için gıda yardımı alacak olan ülkelerin, gıda yardımı sevkiyatlarından yararlanabilmeleri için, önceki beş yıldaki gıda ithalatlarının ortalaması kadar gıdayı ticari olarak ithal etmeleri gerekmektedir. Ancak, Japonya, pirinç fiyatı politikalarıyla, AET ortak tarım politikasıyla ve zaman zaman ABD'nin kendisi bu serbest ticaret kurallarını ihlal etmekten çekinmiyordu. (Puchala ve Hopkins, 1982: 263-65). Uygulamada, bu kurallara uymaya zorlanan yalnızca Üçüncü Dünya ülkeleri olmuştur.

Bir damping mekanizması olarak PL 480'in etkinliğini kabul etmeyen kimse yoktur. 1954 ile 1964 arasında, ABD tahıl ihracatının yüzde 34'ü, Üçüncü Dünya'nın ise tahıl ithalatının yüzde 57'si gıda yardımından oluşuyordu. (Raikes, 1986: 165). Gıda yardımının nüfusun en yoksul kesimini doyurmak veya gıdayı ucuzlatmak konusunda ne kadar etkili olduğu şüphelidir, ama bu politikaların bazı yardım alan ülkelerin, özellikle Afrika ülkelerinin ulusal veya bölgesel tarımlarına gerçekten zararlı olduğu konusunda çok sayıda kanıt var. Afrikalı hükümetler, şehirli nüfuslarını beslemek için buğday ve pirinç ithalatına bel bağlamaya başladılar. Geleneksel yiyecek maddelerinin yerini buğday ve pi-

rinç aldı. Hükümetlerin şehir nüfusu için ucuz gıda sağlama vadi, kırlarda insanların yaşadığı açlığın genellikle şehir alanlarında yaşanmaması demektir. Bu politika, daha az çeşitten oluşan ve gelir düzeyleri yüksek değilse besin değeri de düşük olan bir diyeteye doğru kayma anlamına geliyordu. Bunun ötesinde, satın alınan gıdanın fiyatının bir kısmı ambalaja gidiyordu (Bryceson, 1989: 455). Bu tür bir temel ürün ithalatı politikası, kırsal nüfusu, ürettikleri ürünler için pazardan yoksun bırakıyordu (Raikes, 1986: 161; Selwyn ve Drobnick, 1978: 19).

Hükümetler, bu durumun yol açtığı bölünmenin farkındaydı. Ama bu ithalat politikaları şehirlerde meydana gelebilecek yiyecek ayaklanmaları korkusuyla sürdürülüyordu (Raikes, 1986: 174). Hükümet yetkilileri açısından bu bir tercihti: Bir sürü küçük üretici yerine tarım sanayii veya diğer hükümetlerle iş yapma. Afrika, PL 480'in sonucunda yerel ekonomilerin yapısının ve beslenmenin yıkıma uğraması konusunda uç bir örnek olmasına rağmen yalnız değildi. 1968 civarında, PL 480 imtiyazlı buğday satışları uygulaması Güney Korelileri, ana besin maddesi olarak pirinç tüketen bir ulus olmaktan, kısmen buğday tüketen bir ulus haline getirmeyi başarmıştı ve dolayısıyla Güney Kore'yi gıda ithalatı açısından ABD'ye bağımlı bir ülke haline getirdi. PL 480'in desteği ile Cargill ve Putina, Güney Kore'de tahıl-yem ithalatı yapabiliyordu. Benzeri süreçler Tayvan, Kolombiya, Bolivya ve Guatemala gibi ülkelerde de uygulandı (Lappe ve Colins, 1977: 371-8).

Dünya veya aslında ABD, hububat fazlası sorunuyla karşı karşıya iken hububat üretimini, en azından teorik olarak daha da artırması beklenen Yeşil Devrim'in geliştirilmesi nasıl açıklanabilir? PL 480 hububat piyasası bundan zarar görmez mi? PL 480'in, ABD hükümetinin resmi gündemini desteklemek için kabul edildiği hatırlanmalıdır. Bu gündem kısmen ekonomik konular ile ilgiliydi. Tarım sanayindeki çok uluslu şirketler temel olarak pazarları garanti altına alma ile ilgilenmekteydi. Tarımsal çıktılar için pazar bulunamıyorsa tarımsal girdiler için bulunmalıydı. Yeşil devrim, yeni yüksek-verimli tür (YVT) tohumlar gibi girdilerin yanı sıra diğer tüm girdileri, en bilinenlerini sayarsak, gübre

ve böcek ilacı, sulama araç-gereçleri, traktörleri de içeriyordu. Yeşil devrimden kazanç elde edenler bu girdileri üreticiler oldu. Lester Brown'a göre: "Yalnızca tarım sanayi firmaları bu girdileri sağlayabilir. Çok uluslu şirketin tarımsal devrimden çıkarı vardır" (Brown, zikreden George, 1977: 90). Ayrıca, yardım alan devletler Yeşil Devrimin tarımsal girdilerini Amerikan çok uluslu şirketlerinden satın almaları için baskı altındaydılar. Örneğin, 1965 yılında, selin yol açtığı açlıkla boğuşan Hindistan, PL 480 sevkiyatlarının durdurulması tehdidiyle, Hindistan'da yeteri kadar gübre sanayi olması gerçeğine rağmen Amerikan malı gübre satın almaya zorlandı (George, 1977: 91).

Basmakalıp bir görüş, Yeşil Devrimi, çevre bölgelerdeki tarımın dünya piyasalarıyla ilişkisini artıran bir gelişme olarak övgüyle değerlendirmektedir: "Tarım genel ekonomiyle daha yakın bir ilişki içerisine girmiştir. Ülkelerde, üretimin artan bir bölümü pazarlandığı, daha fazla tarım dışı girdi satın alındığı, daha fazla kurumsal kredi kullanıldığı ve hanehalklarının daha fazla tarımsal gelir kazandığı bir duruma gelinmiştir" (Alexandratos, 1988: 4). Kısaca, Yeşil Devrimin, kırsal nüfusun, 1950'lerden itibaren, yaşam standartlarında belirli bir yükselişe neden olmaksızın daha fazla çalışmaya zorladığı söylenmelidir. Yeşil Devrimin uygulanmasıyla birlikte, teknokratik bir yaklaşımın özellikle küçük köylülerin ve kır yoksullarının göçü ve şehirli yoksulların sayısının artması gibi bazı yan etkilere hiç değinmediği anlaşılmıştır (Dahlberg, 1979: 73; George, 1977: 102). Hindistan'da verimliliğin artması ve hububatın ihraç edilmeye başlanması (Kutzner, 1991: 25), hükümetin artan verimliliği, yoksullar arasında gıda tüketimini arttırmak yerine yabancı hububata bağımlılığı dengelemek için kullanması anlamına geliyordu (Wolf, 1986: 18). Bu nedenle eksik beslenme ve doğrudan açlık düzeyleri 1960'lar seviyesinde kaldı belki de gerçekte arttı (Raikes, 1986: 161).

YVT tahılları daha az besleyici niteliktedir ve ekimi eksik beslenmeyi arttırmıştır. Bu tahıllar daha fazla nişastalıdır ve eski cins tahıllara göre daha az protein içerir (George, 1977: 101). Ayrıca, yeni çeşitlerin ekimi genellikle daha besleyici ürünlerin, örneğin Hindistan'da yerli nüfusun kendi tüketimleri için yetiştirdikleri

bakliyatın yerini aldı (Dahlberg, 1979: 53). Birçok çalışma, geçimlik tarımdan ticari üretime geçilmesiyle beslenme seviyesinde düşüşlerin yaşandığını göstermiştir, bu durum, Yeşil devrimden önce, 1950'lerde Peru'nun And bölgesi için zaten tespit edilmişti. Meksika'daki Tabasco'da yapılan bir çalışma, yiyecek maddelerini satın alan, ticari tarım yapan köylülerin diyetlerinin yanıbaşlarındaki geçimlik tarım yapan köylülerin diyetlerinden besin değeri açısından daha kötü olduğunu göstermiştir. Bu durumda, ailelerin gıda bütçeleri, tarımsal girdiler için ayrılan parayla yarışmak zorundaydı. Ticari bitki üretiminin geçimlik tahılların ekimi için kullanılabilecek emek süresine tecavüz ettiği Kolombiya'daki Cuaca Vadisi için de aynı durumdan bahsedilmektedir (Dewey, 1989: 414-17). Bunun anlamı şudur: Yeşil devrim ile bağlantılı olsun ya da olmasın ticari bitki üretimi ile uğraşan köylülerin hayat standartları düşmüştür.

1945-1967/73 döneminde temel besin maddelerinin merkezden çevreye akımında bir artış meydana gelmiştir. Bir yönüyle bu durum modern dünya-sisteminin alışılmış tarihsel ticaret kalıplarında bir yön değişikliğini ifade eder. Diğer yandan ise buğday ve pirincin geleneksel besin maddesi olmadığı bölgelerde bu ürünlerin satın alınması lüks madde ithalatı anlamına geliyordu.

Genel bir tablo çıkartacak olursak, bu dönem, merkezde insanlara gelir, mesken, gıda, sağlık hizmeti güvencesi ve eğitim yoluyla kendini geliştirme fırsatının verilmesi açısından gerçek bir ilerlemenin yaşandığı bir dönemdir. Tam istihdam politikaları ve refah devletçiliğinin sağladığı avantajlar, belirli tüketim tipleri açısından zengin ile yoksul arasındaki farkın azaltılması ve çalışanlara işverenler karşısında daha eşit bir pazarlık pozisyonunun verilmesidir. Bununla beraber, merkez nüfusu içerisinde tüm gruplar bu avantajlardan eşit olarak yararlanamamaktadır. Bu avantajlar, diğerleri arasında beyaz-olmayanlar, göçmenler, çalışmayacak durumda olanlar ve kadınlar için daha azdı. Göçmenler ve beyaz-olmayanlar, merkezin tüm bölgelerinde ucuz işgücü olarak kullanıldı. Batı Avrupa'da yurttaş olmayanlar arasında "azınlıkların" bilerek yaratılması (ki bu toplumsal tanımlamanın merkezi okullardı) ırkçılığın ifade edilmesinin nicel olarak

artmasına neden olmuştur. Göçmenler, sınai ve tarımsal iş kayıplarının yükünü taşımaları istendiği ölçüde, artan ayrımcılıkla da karşılaştılar. Dolayısıyla, ırkçılık nitel olarak da artış gösterdi. Hiçbir zaman tam olarak tanımlanmamış olan kadın gündemi “evin ekmeğini kazanan erkek” modelini izlemiştir: “Mali mevzuat, sosyal güvenlik hükümleri ve istihdam politikaları, evli kadınları çalışan kocalarına bağımlı, vergi mükellefi olarak cezalandırılan ve yalnızca sınırlı hastalık ve işsizlik yardımlarından yararlanabilen yurttaşlar olarak görmüştür” (Balbo, 1987: 209).

Bununla birlikte, “kalkınmanın” sonuçları çevrede daha az umut vericiydi. Sağlık hizmetleri daha fazlaydı; insanlar daha uzun yaşıyorlardı çünkü DDT ve antibiyotik ve aşıların (sınırlı) bulunabilirliği sayesinde sıtma, verem, piyan ve cüzam gibi bazı hastalıklar ortadan kaldırılamasa da kontrol altına alınmıştı. Temel okuryazarlık seviyesi daha yüksekti çünkü ilkokullar yaygınlaşmıştı. Gıda üretimi ve gıda yardımı daha fazlaydı ama bunun yoksullara ulaşması veya dolaylı olarak yarar sağlaması söz konusu değildi. Yeşil devrim buğday üretimini bazı bölgelere doğru genişletti ve köylülerin ulusal ve uluslararası piyasalara girmesini sağladı ama geçimlik ekonominin altını oydu ve bağımlılığı derinleştirdi. Şili, Brezilya ve Meksika gibi sanayileşen yarıçevre ülkeler dahili gelir farklılıklarının 1960 ile 1970 arasında arttığını farkettiler (Müller, 1979: 161-2)

1967/73-1990: Refah devleti saldırı altında

1960'ların ortaları ile 1970'lerin sonu arasında toplumsal harcamaların milli hasıla içindeki payı iktisadi düşüşün başlamasına rağmen (aslında bu yüzden) merkezde yükseldi. Batı Avrupa'da, 1965'te ortalama GSMH'nin %13.4'ü iken (1950'de sadece yüzde 9.4'tü) 1977'de bu oran %52.4 olmuştur. “Net Harcanabilir” milli gelirin bir oranı olarak ölçüldüğünde Belçika, Danimarka, Batı Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda ve Birleşik Krallık'ta sosyal yardım harcamalarında artış gözlemlenebilir (UN, 1978: 28).

Bu harcamaların en büyük kısmı, milli gelir içindeki payını iki katına çıkaran sağlık harcamalarıdır. Bu artışın üç ana nedeni

vardı. Birincisi, giderek nüfusun daha büyük bölümünün yardım alması ve tıbbi tedavi talep etmesi anlamına gelen nüfusun yaşlanması olgusu (Ambrosius ve Hubbard, 1989: 129,132). Aynı zamanda, önceki başarıların yükselen beklentiler yaratması ve maliyetleri yükseltmesi ile birlikte sağlık hizmetlerinde yeni problemler ortaya çıktı (Kervasdoue ve Rodwin, 1984:3-4).

Artan refah harcamalarının ikinci kaynağı, farklı devletler, özellikle merkezdekiler, işsizlerin gelirini korumaya çalıştığından iktisadi düşüşün beraberinde getirdiği işsizlik yardımlarıydı. OECD'ye üye devletlerdeki işsizlik düzeyi, 1970'te iş gücünün %2'si iken 1975'te %5'e çıkmıştır. 1960 ile 1976 arasında günlük işsizlik yardımı oranı İtalya'da üç kat, Fransa'da ise dört kat artmıştır. 1976'da işsizlik yardımı vasıfsız işçi ücretlerinin, Belçika'da %60'ı Almanya'da %68'i, Lüksemburg'da ise %80'i tutarındaydı (UN, 1978: 13,17). Diğer önlemler ise kamu sektöründe yeni iş yaratılması, erken emeklilik için parasal tazminat, istihdamı arttırmaları için özel firmalara teşvik verilmesidir (UN, 1978: 16). Bu son önlemler kısmen zenginler için refah anlamı taşımaktaydı (Frank, 1980, I: 44).

İşsizliğin yükselmesi ve iktisadi durgunluğun şiddetlenmesiyle Batı Avrupa hükümetleri göçmenlere karşı giderek düşman hale geldiler. Aleni ırkçılık, değişik biçimler alarak arttı: “Batıyorus” korkularını besleyen anti-göçmen medya kampanyaları, göçmenlerin canına ve malına fiziksel saldırılar, Neo-Nazi grupların yükselişi ve büyük siyasi partilerin politikalarında göçmen sorununa yapılan bilinçli vurgu ve temel ilkesi göçmenlere karşı eylem olan siyasi partilerin yükselişi. Göçmenler, hükümetlerin ve işverenlerin, yoksulluk, suç ve kirlilik gibi toplumsal sorunları üstüne yıkacağı bir günah keçisi olarak işe yaradı (Castles, Booth ve Wallace, 1984: 5). Buna ek olarak, yasadışı göçmenler ile renkli vatandaşlar (örneğin, ABD'deki İspanikler, Fransa'daki Antilliler ve Buerler, Birleşik Krallık'taki 'Pakiler') arasındaki sınır kamusal tartışmalarda sık sık bulanıklaşıyordu.

Refah yardımlarının arttırılmasının üçüncü nedeni, hizmet bürokrasileri içerisinde gelen zorlama ve popüler ajitasyondur. ABD'deki ırk ayaklanmaları kuzeydeki şehirlerde şehirli Afro-

Amerikalı göçmenler arasında yaşanan yoksulluk problemlerini gözler önüne seriyordu. Öğrenci isyanları, işçi sınıfının çocukları için erişilebilir hale gelmiş olan yüksek eğitim içerisindeki rahatsızlıkları vurguluyordu. Avrupa'da işçi grevleri öğrenci protestolarıyla çakıştı ve seçkinler arasında ilgi yaratacak refah reformları için itki oluşturdu (De Swaan, 1988: 227).

Protestocuların şikayetlerinden biri de devletin refahı ve eşitliği geliştirmedeki başarısızlığıydı. Örneğin, sağlık hizmetlerinde eşitliğin artacağı beklentisiyle hastahanelerdeki özel yatakların kaldırılmasını isteyen siyasi hareketler vardı. 1968'de İsveç'te, 1974'te Birleşik Krallık'ta, 1982'de Fransa ve İspanya'da bu tip hareketler ortaya çıktı (Starr ve Immergut, 1987: 237-8). ABD'de, refah hakları hareketi yoksulları "refah [transfer ödemeleri] hakkı konusunda bilgilendiriyor, bu yardımlardan yararlanmak için başvuru yapmaları konusunda [onları] cesaretlendiriyor ve bu hakları elde etmeleri için [onlara] yardım ediyordular" (Piven ve Cloward, 1977: 272). Refah hakları hareketi sönümlenmeye başlayınca, bu hareket yapısal işsizliği ve Afro-Amerikalıların kuzey şehirlerindeki yoksulluğunu protesto eden Afro-Amerikalılar hareketine karıştı (Piven ve Cloward, 1977:331). Belirtildiğine göre Afro-Amerikalılar Beyazlardan %50 oranında daha az "Medicaid" yardımı alıyorlardı ve "Medicaid", potansiyel olarak bu yardımı alabilecek yoksulların %40'ını kapsamıyordu (Hollingsworth, Hage ve Hanneman, 1990: 160). Bunların sonucu refahın artırılması oldu. Gıda Kuponu Programı daha fazla erişilebilir hale getirildi ve güneydeki şehirli Afro-Amerikalıların gelirleri kuzeydeki şehirli Afro-Amerikalıların gelirlerinin %75'i düzeyine yükseldi (Beardsley, 1987: 296). Kuzey şehirlerinde yoksul insanlara kişiselleştirilmiş (yani, klinikte değil) bir ortamda sağlık hizmeti sağlamak için toplum sağlık merkezleri kuruldu (Ehrenreich ve Elvenreich, 1978: 66).

Başarısızlıkları ne olursa olsun, Güneydeki medeni haklar hareketi, terörün güneyli Afro-Amerikalılara karşı yarı-resmi toplumsal kontrol yöntemi olarak kullanılmasına son verilmesini sağlamıştır (Piven ve Cloward, 1977: 256). Ayrıca, ırk ve zihinsel yetenek arasında bağlantı olduğu yolundaki yaygın inanç temel-

siz kaldı ve bireysel ilerleme ideolojisi yeniden doğrulanmış gibiydi. Afrika-Amerikalılar, özellikle yoksulluk karşıtı veya medeni haklar hareketlerinde eylemci veya lider olanlar, politikaya atılmaya, federal düzeyde finanse edilen işlere girmeye ve serbest mesleklerde yer almaya başladılar. Ayrıca yüksek öğrenim kurumları daha fazla azınlık öğrenci kabul etmek için üniversiteye giriş politikalarını değiştirdiler. Bununla beraber, bu durum kazanım olduğu kadar kafaya alınmayı da ifade ediyordu (Piven ve Cloward, 1977: 255). Aynı süreç kadınlara ilişkin olarak da gözlemlenebilir.

1968 ile 1973 arasında merkez ve yarıçevre devletlerdeki protestolar refah ve toplumsal eşitlik sorunlarını siyasallaştırmıştı. Otoritelerin derdi, özellikle iktisadi düşüş derinleştikçe, bu hareketleri kontrol altına almaktı. Bu amaçla, önceki statüyü yeniden savunmak ve aslında eşitliği mümkün olduğu kadar bozmak için bizzat dönemin toplumsal hareketlerinin yöntemleri kullanıldı. Sistem karşıtı toplumsal protestonun yaptığı genel olarak İkinci Dünya Savaşından sonra görece olarak depolitize hale gelmiş konular olan sağlık hizmeti, yoksulluk ve refah konularını yeniden siyasallaştırmak oldu. Politik sorunlar (tarafsız olduğu ileri sürülen) devlet memurlarının ve profesyonellerinin daha az, politikacıların ve açıkça politize olan bürokratların ise daha fazla karar sahibi haline geldiği konular oldu. Aynı zamanda, bizzat siyasallaştırma eylemi, "yeni sağın", devleti kontrol edebildiği her yerde kontrol etme, geliştirmeme ve tersine çevirme aracı haline geldi (Starr and Immergut, 1987: 240)

A-evresinin muazzam iktisadi büyümesi refah harcamalarında ciddi bir artışı mümkün kılmıştı. Bununla beraber, B-evresi iktisadi daralması her yerde devletlerin, değişik önem derecelerinde, mali krizine yol açtı. Böylece, 1970'lerin başlarında harcamalar-daki yukarı doğru son hamleden sonra devletlerin mali krizleri birçok ülkede refah harcamalarında önemli kesintilere yol açtı. Refahın sağlanmasında diğer finans kaynaklarının (akrabalık ilişkileri ağı, dini kurumlar, hayırsever ve başka hükümet-dışı örgütler) rolü iktisadi düşüş evresinde artmıştır ama bunlar ortaya çıkan boşluğun ancak bir kısmını doldurabildiler. Bunlar hiçbir

zaman temel tedarikçiler olan devletin ve piyasanın yerini almaya çalışmadılar, yalnızca tamamlayıcı bir rolleri oldu.

Dolayısıyla, refah uygulamalarındaki dikkat çekici artışa rağmen dünya-sistemi, BM İnsan Hakları Beyannamesinde yer alan ihtiyaçları karşılayacak düzeyde dünya genelinde refah hizmetleri sağlamak için yapılandırılmamıştı. Bununla beraber, devletler meşruiyetlerini giderek sağladıkları refah hizmetleriyle teminat aldıkları için, yetersizliklerinin 1970'lerin ortalarından başlayarak artması, özellikle bunun önceki 25 yılda sürekli gelişen bir performansın ardından gelmesi, devlet yapılarının itibarı ve dolayısıyla istikrarı hakkında ciddi kuşku yarattır. 1970'lerin sonunda Keynesçi politikaların kötüye giden iktisadi koşulları çözmedeki başarısızlığı ile birlikte, karma ekonomiye ve refah devletine olan genel güven uçup gitmişti (Mishra, 1990:1)

Bu dönemde merkezde giderek güçlenen neo-muhafazakar görüş, genel olarak vergilendirmeye özel olarak da refah harcamaları için vergilendirmeye düşmüştü (Mishra, 1990: 13-14). "Refah karşıtı hareket" (Piven and Cloward, 1977: 31) en önce (ve belki de en güçlü olarak) ABD'de ortaya çıktı. Sonuç sosyal programların federal hükümet düzeyindeki finansmanının azaltılması oldu. Kuzey şehirlerindeki toplum sağlık merkezleri gibi çeşitli tesisler, hastalıkların tedavi edilmesinden çok daha kapsamlı toplumsal sorunların açığa vurulduğu yerler olarak görüldüğünden buralara giden paranın kesilmesi için hedef haline getirildiler (Echenreich and Echenreich, 1978: 66) Refah yardımlarının geriye götürülmesi bazen ilerici bir dile büründürülmüş olsa da (örneğin, Nixon'un Aile Yardımı Planı) refahın azaltılması genel olarak sağın ana meselelerinden biri olmuştur (Piven and Cloward, 1977: 397-41).

Avrupa'da ise siyasi tepki değişti. 1945'ten sonra Avrupa'da refah devletçiliğinin öncülüğünü nasıl Birleşik Krallık yaptıysa, refah devletinin yıkılmasının öncülüğünü de Thatcher yapmıştır. Alternatiflerden biri İsveç'in uyguladığı sosyal-demokrat korporatizmin güçlendirilmesiydi. Sosyal demokrat parti İsveç'te 50 yıl kesintisiz hükümetten sonra sonunda iktidardan kovulmuştu. 1981'de Mitterrand başkanlığındaki Fransa'nın Sosyalist Hükü-

meti refah devletini güçlendiren bir yol izledi ama dünya-ekonomisindeki durgunluk ile karşı karşıya kalınca Fransız Hükümeti kısa sürede refah uygulamalarından geri adım atmak zorunda kaldı (Mishra, 1990: 14). Herşeye rağmen, Fransa ve Batı Almanya muhafazakar hükümetler altında bile, refah devleti uygulamalarının kaldırılması konusunda Birleşik Krallık ve ABD'den daha fazla temkinliydi.

Neo-muhafazakarlar nüfusun yoksul kesimleri veya tarihsel olarak ayrımcılıktan muzdarip gruplar düşünülerek düzenlenmiş olan sosyal program harcamalarını kısıtlar ama evrensel olarak uygulanan sosyal programlara -örneğin hükümetin desteklediği sağlık hizmeti, yaşlılık aylığı veya eğitimin finansmanı- bir ölçüde farklı yaklaştılar. İşçiler ile işverenler arasında koşulları eşitleyen ve/veya toplam gelirin bir kısmının sermayeye değil de emeğe gitmesine neden olan politikalar ve programlar özel olarak saldırıya uğradı: Tam istihdam politikaları, yoksulların yararlandığı hizmetler, toplu konut, işsizlik tazminatları (özellikle destek tazminatları) ve bunların yanı sıra ücretleri yukarı çekmek için baskı yapma eğilimindeki kurumlar olan sendikalar, Birleşik Krallık'taki "Ücret Konseyleri", ABD'deki "Çocuklu Ailelere Gıda Kuponu ve Yardım" programı (Mishra, 1990: 14,24,26-27). Hemen hemen bütün devletlerde, 1980'lerde gelir transferi büyüme oranları, özellikle geçici hastalık yardımları, yaşlılık ve emeklilik aylıkları ve annelik yardımlarındaki artış oranı 1970'lere göre daha düşüktü. Hak iddiasında bulunanların sayısının artmasına rağmen hak iddiasında bulunma kriterleri zorlaştırıldığı için kişi başına işsizlik yardımları reel olarak düştü (UN, 1993: 111-12).

İşsizlik, özellikle gençler, yaşlı işçiler ve kadınlar için vahimdi. Gençlerin işsiz olması bir yandan yaşlı işçilerin emekli olmaları için üzerlerindeki baskıyı arttırıyor, diğer yandan da eğitim kurumlarının yeniden değerlendirilmesini teşvik ediyordu. Bu iki gruptan biraz daha düşük bir işsizliğe sahip olan kadınlar, eşitsiz bir şekilde düşük ücretli hizmetler sektöründe ve yarı-zamanlı işlerde çalışmaktaydılar (UN, 1985: 68-9, 71). Sonuç yoksulluk uçurumunun derinleşmesi ve genişlemesi olmuştur. ABD'de yoksul nüfusun oranı 1970'te yüzde 12.6 iken 1983'te yüzde 15.2 ol-

muştur. 1983'te İngiltere'de yoksul insanların sayısı toplam nüfusun yüzde 13.5'u olarak hesaplanmıştır, bu da 1979'dan sonra yoksulluğun yüzde 55 artması demektir (Mishra, 1990: 27,29). ABD'de 250,000 ile 3,000,000 arası insan evsiz olmasına rağmen, devlete ait 250,000 tane ev ve 10.3 milyon mesken boş durmaktadır (UN, 1993: 661-2). Ameleleri ve diğer düşük gelirli hanelerini barındıran belediye evlerinin kirasının iki kat arttığı ve bu evlerin yüzde 15'inin içinde oturan kiracılara indirimli olarak satıldığı Birleşik Krallık'ta da benzeri gelişmeler yaşandı (Mishra, 1990: 24).

1970'lerde yoksulluk içinde yaşayan kadınların sayısı yılda 100,000 artmıştır. Refah kesintileri eşitsiz bir şekilde kadınları ve çocukları etkilemiş ve "yoksulluğun feminizasyonu" ile sonuçlanmıştır (Stallard, Echrenreich and Sklar, 1983: 5, 17, 46). Afro-Amerikalılar ile Beyazlar arasındaki çocuk ölüm oranı farkı 1969 ile 1974 arasında az biraz kapandı (yüzde 83.1'den yüzde 81.1'e). Bununla beraber o tarihten bu yana fark sürekli olarak açılmış ve 1987'de yüzde 108.1 olmuştur (Reed, 1983: 16-17). Avrupa'da genel olarak nüfusun daha yoksul olan yarısı, özel olarak ise kadınlar, göçmenler, gençler ve yaşlılar yapılan kesintilerle fena halde sarsıldılar. Birleşik Krallık'ta 1980'de yayımlanan Siyahiler Raporuna göre 1950'lerden beri ölüm ve hastalık oranlarında üst toplumsal-ekonomik sınıfların lehine farklılıklar olmuş olsa da, bu fark 1980'lerde arttı (Smith, Bartley and Blane, 1991: 373). Belirtildiğine göre, İsveç'te, yüksek tempolu ve monoton işler, işsizlik ve sigara kalp-damar hastalıkları ve erken ölümün başlıca nedenleridir. Kısa bir süre önce, eşitsizliklerin genel olarak artmakta olduğu ve göçmenlerin özel olarak tehlike altında olduğu açıklanmıştır (Didericksen, 1990: 366).

Sosyalist devletler genel olarak kötüye giden koşullardan soyutlanmış değillerdir. Doğu Avrupa'da, dünya-ekonomik krizi ve devletlerin krizleri genel refahta azalmalara yol açmıştır. Polonya'da ölüm oranı 1970'te yüzde 0.95'in üstüne çıkmış ve bu seviyede kalmıştır. Bu artış, özellikle kadın ölüm oranı açısından dikkat çekicidir (Duch and Sokolowska, 1990: 343). Çocuk ölüm oranları 1971'de 1000 doğumda 22.9 iken 1970'ler genelinde

1000 doğumda 37.1 olmuştur. Kirleticilerdeki artışın kanser ölümlerindeki artışın nedeni olduğuna inanılmaktadır (Wnuk-Lipinski, 1990: 862, 869).

Kısa bir süre önce, eski SSCB ve Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin dağılması, toplumsal hizmet harcamaları hayat standardında önemli bir rol oynadığı için ciddi toplumsal sıkıntılara yol açmıştır. Bu durum sağlık hizmeti ve barınma alanlarında vahim boyutlardadır. İşsizlik tırmanmıştır ve zengin ile yoksul arasında büyüyen bir uçurum oluşmaktadır (UN, 1993: 63, 98, 112). Çevrenin büyük bölümünde refah devletçiliğinin yerini doğrudan baskı almıştır ve buna Dünya Bankası ve IMF'nin aracılık yaptığı iktisadi sıkıntılar eşlik etmektedir (Frank, 1981: 188-229).

1. Sağlık

Standart sağlık istatistiklerinin doğru göstergeler olduğunu kabul edecek olursak sağlık koşullarının genel olarak iyileştiği söylenebilir: Çevrede ortalama yaşam süresi 1975-80'de 57.4 yıldan 1985-90'da 61.4'e yükselmiş, çocuk ölüm oranları ise 1975-80'de 1000 canlı doğumda 97'den, 1985-90'da 1000 canlı doğumda 78'e düşmüştür. Çevrede anne ölüm oranının da düştüğüne inanılmaktadır (UN, 1993: 34-5). Bununla beraber, anne ölüm oranı hakkında beş ülke ile ilgili yapılan karşılaştırmalı bir çalışma göstermiştir ki anne ölüm oranları beş ülkede düşmesine rağmen çevre devletlerdeki anne ölüm oranı ile (Mauritius, Venezuela ve Tayland) merkezdeki iki ülkedeki (İngiltere ve Galler ile Hollanda) anne-ölüm oranı arasındaki fark 1970 ile 1980'lerin sonları arasında gerçekte büyümüştür. Oysa bir önceki dönemde bu fark azalmıştı (Kwast, 1989: 56)

Çevrede "geleneksel" hastalıkların yanı sıra, kanser ve kalp hastalığı gibi daha "modern" hastalıklar hızlı bir şekilde artmıştır. Dünyadaki kanser hastalarının yarısı artık gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır (WHO, 1988a:32). Bu artış nüfusun daha uzun yaşaması gerçeğiyle ancak kısmen açıklanabilir (Vainio, Parkin and Tomatis 1990: 165-7). Sıtma gibi daha önceden kontrol edilen birçok hastalık yeniden ortaya çıkmıştır. Aşı sayesinde

birçok çocuk hastalığı azalmış olmasına rağmen tropik yetişkin hastalıkları "adeta çıldırmıştır" (World Health, Mayıs-Haziran, 1993: 4). Büyüyen gecekondu mahalleleri yetersiz barınma, su tedariki ve kanalizasyon sorunlarıyla boğuşmaktadır. Bu durum halk sağlığı harcamalarındaki düşüşler, kaynakların kötü dağıtımını, yoksulluk ve yanlış beslenme ve modernleşmenin kendisinde içerilen sorunlar nedeniyle daha da ağırlaştırmıştır (Abel-Smith, 1990: 62; Cooper Weil ve diğerleri, 1990: vii). Bu listeye çeşitli toksik maddelerin çevreye atılması ve tehlikeli sanayilerin merkezde üslenen ÇUŞ'lar tarafından çevreye ihraç edilmesi de eklenebilir. Her zaman olduğu gibi, yoksullar, kadınlar, çocuklar ve ergenlik çağındaki gençler eşitsiz olarak etkilenmiştir. Genel olarak, merkez ile çevre arasındaki GSMH uçurumu 1970'lerde kapanmamıştır (UN, 1978: 18). Yeni sanayileşen devletlerin GSMH'si ile merkezdeki devletlerin GSMH'sini karşılaştıran bir çalışma, GSMH'nin bütün ülkelerde artmış olmasına rağmen bu iki grup arasındaki uçurumun gerçekte açıldığını ortaya çıkarmıştır (Arrighi and Drangel, 1986).

Muhtelif su projeleri gözde kalkınma projeleri olmuştur. Dünya Bankası, 1951 ile 1982 arsında 11000'den fazla büyük barajın yapımını finanse etmiştir, bu Çin'i saymazsak varolan 35,000 büyük barajın yaklaşık üçte biri demektir. Genellikle su taşkınlarının kontrolünü ve hidroelektrik enerji üretimini sağlayan bu projeler, kır nüfusunun mecburi yer değiştirmesi (örneğin, Hindistan'daki Narmada Sagar Barajı Projesi 95,000 insanı yerinden etmiştir), sedimentasyon ve erozyon, (bu süreçlerin ürün üzerinde zararlı etkileri vardır) toprağın tuzlanması ve taban suyu istilas, balıklar üzerinde zararlı etkiler ve çeşitli negatif sağlık sonuçları da dahil olmak üzere bir dizi çevre sorununun kaynağı haline gelmiştir (Dixon, Talbot and LeMoigne, 1989: 4, 26, 59-63). Barınma sorunları, aşırı kalabalık, artan geçim maliyetleri, fahişelik ve baraj inşaatının sürdüğü ara dönemde yeni hastalıkların bölgeye girişi sağlık koşullarındaki kötüleşmenin sonuçlarıdır. Artan sıtma ve *schistosomiasis** vakaları kalkınma-sonrası sorunları arasındadır. Gana'daki Akosombo Barajı verilerinin gös-

terdiğine göre *schistosomiasis*in çocuklar arasındaki yaygınlığı yüzde 5-10 seviyesinde iken barajdan sonra yüzde 90'ı geçmiştir. Bu sonuçları farklı derecelerde olsa da Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın çeşitli yerlerinde görmek mümkündür (Hunter, Rey and Scott, 1982: 1127-9).

WHO ve UNICEF 1978'de, üye devletlerin katkılarının azalmasını yansıtan bir girişimle koruyucu ve temel bakımı esas alan Herkes İçin Sağlık Politikasını onayladı (WHO, 1988a: 23). Bu, gerçekte, devletlerin mali krizleri ve sağlık hizmetlerinin artan maliyeti karşısında uluslararası refah harcamalarının azaltılması eğilimi dikkate alındığında artık yerine getirilmesi pek mümkün gibi görünmeyen 1950'lerin büyük hedeflerinden vazgeçme anlamına geliyordu (Abel-Smith, 1990: 62-3). 1968 ile 1977 arasında yürütülen ve başarılı olan çiçek hastalığını yoketme kampanyası bu kampanyadan daha sınırlı olan koruyucu program için meşruiyet ve heyecan sağlamıştır. Temel sağlık bakımı yaklaşımının ortaya çıkması anne ve çocuk sağlığının (diğerlerinin arasında) yönetimini ve organizasyonunu değiştirdi. Sağlığın korunması toplum düzeyinde "entegre yolla" sağlanacaktı. Uzmanlar daha üst düzeyde destek sağlayacaktı (WHO, 1980: 134). Ama eğer Herkes İçin Sağlık Politikası Üçüncü Dünya hükümetlerinin, giderek artan sağlık harcamalarının uluslararası refah transferlerine bağımlı olmadan ucuz bir şekilde sağlanmasına imkan hazırlamanın bir yolu idiyse bu baştan bir başarısızlıktı. WHO'nun yaptığı bu programın ana olarak anne ve çocuk sağlığı bölümünü uygulamak olmuştur. Pratikte bu program doğum kontrolü haplarının ve diğer kimyasal gebelik önleyicilerin dağıtılması şeklinde daraltıldı. Bu çaba özellikle 1980'lerin başlarında güçlüydü. Çevre bölgelerde anne ölüm oranının merkezdekinden çok daha yüksek olduğu (WHO, 1988a: 30) doğru olmasına rağmen bu durumun doğum kontrolü sayesinde değiştiğine dair bir kanıt yok. ABD feministlerinin, hapın uzun dönem sağlık sonuçları hakkında, giderek kullanımının azalmasına yolaçan kaygılarının yükselmeye başlaması çevrede doğum kontrolü kampanyasına ivme kazandırmıştır (Hartmann, 1987: 178). Zira bu, satışlar için bir tehdit oluşturmaktaydı (Chetley, 1990: 29).

* Bir tür bulaşıcı hastalık (-ç.n.)

Dünya nüfusunun gıda arzını geçtiği yolundaki korkular 1970'lerin sonlarında yeniden canlanmıştır. Aslında bu "gıda krizi", Hindistan'da ve Sahel'deki su baskınları, ABD-Sovyet tahıl pazarlığına bağlı olarak dünya tahıl fiyatlarındaki artışlar ve OPEC'in petrol fiyatlarını arttırmasına bağlı olarak gübre fiyatlarındaki artışın gündeme getirdiği geçici bir olguydu (Raikes, 1986: 165). Sonuç, USAID, Dünya Bankası, WHO ve çeşitli nüfus kontrol gruplarının, zor da dahil olmak üzere her yolu kullanarak Üçüncü Dünya'daki yoksul kadınlar (ve özellikle köylü kadınlar) üzerinde doğum kontrolü kullanımını teşvik eden çabalarını arttırmaları oldu. Birey olarak kadının güvenliği ve sağlığı konularına yetersiz ilgi gösterildi (Hartmann, 1987: 132). Nüfus kontrolü çabalarının Çin'deki yansıması tek-çocuk politikasının başlatılması oldu. Çevre açısından nüfus fazlası olduğu tartışılabilir olsa da bunun tarihsel bağlama oturtulması gerekir. Üçüncü Dünya'da çocuklar hane iş gücünün ihtiyaç duyulan uzantılarıdır. Modernleşmenin sonucu haneyi geçimlik erkek emeğinden yoksun bırakmak olmuştur. Bu durum, kadınların, iki yakalarını bir araya getirmek için daha uzun süre çalışmalarını gerektiriyordu. Ormanların ticari kesimi sığırlar için ot toplanmasını, yakacak odun toplanmasını ve suyun tedarikini daha zor hale getirmişti (Jacobsen, 1993: 75). Bu ortamda daha fazla çocuk bir servet olmaya devam etti. Nüfus büyüdükçe köylüler tarlalarını ve rimsiz alanlara doğru genişletmeye yöneldiler. Ormanlar daha fazla tüketildi ve yakıt ve ot toplamak için daha fazla zamanın harcanması gerekti (Durning, 1989: 43).

Çevre kalitesi sürekli azaldı. Nitrojen oksit, karbon monoksit, ozon, kurşun ve sülfürdioksit gibi hava kirleticilerin sanayi emisyonu 1970 ile 1980'lerin sonları arasında OECD ülkelerinde azaltıldı. Sanayinin çevreye nakli OECD ülkelerinde azaltılmış olan kirliliği de beraberinde taşıdı (Ives, 1985: 172-86). Mikrotoksinlerde, yalnızca bunlardan ibaret olmamak kaydıyla, insanın merkezi sinir sistemine zarar veren, PCB'ler (polychlorinated biphenaller), benzen, kadmiyum ve arsenik, ve karsinojenik ve tetrajenikte bir azalma olmadı. Bu maddeler belirli sanayi kollarıyla bağlantılıydı ve bunlar iyi düzenlenmemiş veya sistemli bir

şekilde kontrol edilmeyen sanayilerdi (OECD, 1991: 36). İşçilerin doğrudan mikrotoksinlere maruz kalmalarının yanısıra bu kirleticiler hava ile ve gıda zinciriyle taşınarak genel olarak nüfusu etkiliyordu. Bu tip sanayi/tarımsal kirliliğin, merkez ve yarıçevrenin bazı bölgelerinde en büyük ikinci ölüm nedeni olan kanser gibi hastalıklarda nedensel bir faktör olduğu kousundaki deliller gün geçtikçe artmaktadır (UNEP, 1991: 240-4). Bunların dışında, OECD devletleri nüfuslarının içme suyunda, gübre kullanımının neden olduğu nitrat görülmüştür. İçme suyunda nitrat bulunmasının özellikle çocukların sağlığına zarar verdiği kabul edilmektedir (OECD; 1991: 182) Bununla beraber, insan dokusunda görülen gübre ve böcek ilacı birikim miktarındaki artış en fazla çevre nüfuslarında saptanmıştır (UNEP, 1987: 118-19)

2. Eğitim

Üçüncü düzey eğitimin merkezde devam eden genişlemesinde öncülüğü ABD yaptı. Tek bir üniversite modeli ortaya çıkmamış olmasına rağmen, yaratılan, sunduğu tüm fırsatlar ve aynı zamanda toplumsal gerilimler ve ayaklanmalar ile birlikte "kitle üniversitesi" olmuştur (Scheider, 1982: 213-21). Tüm genç yetişkinlerin yaklaşık üçte biri üniversiteye girmiştir. 1990'larda, 20. yüzyılda onun için "ergen" terimini icat ettiğimiz uzayan çocuk bağımlılığı süresi 20 yaş sonrasına kadar uzatılarak yeni bir bağımlı kategori olan "öğrenci" kategorisi yaratılmıştır.

Eğitimin dünya genelinde bir kalkınma stratejisi olarak öne sürüldüğü uzun yıllara rağmen, eğitim profilleri özellikle üniversite düzeyinde eşitsiz kalmıştır. Okullaşmanın uzun süreli, lineer olarak yayılması 1945'ten 1990'a kadar kesintiye uğramamıştır. Bununla beraber, B-evresi bu yayılmanın olumlanmasından eleştirilmesine doğru bir kaymayı gösterir: Eğitim kalitesinin kötülüğünden dem vuruluyor ve sonuç olarak müfredatın değiştirilmesi, standartların sıkılaştırılması, gösteriş merasimlerinin kaldırılması ve temellere geri dönülmesi isteniyordu (Meulemann, 1982). Bu isteklerin birçoğu, eğitimde sınıfa dayalı disiplin anlayışı yeniden gündeme getirilerek üniversiteye erişimin sınırlandırılması

dırılması şeklinde yorumlanmıştır. Öğretmen/öğrenci oranları, sınıfın büyüklüğü ve eğitim malzemelerinin mevcut olması gibi kriterler ölçü alındığında standartlar düşmüştür. Ama bu durumun mali açıdan haklı gösterilmeye çalışılması, ana olarak okulun maliyetlerinin yükünün devletten piyasaya ve aileye kaydırılmasına ve okul sisteminin iş bulmayı sağlayamamasının suçunun öğrencilere yıkılmasına hizmet etmiştir.

Gerileme döneminde ABD kitlesel, genel eğitim modelinin saldırganlığına tanık oldu. ABD liseleri, menfi açıdan Japonya ve Batı Almanya'daki orta okullarla karşılaştırıldı (Cremin, 1990). A-evresinde üniversiteye girişi serbest hale getiren merkez devletleri kendilerini öğrencilerin istilasına uğramış buldu. Batı Almanya tıp okullarına girişi sınırladı. ABD devlet üniversitelerinde ders ücretlerini birden yükseltti. Daha fazla sayıda öğrenci cemaat kolejlerine veya yarı-zamanlı öğrenciliğe yöneldi. ABD'de Afro-Amerikalı erkek kolej öğrencilerinin üniversiteye girmesi 1980'lerde fiilen azalmıştır (National Center for Education Statistics, 1989: 159-61). Tek başına lisans derecesi bir meslek sahibi olmak için artık yeterli değildi. Gençlere, eğitimin sürekli olduğu ve meslek değiştirmenin mümkün olduğu söyleniyordu. Nitekim, üniversite daha fazla erişilebilir hale gelirken mezunları için iş piyasası gelişmedi.

B-evresinin yükü en fazla merkezin dışındaki bölgelere bindi. Temel eğitim talebi, diğer sektörler eskimiş yapılarla boğuşuyorken bile artmaya devam etti. En önemli kanal göçtü. Beyin göçü tüm beceri düzeylerinde devam etti (Rehsche, 1981). Bundan en fazla yarar sağlayan merkezdi çünkü merkez hem kendi bölgesini hem de çevreyi kullanıyordu. Çevrenin ödeme gücü daha düşüktü ama eğitim sistemi masrafları daha fazlaydı. Her milli eğitim sistemi sınıf yapısının yeniden üretilmesine hizmet eder, buna karşılık olarak da sınıf da okulu biçimlendirir. Dünya düzeyinde ise okul dünya-ekonomisinin iş bölümünün sürdürülmesine hizmet etti. İlk ve orta eğitimin evrenselleştirilmesiyle birlikte merkezin eşitsiz konumunun sürdürülmesi üniversitelerden geçiyordu.

Eğitim fırsatlarının artması, refah devletçiliğinin yıkılması ve

dünya iktisadi durgunluğundan en fazla etkilenen insanların görece dezavantajlarının eşitsizliğini hafifletmedi. 1970'lerde birçok merkez ve yarıçevre devlette üniversiteli kız öğrenci sayısı arttı ama bu artışın bir kısmı öğretmenlik ve hemşirelik eğitiminin üniversite bünyesine alınmasından kaynaklanmaktaydı. ABD'de, kadınlar yüksek derecelerde, yalnızca Yüksek Lisans düzeyinde erkeklerle sayıca eşitliği yakalamıştır (Sutherland, 1991: 132)

Dünya-ekonomisindeki değişimler, neyin yüksek eğitimin konusu olduğuna dair bakışın da değişmesine yol açtı. B-evresi, meslek okullarına dönüş, üniversitelerin sıkı izlemeye alınması ve güzel sanatlar programlarının kesintiye uğraması gibi gelişmelere tanık oldu (Carney and Levin, 1985: 259-67). Hiçbir ülkenin eğitim sistemi çok fazla sayıda öğrenciye karşılık çok az sayıda iş olması sorununu çözümleyememiştir. İşverenler üniversite öğrencilerinin sergiledikleri beceriler ve tavırları beğenmemiş (UN, 1985: 36) ve teknik beceri ve iyi bir çalışanın sahip olması gereken tavırları sergileyen kişileri tercih etmişlerdir. Sözümona aşırı eğitim ve üniversite öğrencilerinin işsizliğinin giderek artması, merkez ve Avrupa'nın yarıçevre hükümetlerinin mevcut haliyle yüksek eğitimi, toplumun iktisadi ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden tanımlanmasına yöneltti. Böylece mesleki eğitimden fizikte doktora çalışmasına kadar her şey üçüncü eğitime dahil edildi (Sutherland, 1991: 131). Bu yönelim SSCB ve Doğu Avrupa'da 1980'lerde yaşandı (UN, 1985: 34)

Bu koşullarda kadınlar her zamankinden daha fazla dezavantajlıydı: ya düşük bir piyasa değeri olan sosyal bilimler programlarında kümelenmişlerdi- bu durum Fransa, İsveç ve Polonya gibi birbirinden farklı yerlerde geçerliydi (bkz. UN, 1991: 53)- ya da kadının iş piyasasındaki geleneksel konumlarını yansıtan eğitim programlarına, yani tekstil, satış, ev ekonomisi, sanat, sosyal yardım işleri, sekreterlik ve idari işler, hemşirelik, kuaförlük ve gıda teknolojisi gibi kazanç/statü hiyerarşisinin en altında yer alan alanlara dağılmışlardı (Wilson, 1991: 207). Bir çok ülkede hükümet yardımlarının yerini öğrenim kredilerinin alması yolundaki eğilim kız öğrenciler aleyhinde bir durum yaratmış ve bazı kayıtlarla birlikte kadınlar erkeklerden daha az kazanmaya

devam etmiştir (Sutherland, 1991: 133)

Eğitimin merkez ve yarıçevredeki yayılma biçimi, cinsler arasında yaşanan uçurumlara varana dek paralellik arz etmektedir. Ama mali engeller kalitenin düşük kalmasına neden olmuştur: Yarıçevrede kitap ve eğitim malzemesi sıkıntısı vardı ve öğretmenler her zaman iyi eğitilmiş değildi. Ancak, okul çağındaki çocukların sayısı artmaya devam ettikçe okul harcamalarının sürdürülmesi için tabandan baskı geliyordu. Aynı zamanda, hükümetler, orta okul ve orta okul sonrası düzeydeki eğitim kurumlarının sayısının artırılması için yukarıdan baskı yapma konusunda isteksizdiler (UN, 1985: 35, 41). Okuma yazma bilmeyen kadınların sayısı artıyordu (WHO, 1988b: 21). Çin'de Kültür Devrimi sırasında savunulan eşitlikçi amaçlar daha elitist bir sistem adına terk edilmişti (UN, 1985: 34). Buna kadınların dışlanması da dahildi (Mak, 1991: 44).

3. Gıda

Yeşil Devrim, başlangıçta Pencap, Türkiye'nin kıyı bölgeleri ve orta Tayland ovaları gibi sulamanın zaten mevcut olduğu yerlerde uygulandığından bölgesel eşitsizlikleri derinleştirdi. Başlangıçta hasat mevsiminde verilen yüksek ücretler iş gücünün bu bölgeye akmasını sağladı. Bu daha az tercih edilen bölgelerin emekten yoksun kalması demekti. Zaman geçtikçe, Yeşil Devrim alanlarında emeğin yerini makinalar aldı ve kırsal emek yerinden edildi (Cleaver, 1979: 228-9; Kutzner, 1991: 68-9). Yeşil Devrimi oluşturan mamul girdiler paketi, genellikle yalnızca görece iyi durumda olanların kullanabildiği kredileri zorunlu kılan nakit harcamaları gerektirir (Bull, 1982: 83-4). Aynı zamanda, Yeşil Devrim ve büyük ölçekli ticari tarım, merkezde yasaklanan DDT, endrin, klordan, heptaklor gibi böcek ilaçlarının yeni satış kanalı oldu. Yaygın zehirlenme ve zararlı çevresel etkiler 1970'lerin başlarında Karnataka, Filipinler, Bangladeş ve Doğu Afrika'nın çeşitli bölgelerinde kendisini göstermeye başladı. Bu bölgelerde böcek ilaçları insan sistemine çeltik tarlalarında balıkların zehirlenmesi veya meyva ağaçlarının zehirlenmesi gibi gıda zincirleri

yoluyla girdi. Zehirlenmenin ilk insan kurbanları kırdaki emekçiler oldu (Bull, 1982: 63-79).

Düşük gelirli ülkelerin tarımsal stratejileri kadınları olumsuz etkiledi. Daha önceleri yoksulluğun hanehalkı üyeleri arasında eşit olarak dağıldığı varsayıldı ama artık gözle görülür bir şekilde bu böyle değildi. Kaynaklar erkekleri ve erkek çocukları kayıran bir şekilde dağıtılma eğilimindeydi. Bu durum, devletin, mülkiyetin özelleştirilmesini ailenin erkek reisinin lehine geliştirdiği için ortaya çıktı. Bu özellikle Afrika için doğuydu. Asya'da, köyün "orta malı" olan topraklar devletin yerel organlarına ve büyük toprak sahiplerine tahsis edildi. Her iki yerde de kadınlar önceleri, genellikle çoğu durumda ata ve akrabalık bağları yoluyla topraktan yararlanabiliyordu. Krediden, tarımsal teknolojilerden, geliştirilmiş tohum ve tarımsal yayım hizmetlerinden yararlanma genellikle toprağa sahip olmayı gerektiriyordu. Bu, kadınların ticari ürün projelerinde yer almasını engelliyordu. Aynı zamanda geçimlik yiyecek ürünleri hakkında çok az araştırma ve geliştirme çalışmaları yapıyordu (Jacobsen, 1993: 70-72). "Yeni çeşitlerin" kadınların gelirdeki payını düşürdüğü ya da "[yeni ürünlerin yetiştirildiği] yerlerin pek azında kadın ürünü olmaları" şaşırtıcı değildir (Lipton, 1989: 190, 238).

Bunların tümü, kalkınma politikalarında köylüsünden uzmanına (ve hatta köylü kadınlara) kadar herkes tarafından paylaşılan bir cinsiyetçilik bulunduğunu ve kadınların ve yaptıkları işlerin doğası gereği üretken olmadığına inanıldığını kanıtlamaktadır. "Evinin ekmeğini kazanan erkek" ideolojisi evrensel hale gelmiştir. Ampirik olarak ise kadınların ürettiği iş-hane tüketimi için yiyecek hazırlama (toplam çalışma süresinin Afrika'da %80, Hindistan'da %70-80, Karayiplerde %50'si), odun toplama, su getirme- günde 12-18 saat sürüyor ve nakdi gelirin değerini yüzde 30-60 oranında arttırıyordu. Tüm bölgelerde ticari ürün yetiştirilmesinin yüzde 50'sini kadınlar yapmasına rağmen kazanç üzerinde daha fazla erkekler hak iddiasında bulunuyordu (Jacobsen, 1993: 63-8).

Bu durum, hane içinde kadınlara ve çocuklara ayrılan gıdanın oranı, bu grupların sosyo-ekonomik statüsüne, konum ve gücü-

ne bağımlı olduğu oranda beslenmede cinsel ayrımcılığa yol açıyordu. Yoksul hanehalklarında küçük kızlar küçük erkek çocuklarına göre daha az besleniyor ve dolayısıyla ölüm oranları daha yüksek oluyordu (Lipton, 1989: 236-7). Kadınlar, çocuklar ve ergenlik çağındaki olanlar çevre nüfusunun dörtte üçünü oluşturduğu için iyi beslenmeye en fazla ihtiyacı olanlar yine onlardır. Kadınların, hamilelikten önce ve hamilelik döneminde yanlış beslenmesi daha sonraki yaşantılarına taşınan sağlık sorunlarının en önemli biricik nedenini oluşturmaktadır (Nightingale, Hamburg ve Mortimer, 1990: 125). Eğitimli annelerin çocuklarının beslenme açısından daha şanslı oldukları belirtilmekle birlikte, bu annelerin beslenme konusundaki becerilerini seçici olarak değerlendirmeleri durumunda kız çocuklarının görece dezavantajlarının daha fazla olabileceği de ifade edilmektedir (Cleland and van Ginneken, 1989: 28). Hindistan'da yapılan çalışmalar bu tür cinsiyet farklılıklarının 1980'den sonra arttığını göstermiştir. Bangladeş, Nepal, Pakistan, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da da benzer ayrımcılık kalıpları saptanmıştır (Jacobsen, 1993: 65).

Artık resmi yayınlarda bile kabul edildiği üzere yanlış beslenme nüfus artışından çok gelirin bir fonksiyonudur (UN, 1993: 28). 1960 ile 1993 arasında kişi-başına gerçek gelir "gelişmekte olan" devletlerde yüzde 53, "gelişmiş" olanlarda yüzde 66 (National Research Council, 1975: 4) artarken Afrika, Asya ve Latin Amerika'da yoksulluk artmış ya da önceki seviyelerde korunmuş görünmektedir (Griffin, 1987: 7). Bunun nedenleri arasında düşük ücret veya düzensiz istihdam (Frank, 1980, I: 13-14), artan kırsal topraksızlık (WHO, 1988b: 33), uygun olmayan kalkınma projeleri ve kadının tarımdaki rolünün göz ardı edilmesi (Kutzner, 1991: 15, 27, 31; Griffin, 1987: 8-9, 18) sayılmaktadır. Nedeni hangisi olursa olsun, yoksulluk artışı ve temel besin maddelerinin fiyatlarındaki artış veri alındığında yanlış beslenmenin arttığı veya en azından aynı seviyede kaldığı söylenebilir. Bu da sağlığın bozulması demektir. Yanlış beslenme, sıtma, sarılık, verem gibi ağır ve kronik enfeksiyonlar ve anne ve çocuğun sağlık durumunun kötü olması ile ilişkilendirilmiştir (WHO, 1980: 128; Uyanga, 1990: 653)

Refahın sağlanmasındaki aşağı doğru gidişatın tersine çevrilebilmesi, devletlerin mali krizin üstesinden gelme yeteneğine bağlıdır. Ama mali krizlerin en büyük kaynağı (devletlerin askeri harcamalarını ciddi bir şekilde düşürmeyeceği dünya-sistemi ortamında) refahtan yararlanmayı eşit hale getirmek için artan hükümet harcamaları olmuştur. Bu kırılması zor bir kısır döngüdür.

Tablo 5.1 Dünya ekonomisinin çeşitli bölgelerine göre 1950-75 yılları arasında yetişkinlerin okur-yazarlık durumu ve 1960-88 yılları arasında 6-11 yaşlarındakilerin ilköğretime kayıtlı olma durumu

	1950	1960	1965	1975	1985	1988
Okuma-yazma bilen yetişkinlerin oranı						
Çevre	22	22		36		
Yarıçevre	68	76		87		
Merkez	98	98		98		
İlkokul öğrencileri (milyon)						
Çevre		161	210	283	316	324
Yarıçevre		59	73	64	73	74
Merkez		47	50	47	39	41
Okula kayıtlı olan 6-11 yaş grubunun oranı						
Çevre toplam		42	50	59	73	73
Çevre kız çocukları		31	38	49	64	64
Yarıçevre		95	98	99	100	99
Merkez		98	96	99	99	99

Kaynak: UNESCO ve Dünya Bankası yıllıkları.

Tablo 5.2 Dünya ekonomisinin çeşitli bölgelerine göre 1960-88 yılları arasında 12-17 yaş grubunun orta öğretime kayıtlı olma durumu

	1960	1965	1975	1985	1988
Orta öğretim öğrencileri (milyon)					
Çevre	19	36	88	132	144
Yarıçevre	9	16	40	47	49
Merkez	20	29	33	32	28
Okula kayıtlı olan 12-17 yaş grubunun oranı					
Çevre	6	9	16	25	26
Yarıçevre	31	38	57	67	71
Merkez	58	63	77	91	94

Kaynak: UNESCO ve Dünya Bankası yıllıkları.

Tablo 5.3 Dünya ekonomisinin çeşitli bölgelerine göre 1960-88 yılları arasında 20-24 yaş grubunun yüksek öğretime kayıtlı olma durumu

	1960	1965	1975	1985	1988
Yüksek öğretim öğrencileri (milyon)					
Çevre	1	3	7	12	13
Yarıçevre	3	5	8	11	11
Merkez	5	7	15	17	19
Okula kayıtlı olan 20-24 yaş grubunun oranı					
Çevre	1	1	2	5	5
Yarıçevre	6	9	15	21	23
Merkez	12	17	25	35	36

Kaynak: UNESCO ve Dünya Bankası yıllıkları.

Tablo 5.4 1950-88 yılları arasında dünya tahıl ticareti (milyon ton)

	1950	1960	1970	1980	1988
Kuzey Amerika	+23	+39	+56	+131	+119
Latin Amerika	+1	0	+4	-10	-11
Batı Avrupa	-22	-25	-30	-16	+22
Doğu Avrupa/SSCB	0	0	0	-46	-27
Afrika	0	-2	-5	-15	-28
Asya	-6	-17	-37	-63	-89
Avustralya ve Yeni Zelanda	+3	+6	+12	+19	+14

Not: Artı işareti net ihracatı, eksi işareti ise net ithalatı göstermektedir.

Kaynak: FAO, *Production Yearbook*; US Department of Agriculture, 1988; Brown et al., 1989: 45.

Tablo 5.5 1950-73 ve 1973-86 yılları arasında dünya tahıl üretiminde, dünya nüfusunda ve kişi başına düşen dünya tahıl üretiminde yıllık artış yüzdesi

Dönem	Tahıl üretimi	Nüfus	Kişi başına üretim
A-evresi, 1950-73	3.1	1.9	1.2
B-evresi, 1973-86	2.1	1.7	0.4

Kaynak: Brown et al., 1987: 133.

6. DEVLETLERİN TOPLUMSAL BİRLİĞİ SAĞLAMA GÜCÜ

Georgi M. Derlugian

1945-1967/73: Evrensel huzura kavuşma dönemi

Dünya ekonomisinin bu dönemdeki benzersiz büyümesi, dünya sistemindeki devlet yapılarının etkinlik ve düzenliliğinin aynı ölçüde benzersiz büyümesiyle beraber yürüyordu. Buna dünya sisteminin 'reel sosyalist' bölgeleri de dahildi.* Bu dönem aynı zamanda, simgesel 'Bandung' sözcüğüyle ifade edilen Üçüncü Dünya'daki ulusal kurtuluş projelerinin gerçekleşmiş gibi görüldüğü bir dönemdi. Gerek modern devlet gerekse sistem-karşıtı hareketler tarafından kuşatılmış olan çeşitli dini kurumlar, muzaffer sekülerizmin kendilerine tanıdığı destekçi rolünü kabullenmiş ve ortak geleceklerini toplumsal çalışma, hoşgörü vaazları ve kiliselerin birleşmesi görüşmelerinde aramaya başlamış görünüyordular.

İki savaş arası dönemde sistemi saran düzensizlikler bıçakla kesilmiş gibi sona ermişti, oysa birçok gözlemciye göre sistem 1945 öncesinde tamiri imkansız biçimde tahrip olmuş gibiydi.

* Arkadaşlarım ve meslektaşlarım José Mota Lopes ve Shuji Hisaeda'ya bu bölümü yazarken kullanılan, sistem karşıtı hareketler ve çevre bozulmasına ilişkin materyaller için, ve Dieter Rucht'a titiz bir şekilde yayına hazırladığı için teşekkür borçluyum.

Kısacası, paradoksal bir şekilde, 1950'lerde ve 1960'larda hemen hemen herkes, önceki on yıllarda yaşanan sıkıntıların karşılığını alma sürecinde bulunduklarını iddia etmenin hakları olduğuna inanmış görünüyordu. Bu durum, sistem-karşıtı hareketler (toplumsal değişimi, kapitalist dünya-sisteminin temelini oluşturan asli süreç olan sermaye birikimini en temelden sınırlayacak ya da engelleyecek yollardan sağlamaya çalışan bütün grupları ifade etmek için ana hatlarıyla tanımladığımız bir terim) için de geçerliydi. Ancak kapitalizmin savunucuları için daha fazla geçerliydi. Yalnızca (şimdilerde hemen hemen evrensel olarak bir çağdaşlaşma teranesi tutturun) dini liderler için değil, hatta onlardan da fazla, seküleristler için de geçerliydi. Yalnızca Üçüncü Dünya'nın ulusal kurtuluş güçleri için değil, hatta onlardan da fazla, sömürge sistemlerini küresel düzeni garanti altına alacak şekilde dağıtmaya çalışan sömürgeci güçler için de geçerliydi.

Tüm dünyadaki ve özellikle de kapitalist dünya-sisteminin merkez bölgesindeki devletler, 1914-45 karmaşasından olağanüstü sağlamlaşmış olarak çıktılar. Ondokuzuncu yüzyılın son üçte birlik bölümünden itibaren, merkez devletleri ve bunların yanı sıra birçok yarıçevre devleti kendi egemenlik alanlarını daha önceleri devlet-dışı olarak tanımlanan sosyal faaliyet alanlarına doğru genişletmekte ve beş ayrı yönde gelişme kaydetmekteydiler: (1) kamu sektörü, daha önceleri özel olan kapitalist kuruluşları millileştirme (2) makroekonomik yönetim, yani Keynesçi fikirlerle büyük ölçüde uyumlu olarak devletin vergilendirme ve harcama gücünü makroekonomik durumu düzenlemek için kullanma (3) havayolu ve telefon tarifelerinden ilaçların ve oyuncakların emniyetine kadar birçok farklı alanda standart belirleme yetkisiyle donatılmış uzman kurumlar aracılığıyla ekonomik ve sosyal faaliyetlerin düzenlenmesi (4) politik olarak belirlenmiş toplumsal felaketleri (yoksulluk, ırkçılık, cinsiyet ayrımcılığı, uyuşturucu kullanımı, asi gençlik vb) bütünüyle ortadan kaldırmayı hedefleyen toplum mühendisliği (5) devletin belli bir asgari yaşam standardının garantörü olarak gösterildiği, kelimenin tam anlamıyla bir refah teminatı. (King, 1983:8-9)

Bu refah devleti yönelimleri, 1840'lar İngiltere'sindeki Fabrika

Yasaları, III. Napolyon'un sosyal devleti ve Bismarck'ın Almanya'daki politikalarından, yirminci yüzyılın başlarında Lloyd George'un Büyük Britanya'daki ve Giolitti'nin İtalya'daki liberal reformlarına uzanan sürekli bir tarihe sahiptir. Bununla birlikte, aktif müdahaleci devlet doğrultusunda 1945 sonrası refah devletin temelini hazırlayan en belirgin baskı, Birinci Dünya Savaşı'nın ve sonrasında dünya çapındaki 1929-39 ekonomik bunalım evresinin olağanüstü gerginliğinin sonucuydu.

Leviathan'ın* bu yeni hali çeşitli şekillerde kavramsallaştırıldı. Marksistler bir yandan onu "tekeli devlet kapitalizmi" olarak aşağılarken bir yandan da "organize kapitalizm", "ultra-kapitalizm" diyerek, komünistlerse "kapitalizmin son ve nihai aşaması, sosyalizmin arifesi" diyerek üstü kapalı övgüler düzüyorlardı. 1920'lerin ve 1930'ların aşırı-sağcı teorisyenleri, faşist ya da para-faşist uygulayıcıları, bunun kendi "yeni devlet" korporatizmleri olduğunu iddia ettiler. Liberal merkezçilerin kendilerini 19. yüzyıl "Manchester" dogmalarının lafzı sınırlamalarından kurtarmaları zaman aldı. Fakat, 1930'larda, kendilerinin açıkça devletçi olan bir gündemi vardı. Faşist modelin yenilgiye uğramasından sonra, liberal devletçi (Keynesçi) vizyon, sonunda 1945-sonrası dönemin ortak genel gündemi haline gelecek ve ABD hegemonyasının ideolojik temeli olarak işlev görecek. Çevre ve yarıçevredeki sistem karşıtı komünist ve devrimci milliyetçi rejimlerin devletlerarası düzeyde kafaya alınması süreci (Yalta ve sıkı sıkıya kontrol edilen Soğuk Savaş, öte yandan da bağlantısızlar hareketinin meşruluğunun tanınması) Sovyetlerin ulusal düzeyde sınırlanmış, kalkınmacı antikapitalizm modelini alt-hegemonik paradigma olarak adlandırılabilir bir modele dönüştürdü. Söylemeye bile gerek yok, bu model had safhada devletçidir ya da Stalin'in dediği gibi, "SSCB'de devlet, Marx ve Engels'in düşündüğü gibi işlevlerinin azalması sonucunda değil, azami düzeyde güçlenmesi sonucunda ortadan kalkacaktır". (Leninizmin Sorunları, bkz. Fursov, 1991: 87-8)

Niteliksel olarak daha devletçi olan bu eğilime, devletlerarası sistem içindeki egemen devlet sayısının niceliksel artışı eklendi.

(Sadece elçiliklerin ve personelinin sayısındaki artışı bir düşünün!). İlk olarak merkez ülkelerinde gelişen fakat şimdi çevre ve yarıçevre ülkelerine bütünüyle uygulanan, belirli "devlet olma normlarına" uyan egemen devlet vizyonu, hem yeni hegemonik güç hem de onun alt-hegemonik ortağı SSCB tarafından aktif olarak zorunlu kınılıyordu. Herşeyden önce, komünist olan devletin, özüne işlemiş dünya çapında emperyal karakterine ve devraldığı Marksist mirasın merkezinde yer alan enternasyonalist retoriğe rağmen, Bolşevikler ve Stalin'in iki ayrı olayda ulusların kendi kaderini tayin hakkına uymak mecburiyeti hissetmeleri dikkat çekicidir: İlk olarak, 1920'lerin başlarında, SSCB dahilinde bir federasyonda birleştirilecek olan resmi olarak egemen bir cumhuriyetler grubu yaratılması ve Moğolistan ve Tannu Tuva'nın bağımsızlığının resmi olarak tanınması; ve yine 1940'larda, Komintern'in orjinal vizyonu olan SSCB'nin dünyadaki herhangi bir sözümona sosyalist devletin açık müttefiki olması fikrini terketmesi. (Bulgaristan, her ne kadar Bulgar komünistlerinin bu olasılıkla ilgilendiği söylene de, 1940'ta Litvanya'nın yaptığı gibi, Bulgar SSC olmadı).

1917'de Woodrow Wilson ve Lenin tarafından eşzamanlı olarak ortaya atılan ulusların kendi kaderini tayin etmesi programı, 1945 sonrası dönemde sömürgecilğin kaldırılması ve resmi olarak egemen devletlerin sayısındaki büyük artışla zafere ulaşmış görünüyordu. Bu devletler, merkez kapitalist devletler veya onların yarıçevredeki komünist eşlikçilerini model alan ya da doğrudan onlar tarafından eğitilmiş modern -yani kapitalist- bürokrasilere sahipti. Şüphesiz, 1950'lerin ve 1960'ların bu yeni bağımsızlık kazanan ya da yeniden kurulan çok sayıdaki çevre devletinin hepsi de yeni olmalarını/güçsüzlüklerini, içerideki muhaliflerini yoketmek için mekanizmalar ve dehşet saçan polisiye gözetim sistemleri yaratarak kanıtlandılar. Tartışma götürmez gerçek şuydu: "Devlet terörü olgusunun, yerel kültürlerle bağlantısından çok daha fazla küresel bağlantıları olduğu, devletlerin her yerde baskı ve şiddet için giderek karmaşılaşan ve sürekli büyüyen bürokratik ve teknik gücüne bağlı olduğu ortaya çıkmıştır." (Bushnell et al., 1991). Belki de Gulaglar ve Gestapolar, özellikle

* Eski abitte adı geçen büyük bir su canavarı. (-ç.n.)

her zaman şanslı olan merkez bölge dışında, yirminci yüzyıl devleti olmanın ayrılmaz parçasıydı.

Batı ülkelerinde, 1945 sonrasında ivmelenen ekonomik büyüme ve liberal sosyopolitik düzenlemeler, daha önce görülmemiş ölçüde bir sınıflararası barışla sonuçlandı. Diktatörlük rejimlerinin yaygın olduğu dünya-sisteminin çevre ülkelerindeki durum, görece bozulmamış bir istikrar olarak tasvir edilebilir. Bu savaş sonrası olgusunun temel koşulu ve aynı zamanda sonucu, merkezde gerekli bütün niteliklere sahip refah devletinin, diğer yerlerde de devletçi kalkınmacı modelin ortaya çıkmasıydı. Merkezde kamu harcamalarının ortalama büyüklüğü 1962'de %29.6'ya ulaşmış, 1970'te %32.7'ye çıkmış ve benzersiz büyümesini %40.2'ye ulaştığı 1980'e dek sürdürmüştü. Merkez bölgenin dışındaki komünist olmayan ülkelerde, bütçe yapıları farklı olmakla birlikte -daha az refah harcaması, altyapıya ve silahlanmaya daha fazla yatırım (BM 1985: 89-90)- kamu harcamalarında karşılaştırılabilir ve hatta daha hızlı bir büyüme olduğu gözlemlenebilir.

O zamanlar büyük tarihsel değişim olarak görünen süreçte, hem komünist hem de sosyal demokrat partiler ya doğrudan iktidara gelerek ya da yasallaşmış ana muhalefet olarak, politik etkilerini ve en azından görünüşte, sistemi dönüştürme yeteneklerini bugüne kadar görülmemiş derecede arttırdılar. Nazizmin yenilgiye uğratılmasında Sovyetlerin rolü ve Uzakdoğu'da Çin Devrimi bu yönelimi durdurulamaz hale getirmiş görünüyordu. 'Dünya sosyalist hareketi', Elbe'den Yalu'ya "sosyalist ülkeler kampı" içinde ve bunun yanı sıra başka yerlerde, özellikle Fransa, İtalya ve Endonezya'da, gücünü tescil ettiren komünist bileşeniyle birlikte güçlü bir biçimde yükselişe geçmiş görünüyordu. Sosyal demokratlar Büyük Britanya'da, Batı Avrupa'nın küçük ülkelerinde ve eski Britanya dominyonlarında giderek daha etkili hale geliyordu. Çevrenin geri kalan kısmında Üçüncü Dünya'daki güçlü bir sosyalist hareket için sağlam bir dayanak olarak görülen Çin'in başarılarından esinlenerek büyüyen bir radikalleşme mevcuttu. (Sweezy, 1949:14). Mesela Maurice Dobb, 1947'de akademik Marksizmin bir klasığı haline gelecek olan eserini yazarken şunları söylemekte tereddüt etmiyordu:

Çağdaş dünyada, toplumsal faaliyetten kopmuş mülkiyet hakları evrensel olarak değersizleşmiş ve savunmaya geçmiştir; buna karşılık emekçi sınıf her yerde, geçmiştekinden çok daha güçlü, gücünün çok daha bilincinde ve hedefine çok daha istekle yönelmiş halde ortaya çıkıyor. Vaatler açısından zengin bir gelecek vizyonu... yeni umutlar ve yeni bir inançla zihinleri ateşlemeye başlıyor (Dobb, 1964: 386).

Bununla birlikte, geçmişe dönüp baktığımızda, antikapitalist hareketlerin görünürdeki bu başarıları, daha çok, kuşatmayı yaran ve potansiyel olarak devrimci olan ilk saldırı anından sonra gelen bir kafaya alımla biçimi gibi görünüyor. Merkezdeki ve yanbaşındaki yarıçevredeki sistem-karşıtı hareketler, 1917-45 arasında aldığı biçimiyle (eski sol) büyük ölçüde nötralize olmuştu (ya da kendilerini ve içinde varoldukları sistemi tehlikeye atmadan zorlayabilecekleri sınırları öğrenmişti). En dikkat çekici olan, bunun dışarıdan baskıyla değil, devletçilikle ve bunu takiben 1945-sonrası düzenin ve zenginliğin maddi ilerlemelerinden pay almayı güvenceye alma olasılığı sayesinde başarılmış olmasıdır. Soğuk Savaşın jeopolitiği, iktidardaki komünist partilerin, halihazırda kontrol altında tuttukları devletlerin başında kalmalarına izin veriyor ve bunun yanında (özellikle İtalya ve Fransa'da) birçok belediyenin fiilen yönetimini alan Batı'daki iktidar olmanın eşğine gelmiş görünen Fransa, İtalya ve Yunanistan'daki komünist partilere yem olarak kurumsallaşmış bir muhalefet olmayı teklif ediyordu. 1950'lerde sosyal demokratlar, devlet iktidarını ele geçirmeye giderek yaklaşımları nedeniyle, son Marksizm kalıntılarını, genel olarak "Kızıl" retoriklerini ve tarihsel sembollerini attılar. En bariz olay, Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin, 1959'da, Bad-Godesberg programını kabul etmesiydi. Bu, 1890'ların Eduard Bernstein'ci revizyonistlerinin ideolojik haleflerinin Batı Avrupa politik arenasındaki eski liberal partilerin yerini nihai olarak devralmasına işaret ediyordu.

Yurttaş hareketleri 1950'lerde, önceki ve sonrakilere kıyasla kesinlikle daha seyrek fakat sayısal güç, örgütlenme ve hakettikleri prestij açısından da daha güçlü görünüyorlardı. Yurttaş ha-

reketlerinin gerek görelî seyrekliğı gerekse de gücü, kurumsallaşmış siyasi partilerle olan bağlantılarından kaynaklanıyordu. Bazen komünistlerin, sosyal demokratların, sol Katoliklerin ve hatta ılımlı muhafazakarların desteğini alan barış hareketi ve nükleer karşıtı hareket gibi, aynı anda birden fazla siyasi partiyle ilişki kurulabiliyordu. Bu çok-taraflı kafaya alınma modeli, o dönemin evrensel düzeyde bu kadar popüler ve güçlü görünen hareketlerinin nasıl olup da Soğuk Savaşın jeopolitiğine körü körüne bağlandıklarını ve sonuçta bu kadar etkisiz hale geldiklerini açıklamayı kolaylaştırmaktadır.

Bu durum, Batı ülkelerindeki oy verme kalıplarında 1980'lerin ortalarına kadar önemli bir değişiklik göstermeyen müthiş bir istikrar yarattı (bkz. Şekil 6.1). Belirtmek gerekiyor ki, suç oranları gibi (Şekil 6.2) bu eğilimin istikrar kazanması da, 1920'lerden ve muhtemelen yüzyılın başındaki altın çağdan beri açıkça telaffuz edilmektedir ve Kondratieff-A'nın başlangıcından kesin olarak daha önceki bir tarihe dayanmaktadır. Bunlar, 1945 sonrası düzen ve zenginliğin yalnızca konjonktürel (Kondratieff) ekonomik çevriminin ya da 1914-45 arası uzun dünya savaşının (Britanya hegemonyasının yerine geçme mücadelesi) bitmesinin bir sonucu değil çeşitli asırlık eğilimlerin ve döngüsel ritimlerin toplam sonucu olduğu yolundaki genel argümanın grafik ispatı gibi görünüyor.

Amerikan işçi ilişkileri modeli (yani sınıf çatışmasının yönetilmesi) yeni hegemonik ülkeden yayılarak önce Batı Avrupa'da sonra Japonya'da ve daha sonra ise yarıçevrenin genelinde taklit edildi. Merkezdeki işçi hareketlerinin bakış açısından, bu modelin 1940'ların sonlarında doğru bir model olduğu ileri sürülebilirdi, bu model kitlesel üretim, ABD büyük şirketlerinin dünya ekonomisine egemen olması ve Soğuk Savaşın küresel güvenlik konsepti üzerine kurulu ekonomik genişlemenin başlangıcıyla karakterize edilen bir duruma daha uygundu. Küresel ekonomik genişleme projesi, piyasaların yeniden oluşturulması ve yükselen üretkenlik, arz ve talep seviyeleri üzerine kurulmuştu. Bu nedenle, artan maaşların, sosyal güvenlik yardımlarının, ikramiye dağıtılmasının ve boş zamanların artmasının yerleşik hale gelmesini,

yani ekonomi politikteki "Düzenleme Okulu"na mensup yazarlar tarafından tarif edildiği şekliyle Fordist "birikim rejimi"nı (bkz. Aglietta, 1979) gerektiriyordu.

Büyük Buhran'dan itibaren ABD'de olduğu gibi Avrupa'da da bu model sermaye ve emek arasında, Keynesyen (ya da *dirigiste**) refah devletinin hem mümkün kıldığı hem de ihtiyaç duyduğu ilişki tipini haber veriyordu. Genişleme devam ettiği sürece, bu durum tam istihdamın sağlanmasına yol açtı; ABD'de sanayi kesimindeki ücretler iki kattan daha fazla arttı ve Batı Avrupa'da da hemen hemen aynısı gerçekleşti. Bu süreçler aynı zamanda geçmiş dönemlerin işçi radikalizmini de başarılı bir şekilde tasfiye etmişti. Tarihsel olarak güçlü komünist ve sendikal örgütlere sahip ülkelerde, (yalnızca sanayi işçileri değil) nüfusun büyük bölümü yerel ve genel seçimlerde solu destekleme eğilimindeydi. Ancak bu sol eğilim, yeni imtiyaz elde etmek ve varolan imtiyazları korumak amacıyla devlete ve sermaye gruplarına baskı uygulamanın bilinçli popüler taktiği haline geldi ve düzenin devrimci bir şekilde yıkılmasını hedefleyen bir strateji olmadığı aşıkardı.

Sermaye açısından refah devletinin kurulması, potansiyel devrim tehlikesine yol açan muhafazakar anlayışın politik durgunluğuna bir alternatif olarak başlatıldı. Bunun yanı sıra, refah devleti, 1950'ler ve 1960'lar boyunca dünya ekonomisinin ulaşmayı başardığı kararlılık, ekonomik büyüme ve sürdürülebilir yüksek kar oranlarının temel faktörlerinden biriydi. Fordist modelin sınırları, büyümenin yerini bunalımın almaya başladığı 1967-73 döneminden önce belirgin hale gelmemişti. Sermaye açısından, yüksek ücretler ve sosyal yardımlar, düşen kârlar ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan sert rekabet gözönüne alındığında giderek yük olarak algılanmaya başladı. Buna karşılık işçi sınıfı açısından ise kendi örgütlenmelerinin emek-yönetimi şemasına dahil olmuş olması, müteakip yirmi yıl boyunca gerçek ücretlerinin sürekli olarak düşmesiyle sonuçlanan bir pazarlık gücü kaybına yol açtı.

Ekümeniklik, modernitenin tarihsel dinler üzerindeki etkisinin en açık ifadesiydi. Düşünsel dayanağı, modern liberalizmi temsil eden fikirlerden biri olan ideolojik çoğulculuktu. Eküme-

* Gidümcü (ç.n.)

niklik ana olarak Batı'nın liberal Protestanlığının ürünüydü, diğer dini kurumlar bu diyaloga daha dünyevi, hatta kaba nedenlerle katılıyordu. Roma Katolik Kilisesi açısından, moderniteyle uzlaşmasının doruk noktası şüphesiz genellikle kısaca II. Vatikan olarak bilinen 1962-64 konsülü ve Papa XXIII. John ve VI. Paul'un papalık dönemleridir. Yahudiler gerek ABD ve SSCB'nin büyüyen "pota"larında biraraya getirilip birleştirilerek gerekse Siyonizm gibi, devlet olmayı Yahudiliğin farzlarından biri haline getiren kelimenin tam anlamıyla sekülerleştirici bir doktrini kabul ederek kapsamlı bir sekülerleşmeye uğradı.

Sekülerizm Üçüncü Dünya'yı oluşturan bölgelerde varolan diğer dinler üzerindeki etkisi itibariyle daha da başarılıydı. Sekülerizm, kalkınmacılığın gerek içte gerekse uluslararası alanda tanınmasının olmazsa olmaz koşulu, o dönemde yeni kurulmuş/yeniden kurulmuş devletlerin meşrulaştırıldığı odak haline gelmişti. Bu ülkelerde varolan çeşitli dinler -savaş sonrası Japonya'daki Şinto, 1949'da komünist zaferden sonra Çin'deki popüler kültürler, Kongre milliyetçiliğinin ve Hint devletinin baskısı altındaki Hindu kast sistemi, İran'da Şah ve çeşitli Arap sosyalist partiler (Baas ve Nasırcılar) tarafından bir kenara atılan İslam-kendi konumlarını değişik kararlılık ve coşku derecelerinde savunarak muhafaza etmek için mücadele ettiler.

Bununla birlikte, 1920'lerde SSCB, Moğolistan, Meksika ve Türkiye'de yapılanın tersine, 1945'ten sonra iktidara gelen sekülerist hareketler (kaydadeğer bir istisna olan Arnavutluk dışında) cepheden daha az saldırıda bulundular. Bir kez aydınlanmacı bir bakış açısı benimsendiğinde ve devletten dışlanma kabul edildiğinde, genel kabul görmüş dini hiyerarşiler yalnızca Batı'da değil aynı zamanda komünist Doğu'nun büyük bölümünde göreceli bir başarı yaşadılar.

Hristiyanlık ve İslam Afrika'daki misyoner çalışmalarına devam ettiler, buna karşılık sömürgeciliğin tasfiye edildiği koşullarda Afrikalılar yerel devletle sınırlı dini kurumlar üzerinde kontrolü ele geçirmeye başladılar. Kısa sürede Kuzey'deki dindashları (özellikle Roma Katolikleri arasında ve bunun yanı sıra Protestan kiliseleri ve İslami Sufi cemiyetler) üzerinde dünya çapında bu-

yüyen sayısal avantajlarının farkına varmaya ve kurumsal güç olarak ciddiye alınmayı talep etmeye başladılar (Whaling, 1987: 84). 1950'lerde Hristiyanlığın ve İslamın Güney'de yerelci bir tavırla "yeniden formülasyonları" toplumsal ve siyasal açıdan önemli olmaya başladı: Afrika'da ve bunun yanı sıra Karayipler'de (Rastafaryanlar, Afro-Brezilyalılar vs) Afro-Hristiyan "Sion" kiliselerinin yaygınlaşması; Güneydoğu Asya'da Cao Dai, Hoa Hoa ve diğer sinkretist* kültürler. Bu dinsel anlaşmazlık kanalları, 1960'larda özellikle ABD, Büyük Britanya ve Güney Afrika'da, beyaz olmayan topluluklar arasındaki seküler olmayan protesto hareketlerinin patlamasına doğrudan başlangıç oluşturdu.

1945 sonrasında devletin şöhreti, en iyi şekilde, şiddeti kontrol etme ve tekelleştirme kabiliyetiyle ölçülebilir. Gurr'un tarihsel incelemesinde belirttiği gibi, Batı toplumlarında suç o zamanlarda tarihteki en düşük seviyesindeydi. Charles Tilly de şunu ekliyor: "Avrupa'nın bütün bölgeleri aynı yönde ilerliyordu... Siviller tarafından yapılan hak gaspları ve ihlalleri Avrupa'daki ihtilafların içinde küçük bir yer tutuyordu, buna karşılık ulus devletlerin unsurları bu tür kolektif şiddete giderek daha fazla bulaşmıştı" (bkz. şekil 6.2). 1480'den beri giderek daha sık ve düzenli hale gelen ve yirminci yüzyılda olağanüstü yıkıcı bir hal alan savaşlar sonucunda "devlet makamı giderek daha ceberrut hale gelirken sivil hayat görece daha barışçıl hale geldi" (1989: 3-4).

Arlacchi'nin İtalya'daki suç oranlarında asırlık azalmaya getirdiği açıklama, Tilly'nin açıklamasıyla benzerlik arz etmektedir: Devlet, şiddeti etkin bir biçimde tekelleştirmiş ve suç faillerini nötralize/absorbe etmiştir. Arlacchi, 1945-sonrası yıllarda "mafya gücünün, devletin kamu düzenini ıslah eden denetimi nedeniyle yalnızca meşruluğunu değil aynı zamanda özerkliğini ve bağımsızlığını kaybettiğini... [mafya üyelerinin] yeni oluşan kamu organlarına atanmaları yoluyla devletin idari aygıtına entegre olmasının, mafyözlerde cisimleşen şiddet ve kanunsuzluk unsurunun nötralize edilmesine birçok açıdan yardım ettiğini" söylemektedir (1986:79). En düşük seviyeye İtalya'da mafya bağlantılı yal-

* Farklı inanç ve ibadet biçimlerini birleştiren (-ç.n.)

nızca tek bir cinayetin kaydedildiği 1962 yılında ulaşıldı.

Kriminal ve keyfi şiddet kullanımı Birleşik Devletler'de de dramatik bir şekilde azalmıştı. Nereden bakılırsa bakılsın, 19. yüzyılın sonlarından itibaren çapulcu çeteleri ve linç olaylarının sayısında keskin bir düşüş vardı. İçki Yasası döneminin aşırı romantikleştirilmiş ve kötü şöhretli çete savaşlarından sonra ABD'de çetecilik iş dünyasında başarı ve göreceli bir düzenlilik dönemine girdi. Kefauver Komitesinin 1950'lerin başında ulaştığı, savaş öncesi dönemin suçlularının "yaklaşık 50 işkolunda yasal ticari teşebbüs alanına girdiği" sonucu doğru görünüyor ve mafyanın daha bürokratik olan İtalyan tarzı entegrasyonuna ilgi çekici bir kontrast teşkil ediyor. (bkz. Nelli, 1987: 25-7).

Devletin fonksiyonlarının yüzyıl ortasındaki benzeri görülmemiş genişlemesinin ekonomik maliyeti yüksekti. Artan vergi seviyeleri ve devlet bütçesinin GSMH içerisindeki büyüyen payı bunu yansıtıyordu. OECD ülkelerinin vergi gelirlerindeki uzun dönemli eğilimlere ilişkin rapor bunu şu şekilde özetliyordu:

Ülkeler arasındaki hatırı sayılır farklılıklar olmakla birlikte, 1955-1980 arası dönemdeki ana eğilimler şunlardır:

- toplam vergi gelirlerinin GSMH'ye oranında artış;
- tüketim vergilerine bağlılığın azalması, sosyal güvenlik kesintileri ve gelir vergilerine olan bağlılığın artması;
- vergi gelirleri içinde, bireysel gelir vergilerinin ve işverenlerden yapılan sosyal güvenlik kesintilerinin payında büyük bir artış, genel tüketim vergileri ve çalışanlardan yapılan sosyal güvenlik kesintilerinden elde edilen gelirlerin payında daha küçük bir artış;
- belirli mal ve hizmetlerden alınan vergilerden (çoğunlukla üretim-tüketim vergilerinden) elde edilen gelirlerin payında büyük bir düşüş ve kurumlar vergisi, emlak ve varlık vergilerinden elde edilen gelirlerin paylarında daha küçük bir düşüş (OECD: 1981: 2).

Aynı rapor, çalışmaya katılan ülkelerde vergi gelirlerinin GSMH'ye oranının basit ortalamasının 1955'te yüzde 24.7 1980'de ise yüzde 36.6 olduğunu, yılda ortalama 0.5 puan arttı-

gını ancak 1960'ların ikinci yarısından itibaren ortalama yıllık artışın yüzde 1'e yaklaştığını belirtiyor. Fakat dikkat: "Bu eğilimlerin çoğu 1975'ten itibaren yavaşlamakta 1977'de ise tamamen sona ermektedir, 1980'deki vergi düzeyleri ve vergi yapıları 1977'dekinin aynısıdır."

"Kalkınmış pazar ekonomilerinde" en yüksek vergilendirme düzeyine, BM'nin tahminlerine göre 1970'lerde ulaşıldı: Kalkınmakta olan ülkelerde bu oran %15 iken, kalkınmış pazar ülkeleri ortalaması GSMH'nin %43'ü civarındadır ve İsveç'te %67, Hollanda'da %64, ABD'de %38 ve İsviçre'de %30'dur. Merkez ülkelerdeki vergi kaçağı ve kayıtdışı ekonominin payına ilişkin tahminler üstünkörü ve tartışmalıdır. Bununla birlikte, bu tür tahminleri yapanlar bir noktada tereddütsüz anlaşılmaktadır: 1950'den 1970'e kadar bunlar ihmal edilebilir ya da en azından müteakip iki on yıl içerisindeki düzeylerine kıyasla anlamlı ölçüde düşüktür. (bkz. Pyle, 1989:53; OECD, 1987).

Aynı dönemde tüm dünya üzerinde devlet yapılarının takviye edilmesine yönelik benzer eğilimler gözlemlenebiliriz. Dünyanın geniş bölgelerinde, devlet olma ya ilk kez ya da uzun bir anarşi ve yerleşmiş devlet-dışı iktidar ilişkileri döneminden sonra bilirlulaştı. Latin Amerikalı *coronei*'ler ve *candillo*'lar geleneksel haydutlarla birlikte ortadan kalktı ve mahalli polis, seçilmiş memur ya da ulusal parti hiyerarşilerinin üyeleri olarak devlet kurumlarına entegre oldu. Ortadoğu'nun Arap devletleri yarı-sömürge bağımlılığı ve aşiret patrimonyalitesinden,* gerek cumhuriyetçi devrimler yoluyla gerekse monarşilerini modernleştirerek ve modern dünya-sisteminin işleyişine uygun hale getirerek, modern bağımsız devletlere geçtiler.

O dönemde çevre ülkelerinde yaygın olan gerilla olgusu, gerçekten de mevcut devlet düzenine alternatif bir devlet düzenini, "halkın" devlet düzeni adına bir karşı çıkışı ortaya koyuyordu. Vietnamlı, Cezayirli, Angolalı, Mozambikli, Namibyalı ve Latin Amerikalı birçok gerilla grubu ya yeni bir devlet kurmayı ya da devlet iktidarını ele geçirerek toplumsal düzeni radikal bir şekilde dönüştürmek için bir araç olarak kullanmayı öngören açık bir

* iktidarın babadan oğula geçmesi. (-ç.n.)

programa sahip olarak savaşıyordu.

1945 sonrasında ortaya çıkan komünist blok daha önceleri iç ilişkilerinde sorunlar yaşayan yerler olan çok sayıda devleti içeriyordu. Yeni komünist rejimler, bu bölgelerdeki komünizm-öncesi rejimlerin işleyişine ciddi bir biçimde güçlük çıkaran bir dizi bölgesel çatışmayı önce dondurdu sonra yeniden formüle etti. Balkanlar'dan Orta Asya'ya ve Güney Çin'e kadar her yerde önceden fiilen yaşanan bu bölgesel çatışmalar, devrimler yoluyla yeni kurulan komünist düzenin ağırlığı altında toprağa gömülmüş görünüyordu.

Aşırı şiddetle karakterize edilen bir başlangıç döneminden sonra komünist devletler görece barışçıl bir evrim dönemine girdiler. Devlet ve parti bürokrasileri kendilerini, "Stalin'li Stalinizm" in ölümcül tehlike arzeden istikrarsızlığından kurtardıktan sonra büyüyüp geliştiler ve nihai olarak kendi makamlarının meyvelerini toplamayı ve emniyetli ve huzurlu bir şekilde keyfini çıkarmayı becerdiler. Bütün komünist sistemlerde devlet kurumları, bir desantralizasyon ve yatay genişleme yaşadılar.

Devletlerarası düzeyde, özellikle merkez ve merkeze komşu bölgelerde, yirminci yüzyıldaki iki dünya savaşının getirdiği feci tecrübenin en önemli sonuçlarından biri, biraz tartışmalı olmakla birlikte, savaşın tamamen bertaraf edilmese bile gayrimeşru ilan edilmesiydi. Bu durum, devlet rejimleri için değilse bile en azından devlet sınırları için bir koruma işlevi görüyordu. Anlamlı bir biçimde, 1945'ten itibaren bir devletin bir diğerine savaş ilan etmesi hemen hemen hiç görülmedi. Bunun yerine, ya müdahale eden gücün müdahale edilen ülke içindeki az çok yapay bir müttefiki yararına o ülkeye müdahalesi ya da Birleşmiş Milletler'de cisimleşen dünya toplumu tarafından (oldukça çok sayıda) "müdahale" yaşandı. Her halükarda, devletin sınırlarının değişmeden kalacağı kabul ediliyordu. Merkezde, 1950'lerde ve 1960'larda hızla yayılan atomik imha teranesi, hem politik karar alma mekanizmalarına ve hem de kitle bilincine güçlü bir savaş karşıtı duyarlılık aşılmasında eşsiz bir araç işlevi gördü.

Hiç şüphesiz açık askeri müdahaleler ve bunların yanı sıra "gizli operasyon" tarzı müdahaleler, devletlerarası ve devletiçi

anlaşmazlıklarda rakip süper güçler veya müttefikleri tarafından düzenli bir şekilde yapılmıyordu ve birçok durumda iki blok içinde de Soğuk Savaş yönetiminin ayrılmaz bir parçasıydı. Bu tarz müdahaleler mevcut rejimleri istikrara kavuşturmayı hedefliyordu. Üçüncü Dünya'nın jeopolitik bloklar arasında taraf değiştiren ülkelere daha sık müdahale edildi. Bu müdahaleler genellikle oldukça etkiliydi. (örneğin, 1958 Lübnan; 1961-64 Kongo; 1965 Dominik Cumhuriyeti). İkinci Dünya Savaşından sonra az sayıda işgal girişimi ya da başarılı işgal oldu. Hindistan'ın Portekiz işgal bölgeleri olan Goa, Damao ve Diu'yu güç kullanarak bağımsızlaştırması bugün tamamiyle unutulmuş bir olaydır. İsrail'in 1948 ve 1967 savaşlarıyla genişlemesi istisnai yapısı nedeniyle yaygın olarak tartışılmıştır. Bununla birlikte, geçmiş çağların standartlarına göre bunlar hemen hemen önemsiz işgal ve ilhak eylemleriydi ve dünya ölçeğinde şaşırtıcı derecede az görülen olaylardı.

Daha önce Avrupa'da görülenlere benzer şekilde, çevredeki kitlesel ayaklanmalar çok daha kanlı geçmekle birlikte, süreleri kısalmaya eğilimindeydi ve devlet genellikle bunları bastırabiliyordu. Bazı ülkelerde büyük politik ayaklanmalara eşlik eden kitlesel şiddet patlamaları (Hindistan'da, 1950, 1956 ve 1960'ta; Tunus'ta, 1952'de; İran'da, 1951-53'te, Doğu Almanya'da, 1953'te; Fas'ta, 1952-56'da; Macaristan'da, 1956'da; Haiti'de, 1957'de; Laos'ta, 1954 ve 1960'ta; Güney Rodezya ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, 1960'ta; Uganda'da, 1963'te; Kenya'da, 1963'te) bu model içindeki kısa süreli anormalliklerdi. (Taylor ve Hudson, 1972:94-102).

Asya ve Afrika'daki yeni devletlerin siyasal bağımsızlığı, sivil bürokrasi ve askeri personelin sayısındaki olağanüstü şişme ile birlikte gerçekleşiyordu. Bağımsızlık öncesi dönemin hareketlerinin eylemcilerine hakettikleri ödülün verilmesi ve sömürge sonrası rejimlerin toplumsal tabanının sağlamlaştırılması amacıyla askeri ve bürokratik makamlar oluşturulması alabildiğine yaygınlaşmış ve kimi zaman aşırı boyutlara ulaşmıştı.

Çevre ülkelerinde ulusal orduların büyütülmesi belirli bir plan dahilinde gerçekleşiyordu ve yeni kazanılmış kalkınmacı

devletin korunması için faydalı olduğu kabul ediliyordu; kısa bir sürede, devletin idaresi ve korunması için başvurulacak son çare olarak görülmeye başlandı. Devrim-sonrası rejimlerin (Küba, Vietnam, Irak) askeri büyümesi oldukça kapsamlıydı. Yarıçevre ülkelerde modern istihbarat servislerinin çoğalması daha da görkemliydi. 1945 öncesindeki 'emperyalist' merkez devletlere özgü bir ayrıcalık olan gelişmiş istihbarat kurumları, Çin ve Kore'den Irak ve İsrail'e kadar bütün Asya'da ve Latin Amerika'da (Küba) ortaya çıktı. Bir Küba ya da Pakistan casus şebekesi düşüncesi 1917'de ve hatta 1950'de komik bir zırvalık olarak görülebilirdi, ama 1970'te asla.

Kısaca, veriler oldukça bariz ve anlaşılır görünüyor. 1945-1967/73 döneminde devletin bütün ihtişamıyla her yerde genişlediğini ve büyüme kabiliyetine sahip olduğunu gözlemleyebiliriz. Uzun vadeli devlet oluşumu ve devlet genişlemesi süreci benzeri görülmemiş bir zaferle doruğa ulaşmış görünüyordu. Tüm dünya egemen devletlerle kaplanmıştı ve bu devletler oldukça tatmin edici bir şekilde işliyordu. İlk defa olarak, büyük şehirler dışındaki yerleri ancak yerel devlet-dışı ve devletimsi otoriteler (savaş ağaları, reisler, şeyhler, kabile şefleri) sayesinde yönetebilen "göstermelik hükümet" hemen hemen hiç kalmamıştı. Kuşkusuz, 1946-66 Kolombiya *violencia'sı* türünden istisnalar mevcuttu, fakat bunlar gerçekten istisnaydı ve daha çok önceki mücadelelerin rövanşlarıydı. (Berquist, Penatanda, Sanchez, 1992: 7-8).

Adi ya da politik popüler şiddet genelde alışılmadığı kadar düştü ve devlet tarafından kontrol altına alınmış ve söğürülmüş ve birçok vakada devlet kendi hesabına zor kullanma tekelini (bir kez daha) ilan etmeye muktedir olmuştu. Bu dönemin çeşitli kurtuluş ve gerilla hareketleri, bakış açıları itibariyle hemen hemen değişmez bir şekilde açık ve net olarak devletçiydi ve mümkün olan her yer ve zamanda tipik devlet işlevlerini ve özelliklerini bilinçli olarak yeniden üretiyorlardı (kurtarılmış bölgeler, özel dış görevler, vb). Bunun yanı sıra, çeşitli ulusal kurtuluş cepheleleri ve köylü ayaklanmalarının, yaygın şiddet ve çok büyük sayıda suçu aktif olarak yönlendirdiğini, bunları devlete karşı

devrimci şiddet ve "kurtuluş için zor" kullanma çerçevesinde yeniden düzenlediğini ve saflarına kattığını unutmamak gerekir. Bu işlev, sözkonusu hareketlerin meşhur teorisyenlerinden biri, ulusal kurtuluş hareketlerinde lümpen proleteryanın arzu edilen rolünü ortaya atan Frantz Fanon tarafından açıkça ifade ediliyor ve övülüyordu (1963:119-64). Hiç şüphesiz net olarak kazançlı çıkan evrensel devlet düzeniydi.

Devlet bürokrasileri dünya çapında, yalnızca sosyopolitik istikrarın zorunlu temellerini sağlıyor göründükleri merkezde değil aynı zamanda ve özellikle çevre ve yarıçevrenin yeni bağımsızlık kazanmış devletlerinde de büyüyordu. 1945 sonrası jeopolitik düzenlemeler, egemen devletler ilkesini açık bir şekilde yeniden ilan etmiş ve bağımsız devletlerin sayısındaki çok büyük (BM üyelikleri itibariyle üç katından fazla) artışla bunu fiili olarak yerine getirmişti. Ne muhteşem bir otuz yıl!

1967/73'ten 1990'a: Çöküş zamanı

Daha önce tartıştığımız birçok eğilim, geriye dönüşün ilk işaretlerinin ortaya çıkmaya başladığı 1967 yılını takip eden dönemde ya da sorunların genel ve bariz hale geldiği 1973'ten sonra dramatik değişikliklere uğradı. Sayısal örnekler "birşeyler olduğunu" tereddüde yer bırakmayacak biçimde gösteriyordu. Örneğin silahlı saldırılar, 1967'de, geçmiş onyıllar ortalaması olan 1600'den 3400'e fırlamıştı (Taylor ve Hudson, 1972:103-109). ABD'deki kitlesel protesto ve şiddet oranı o seviyelere ulaşmıştı ki hegemonik gücü diğer merkez devletlerin ortalamasının çok üstünde bir yere yerleştirmiş ve bir uzmana "1960'lı yıllar Amerikan tarihinin belki de en kargaşalı yıllarıydı" dedirtmişti (Gurr, 1989:II, 109). Bu dönemde ABD'deki, yani hegemonik ülkedeki ölümlü vakaların sayısı herhangi bir Üçüncü Dünya ülkesinden çok daha az olmakla birlikte, şehir ayaklanmaları, Kent Eyalet Üniversitesi'nde silahlı saldırılar, Wounded Knee isyanının yanı sıra John ve Robert Kennedy, Martin Luther King, Malcolm X suikastleri gibi tekil olaylara tanık oluyorduk. 1960'larda, ABD'yi kasıp kavuran yeni ırkçılık-karşıtı, savaş-karşıtı hareketler ve öğ-

renci hareketleri, büyük ölçüde, düzenli bir şekilde yapılanmış hareketler ve örgütlere rağmen ortaya çıktı. Ehlileştirilemeyen doğaları ve yenilikleri, yıkıcı güçlerinin en büyük kaynağı ve dolayısıyla en büyük kuvvetleriydi. Her ne kadar eski meselelere yönelseler de, retorik ve taktikleri kısa sürede tamamiyle sistem-karşıtı bir renk kazanmıştı.

ABD ve merkezin geri kalanı arasında daima bir zaman farkı olmuştur. Devlet-dışı şiddet ve düzensizliğin tarihteki en düşük noktasına daha 1920'ler ve 1930'larda ulaşan Batı Avrupa ve Avusturalya, suç oranlarının buralarda da yavaş yavaş artmasına rağmen 1960'ların büyük bölümünü görece barış içinde geçirdi. 1968'lerin Fransa ve İtalya'sında tedhiş, 1900'lerin kargaşalarına, 1920'lerin ve 1940'ların sonundaki Fransa'ya ya da 1920'lerin ve 1940'ların İtalya'sına kıyasla daha düşüktü (Tilly, 1989:67-75). Avrupa ve Japonya'da devlet otoritesine en yoğun başkaldırı yılları, terörizmin (İtalya, Federal Almanya Cumhuriyeti, Japonya, Fransa ve Yunanistan'daki aşırı milliyetçi hareketler; buna karşılık İspanya, Birleşik Krallık ve Fransa'daki ayrılıkçı hareketler) dramatik bir biçimde damgasını vurduğu 1970'lerdi. Bu ülkelerdeki terörist saldırıların sıklığı, medyanın 1960'larda terörizminin başını çeken bölge olarak lanse ettiği Latin Amerika ülkelerini bile fersah fersah aşmıştı.

Mafya tipi suç örgütlenmeleri merkez ülkelerinde olağanüstü bir hızla büyüdüler, ancak aynı zamanda güçleri de zayıflıyordu (bkz. Şekil 6.2). Bu, görüldüğü kadar da paradoksal değildi. Suç, mafya çeteleri arasındaki rekabet ve yeni suç örgütlerinin ortaya çıkışıyla daha başıbozuk hale gelmişti. Bunun yanı sıra organize suç, yaygın ve çoğunlukla gençlerin işlediği suç ve şiddet okyanusunda kayboldu gitti (Reuter, 1983, çeşitli yerlerde). Yetişkin suçları, Kuzey Atlantik merkez bölgesi (Batı Avrupa ve ABD) ve Doğu Avrupa'daki komünist yarıçevre boyunca mantar gibi biten sanayisizleştirilmiş alanların tipik sembolü haline geldi. Bunlar ya basit sokak çeteleri ya daha yeni, genç ve acımasız çeşitli spor kulüpleri ya da rock müzik fan kulüpleri ya da Batı'daki neo-faşist dazlaklar ve Rusya'daki neo-Sovyet "Liubery" tarzında politik tonlara sahip gruplardı. Şüphesiz sokak çeteleri büyük yasa-

dışı işleri yönetecek uluslararası bağlantılardan ve olanaklardan yoksundu. Bu işlevler, 1960'ların sonu ve 1970'lerde, gerçekte esas itibarıyla çokuluslu suç şirketleri olan geniş ölçekli suç şebekeleri tarafından üstlenildi (Arlacchi, 1986: 214-15). Bunlar uluslararası silah ve uyuşturucu ticareti, aynı zamanda yasadışı yollardan işçi getirme, geleneksel mal kaçakçılığı ve para transferi üzerinde yoğunlaşmışlardı. Birçok uzman, 1950'lerde Eurodolar piyasasının yaratılmasının ve 1970'lerde petrodolar piyasasının genişlemesinin, organize suç örgütlerine, hem yasadışı işlemler hem de para aklama konusunda benzeri görülmemiş fırsatlar sağladığında hemfikirli. Uyuşturucu piyasası en karlı, en acımasız ve en çok uluslararasılaşmış piyasa olarak kaldı. Devlet güçleri tarafından ele geçirilen uyuşturucu oranı, 1970-90 arasında hızla arttı ve hiç şüphesiz bu yasadışı uyuşturucu ticaretinin giderek büyüyen hacmini yansıtıyordu (bkz. Tablo 6.1).

Hızla büyüyen bu olgu, yasadışı karların "yasal hale geldiği" yer olan kontrol dışı uluslararası finans piyasalarının büyümesiyle çok yakından ilişkiliydi. Bu tip faaliyetin en iyi göstergelerinden biri, 1945 ve 1980 arasında sayıları yaklaşık on katına çıkan "vergi cenneti" ülkelerdeki yatırımların büyümesiydi. OECD gibi uluslararası kurumlar bu kitlesel vergi kaçığından ve bunun getireceği sonuçlardan giderek daha fazla endişe duymaya başlamışlardı (bkz. OECD, 1987). Uluslararası vergi polisi oluşturulmasının gerekliliği üzerine ısrarlı konuşmalar yapılıyordu (bkz. OECD, 1987: önsöz). 1990'ların başında Bank of Commerce and Credit International (BCCI) hakkındaki skandal bu düşünceyi derinleştirmiş ve daha doğrudan eyleme geçmek için uyarıcı bir işlev görmüştü.

1970'lerde ve 1980'lerde vergilendirme, neredeyse bütün devletlere ciddi sorunlar çıkarıyordu. Tarihsel olarak, kapitalist dünya sistemi döneminin tümünde vergilendirme seviyeleri giderek artıyordu (daha iyi belgelenmiş 'klasik' Fransa vakası için, bkz. Şekil 6.3). 1887'de ABD'de, federal gelir vergisinin olmadığı (1913'te uygulanmaya başlandı) bir durumda büyük ölçüde gümrük vergilerinin belirlediği federal gelirler GSMH'nın yüzde üçü civarındaydı 1937'de federal gelirler GSMH'nın yüzde 5.5'ine

ulaşmış, 1945'ten sonra yaklaşık yüzde yirmiye sıçramıştı (Stein, 1988:x).

ABD'de refah devletini hedef alan bir basın eleştirisi çığı, 1969 yılına damgasını vurdu ve bu çığı daha sonra neredeyse tüm Batı devletlerine yayıldı. Yüksek devlet harcamalarına (devletin toplumu idare etme kabiliyetine duyulan güvensizliğin kibar ifadesi) karşı popüler tavır 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında dramatik bir biçimde yaygınlaştı. ABD ve Büyük Britanya'da eleştirel tavır alanların oranı, 1960'lı yılların ortasında %50 iken 1970'lerde %80'e çıkmıştı. Bu dönemde bütün OECD ülkeleri, (her zaman mevcut olan farklı siyasi kanat hareketlerinin ötesinde) vergi mükelleflerinin değişik biçimlerdeki isyanıyla karşı karşıya kaldı. Yüksek vergi meselesi ya eski muhafazakar ve popülist partiler tarafından ya da özellikle Batı Avrupa'da, (Şekil 6.1'de, 1970'li yıllar boyunca 'öteki' partiler kategorisinin asli bileşenleri olarak işlev gören) yeni hükümet karşıtı hareketler tarafından işlenmekteydi (Peters, 1991:157-9, 172-4).

1980'lerin başlarından itibaren, hemen hemen bütün OECD ülkelerinde ve bunların yanı sıra Meksika, Kolombiya, Endonezya ve Çin (liste kolaylıkla uzatılabilir) gibi önemli yarıçevre ülkelerde, hükümet reformları yoluyla kayda değer vergi indirimleri ve yeniden düzenlemeler (ya da en azından tutumluluk ve rekabet retoriğı) yapılmaya başlandı. Öte yandan düzinelerce Üçüncü Dünya ülkesinde, vergi ve gümrük vergilerinin devlet tarafından etkili biçimde uygulanamaması ve (devlet kurumlarının büyük şirket elitlerinin kontrolüne girmesi yoluyla bireysel birikimin sağlanması modelinin genelde adlandırıldığı şekliyle) devletin kendi personelinin 'endemik' yozlaşması sebebiyle vergilendirme hemen hemen ortadan kalkmış gibiydi. 1980'lerde tropik Afrika'nın hemen hemen tüm ülkelerinde ortalama bir devlet memurunun maaşı bir ay içinde bir ila oniki günlük temel yaşamsal harcamalarını karşılıyordu. Bu durum bürokrasiye katılmanın maaşlardan farklı bir motivasyonu olması gerektiğini açıkça göstermektedir (MacGaffey, 1991:15). Sonuç olarak, dış yardım çevre ülkelerin önemli bir kesimi için ana gelir kaynağı haline gelmişti ve gerçekten de bazıları çeşitli düzeylerde uluslararası ya da

yerel devlet-dışı kurumlar tarafından ayakta tutuluyordu (bkz. Brodersohn, 1988:118-24; Kürt olgusu için bkz. van Bruinessen, 1992:33-67).

Devlet gelirlerinin toplanması ve meşrulaştırılmasına dair problemler devletin refah sağlama fonksiyonlarının ve ekonomik fonksiyonlarının azaltılması yönündeki genel eğilimle doğrudan ilişkililiydi. Dünyadaki en son önemli millileştirmeler 1970'lerin ortalarında gerçekleşmişti ve eski Portekiz sömürgeleri, Etiyopya, Hindistan ve diğer bazı küçük Üçüncü Dünya devletlerindeki sosyalist eğilimli rejimlerin kazandıkları zaferlerle bağlantılıydı. Fransız sosyalistleri 1980-81'de bazı bankaları millileştirdiler, fakat birkaç yıl sonra 'ademi merkezilik' başladı. 1980'lerde yönelimlerin tamamı tersyüz edilmişti. Monetarizm ve neo-muhafazakar vergi reformları üzerine kurulu politikalar Batı'da hızla yayılmış ve borçtan muzdarip Güney için IMF ve kreditor kulüpler tarafından dayatılan yeni dogmalar olmaya başlamıştı. Büyük Britanya, Fransa, Batı Almanya, İtalya, İsveç ve Japonya'da, Üçüncü Dünya'da ise Bangladeş, Benin, Brezilya, Şili, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Jamaika, Fildişi Sahilleri, Kenya, Meksika, Pakistan, Peru, Portekiz, Filipinler, Güney Kore ve Zaire'de geniş çaplı özelleştirme programları yürütüldü (BM:1985:97). 1990'dan sonra bu liste, eski komünist ülkelerdeki geniş kapsamlı özelleştirmelerle dramatik biçimde genişledi.

Modern çağ boyunca devletin ekonomide merkezi rol oynadığı ve devletin belli bir prestije sahip olduğu başarılı bir ülke olan Japonya'da bile 'devlet memuriyeti sınavlarına başvuranların sayısı 1979'dan beri azalmaktaydı' (Sakamoto, 1991:109). Bu durum, özel büyük şirket bürokrasilerin öneminin artmasına bağlanmıştı. Dünyadaki Sosyal Durum Hakkında BM Raporu'nda şunlar dile getiriliyordu:

Son yıllarda, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde özel sektörün potansiyel rolüne -yangın ve polis koruması, gündüz bakımı sağlanması, huzurevi olanağı, ambulans hizmetleri, ve hatta özel kişilere ait hapisanelerin inşaat ve idaresi- ilişkin yeniden bir ilgi doğmuştur. ABD bu tür hizmetlere di-

ger ülkelerden daha fazla başvurmaktadır. Yalnızca 1980'de yerel düzeyde ve eyalet düzeyinde 66.8 milyar dolar harcanmıştır... Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler, elektrik, havagazı ve su gibi belediye hizmetlerinin arzında giderek artan bir şekilde özel sektöre yönelmektedir. (BM, 1985:93-94)

Birçok ülkede, posta hizmetleri, telekomünikasyon ve hatta hapishane ve karakol gibi tipik kamu hizmetleri giderek artan bir oranda özelleştirilmektedir. US News and World Report (12 Kasım 1990:12) tahminlerine göre ABD'de her üç güvenlik görevlisinden biri özeldir ve kurumlar ya da cemaatler tarafından kiralanmıştır. 2000 yılında özel korumaların bütün polis güçleri içindeki payının yarıya ulaşacağı tahmin edilmektedir. Eski komünist ülkelerdeki benzer gelişmeler daha da dramatiktir. Yalnızca Rusya'da 1992'nin başlarında 100.000'in üzerinde kayıtlı özel dedektif ve koruma vardı ve güvenlik araçları ve eğitilmiş köpekler için gelişen bir pazar mevcuttu (Nezavisimaya gazeta, 9 Mayıs 1992:6).

Bu, tam olarak, 1980'lerde sıkça tartışılan ve çoğunlukla da öv-güyle sözedilen şey, yani daha önceleri yalnızca devletin yerine getirdiği fonksiyonların ticarileştirilmesiydi. Her ne kadar, kamudan özele bu tür transferlerin işlevsel verimliliği belirli vakalarda makul ölçülerde başarılı bulunabilirse de, genel sonuç, modernitenin kurumsal payandalarının, yerine açıkça daha iyi bir alternatif önerilmeksizin el altından çökertilmesiydi. Özetle, özellikle yasa ve düzen itibarıyla en temelde yer alan kamu yararı, özel ya da kurumsal imtiyazlar haline gelmişti.

Devletlerarası sistemin birbirinden ayrılmaz iki merkezi ilkesi olan egemenlik ve hükümlanlık daha çok sorgulanır hale gelmişti. Birçok yazar açısından Batı Avrupa'nın entegrasyonu ampirik düzeydeki asli tartışma konusuydu. Peter Katzenstein tarafından yapılan ünlü tasvirde, Federal Almanya Cumhuriyeti, aynı anda, yukarıdan NATO kurumlarının aşağıdan da federal Länder'in nüfuzu altında olan 'yarı-egemen bir devlet' olarak adlandırılmıştı.

Bununla birlikte, "devletin altedilmesi" olarak yorumlanan

küreselleşme ve bölgeselleşme süreçlerinin kavramsallaştırılmasında hatırı sayılır kuramsal güçlükler bulunmaktadır. Bu fikir, birçok yazarı 'birbirine daha bağımlı ve daha karmaşık' bir dünyada küresel bir otoritenin ya daha arzu edilir olduğu (örneğin, Walker ve Mendlovitz, 1990) ya da zaten oluşum halinde olduğu (bkz. Gilpin, 1975; Keohane, 1989; Camilleri ve Falk, 1992) sonucuna varmasına yol açan ampirik gözlemlerden doğmuştu. Bazı yazarlar tarafından "yeni federalizm" olarak adlandırılan (bkz. D'Amico ve Piccone) devlet ve küreselleşme/bölgeselleşme üzerine, postmodernite kavramı etrafında örülmüş biraz farklı bir gündem mevcuttur. Bu gündem, oldukça hızlı bir şekilde siyaset biliminin alışlagelmiş kalıplarına asimile edildi ve bu kavramsal bir krizin bizzat işaretiydi (bkz. Apter, 1987; Ruggie, 1993).

İktidarın devlet-temelli organizasyonunun bugünkü dönüşümünün niye meydana geldiği şeklindeki önemli soruya dair bir geveleme ve kafa karışıklığı varmış gibi görünüyor. Argümanların büyük kısmı, esas itibarıyla, bütünlüklü bir kuram üzerine temellenmemiş olan anlık gerçeklere indirgenebilir. Ruggie şunları söylerken meselenin özünü tam olarak yakalamıştır: "Şu anda hakim olan perspektifler, süreci açıklamakta ve tasvir etmekte güçlük çekiyor... fakat hiç kimse meydana gelmediğini iddia etmiyor." (Ruggie, 1993:141). Acaba Minerva'nın baykuşu akşam karanlığında yine uçacak mı? Sistem-karşıtı hareketlere ilişkin daha büyük bir kafa karışıklığı mevcuttur ve bunun ana kaynağı, muhtemelen, gözlemcilerin geçmişten kalma politik ve ideolojik bağlarıdır. Andrei Furtsov'un işaret ettiği gibi:

Solun (özellikle komünistlerin) teorideki başarısızlıklarının temel nedeni değilse bile temel nedenlerinden biri hareketin bizzat kendisinin ve özellikle de "sosyalist kamp", "komünist rejimler" ve "Sovyet-tipi toplumlar" gibi çok kereler ciddi biçimde yanlış isimler altında kurumsallaştırılan iktidar sistemlerinin toplumsal niteliğini kavramsallaştırmadaki nihai yeteneksizliğidir vs. (1991:30)

Sistem karşıtı hareketler 1960'ların sonlarından beri toplumsal

değişimin temel aktörleri olarak müdahale yeteneklerini, yalnızca amaçlarına ulaşma açısından değil aynı zamanda bütünlükleri, hareketlilikleri, örgütlenmeleri ve stratejileri açısından da hızla kaybetmektedir. Uzun lafın kısıası, çökmekte ve hatta yokolmaktalar.

Bu çöküş, iktidarda olsun olmasın komünist ve sosyal demokrat çizgideki partilerde, partilerle ilişkide olan ya da olmayan işçi örgütlenmelerinde ve eski ulusal kurtuluş hareketlerinde, biraz farklı derecelerde de olsa yaygındır. 1945'ten itibaren ele alındığında, komünist örgüt ve politik rejimler etkinlikleri itibarıyla, (1956'da de-Stalinizasyonun içsel krizi, fakat sonrasında trendin tekrar yakalanması ile beraber) istikrarlı bir yükseliş kaydetti, bu durum yavaş yavaş çökmeye başladıkları 1960'ların sonlarına kadar sürdü (Polonya ve Çekoslovakya'da 1968, geniş biçimde tanımlanan "muhalif karşı politika"nın kurumsallaşması), yaklaşık 1980'den sonra hızlı bir şekilde düşüşe geçti (borç krizi; sosyalist bloğa yeni "katılan" bütün bölgelere -Afganistan, Nikaragua, Hindicın, Angola, vb- Batının güçlü tepkisi, güdümlü füzeler ve Avrupa'da yumuşama politikalarının sona ermesi; Polonya'da bastırılmayan Dayanışma ve Sovyet yönetiminde kuşak değişiminin başlaması): İşte 1989-91'de SSCB ve Doğu Avrupa rejimlerinin yıkılmasının nihai kanıt olarak kabul edilebileceği bir eğilim. Bazı ülkelerdeki sosyalist partiler başlangıçta, komünist partilerin bu görece çöküşünden yararlanırken, büyümeleri 1980'lerin başlarında zirveye ulaşmıştı; ancak sonrasında, onyıllar biterken, refah devleti politikalarının itibarının zayıflamasından kendileri de etkilenmeye başladılar.

1960'larda bütün meseleler, dünya çapında yeni toplumsal hareketler tarafından güçlü bir şekilde ele alınıyor ve radikal bir biçimde genişletilip yeniden formüle ediliyordu. 1980'lerde "Yeşil" hareketler, onların seçimlerdeki ilk ciddi ifadesi oldu ve 1980'lerin sonunda, eski sol partilerin makamına oturacak bir rakip olarak görülmeye başlandı. İlk olarak Federal Almanya Cumhuriyeti'nde ardından diğer Batı ülkelerinde geçici politik başarılar kaydettiler. Daha sonra, politik yelpazenin neresinde, eski solun yerine geçmek üzere aşırı solda mı ya da merkezde yeni bir güç ola-

rak mı duracakları hakkında bir iç tartışmayla sarsıldılar. Bu tartışmalar onları zayıflattı. Bu olgu, Yeşil hareketin mazur görülmeyecek bir yenilgisi anlamına gelmez. Bu durum insan hakları aktivistleri söz konusu olduğunda daha da geçerliydi. Şüphesiz, çevrecilik, savaş-karşıtlığı, kadınlar, azınlıklar veya insan hakları meseleleri tamamen yeni değildi ve aslında 19. yüzyıla kadar geriye uzanıyordu. Bununla birlikte, 1960'lara kadar liberalizme bağımlı söylemler olarak kaldılar, Marksistler ve devrimci milliyetçiler, mücadelenin asli amacına tabi olduğunu düşündükleri bu konularda en iyi durumda muğlak kaldılar. Elitist gruplar ve şahsiyetler (Alfred Nobel, Bertrand Russell, Anatole France, H.G. Wells, Fritjof Nansen ve diğerleri) ya da liberal Batı hükümetleri ve devletlerarası kurumlar (Milletler Cemiyeti, BM ve yan kuruluşları) özellikle savaş zamanlarında pasifizmin, ayrımcılık karşıtlığının, doğa korumacılığın ve genel "medenî davranış"ın en önde gelen destekçileri ve kural koyucuları oldular (Luard, 1967: 7-22).

Yeni toplumsal hareketlerin politik arenaya girişi ilkin radikal bir yenilik gibi görülebilir. Fakat bunların, egemen liberal söyleme ve merkez devletlerin örgütsel çerçevelerine neredeyse anında dahil oldukları iddia edilebilir. Aktivistlerin kazandığı Nobel ödüllerinin sayısı, BM ve çeşitli prestijli konferanslarda konuşma davetleri ya da Sovyet bloku muhaliflerine baktığımızda, Batı'daki Soğuk Savaş propaganda mekanizmasını geniş biçimde kullanmalarını bunu ortaya koymaktadır. Herşeye rağmen, merkez devletleri, Martin Luther King, Havel, Mandela, Sakharov ve Latin Amerika ve Asya'nın askeri rejimlerindeki sivil direnişçileri tanımak ve desteklemekle, onların gündemini, en azından halk karşısında, dikkate almak ve kabul etmek zorunda kaldılar. Greenpeace ya da Uluslararası Af Örgütü gibi kendi inisiyatifiyle kurulmuş olan gözlemci STK'ların, kendilerini nüfuzlu küresel kurumlar haline dönüştürebilmiş olması olgusu hiç kuşkusuz büyük öneme sahiptir. 1970'lerin sonundan itibaren dünya çapında, her türlü diktatörlük rejimini yıkıp geçen ya da onlarcasını ciddi şekilde yıpratın, birbirini izleyen demokratikleşme dalgaları Kondratieff-B sıkışması tarafından başlatılmıştı. Bununla bir-

likte, müteakip popüler hareketlerin, reformların ve devrimlerin aldığı somut tarihsel formların 1945 sonrası ABD hegemonyasının liberal söyleminin doğal sonucu olmaktan çok, 1960'ların siyaset mirasının parçası oldukları açıktır.

Çevredeki sabık ulusal kurtuluş hareketleri açısından, 1970'lerin ortalarından itibaren gerileme, dejenerasyon ve çöküş yörüngesi aynı şekilde belirgindi, ancak dünyanın bu zavalı bölgeleğinde hep olduğu gibi, yaşanan zulüm çok daha korkunç oldu. Genel olarak bu hareketler, büyük oranda dünya çapındaki ekonomik durgunluk ve Batı'nın dayattığı yapısal uyum programları yüzünden ağırlaştırılmış ulusal kalkınma sorunlarıyla yüzyüze kaldılar. Alternatif olduğunu iddia eden sosyalist dünya-sisteminin, dünya-sistemi dahilinde bir jeopolitik blok olmaktan öteye geçemeyeceği ve kendi ayakları üzerinde duran bir sistem olabilmek için gereken ekonomik temellerden kesin olarak yoksun olduğu giderek açık hale geldikçe bu sisteme katılmak daha da az çekici görünüyordu. Nasır, Tito ve Castro'nun Bandung dönemi kapanmıştı. Büyük taarruzdan sonra, savaş alanı insan ve kurum enkazıyla dolmuş ve Ali Mazrui'nin acı bir biçimde adlandırdığı şekilde (1973), Saddam Hüseyin, eski Yugoslavya'nın zorba komutanları ya da Afrika'nın lümpen askerleri türünden çapulcuların eline geçmişti.

Rejimleri herhangi bir türden ulusal kurtuluş hareketinden türetilen devletlerin son istihkamları da, herşeyden umudunu kesmiş anti-seküler militanlar tarafından dört bir yandan kuşatılmıştı (Hindistan, Mısır, Cezayir, Sri Lanka, Tunus, Peru, Tacikistan). 1979 sonrasında giderek artan sayıda anti-seküler hareket devletleri ele geçirmekte (Iran, Sudan, Afganistan) ya da bunu başaramadıkları durumda iktidar koalisyonlarına davet edilmekle (İsrail, Hindistan, Pakistan, Türkiye ve öte yandan ABD) başarı kazanmışlardı. Dünya çapındaki belli başlı dini kurumlar da dinci militanların hedefi durumuna gelmişti ve dünyevi fikirlerle bağdaşmanın ve seküler makamlarla içiçe geçmenin bedelini ödüyorlardı. Dinci fundamentalistler hakiki protestolar sergilediler ancak, en azından çağdaş terimlerde, özgürleştirici hareketler olamadılar. Daha yakından bakıldığında, genellikle iddia edildiği

gibi tarihi geriye doğru çevirmeye çalışmadıkları, bunun yerine saygınlığını yitiren ulusal kalkınmacı projeyi devralmaya, onun değerlerini ve toplumsal tabanını yeniden formüle etmeye çalıştıkları da aşikar hale gelecektir (tipik örnek İran için, bkz. Abrahamian, 1992; Arap ülkeleri için, Sivan, 1992.; Brezilya'daki Comunidades eclesiasiticas de base için, Hewitt, 1990). Esas itibarıyla, çevre ülkelerdeki fundamentalistler, geçmiş dönemin sosyalistleri ve milliyetçileri kalkınma davasını gerçekte bıraktıkları sırada, bu davanın sorumluluğunu onlardan almaya çalışıyorlardı. Hayat standartlarının ve değerlerinin çökmesi nedeniyle toplumsal istikrarsızlık içinde bulunan Üçüncü Dünya'nın marjinalleşmiş sakinlerinin oluşturduğu sıradan insanlar topluluğu ve mitleştirilen dinsel meta-topluluk nosyonları -İslami ümmet, Sih Halsa, Hinduizmin kast sistemi, kurtuluş teolojisinin Hristiyan kardeşliği- böylece öne çıktı.

Merkezde, sekülerizmden uzaklaşmanın muhtemelen ilk işaretleri, İbrani olmayan ibadet ve doktrinlere yönelik hevesli merak üzerinde temellenen "yeni dini hareketler" in hızla çoğalması gibi acayip bir biçimde ortaya çıktı. Bu hareketler çoğunlukla Avrupa ve Kuzey Amerika'daki genç kuşaklar arasından mürit topladılar. Yirminci yüzyıl başında benzer hareketlerin teosofik elitizminin aksine yeni mistik gruplar oldukça büyük bir kitle tabanını cezbedi ve fiilen kendi dinine çevirdi (onbinlerce "tam süreli" üstad ve muhtemelen yüzbinlerce kısa süreli mürit). Bu olgu olağanüstü büyük boyutta ilgi topladı. Robbins "yeni dinsel hareketler" in din sosyologları üzerindeki etkisini "içinde birkaç insan yiyen tehlikeli tür de bulunan 300 yeni kertenkele türünün keşfedilmesinin akademik sürüngebilimci camiası üzerindeki" etkisiyle karşılaştırıyordu. Bununla birlikte bu ilgi akademik olmaktan öteye geçiyordu. En azından merkez ülkelerde, halkın büyük kısmı sekülerizm ve Aydınlanma'nın geri döndürülemez olduğunu düşünüyordu. Militan fundamentalist hareketlerin 1970'lerde ve 1980'lerde patlama yaparak büyümesi, bu inancın paramparça olmasına ve Karanlık Devirlerin geri geleceği yönündeki karamsar beklentilerin zihinlere yerleşmesine kadar vardı (yeri gelmişken, bu durum iki savaş arası dönemin yani bir ön-

ceki Kontrdieff-B evresinin şimdilerde neredeyse unutulmuş olan 'yeni obskürantizm' korkularına ne kadar da benziyor). Fundamentalistler, hiç şüphesiz, Batı'ya ve onun kapitalist modernliğine meydan okuyan sistem-karşıtı bir strateji sergiliyor ve modernleşen devleti onun en baskıcı yönü olarak görüyorlardı. Bununla birlikte, bu hareketlerin ulusal kurtuluş hareketlerinin tam anlamıyla yerine geçebileceğini tasavvur etmek zordur. Yeşillerin 'eski sol' ile ya da Doğu Avrupalı demokratların komünistlerle ilişkisinde olduğu gibi, bu yeni aşama şimdiye dek gerçekten yeni hareket ve fikirlerin doğuşundan çok eski hareket ve fikirlerin ölümünden sonraki yaşamıydı.

Sistem-karşıtı hareketler, devletler bağlamında ele alındığında, 1967-73 döneminin devrimci ayaklanmalarından itibaren ve büyük ölçüde de bunlar nedeniyle, devletlerin açık hasımlarını kesin olarak kaybetmiş olmaları ironik görünüyor. Hâlâ cüretkar fakat dayanıksız olarak değerlendirilebilecek olan teröristler bir tarafa, diğer sistem karşıtı hareketler kendi Weltanschauung'ları* içinde artık devlete merkezi bir konum vermiyorlar. Lenin'in tipik tabirlerinden birini kullanacak olursak, bu "bütün ülkelerin yakın ve önlenemez gelecekleri ile ilgili birşeyi -ve çok önemli birşeyi- gözler önüne serebilir" (Lenin, 1975: 291-2).

Terörist örgütler bile eski gerilla hareketlerinden çok önemli bir noktada farklılaşıyordu. 1967 öncesi dönemin gerilla hareketleri esas itibarıyla bir eski sol/ulusal kurtuluş programına sahipse -yani, en önemli orta vadeli hedef olarak devlet iktidarının ele geçirilmesini kabul etmişse- de, 1967-sonrasında gerek Kuzeyde gerekse Güneydeki terörist örgütlerin çoğu böyle bir hedefi tahayyül etmiyordu. Bunun yerine, (1815-48'de Batı Avrupa'daki yeraltı hareketlerine benzer biçimde) tabiri caizse devletin ve toplumsal düzenin dramatik bir şekilde değişmesinin ya da toptan yokolmasının koşullarını yaratmaya çalışıyordu. Eğer 1970'lerin ve 1980'lerin terörizmi 1968 sonrası şoku temsil ediyorsa, o zaman yirminci yüzyılın başında ve sonundaki gerilla hareketleri arasındaki mesafe eski ve yeni sistem karşıtı hareketlerin arasındaki mesafeyle karşılaştırılabilir.

* Dünya görüşü. (-ç.n.)

Buna ek olarak, karanlık istihbarat dünyası da bu sorunlar çağıının güçlüklerinden payını almış görünüyor. CIA ve MI5'in başından kamuoyunun öğrendiği büyük skandallar geçti. Sovyet KGB'si ve İsrail'in Mossad ve Shin Bet'i çok sayıda utanç verici yanlışlıkları ve içerideki iktidar mücadeleleri nedeniyle gizemini ve sınırsız güce sahip olma mitini büyük ölçüde yitirmişti. Üçüncü Dünya'nın yeni kurulan özel servisleri, teröristler ve uluslararası suçlular arasındaki rekabet casusların dünyasını son derece karmaşıktırmıştı. Net sonuç, bu istihbarat servislerinin daha önceleri sahip oldukları sorgulanamaz havalarını ve ulusal meşruiyetlerini kaybetmeye başladıkları ve devletlerin gerçek gücünün daha da azalmasıydı.

Silahlanma yarışı 1970'lerde ve 1980'lerin başlarında ivmelenmiş görünüyordu. Şüphesiz, daha fazla sayıda devletin, 1970'lerin başındaki yeni istikrarsızlığa tepkisi baskı aygıtlarını genişletmek ve sonuç olarak iç ya da dış savaşlara kalkışmak oldu -Afrika'da, Çad ve Çad/Libya, Nijerya, Uganda/Tanzanya, Somali/Etiyopya, Sudan, Batı Sahra/Fas/Moritanya; Latin Amerika'da, Arjantin, Uruguay, Şili, Kolombiya, Venezuela, Peru, Bolivya, Guatemala, Nikaragua'daki iç savaşlar, bunlara ek olarak Falkland/Malvinas'da geleceğin habercisi olabilecek temsili bir öneme sahip dışsallaştırılmış Kuzey-Güney çatışması; özel bir durum oluşturan Lübnan ve tüm Ortadoğu, Afganistan ve Hindistan-Pakistan çatışmaları, Güney ve Güneydoğu Asya'da Vietnam/Kamboçya. Askeri darbeler de artmıştı. Her ne kadar bu tür olayların sayısında açık bir kalıp olmasa da, daha önce referans verilen BM raporuna göre 1987'ye gelindiğinde dünyada ellibeş askeri cunta hükümeti bulunuyordu.

Buna karşılık bu askeri-bürokratik düzenlemeye yönelik eğilim, dünya çapındaki kaydadeğer demokratikleşme dalgaları arasında kısa sürede tersine döndü. 1990'lara gelindiğinde Latin Amerika'da askeri rejim kalmamış gibiydi ve giderek artan sayıdaki zayıf devletler (Togo, Mozambik, Tanzanya) ve güçlü devletler (Güney Afrika, Türkiye, Tayland, Güney Kore, Tayvan) demokratikleşmeye başlamış -yani, alenen askeri ya da polisiye baskı yerine politik ve ekonomik elit arasındaki pazarlıklara bel bağ-

lamıştı. Bu değişimin ters döndüğü belli durumlar yok değildi (muhtemelen Cezayir en dikkate değer olanıdır ama bunun yanı sıra 1980'lerin sonundaki ulusal ayaklanmaların, önceki dönemin devlet iktidarı tekelinin yıkılmasına yardım ettiği çok sayıda eski komünist devlete milliyetçi diktatörlüklerin dayatılması da dikkate değerdir). Demokratikleşmenin devletin bütünlüğü üzerindeki etkisi en iyi ihtimalle bir karışıklık arzeder. Dışadönük büyüme bölgelerinde yeralan devletlerde (Şili, Güney Kore, Tayvan) demokratikleşme, devletleri tebalarının nazarında şüphesiz daha da meşru hale getirmişti, daha başka yerlerde bu eğilim, yerel seçkinlerin, egemen ideolojileri açık bir şekilde kabul etmek ve bu sayede diğer ülkeler tarafından tanınmak yoluyla değişen dünya-sistemi içerisinde kendi pozisyonlarını korumaya yönelik umutsuz bir çabası gibi görünüyordu. Birçok çevre ve yan çevre devleti giderek artan biçimde kendi topraklarını idare etmekten aciz hale gelmiş ya da tamamen çökmüştü. 1978 ve 1990 arasında Lübnan bir devlet olarak varolmamıştır. Lübnan, Suriye "genel valiliği" altında restore edilmişti, fakat bu tür bir istikrarlaştırma daha çok, meşrulaştırılması imkansız olan bir işgal örneği ve dolayısıyla devletlerarası sistemin istikrarsızlaşmasının bir işareti olarak bakılabilir. 1990'da bir Liberya, Afganistan ya da Somali devleti yoktu ve restorasyonları için çok az kalıcı başarı şansı vardı. Eski Yugoslavya'daki savaşlar ve eski Sovyet cumhuriyetlerindeki çatışmalar, "güney" devletlerinin, merkezin önemli bir bölümünü (Batı Avrupa) tehlikeye sokan çöküşlerinin en "kuzey"dekileriydi.

En saygın gösterge derlemelerinden biri, Dünyadaki Sosyal Durum Hakkında BM Raporu, gösterge olarak alınacak olursa, yayınlanmaya başlandığı 1952 ile 1982 arasında bu rapor ana olarak demografi, sağlık, eğitim ve kentleşme bölümlerinden oluşuyordu. 1982'de raporun yapısı önemli bir değişiklik geçirdi. İlk defa sivil ve politik haklar ve silahsızlanma bölümleri eklendi ve Önsöz'de oldukça ilginç yeni bir söylem ortaya çıkıyordu:

Yakın dönemin ekonomik başarısızlıkları yalnızca umutları suya düşürmekle kalmadı aynı zamanda sosyo-ekonomik de-

ğişimin yöneticisi olarak ulus-devletin rolünün sınırlarını da açığa çıkardı... Özellikle Hükümetlerin aynı anda bir ulus ve kalıcı bir ekonomi inşa etmek gibi çetin bir görevle hâlâ karşı karşıya bulunduğu yerlerde, çeşitli biçimlerde politik istikrarsızlıklar ortaya çıktı. Bu istikrarsızlıklara yanıt olarak genellikle daha otoriter hükümetler ortaya çıktı. Bu aynı zamanda özel ve kamusal davranışlarda bir yozlaşma biçimi aldı. Bireyleri birbirine bağlayan çeşitli otorite biçimlerinin ve kabul görmüş değerlerin zayıflaması aşama aşama hem daha büyük bireysel özgürlük hem de daha kırılğan bir toplum yarattı... Kamu otoritelerine yönelik tavırlar çoğunlukla itaatsizlik biçimini aldı. Yasalar, düzenlemeler, vergiler giderek artan bir şekilde sorgulandı ve bunlara uyulmadı. Farklı kalkınma seviyeleri ve farklı kültürlerle sahip birçok toplumda, iyi insanlar ve iyi bir topluluk yerine alkoholizm, uyuşturucu bağımlılığı, suç ve sorumsuzluk daha sık görülmeye başlandı (BM,1982a: 1-2).

Terminolojideki kabul edilebilir gecikme ve uluslararası kuruluşa uygun bir üslup dahilinde küresel insanlığın genel düşüncesini ifade etmek üzere ısmarlanan bu rapor, çeşitli ve çok sayıdaki tezahürleri içerisinde tespit etmeye çalıştığımız eğilimi veciz bir şekilde özetliyor. 1985'te BM Raporu yeni bir bölüm daha içeriyordu, "Gruplara ve Bireylere Yönelik Şiddet." İki ilginç ifadeye yer verilmişti:

Bununla birlikte dinsel uyanışın çeşitli güncel iç savaşlarda ve çatışmalarda önemli bir faktör olduğu görülüyor... Uzun dönemli sekülerleşme ya da sosyal düzeni laikleştirme eğilimi giderek daha fazla sorgulanıyor ve bazı durumlarda tersine dönüyor...

Refah devletine oldukça eleştirel bakılıyor... Birçok gelişmiş ülkede finansal kaynaklar o kadar azaldı ki... bu devletler bir hayatta kalma mücadelesi ile karşı karşıya kaldı' (BM, 1985: 25-6, 89).

Artan istikrarsızlığın ve devletlerin zayıflığının ifadelerinden

biri, hiç şüphesiz, 1980'lerin sonu ve 1990'larda çokça methedilen ve çok şey beklenen küresel demokratikleşmeydi. Bir başka gösterge de, elbette, insan haklarına yönelik baskılar ve 1970'lerde halkın ilgisinin odak noktası olmaya başlayan ve şimdilerde yalnızca merkezde değil dünya-sisteminin her yerinde hızla çoğalan "azınlık sorunları"nın yeni merkezi konumuydu. Doğu Avrupa'nın eski komünist ülkeleri sözkonusu olduğunda, demokratikleşmenin, öncelikle, devletlerin yıkılmasının ve toplumsal düzensizliğin bir sonucu olduğu çok açık ortadadır.

Merkez devletlerinin, (Güney'in) "renkli" azınlıklarının ideolojik olarak massetmeye karşı direnişi, "çokkültürlülük" çağrılarına yol açtı ve sırası geldiğinde buna da direnildi. Sonuç olarak devletler kendilerini iki ateş arasında kalmış buldular -bir yandan giderek daha etkin biçimde örgütlenen Güneyli azınlıkların 'çokkültürlülük yanlısı' baskıları, öte yanda yabancı düşmanı Hristiyan ya da Hristiyanlık öncesi fundamentalist sağcı popülistler.

Dünya-sisteminin hakim ideolojisi olarak liberalizm, daha önceleri büyük ölçüde örtebildiği ya da tamamen gözardı edebildiği çok sayıda yeni ideolojik ve politik mesele ile aniden karşı karşıya kaldı. Azınlık hakları, "bir insan bir oy" ilkesinin temelini zayıflatmıştı; cinsiyetleri veya ırkları yüzünden genellikle haksız bir davranış ile karşılaşan kimselere öncelik tanıma ilkesi yeteneğe göre mevki verme sistemiyle çelişiyordu; devlet sağcılar tarafından "herşeye maydanoz" olarak, azınlıklar tarafından ise yetersiz, güvenilmez ve ikiye bölünmüş olarak görülüyordu.

Tartışılmakta olan, jakoben politik modernite projesinin bütünüydü -yani, kitlelerin modern devlet aygıtlarına eklenmesi ve tektipleştirilmesinin asli mekanizması olarak milliyetçilik. Hakikaten, topluluklar gerçek hale gelmek için tasavvur edilmek zorundadır ve millet olarak tasavvur edildiklerinde (Anderson, 1991), milliyetçilik ilkesi, etnik birimlerin, genellikle bedeli ne olursa olsun politik birimlerle eş hale gelmesini gerektirir -Ruritaryalı olduğunun bilincine varmış olması halinde her Ruritaryalı bütün Ruritaryalılar için mücadele etmelidir- (bkz. Gellner, 1983). Aynı zamanda modern dünya-sistemi, bu yarışa katılabi-

lecek olanlardan çok daha azını dikkate alacak gibi görünüyor. Dolayısıyla, ulus-devlet kurmayı hedefleyenlerin çoğalmasında devlet tarafından dayatılan düzenin temelini bizzat yıkmaktadır.

Altımdan fazla devlet (yani BM tahminlerine göre toplamın üçte birinden fazlası) acil ve ciddi ayrılıkçı tehlikeyle yüzyüzedir. 1945'ten beri çok az ayrılıkçı hareket kendi tam teşekküllü devletlerini yaratmayı başarmıştır (en dikkate değer örnek Pakistan'ın diğer kısmından büyük bir fiziksel engelle ayrılmış olmak gibi olağandışı bir avantaja sahip olan Bangladeş'tir). Bununla birlikte Yugoslavya ve SSCB'nin 1991'de çökmesi uluslararası düzeyde tanınmış çok sayıda yeni devlet meydana getirmiş ve ardından Çekoslovakya'nın dağılmasına yol açmıştır.

Askeri zorbalık dünya-sisteminin artan sayıda ve çok da uzak olmayan bölgeleri boyunca bir kez daha kol gezmeye başlamış görünüyor. Birçok gerilla hareketi, devletin yıkıldığı koşullarda bu tarz bir iktidar örgütü haline gelerek yozlaşmışlardı. Filipinler'in bazı bölgeleri, Kamboçya, Burma, Tayland, Sri Lanka, Hindistan, Afganistan, Lübnan, Çad, Uganda, Mozambik, Angola, Somali, Liberya, Sudan, Etiyopya ve şimdilerde eski Yugoslavya ve SSCB'de hatırı sayılır büyüklükteki bölgeler görünürde bir politik gündeme sahip olan ya da olmayan silahlı gruplar tarafından idare edilmektedir.

Devletin desantralizasyonu aynı sürecin bir başka yüzü olagelmıştır. Bu olgu, Batı ülkelerindeki kamu yönetimi öğrencilerinin genelde zannetdiğinden çok daha geneldir, çünkü Güney'deki geleneksel ya da fundamentalist kamu iktidarı yapılarının yeniden ortaya çıkışı genellikle antropoloji kapsamında sınıflandırılmakta ve bu nedenle merkez bölgelerdeki yönetimin yerelleştirilmesi eğiliminden ayrı düşünülmektedir. Daha önce tarif ettiğimiz nedenlerden dolayı hâlâ mevcut olan bu eğilim, bir önceki A-evresinin devletçi-milliyetçi politikalarının birçoğunu tersine çeviren IMF yapısal uyum politikaları yoluyla dayatılan "yeni açıklık" tarafından da güçlendirilmiştir. Çevre ve yarıçevrede, devletlerin daha düşük mertebedeki "alt-devletler" ve daha yüksek mertebedeki "üst-devletler" lehine dağıtılması acı bir şekilde ortadadır. Sömürgecilik-sonrası sözde ulus-devletler her iki merteye açısın-

dan da yalnızca meşrulaştırıcı bir maske haline gelmekteydi. Bunun ışığında, Baker, boş yere umut veren şu soruyu soruyor: “Bağımsızlaşan sömürge devletlerinin ekonomik zayıflığı ve hassaslığı... devam etmektedir. Bu (sömürge sonrası) devletler şimdi yeni sömürgeciliği doğurtan ebeler haline gelecek mi?” (1991, 362: vurgu orjinaldir). Somali’de girişilen müdahale, elbette bu tür yeni-sömürgeci yardımsever müdahaleler için bir model oluşturmayı amaçlayan bir müdahaleydi ve Baker’in uyarısının olasılık dahilinde olamayacağını gösteriyordu. Emperyalizm, ABD hegemonik çevriminin sonunda, özellikle de yordakçısı SSCB’nin çevre bölgelefinde artık bir aktör olmadığı durumda, mevcut bulundandan çok daha fazla politik iradeye ve kaynağa ihtiyaç duyuyordu.

Aynı zamanda, gezegenin ekosferi ve onunla ilgili herşey, 1967-90 dönemi boyunca insanlığın en büyük korkusu ve en büyük umudu olma konumuna yükselmışti. 1990’larda bir toplumsal olgu olarak çevrecilik ciddi biçimde, rakip ve birbirinden kopuk çeşitli akımlara bölünmüştü. Bazıları alabildiğine sistemkarşıtı görünüyordu ama diğerleri açık olarak, merkezin egemen güçlerinin bir parçasıydılar. Bunun ötesinde, çevrecilik her düzeyde faaliyet gösteriyordu ancak, dikkat çekici biçimde hedeflerini ulus-devletin hem altına hem de üstüne, yani hem özel veya uluslararası kozmopolit küresel çevreci kurumlarda hem de yerel topluluklar ve cemaatler içerisindeki sıradan baskı gruplarının yerel düzeyinde koyma eğilimindeydi. Önemli devletçi çevrecilik örnekleri mevcut olsa da, bunlar oldukça istisnai idi ve Fransa gibi, sivil toplumdan ayrılmış geleneksel olarak güçlü devletlere sahip ülkelere özgüydü (de Montbrial, 1990:363).

1980’lerin sonlarından itibaren, yaygın çevrecilik akımları küresel çevre yönetimi ve küresel ekolojidi. Bunlar, şu ya da bu biçimde Kuzeyli kapitalist gruplar, devlet yönetimleri ve devletlerarası kurumların uçsuz bucaksız kaynaklarıyla destekleniyordu. Bu çevrecilik tarzı, liberal ideolojinin iki değişik biçiminin en yeni uyarlamasını temsil ediyordu: Muhafazakar neo-liberalizm ve sosyal-demokrat reformizm. Bu teknokratik çevreciliğin, “sürdürülebilir kalkınma”nın kısmen yeniden formüle edilmiş kalkın-

macılığıyla el ele verip, geç yirminci yüzyıl kapitalizminin “ideolojik çimento”undaki krize kalıcı bir alternatif olma rolünü oynayabileceği umut ediliyordu.

Bu durum, kapitalist dünya-sisteminde geleceğin muhtemel kalkınma yönelimlerinden birini göstermektedir. Hem kamu ve özel hem de bilimsel ve idari düzeyde iç içe geçmiş olan uluslararası bürokratlar ve başlıca ulus-devlet bürokrasileri ağı, küresel yönetim ve güvenlik işlevlerini üstlenerek kendilerini meşrulaştırma yollarını arayabilir. Çevrecilik, canlı insani tutkusu ve olağandışı yaygınlıkta halk onayı ve desteğiyle, son derece başarılı propaganda kampanyaları ve dünya çapında ilgi çeken (“Dünyayı Kurtarın”dan aşağı kalmayan) sloganlarıyla, kahramanları ve şehitleriyle (Chico Mendes, Joy Adamson, Vladimir Chernousenko) “post-modern” parçalanma ve çıkmaz içerisinde olası yeni bir politik istikrar için bulunmaz bir fırsat sağlayabilir.

Gerçekten de, 1989’da bir ankete katılan Amerikalıların %77’si, bir firmanın çevre sorunları konusundaki şöhretinin alışveriş tercihlerini etkilediği cevabını vermişti (Miller, 1991:216). DuPont “eko-imaj” reklamını yapma konusunda bugünlerde başı çekiyor. ABD’li ton balığı üreticileri şaşırtıcı bir atakla, pahalı yunus koruma programlarını, resmi bir emir almadan önce kendi başlarına uygulamaya başladılar. Bir başka örnekte, ABD’de yararlı haşere satışının 1985 ile 1990 arasında üç katına çıkmasının yanı sıra tıbbi atık tasfiyesi endüstrisinin 1995 itibarıyla 5 milyar dolara yükselmesi bekleniyor (Miller, 1991:216). Daha da ilginç, 1989’daki bir New York Times anketi, ABD’deki düzenli seçmenlerin %80’inin şu ifadeyi onayladığını göstermektedir: “Çevre koruma standartları çok yüksek değildir ve maliyeti ne olursa olsun sürekli ilerleme sağlanmalıdır.” Oysa 1981’de seçmenlerin sadece %45’i bunu onaylamaktaydı (Miller, 1991:206).

Çevresel açıdan güvenli teknolojiler hızla tekelleri rantlar sağlayan üretim avantajları haline gelirken, nihai bir küresel temizliğin devasa maliyetlerinin, yirminci yüzyılın itibarını giderek kaybeden askeri-endüstriyel Keynesçiliğinin yedeği olarak hizmet etme kabiliyetine sahip, yükünü vergi mükelleflerinin çek-

tiği (devletler ya da uluslararası kurumlar eliyle idare edilen) pazarları gündeme getirebileceğini de ilave etmek gerekiyor.

Garip bir biçimde, modern zamanların ekolojik kampanyaları birçok açıdan Köleliğin Kaldırılması Hareketine, onsekizinci yüzyılın sonunda Britanya hegemonyasının dayatılmasının önemli araçlarından biri haline gelmek üzere kamuoyu tartışmalarının merkezine taşınan ve dünya hakimi olma mücadelelerinde Birleşik Devletler'in Kuzeyli seçkinlerine elverişli bir söylem temin eden bir diğer büyük insanlık sorununa benziyor. Kölelik sorununda olduğu gibi, bugün çevre-karşıtı bir duruşu savunmak zór bir iş ve sapkın muhafazakarlığın bir alameti haline gelmiştir.

Köleliğin Kaldırılması Hareketi ile karşılaştırıldığında, küresel çevre yönetiminin en büyük problemi, bütün gündemin, kolayca sistem-karşıtı bir araca dönüştürülebilir olması ya da sürdürülebilir kalkınma platformunda biraraya gelebilecek ve çağdışı duman bacaları yerine çevresel açıdan güvenli "post-endüstriyel" teknolojilerden zorla payını isteyecek Güney'in yönetici gruplarının girişimleriyle altüst olma potansiyeli taşıması değildir. En nihayetinde, tarihsel kapitalizmin başarılı ideolojileri şaşmaz bir biçimde tarz olarak devrimci olmuştur ve bu sayede sistem karşıtı sonuçların keskinleşmesini dengelemektedir.

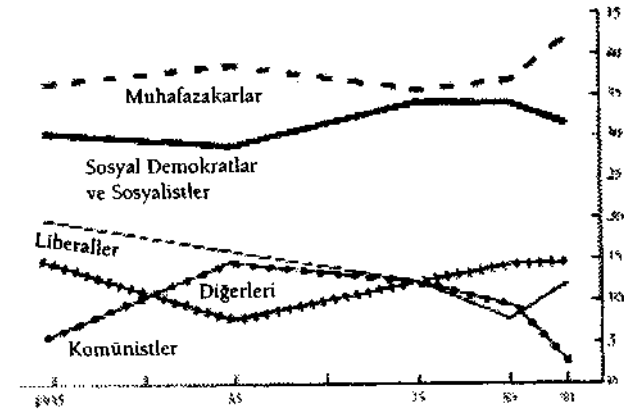
Problem küresel çevre yönetiminin yeterince devrimci görünmemesidir; bu nedenle daha baştan bir başarısızlık sözkonusu olabilir. Gelecekteki nihai bir hegemonyanın muhtemel talipleri arasında, koordine edilmiş bir politik iradenin ve elverişli kaynakların halihazırda mevcut olmayışı gözönüne alındığında dünyayı kurtarmak için cihat etmek pek makul görünmüyor, ki bu durum da bizi gelecek hakkındaki sorgulamalarda bir diğer büyük soru işaretiyle başbaşa bırakıyor.

Tablo 6.1 Dünyada 1947-82 yılları arasında ele geçen eroin ve kokain (kg)

	Eroin	Kokain
1947-66 (yıllık ortalama)	187	41
1967-74 (yıllık ortalama)	953	625
1975	1708	2406
1976	2583	2419
1977	2377	3977
1978	2441	5391
1979	2070	8365
1980	2510	11820
1981	5613	9541
1982	6153	12092

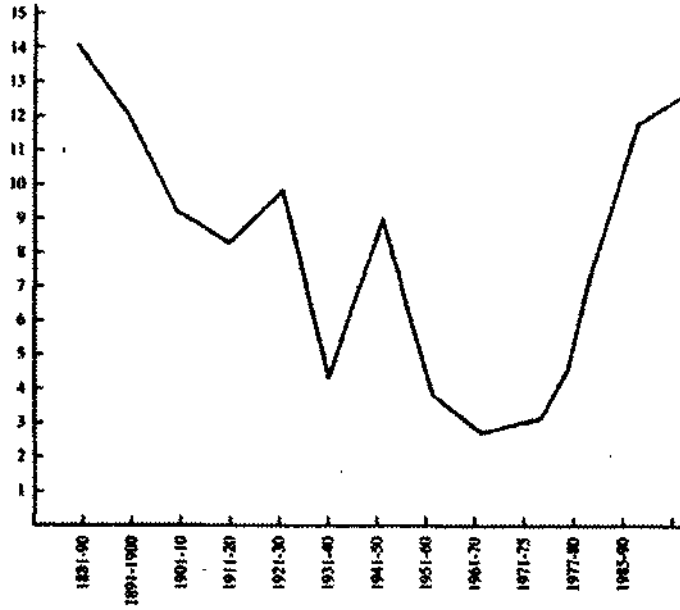
Kaynak: BM Narkotik Bölümü MNAR/1/1984, Review of Trends in Drug Abuse and Illicit Traffic, Arlacchi, 1986'da referans verilmiştir.

Şekil 6.1 Yirminci yüzyıl Avrupasının belli başlı politik akımlarının aldıkları oy yüzdelerinin istikrar

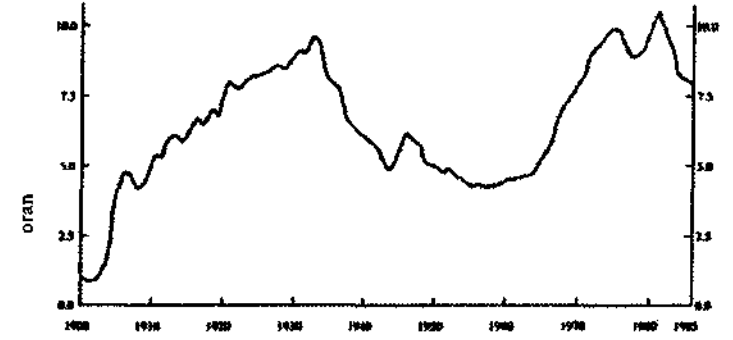
Kaynak: The Economist, 23 Kasım 1991:79

Şekil 6.2.a İtalya'da 100,000 kişi başına cinayet ve cinayet teşebbüsü oranı (1881-1990)

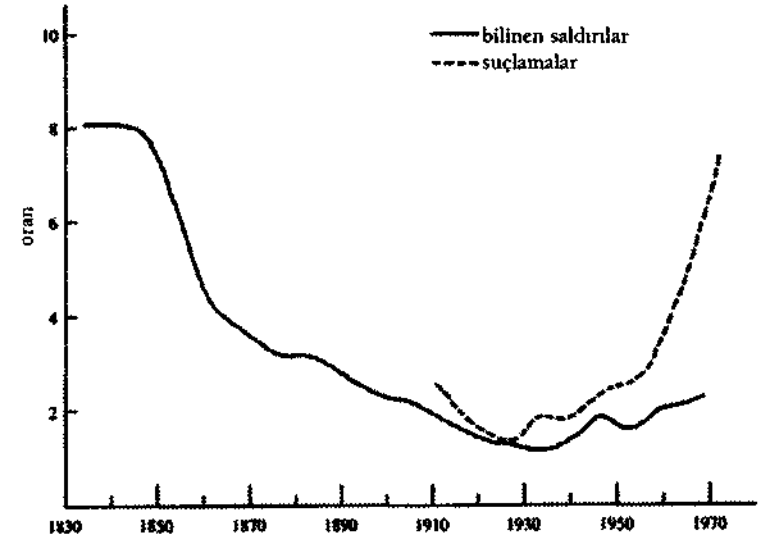
Kaynak: Arlacchi, 1986:86; New York Times, 10 Ekim 1990:A4

Şekil 6.2.b Birleşik Devletler'de 100,000 kişi başına cinayet oranı (1900-1985)

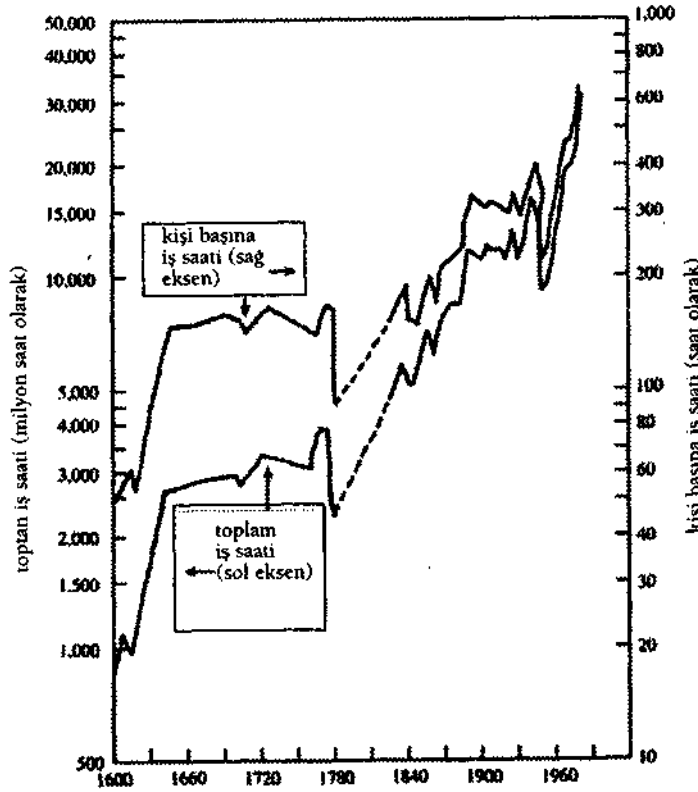
Kaynak: Harries, 1990:11

Şekil 6.2.c Batı toplumlarında hırsızlık ve gasp suçlarının ortak trendi (1830-1985)

Kaynak: Gurr, 1989:11, 22.

Şekil 6.3 Fransa'da 1597-1966 yılları arasında iş saati ve kişi başına iş saati cinsinden vergiler

Kaynak: Tilly, 1981:230

7. BİLGİ YAPILARI

Richard Lee

Modern dünya-sisteminin asli karakteristiklerinden biri, bilimin, bu dünya-sisteminin entellektüel disiplinlerinin hiyerarşisi içinde doruk noktası ve model haline gelmiş olmasıdır. Bu "bilgi yapısı", insan düşüncesinin baskın tarzı olarak dini, manevi ve aşkın inanç sistemleri üzerinde, ancak odokuzuncu yüzyılda, zamanın toplumsal ve politik mücadeleleri ve bunların kurumsal/düşünsel açığa çıkışlarıyla karmaşık biçimde eklemlenerek kesin üstünlük sağlamıştır. Eski inanç sistemleri yok olmamış, pozitif bilimlerle/beşeri bilimler arasında, içsel ama çatışmasız olmayan bir dönüşüm boyunca sürekli derinleşen ikili karşılıklı çerçevesi içinde yerlerini almışlardır.

1959'da C.P. Snow güncel duruma ilişkin yaygın kanaati şöyle seslendiriyordu: "Bir kutupta edebiyatçılar, diğerinde bilim adamları ve bunların en önde gelen temsilcileri olarak fiziksel bilimlerle uğraşan bilim adamları" arasındaki kutuplaşmada "bir kutbun düşünceleri diğerinin karşı-düşünceleri haline gelmektedir" (1965, 4:11). Bununla birlikte başkaları da bu iki kutbun arasında bir "üçüncü kültür"ün ortaya çıkışını iddia ettiler: Be-

şeri ya da sosyal bilimler.¹

Bu yapıyı yeniden üreten uzun-vadeli sürecin krizi, günümüzde içsel çelişkileri zaptetmekteki yetersizliğinde görülür hale getirmiştir. Burada ışık tutacağımız nokta, ekonomik ve politik yaşamla (yalnızca bağlantılı değil) sıkı sıkıya ilişkide olan, çatışan bilgi formasyonu tarzlarının sosyo-kültürel meşrulaştırılmasının açığa çıkartılmasıdır. Bu sayede, geçen yarım yüzyıl boyunca baskın olan iktidar ve birikim yapılarının görünürdeki “doğallığı”nı ya da kaçınılmazlığını temellendiren bulanık varsayımların bazılarını aydınlatmayı ümit ediyoruz. Böylece 1945-sonrası konjonktürün düşünsel düzlemini inceleyecek, sonrasında karşıt-yönelimlerin karmaşık biçimde eklemlenmesini ele alacak ve son olarak krizin güncel manzarasını ve fırsatları gözden geçireceğiz.

1945’ten 1967/73’e: Uzlaşmanın kuruluşu

1945-67/73 dönemi, ABD hegemonyası ve Kontradieff genişleme konjonktürü, nihai olarak yasalara göre işleyen (Newtoncu, mekanistik ve bu nedenle esas itibarıyla tahmin edilebilir) bir dünyada gerçekleşecek olan sonsuz ilerlemeye dair Aydınlanma idealini ifade eden ampirik ve pozitivistik evrensel bilime giderek derinleşen bir ideolojik bağlılıkla aynı zamana denk düşüyor ve bu bağlılığın damgasını taşıyordu.

1945’te, “bombanın” gücü ABD hegemonyasını kesinleştiriyordu. “Barış İçin Atom” (ya da daha açıkçası, “büyük bilimin” prototipi olan Manhattan Projesinin kendisi) kısa zamanda, rasyonel (Batıcı) bilim yoluyla maddi ilerleme metaforu haline geldi. Vannevar Bush, ABD Başkanına verdiği Science, The Endless Frontier (1945) raporunda, içerideki refah ve dışarıdaki jeopolitik üstünlüğü, akademide ve belli ölçülerde sanayide devlet-desetkli temel araştırmalar yoluyla bilim/teknolojide sağlanan ilerleme ile ilişkilendiriyordu. ABD’nin temel bilimlere yönelik devlet harcamaları 1945-öncesi dönemden 1945’ten hemen sonraki

döneme kadar yüz kat artmıştı (Greenberg, 1967). Birleşik Devletler o dönemden beri dünyadaki bilgi üretimine egemen olmuştur. Bu, bilime verilen Nobel ödüllerine bakarak -1940’larda %43, 1950’lerde %48, 1960’larda %49, 1970’lerde %52, 1980’lerde %56 (Broad, 1991); ya da “sosyal bilimlerdeki önemli ilerlemeler”le karşılaştırılarak -1900-29: Avrupa, 33, Kuzey Amerika (ABD), 12, Diğerleri, 4; 1930-65: Avrupa, 11, Kuzey Amerika (ABD), 41, Diğerleri, 0 (Deutsch, Markovits ve Platt, 1986:407) ölçülebilir. Merkezde ve giderek bütün dünya çapında siyasi liderler ve kurumsal politika danışmanları, bilim, teknolojik ilerleme ve askeri/ekonomik güvenlik arasında yakın bir korelasyon olduğunu varsayıyordu ve bu varsayım ileri gelen aydınların büyük bölümü tarafından destekleniyordu.

En azından ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, baskın bilim epistemolojisi giderek artan bir şekilde pozitivistik -hakikat, gözlemlenebilir olgular ve bunların ilişkilerini yöneten yasalarla ilişkilendirilir- olmuştur. Mantıkçı pozitivism, analitik gelenek dahilinde ve ampirizmin mirasının varisi olarak, 1920’ler ve 1930’lar boyunca hakimiyet kazanmıştı.² “Doğrulama ilkesi” -bir önermenin anlamı onun doğrulanma yöntemidir-, (matematik ve mantık gibi) totolojik ifadeleri ya da gözlemler yoluyla doğrulanabilir önermeleri dizinanamlı olarak kabul eder. Diğerlerinin hepsi (metafizik ve ilahiyat gibi), doğrulanabilir olmamaları itibarıyla, doğru ya da yanlış olarak değil, anlamsız olarak görülür. Bunların doğal sonuçları -geçerli tek bilginin bilimsel bilgi olduğu ve bilimin üniter olduğu- (düzenli/yasalara tabi olan, olgulara dayalı/açıklayıcı) pozitif bilimler ile (kaotik/anarşik, izlenimci/şürrsel) beşeri bilimler arasındaki uçurumu derinleştirmektedir; bunun yanı sıra bu ikisinin arasında kalan disiplinler topluluğu, sosyal bilimler, şiddetli bir tartışma konusudur.

Daha esnek epistemolojiler yararına ortadan kalktığı periyodik bir şekilde söylene de, mantıkçı pozitivistimin hayaleti oldukça faal bir hortlak olarak yeniden ortaya çıkmaktadır. Doğrulama ilkesinin statüsüne yönelik saldırılar, “olguların” farz edilen bağımsızlığı türünden ilkelere yönelik eleştirel bakış ve açıklamada

¹ Pozitif bilimler ve edebiyat arasında, bu “üçüncü kültür”ün, sosyal bilimlerin (özelikle sosyolojinin) inşa edilmesi için bkz. Lepenies, 1988; “kültür” kavramının kendisi için bkz. Williams, 1983:87-93.

² Bkz. Hanfling, 1981; Ayer, 1959; Weitz, 1966.

bağlam ve modellerin öneminin farkına varılması, mantıksal pozitivizmin itibarını sarsmıştır. Yine de, bu felsefe nesli, sağladığı ideolojik altyapıya ek olarak, yirminci yüzyıl bilim ve teknolojinin (determinizm ve öngörülebilirlikle bağlantılı olan) maddi dünyayı anlamak ve kontrol etmekteki hakiki başarılarıyla kurduğu bağlantıdan faydalanmaya devam etmektedir.

Pozitivizmle bağlantılı olarak, ABD sosyal bilim(ler)ine³ hakim olan kuramsal/yöntemsel bakış açısı, fonksiyonalizmdi. Fonksiyonalizm, “beşeri kolektifliklerin toplumsal ve kültürel hayatına toplum parçalarının yaptığı katkısı”, böyle bir katkının varolduğunu farz ederek inceliyordu, “Fonksiyonel analiz... toplumsal ve kültürel parçaları daha geniş bir bağlama yerleştirerek incelemekten ibaretti” (Cohen, 1985:322-3). Antropoloji, sosyoloji, psikoloji, mimari ve hatta zihin felsefesini şekillendiriyordu. Sosyolojide bu bakış açısı yapısal-fonksiyonalizm halini almış ve karşılaştırmalı yöntem ve sayısallaştırma üzerine kurulu anket

3 Hempel, 1942’de, “tarih yazımında hukukun yadsınmasına karşı çıkarak” idiografik/nomoteatik çatışmasını yeniden alevlendirdi (Weitz, 1966:254). Sosyal bilimlerin, birleştirilmiş tek bilime asimile edilmesinde davranışçılık (bkz. Watson, 1925; Skinner, 1971) mantıkçı pozitivistlerin iddialarının ayrılmaz parçası olmuştur:

[S]osyoloji, “doğa bilimleri” olarak adlandırılan diğer bazı bilimlerle temel bir karışıklık içinde bulunan bir “ahlaki bilim” ya da “insanın manevi yaşantısının incelenmesi” (Sombart’ın *Geisteswissenschaft*’ı) değildir, hayır, *sosyal davranışçılık olarak sosyoloji birleştirilmiş bilimin bir parçasıdır... Sosyal davranışçılığın verimliliği yeni korelasyonlar kurulmasıyla ve bu korelasyonlar temelinde yapılan başarılı tahminlerle kanıtlanmıştır* (Neurath, 1959:296, 317).

Davranışçılık, esas itibarıyla, fiili tepkiler -yani bağımsız vakaların gözlemlenmesi üzerine kurulu deneysel bir yöntem- üzerine (genellikle hayvan psikolojisindeki) ampirik çalışmalarla ilişkilendirilmekte ve bu sayede “nesnellik” iddiasında bulunabilmektedir. Davranışçılığın 1950’lerde psikolojide yıldızı bir şekilde sönmeye başladığında, siyasal bilimlerde yaygın biçimde etkili olmaya başladı. Yaygın eğilim, ampirik niceliksel tekniklerin ve hipotez sınamanın desteklenmesi yönündeydi. (bkz. Dahl, 1963; Meehan, 1971). Bir sosyologun tabiriyle “bir bilim olarak sosyoloji, araştırma yoluyla açıklama ve öngörülebilirliğe ulaşan eksiksiz bilim olma amacıyla bilgi sağlamayı kendisine gaye edinmiştir” (Hauser, 1981:63). “Farklı kanaatlere sahip” sosyologlar “sosyolojinin National Science Foundation’ı (Ulusal Bilim Vakfı) tesis eden ilk kanuna dahil edilmesine yönelik (başarısız) bir girişimde bulunmak üzere el ele vermişlerdi (Volkart, 1981:65-6). Kavda değer bir gelişme olarak, 1968’de sosyal bilimler, vakfın desteklenmesi emrettiği alanlar listesine eklendi; 1991’de sosyal bilimler için ayrı bir yönetim kurulu oluşturuldu.

analizleri ile ittifak yapmıştı; fiili olarak toplumsal değişim ve çatışma üzerindeki vurguyu kaldırmıştı. Modernleşme kuramı,⁴ Batı sosyal biliminin (Soğuk Savaş ve ulusal kurtuluşa yönelik siyasi girişimlerin ışığı altında) Batılı olmayan ve zengin olmayanların dahil olduğu bir dünyayı açıklama çabasını temsil ediyordu. Hem kalkınma yönünde hakiki bir ilgiyi ifade ediyor hem de Üçüncü Dünya’da komünizmin çekiciliğini kontrol altında tutmanın yollarını arayan bir politik bileşeni barındırıyordu. Modernleşme kuramının Sovyet uyarlaması da Batı’daki benzerini yansıtıyordu. Kuramcılar, çağdaş Batı/Sovyet toplumunu Üçüncü Dünya’nın “gelişme” seyrinin yöneldiği son nokta olarak koyuyorlardı. Böylece, hem aynı ekonomik başarıya (sanayileşme) hem de benzer bir siyasi örgütlenmeye (demokrasi/sosyalizm) ulaşacaklardı. Karşılaştırmalı bakış açısı, politik olarak sınırlanmış her devleti bir “toplum” olarak tanımlıyor ve analiz için ona bağımsız “vaka” rolü veriyordu.

İster mantıkçı pozitivism, isterse yapısal-fonksiyonalizm ve modernleşme formunda olsun, Batı biliminin ve sosyal biliminin egemen düşünsel yönelimleri beşeri bilimleri aynı bataklığa götürüyordu. Eagleton’un US New Criticism’de yazdığı gibi “edebi metin, ‘fonksiyonalist’ olarak adlandırılacak terimlerle kavranıyordu: Tıpkı ABD fonksiyonalist sosyolojisi gibi, her bileşenin bir diğerine ‘uyum sağladığı’, ‘çatışmaz’ bir toplum modeli geliştirmişti” (1983:47). Politik sonuçları açık seçik meydandaydı.⁵ Tasvire, dışsal ilişkilerin gerçekliğine ve maddi nesnelerin bağımsızlığına (özne/nesne ayırımına) ölümüne bağlı olan Anglo-Amerikan ampirizmi burada yankı bulmuştu. J.A. Richards’ın 1920’lerdeki çalışmalarının davranışçı ilkeleri ve “bilimsel” psi-

4 Bkz. Rostow, 1960; Eisenstadt, 1966;1973; ve Huntington, 1968. Rostow’a eleştirel yaklaşımlar için, bu eserin önemini, spesifik olarak, düşünsel içeriğinden çok bir Soğuk Savaş belgesi olarak taşıdığı değere atfeden, Baran ve Hobsbawm (1961:242); ve Huntington için, Leys (1982).

5 [Bu bir] siyasi eylemsizlik ve böylece siyasi statükoya itaat reçetesi idi... Yeni Eleştirinin sınırları esas itibarıyla liberal demokrasinin sınırlarıydı: Stür, diye yazıyor John Crowe Ransom, “tabiri caizse, bir devletin amaçlarını, vatandaşlarının kişisel şahsiyetlerini feda etmeden gerçekleştiren demokratik bir devlet gibidir.” Güneyli kölelerin bu iddiaya ne anlam vereceğini görmek oldukça ilginç olurdu” (Eagleton, 1983:50).

kolojisi, İngiliz "yakın okumasını" Amerikan Yeni Eleştirelliği ile ilişkilendiriyordu ve bu ilişki, metnin mutlak nesneleştirilmesiyle sağlanıyordu. Metin, Yeni Eleştiri'de, gerçekte büyük ölçüde şiirle eşit tutulmaktaydı. Metnin kesafeti, içinde barındırdığı "gerilimler", "paradokslar", "ironi" ve "ikircillğin" analiz edilmesi yoluyla, metni özetlemek, tarihin dışına yerleştirmek ve toplumsal bağlamın üstünde amaçsızca dolaştırmak için kullanılabilir. Metnin kendi içinde sınırlı kalması Cleanth Brooks'un 1949'daki klasiğinin başlığından belli olmaktadır: *The Well Wrought Urn* (Güzel İşlenmiş Kupa). Bu nitelikler, Yeni Eleştiri'yi gizli muhafazakar eğilimler yelpazesine -yani Ransom'ın Eski Güney'inin estetiği ve T.S. Eliot'un politikalarıyla- uyumlu hale getirmiştir. Yeni Eleştiri görünürde kendisini egemen güçlere karşıt olarak takdim ederken, aslında orta vadede onu desteklemektedir.

1930'lardan 1950'lere kadar düzenli bir şekilde gelişen Yeni Eleştiri nihayetinde yapısalcılığın ve daha sonra da postyapısalcılığın şiddetli eleştirilerine boyun eğdi. Yine de, gerek ("bilimsel" düşünceyle uyumlu olarak, bilgi olarak tanınmasına katkıda bulunan) "nesnelliği", gerekse (büyük sayılarda üniversite öğrencisine öğretim verilmesini ciddi biçimde kolaylaştıran) formalist karakteristiği, eleştirinin akademik alandaki profesyonelleşmesinde onu anahtar unsur haline getirdi. Buna karşılık mantıqçı pozitivistlikte oldukça benzer bir şekilde, tavsiye edilmediği durumlarda bile yaygın biçimde uygulanan pratik bir formül olmayı sürdürdü. Son olarak, "Yeni Eleştiri"nin izlerini başka bir yol üzerinde bulmak mümkün[dü]: Çeşitli çağdaş kuramcılar tarafından tarihin tekrar tekrar ve oldukça kurnaz biçimde inkar edilmesi" (Lentricchia, 1980, xiii).

Bu düşünsel çerçeve, dönemin siyasi mücadelesinin eksenini oluşturuyordu. Merkezdeki düşünce homojenleştirilemediği zaman, görüş ayrılığının siyasal alanda ifade edilmesini denetim altına almaya yönelik bir çaba harcanıyordu.⁶ Bunun yanı sıra, Hollywood'dan yayınlan kitle kültürü de merkezi önemde bir kampanya alanıydı. "Hollywood, geleneksel Amerika'yı temsil eden bir sanayi olmaktan çok, savaş sonrası dönemde ulusal kim-

liğe ve gelecek politikalarına karar verilmesine dair bir çekişmenin merkezinde yer alıyordu" (May, 1990, 358). Kısa süre film, televizyon programı ve bunların taşıdığı kültürel değerle bütün dünyaya en büyük satıcısı konumuna geldi, Hollywood ürünleri, en az diğer mallar kadar dünya ekonomisinin yönellerine tabi olma durumundaydı.

Sosyalist Doğu'da düşünce ayrılıkları, Kruşçev'in de-Stalizasyon programının bir parçası olarak Soljenitsin'in *Ivan Denişiç'in Hayatından Bir Gün* kitabının basılması gibi faydalı görüşler haricinde, devlet sansürü ve bireysel baskı yoluyla idare ediliyordu (bunlara yeraltı örgütlenmesi ve "samizet" edebiyatıyla karşılık veriliyordu). Protesto, Doğu'da ve Batı bireysel sindirme ve işyerindeki baskıdan, dolaylı şiddet ve operasyonlara, oradan da hapsedmeye kadar uzanan bir baskı manzumesiyle karşı karşıya geliyordu.

İdeolojik savaş, "yüksek kültür" alanında da yürütülüyor. Rus/Sovyet sanatının Batı'daki haklı ünü 1950'ler boyunca keldi (sosyalist realizm), en aza indirildi (konstruktivizm) da Berdyaev ve Dostoyevski'nin eserlerinin varoluşçuluğa asile edilmesi gibi, daha geniş bir bağlama asimile edildi (bkz. örneğin, Friedman, 1991). ABD kültürel emperyalizmi, alenen United States Information Agency (USIA) eliyle, zımnen CIA eliyle bunların yanı sıra, soyut ekspresyonizm⁷ ihraç eden Museum of Modern Art (MOMA) eliyle seferber edilmişti. Avrupa'nın yanı sıra Asya ve Latin Amerika özel hedef olarak saptanmıştı. "Çekendilerinin özgür davrandığına inanan aykırı görüşlü aydınlar uluslararası propaganda savaşında yararlı araçlar olabileceği

7 (1951 MOMA sergisiyle resmen takdis edilen) Soyut Ekspresyonizm -"İnsan Edimleriyle, özellikle de sanatçının içsel kendiliği, sanatçı olarak faaliyetleri yüzleşmesinin dehşeti, trajedisi ve nihai uyumunun en açık ifadesi" (Reise, 1962)- açık bir biçimde "yüzeysel" ve "devlet kontrolündeki" Sovyet sosyalist çekçiliğinin karşısına konuyordu. Sovyet sosyalist gerçekçiliği, Greenberg'in 1955'te "bu resmi bayağılık, bu tescilli bayağılık" (Greenberg, 1948: 579), Nazi ve faşist "totaliter" sanatla birleştirilebilir (1948: 578; ek olarak bkz. Golomstinsky, 1990). Ancak, Batı (ABD) kültürünün üstünlüğünün tesis edilmesi, göz kamran *soubresauts* (sıçramalar) gerektiriyordu. Sovyet sanat cemaati içindeki taşmaların -sosyalist gerçekçiliğe "karşı" konstruktivizm- tarihinin Greenberg tarafından yeniden yazılması, sonuçta konstruktivizmin neo-avant-garde pantheonuna kılmasının reddedilmesi açısından gerekliydi (Buchloh, 1990).

6 ABD'deki literatür için, bkz. Isserman, 1987: 221 n.2; 222, n.1.

farkındadır.” Rockefeller ve MOMA’dakiler, “Soyut Ekspresyonizmi, yani ‘siyasi özgürlüğün sembolünü’, bilinçli bir şekilde siyasi amaçlarla kullanmıştır” (Cockcroft 1992: 83, 90).

ABD hegemonyasına karşı, Avrupa’nın kültürel alandaki karşı çıkışı (politik ve askeri arenalarda olduğu gibi) özellikle Fransa’dan geldi. De Gaulle, Avrupa’nın çıkarlarının akıl hocası rolündeki ABD’ye olan güvensizliğini ortaya koymuştu. 1963’ta Fransız silahlı kuvvetlerini NATO komutasından geri çekti ve bağımsız bir *force de frappe* kurdu. Bir cevap da “kültürel diplomasi” idi. İktidarın, değerlerin ve uzlaşmanın açık seçik ifade edilmesi, Fransa’nın uzun zamandır egemen olduğu 1964 Venedik Bienali etrafında dönen olaylarla bir karar alma noktasına geldi. Bütün sergidekiler gibi finansal güçlük içinde olan ABD’li katılımcılar, sonuçta USA’dan kaynak bulabildiler (ABD hükümeti modern sanatı “kurtaracaktı”) ve Pop Art’ın önemli bir hareket olarak takdim edilebileceği bir ek binayı (geçmişte ve gelecekte bir daha görülemeyecek biçimde) akın akın istila ettiler. Avrupalı eleştirmenler buna Amerikan yayılcılığı ismini takmıştı:

Amerikalı eleştirmenler Rauschenberg’in zaferini estetik üstünlükle açıkladılar... ABD sergisinin müdürü olan Alan Solomon ABD zaferinin hemen öncesinde yapılan bir kamuoyu açıklamasında duygularını şöyle özetledi: “Dünyanın sanat merkezinin Paris’ten New York’a taşındığının bütün dünya farkına vardı”. Bununla birlikte Solomon şahsen şunu kabul etmekteydi: “(Her türlü liyakat tartışması bir tarafa), biz bunu her halükarda kazanacaktık, çünkü biz bunu gerçekten planlamıştık” (Monahan, 1990:369-70).

Merkezde, Büyük Britanya bir “yeni zenginlik” keşfetmişti; Federal Almanya bir “ekonomik mucize” yaşıyordu; “geleneksel Amerikan aileleri”, (birçokları için gerçek olmasa da) “öte yakadaki” herşeyin gözardı edilebileceği, Lawrence Welk ve Norman Rockwell’in dalgalarına kapılmış, basit ve mutlu taşra Lewittown’larda, kendilerinden başka hiçbir şey düşünmedikleri bir huzur ortamının tadını çıkarıyordu -ki bu korunması gereken bir statükoydu. Jeokültürel olarak hegemonik güç, ilerleme görünümleri kisvesi altında kalkınma vaatleri ihraç ediyordu. Fakat “ye-

ni” olan, her zaman “eski” formlarla (klasik müzik, bale, opera ile) karşı karşıya konuyordu, bu eski formlar, Venedik’teki Sovyet kültürel çıkışlarının⁸ ve Fransız modernist varlığının (Roger Bissière) en büyük dayanaklarıydı. Rauschenberg’in “devrimi”, soyut ressamların gelenekçiliği ve formalizmi karşısında “apolitik ve olumlu” olarak lanse ediliyordu (Monahan, 1990:387). Pop Art’ın yeni Kennedy yönetiminin ideallerini cisimleştirdiği söylenebilir; buna karşılık, soyut ekspresyonizmin (reklamı yapılmış, inşa edilmiş) özü, Eisenhower yıllarının muhafazakarlığı için biçilmiş kaftandı. Fakat, her zaman “yeni” idi. Şüphesiz 1964’lerde, Monathan’ın da söylediği gibi, “ekonomik güç ...savası zaten kazanmıştı. Amerika kıyılarında piyasaya çıkan “yeni”nin gücü, filmleri, resimli dergileri, kültürü yoluyla egemen olmayı çok önceden başarmış durumdaydı (1990:407).

Bunun sonucunda, 1945 sonrası dönem itibarıyla kültürel hegemonya, pozitif bilimlerin türevi olan, evrenselleştiren ve nesneleştiren bir bakış açısı ve bunun yanında, öngörülebilir sonuçlara ilişkin (ilgisiz, apolitik) bir ilerlemeye yol açan deneysel/karşılaştırmalı yöntemden oluşuyordu. Yalnızca bilimlere değil sosyal bilimlere de nüfuz eden ve beşeri bilimlerde de güçlü yankılar bulmuş olan bu perspektif, ABD siyasi hegemonyası ve ekonomik genişlemesiyle değişen fakat süreklilik arzeden bir ilişki içinde olmuştur. Kökleşmiş fikirler, bir disiplinin içerisinden ya da politik aktivizm yoluyla karşı çıkıldığında bile, sağduyusal niteliğini yitirmiyordu: Halkın bilincinde Pavlov’un köpeği hâlâ davranışçı kuyruğunu sallıyordu ve merkezdeki alt sınıflarla birlikte Üçüncü Dünya az gelişmişliğinin utancını omuzlarında taşıyordu.

8 Yalnızca Sovyetler’in ne ihraç ettiği -klasik formlar- değil, bunu ne zaman yaptığı meselesi. 1950’lerden 1960’ların başlarına kadar New York Bolşoy’u seyretti, evet ama bununla birlikte İngiliz Kraliyet Balesi’ni ve Fransız Madeleine Renaud ve Jean-Louis Barrault Topluluklarını da. Sonraları, Çin Halk Cumhuriyeti’nin dışa açılması, ulusal sanat topluluklarını benzer kültürel mesruluk gayretiyle ABD’ye taşıdı. Avant-garde’i ilk kavrayan ABD idi, nihayetinde ABD bale toplulukları Avrupa, Uzakdoğu, hatta SSCB turnelerine çıktı. Wallerstein’in kaydettiği gibi, “özgürlük kültürünü teşvik etmek ancak ona zor uygulamak, ... siyasi ve ekonomik avantajları, hakim genel menfaatler için, fırtına biçmeden toplamak” hegemonyanın alametidir. (1982: 119)

Fakat bu süre içinde, bu egemen entellektüel güçlerin hiçbir karşı çıkışa maruz kalmadığı söylenemez. Aslında bu güçler, sistem-karşıtı olan ve anomali gösteren karşıtları ile ilişkisi çerçevesine yerleştirildiğinde daha çarpıcı hale gelmektedir. Analitik pozitif (sosyal) bilim geleneği, fenomenoloji, varoluşçuluk ve yapısalcılık sınırlarını geçemiyordu. Modernleşme kuramına, ona bağlı olanlar tarafından karşı çıkılıyordu. Beşeri bilimlerin ilkele-ri ve kurumsal yapılarına, Braudelci Annales tarafından meydan okunuyordu. Yeni eleştiri, soyut ekspresyonizm ve Pop Art, yapısalcılık ve yeni roman'la yarışmak zorunda kalmıştı.

Karşı-yönelimler, direniş ve yüzleşme

Kıta Avrupasında fenomenoloji, (analitik geleneğe açık bir alternatif olarak) pozitivizme karşı bir tepkiyi ve Birinci Dünya Savaşının arifesinde çözülmekte olan uygarlığın algısını belirtiyordu. Husserl, Kartezyen tasarım içinde çalışarak bir kesinlik felsefesi yapmaya çalışıyordu.⁹ Fakat onun, insanı öznesini bilinebilir dünyanın merkezine yerleştirme çabasının sonuçları egemen anlayışa karşıt olmak zorunda değildi.

Özne bütün anlamın kökeni ve kaynağı olarak görülmelidir: O, gerçekte, dünyanın parçası değildir, çünkü bu dünyayı en yüksek dereceye getiren odur. Bu çerçevede fenomenoloji, klasik burjuva ideolojisinin, "insanın" bir biçimde tarihinden ve toplumsal koşullarından daha önemli olduğu inancı etrafında dönen eski hülyalarını yeniden ortaya çıkarmış ve cilalamıştır (Eagleton, 1983:58).

⁹ Husserl yeni bir başlangıç noktasından hareketle, felsefi araştırmanın can damarının tasvir olduğunu, bunun da, (bağımsız olarak varolan nesnelerin) her tür "doğal tavrını", ancak bilincin muhtevası lehine kaldırıp atan derin bir iç gözlemle başlaması gerektiğini iddia ediyordu. Hedef, felsefeyi somuta, ama içsel ve görü yoluyla ulaşılan bir somuta geri döndürmekti. Schütz, yaygın olan pozitivizme ve davranışçılığa tepki olarak, Husserl'in yöntemini Weberci bir bağlam dahilinde toplumsal dünyaya (bir "yorumlanmış dünyaya") genişletti. Çalışmalarıyla, nihayetinde a priori birey aleyhine iddialar öne sürerek, tasvir ve sagduysal bilgiye olan bağlılığı sürdürdü (bkz. Wagner, 1983). Fenomonoloji, etnometodolojiye ve etnometodolojinin günlük faaliyetlere ilişkin çalışmalarının felsefi temelini oluşturuyordu (Garfinkel, 1967; Sharrock ve Anderson, 1986) ve edebiyat eleştirisini de etkilemişti (Lentriochia, 1983: bölüm 3)

Varoluşçular (Heidegger, Sartre ve diğerleri), Husserl'in fikirlerini zaman zaman kendisinin de eleştirdiği yönlerde geliştirdiler. Heidegger, hocası olan Husserl'den koparak, anlamın radikal biçimde tarihsel olan boyutunu yeniden yakalamaya girişti. Varoluş hiçbir zaman tamamıyla nesnelleştirilemez ancak, problematik olarak kalır, bir oluşum halindedir ve bu nedenle tarih tarafından kurulur. Bilginin gözlem (pozitif bilimler) yerine katılım yoluyla doğrulanması, Dilthey'in beşeri bilimler çalışmalarıyla varoluşçuluğun dirsek temasına geçmesine neden oldu. Bunu takip eden tarihselcilik, bütün kuşatıcı düşünce sistemlerini ve ebedi doğruları reddeden bir rölativizmi zorunlu kılıyordu. Tekerrür, kader ve varlık vizyonuna trajik boyun eğiş temaları, herhangi bir kolaycı ilerleme doktrinine karşı bir reddedişi açık olarak ortaya koymak üzere yeni baştan "ortaya sürülmüştü." Yine de, metafiziğin, spekülasyon anlam (aklın, gözlemlenebilir olanın ötesine geçen bir aşkın gerçekliğe genişletilmesi) yerine betimleyici anlamda (insanın dünyadaki yeri) yeniden değerlendirmesi de varoluşçu perspektife atfedilebilir:

"İnsan sorununu tartışmak aynı zamanda dünya, zaman, tarih ve insanın bunlarla ilişkileri sorunlarını da tartışmaktır" (Macquarrie, 1972:241).

En azından sembolistlerin devrinden beri, sanatçılar ve yazarlar egemen düşünsel modellere tam da bu terimler üzerinden bir direniş örgütlemişlerdi. Gerçeküstücülüğün zaman itibarıyla en yakın fikir babası olan Dada, fiili olarak, her halükarda yolun sonuna gelmiş görünen savaş içindeki bir dünyaya karşı uluslararası bir direniş ve reddediş hareketi içinde olanların bir araya gelmesiydi. "İnsanın akla yatkın görünen aldatmacalarını yıkmayı, doğal ve mantıksız düzeni yeniden elde etmeyi hedefliyorlardı" (Arp-Ades, 1981:114'ten alıntılanmış şekliyle-). Anarşikti, herşeye karşıydı, (mantıken, bu dünyanın bir parçası olması itibarıyla) kendi kendini yok etti; fakat burjuva-karşıtı, sanat-karşıtı tavırları, sürrealistlerin gerçekçiliğe karşı daha yapıcı kampanyaları içinde -"pozitivizmin esinlediği gerçekçi tavır, bence, bütün düşünsel ve manevi başarılarla düşman bir havaya sahip" (Breton,

1972:14)¹⁰- ve ("psşik otomatizmin" tezahürü olan) otomatik yazmanın temel bir teknik sağladığı bilinçdışı ve hayal gücünün (Freud) kudretinin farkına varılmasıyla varlığını sürdürdü.

Jackson Pollock'u, soyut dışavurumcuları ve Pop Art'ı derinden etkileyen New York'taki hareketin başını Duchamp ve Pica-bia çekiyordu. Clement Greenberg, "Amerikan tarzı ressam-lar'ının kendi ülkesindeki üstünlüğünün sulandırılmasını engel-lemek için, onların gelişiminde gerçeküstücülüğün rolünü ayık-lamaya çalışıyordu. Egemen zihniyetin dayatmacı uzlaşması, bastırılan bir direnişi, isyankar alternatif ürünler veren bir dire-nişi içinde barındırıyordu. Biraz sakar olmakla birlikte Dalı'nın yumuşak saatleri, zamanın doğasına ilişkin çözülmekte olan bir uzlaşmayı, Magritte'in çok daha fazla zihin karıştıran eserleri "bir insanın dünya ve resmedilmiş nesne ile gerçek nesne arasındaki ilişki hakkındaki varsayımlarını" (Ades, 1981:133) iyi karakteri-ze ediyordu.

1950'ler boyunca nouveau roman aynı meselelerle yüz yüze ge-liyordu: "Daha önceden varolan her tür düzenin sonunda redde-dilmesi" (Robbe-Grillet, 1972c:81). Robbe-Grillet'in "yeni ger-çekçiliği" (1972f; 1972g:15) ya da Butor'un "daha üst düzeyde gelişmiş gerçekçiliği" (1972a:11) hayal gücünün yaratıcı ve dö-nüştürücü potansiyelinin savunulmasında başa geçmişlerdi. "Dünya ne anlamlı ne de saçmadır, o yalnızca odur" (Robbe-Gril-let, 1972e:21). Her tür basite indirgeyici sadakat biçimi,

¹⁰ Balzac Marx'ın en beğendiği yazarlardan biriydi ve "gerçekçilik" 1848'in savaş çığ-lığıydı. Devrimin arifesinde, Jules Michelet "edebiyat, fantezinin gölgesinden orta-ya çıkarak canlı ve gerçek, bir eylem biçimi haline gelecektir; artık birkaç birey ya da tembelin eğlencesi olmayacak, insandan insana giden ses olacaktır" iddiasınday-dı (De Micheli, 1978:11'de referans verilmiştir). Devrim "başarısız" olduysa da, devrimin barikatlarında bulunan sanatçılar De Sanctis'in ruhuyla (sanat gerçekli-ğin nesnel temsilinden, onun bozulmamış ifadesinden başka birşey olamaz) ya da sanatın "varolan şeylerin en bütünlüklü ifadesinin nasıl keşfedileceğini bilmekten (De Micheli, 1978:14-15,17'de referans verilmiştir) ibaret olduğuna inanan Cour-bet'in ruhuyla hareketi daha ilerilere taşıdılar. Ancak gerçekçilik kısa sürede ege-men burjuva liberal zihniyeti haline geldi ve nihayetinde, 1871'de Paris Komünü-nün düşmesiyle birlikte özgürleştirici cazibesini tüketti. Ondokuzuncu yüzyılın son döneminin ve yirminci yüzyılın avangart hareketleri de muhalifler, ama yeni bir biçimde: Gerçekçiliğin dayanaklarıyla, dışsal değil içsel bir dünya tasarlayarak mücadele ediyorlardı, pozitivizm-karşıydılar ve Batılı-olmayan kültürel ifadeler-den derinden etkilenmişlerdi.

kendi dilinizin güncel problemlerinin tam olarak bilincine varılması, bunların büyük önemine duyulan inanç, bunları içerden başlayarak çözme kararlılığı. Bu... bir sanatçının tek umududur, bu nedenle belirsiz ve uzaktır, bir gün bir şeyler için -hatta belki de devrim için- işe yarama umudu yararına reddedilmiştir.

Her ne kadar gerçeküstücü kamptan gelen eleştirilerin genel eğilimden farklı olmadığı düşünülse de, Butor, gerçeküstücülük, özellikle de hayal gücünün ("gerçeklik" üzerindeki) açıklayıcı ve dönüştürücü gücüne ilişkin (paylaştığı) postüla hakkındaki de-ğerlendirmesinde genel olarak olumlu bir tavır almıştır (1972b: 182). (Birey anlayışının ulaştığı en yüksek nokta ile ilişkili olan) karakter inşasının ve (bir düzeni temsil ettiği için, ve "hafıza as-la kronolojik değildir" gerekçesiyle) doğrusal öykülemenin red-dedilmesi, yine de, insan eyleminin yokluğunu varsaymaz. Rob-be-Grillet için, yazmak müdahale etmektir, "bilmekten çok fet-hetme meselesidir" (1972d:33); okuyucu yaratıma katılmaya ve bu sayede kendi yaşamını keşfetmeyi öğrenmeye davet edilmek-tedir (1972a:168-9).

Bu, varoluşçu bakış açısını hatırlatmaktadır, Sartre varoluşçu-luğu, hümanizm, doğa yerine insandan başlayan bir "felsefe yap-ma tarzı" olarak göklere çıkarıyordu. Özgürlük, kararlılık, so-rumluluk ve (gerçeğe ilişkin olasılıklar ortamı içerisindeki) duy-gular temalarını ve eylemi vurgulayan varoluşçu tartışma, her ne kadar bir bütünlük olarak, vücudu ve zihni bir bağlama, dünya-da varolmak, ötekilerle birlikte varolmak bağlamına dahil etmiş olsa da, birey üzerinde odaklanmak eğilimindedir. Bu veçhe, 1968'de "anı yakalayan" gençlik kuşağı açısından son derece önemli olmak durumundaydı. Buna karşılık, bireysel bileşen, bir cemaat içinde varolmaya baskın çıkma noktasına gelebilmiştir. (İnsani özelliklerini yitirmek anlamında) kolektivizm-karşıtlığın-dan, cemaat-karşıtı bir eğilime kaymak kolaydır. İçinden geldiği gi-bi davranmak, radikal seçim yapmak ve dizginlerinden boşalmış halde kendini haklı çıkarmak, ahlaki düşüklüğün ve totalitariz-min¹¹ mazeretleri ya da bir "ben kuşağı"nın özü haline gelir.

¹¹ Heidegger'in durumu ümitsiz değilse bile ibret vericidir.

Ancak, hümanizm de gerek sosyal gerekse beşeri bilimlerden gelen karşı çıkışlarla yüz yüze geldi. Althusser'in yapısal Marksizmi¹² ekonomizm ve ampirizmi, Sartre'da (ve pratikte her yerde) gördüğü hümanizm ve tarihselciliği şiddetle eleştiriyordu. Burada politik konjonktür ile ilgili bir sorun vardı; 1960'ların başında yazdığı dönemde Althusser (1969), hümanizmi reddedişini "kişiye tapma"nın ve SBKP Yirminci Kongresi'nin işaatlarının hemen ardından ortaya koyuyordu. Robbe-Grillet, hümanizmi mahkum edişinde, insanı anlamın merkezine yerleştiren varoluşçu anlayışın iki amaçlı ve felç edici doğasına dikkat çekiyordu. Robbe-Grillet açısından problem, tam da, modern (dünya-sisteminde) düşüncenin temel ideolojik dayanağı olan "insan"ın egemenliği problemi. Onun, ("insan"ın her yerde olduğu) "alışlagelmiş" hümanizmi ve (insan ve şeyler arasındaki farklılığın süblimasyonu olarak) trajediyi mahkum edişi, varlığın (sıfat niteliğindeki metaforlar -örneğin majestik dağ- yoluyla) bir antropomorfik "doğa" kurarak dünyadan ayrıldığı biçimin derin bir kavrayışı üzerine kuruludur. Braudel (1958) hümanistik çerçeveyi sosyal bilimlerin birbirine "yaklaşması"nın önünde büyük bir engel olarak görüyordu.¹³

12 Yapısalcı tavrı, E. P. Thompson tarafından, İngiliz Marksizmi içerisinde, 1950'lere kadar uzanan, tarih/teori ve kültür/ideoloji tartışmaları bağlamında şiddetle eleştiriliyordu (bkz. Thompson, 1965; Anderson, 1964; 1966). Determinizm ve fail olma sorunları merkezi önemdeydi. Thompson ve diğer "kültürcüler", Althusser'in tarihselciliğin yanısıra saldırdığı (1969; aynı zamanda Althusser ve Balibar, 1970) sosyalist bir hümanizmi (bkz. Soper, 1990) savunuyorlardı. Buna karşılık, kültürcülerin tavrıları her zaman içsel bir tutarlılığa sahip değildi (bkz., Thompson, 1961). Thompson "teori"yle dalga geçiyordu ve aşırı ucta, yapısalcılar "tarih"i reddedebiliyordu (bkz., Hindess ve Hirst, 1975); buna rağmen hem yapısalcılar hem de kültürcüler her tür mekanik ekonomizmi reddediyordu.

13 Althusser, "üretim ilişkileri, politik ve ideolojik toplumsal ilişkilerin, tarihselleştirilmiş insan ilişkilerine, yani insanlar arası, özneler arası ilişkilere indirgenmesine" yol açan bir kaymaya dikkat çekiyor. "Bu, tarihselci hümanizmin en çok sevdiği alandır" (Althusser ve Balibar, 1970:139-40).

Robbe-Grillet, Saussurecü dilbilimin bile içinde varlığını sürdüren natüralistik yanlışlığa doğrudan saldırır (bkz. Lenricchia, 1980:119). Olumsal-olmayan, geçici-olmayanı doğayı felç edici olarak görür, ancak insanı inkar etmek istemez.

Doğaya olan inanç... kelimenin geleneksel anlamıyla, her tür hümanizmin kaynağı olarak görülebilir... "doğa" dediğimiz şeyi ve bu miti süreklileştiren kelime hazinesini reddetmek, nesneleri tamamen dışsal ve yüzeysel olarak düşünmek [ancak dışlanmış olarak değil], -söylenildiği gibi- insanı yadsımak değil, "panantropizm" dü-

Yine de, dünyada varolmanın "dünyasının" varoluşçu kavramının, özneyi önceleyen ve hepimizin de katkıda bulunduğumuz "dil" yoluyla inşası -nouveau roman'ının merkezinde yer alan bir kavrayış: "Dil bilincin içinde bulunmaz; onu içinde taşır" (Bousquet'nin tabirini tekrarlayarak, Robbe-Grillet, 1972g:117)- yapısalcı programla isabetli bir şekilde uyum içindeydi. Yarım yüzyıl boyunca uykuda olan yapısalcılık, 1950'lerde Avrupalı aydın çevrelerinde yaygınlaştı. Edebi ve sosyal bilimlerde son derece etkili olma zamanı gelmişti.

Hiçbir şey Jameson'un "düşünce tarihi, düşünce modellerinin tarihidir" (1972:v) vecizesini, yapısalcılıktan daha iyi karşılayamaz. Soy kütüğü oldukça eski olsa da (Hawkes (1977) onu Vico'ya kadar geri götürür!), İsviçreli bir dilbilimci olan Saussure'nün eserleri temel öneme sahiptir. Cours de Linguistique Générale'inde (1916), dilin "yalnızca tekil parçaları bakımından değil, yalnızca diakronik olarak değil, aynı zamanda bu parçalar arasındaki ilişkiler bakımından ve senkronik olarak..." çalışılması gerektiğinde ısrar etmektedir, "[Bu] dilin tarihsel boyutlarının yanısıra, güncel yapısal özelliklerinin de anlaşılmasını içerir" (Hawkes, 1977:20). Dil bütünlüklü bir sistemdir, daima her zaman tamamdır. Her biricik ifade (parole) referans olarak rasgeledir ve ancak bir ilişkiler sistemi (langue) içinde anlam kazanır. Her bir ses, bir karşıtlıklar sistemine göre kendi sesi ve öteki sözcüklerin sesi arasındaki farklılıklara göre tekil bir düşünceyle ilişkilendirilir. Diller, anlam ifade eden işaretler sistemidir. Ancak işaretler -bu Saussure'nün kuramının anahtar kavramıdır- hem kavram ya da işaret edilen (signifié), hem de ses-imesi ya da sözcük, işaret eden (signifiant) tarafından kurulan ayrılmaz bütünlülerdir.

Bu model önce antropologlar tarafından kullanıldı ve yazılı tarihleri olmayan halklar/kültürler üzerindeki çalışmalarda dilsel-

şüncesini reddetmektedir... Son tahlilde, özgürlüğün peşinden koşmayı mantıksal sonucuna taşıma çabası başka birşey değildir. (Robbe-Grillet, 1972c:63-4)

Braudel, kolektif araştırmanın yönlendirilmesi ve itibar ettiği sosyal bilimlerde, insan bilimlerinin ilerlemesi sayesinde bir gereklilik haline gelen ...artık onlara uygun bir çerçeve öneremeyen yozlaşmış ve sinsî hümanizmle bağdaşmayan ...bir "yakınsama" için matematikselleştirme, uzaya indirgeme, uzun süre temalarını önermektedir (Braudel, 1958:733, 725).

olmayan fenomenlere uygulandı. Levi-Strauss akrabalık, din ve mit üzerine çalışmalarında (1963; 1964; 1966), karşılaştırmalı bir perspektif dahilinde bakıldığında, ortaya çıktığı topluma bağlı olmaksızın, zihnin temel formları ya da özel doğası hakkında sezgiler sağlayan ve dil yapısı ile benzerlikler gösteren karşılık içindeki ilişkileri incelemiştir. Miti, çelişkilerin alt edilmesi olarak karakterize etmiştir. Modern mühendis ve ilkel mahir evrensel bir etkinliği paylaşırlar: Şeyleri anlamlı hale getirmek. Onun, gerçeklik ya da doğa ile anlam inşalarının birebir tekabül ettiği ne karşı çıkan yapısalcı, ampirizm-karşıtı yaklaşımı, kendisinden önceki araştırma çizgisiyle mücadele içindedir. Bir sıfat olarak değil, varlık ve oluş belirten birşey olarak "toplumsal", Durkheim ve Mauss'dan; tarihsel belirlenmeye karşı, tarih dışı ve senkronik "yapısalcı nedensellik" ise linguistik modelden türetilmiştir. Bu yaklaşım (içsel düzenlemeler yaklaşımı) Althusser'de somut bir şekilde mevcuttur ve onun ideoloji çalışmalarına getirdiği yeni canlılığın temellerini kuşatmaktadır. Marksistleri özellikle cezbeden şey belirlenmiş koşullar üzerindeki vurgudur.

Dünyaya açılma, Barthes'in ilk programının hiç kuşkusuz merkezi önemdeki bir parçasıdır. Kendine güvenini yitirmeden anlamla, anlamın inşasıyla -kastedilen mana- ve işleviyle ilgilenmektedir. Sömürgeci-karşıtı mücadele dönemi boyunca (Bandung Konferansı, Süveyş krizi, Cezayir ve Vietnam) Barthes'in, 1957'nin büyük kuramsal tefsirlerinden birinde, "Myth Today"de, başlıca örneklerinden biri olarak (Paris-Match'in kapakındaki) "Fransız üniforması içindeki genç bir Zencinin ...esas duruşta selam vermesi"ni alması anlamlıdır.

Fransız üniforması içindeki genç bir Zencinin ...içinden gelecek ya da gelmeyerek, esas duruşta selam vermesinin, bana neyi ifade ettiğini çok iyi anlıyorum: Diyor ki, Fransa büyük bir imparatorluktur; diyor ki, bütün vatan evlatları hiçbir renk ayrımı olmaksızın onun bayrağı altında hizmet ederler; ve diyor ki, sözde sömürgecilğe muhalefet edenlere, bu Zencinin kendisine sözümona zulmedenlere hizmet etmekle gösterdiği bu coşkudan daha iyi bir cevap verilemez (1972:116).

1970'te Barthes, "1950'lerde açıkça ortada olan ideolojik eleş-

tiri ihtiyacı Mayıs 1968'de de aynen mevcuttur" diye yazıyordu. "Küçük burjuva kültürünü bir evrensel doğaya dönüştüren şaşırtmacanın ayrıntılı biçimde hesabını sormak" üzere, dil mekanizmasının semiyolojik analizi yoluyla gerçekleştirilen bu eleştiriyi, bize söylediği üzere, Saussure okumasına borçludur (1972: 9).

Tek başına dil, kavramı ya sözcüklere dökerek formüle eder ya da onu gizleyerek siler. Barthes, dili, "mit" olarak yenilikçi bir şekilde okuyarak her ikisinin de üstesinden gelmiştir.¹⁴ Bu, dilin, tarihi ideoloji üretmek doğaya dönüştürme biçimidir: Dil olguya dayalı bir ifade sistemi olarak okunmaktadır (Fransız hakimiyeti esas duruşta selam veren Zenci asker imgesinde doğallaştırılmaktadır), bir semiyolojik değerler sistemi (imgenin içeriğinin -tarih, kan ve mücadele- bütün veçhelerinin içi boşaltılmış) olarak değil. Anlamın inşasına ve onun pratikle ilişkisine duyulan açık ilgi, yine de, baskın bir program olarak süre itibarıyla sınırlı kalmıştır.

Yapısalcılık, beşeri bilimlere, -indirgemeci olmayan, pozitivist olmayan- yeni bir kesinlik ve bilimsel statü vaadinde bulunmaktadır. Bu, Lévi-Strauss'da ve üretim tarzlarını dile benzer bir şekilde yapılandırılmış olarak düşünen Althusser'de açıkça görülmektedir (Althusser ve Balibar, 1970). Buna karşılık, bu olasılığın bizzat kendisi, yapısalcılığın kendi içine kapanmasına neden oldu: Metnin içsel ilişkilerine ayrıcalık tanıyan incelikli formel

14 Barthes, Saussure'ün birinci-mertebe sistemini bir adım öteye götürerek, lateral bir kayma yoluyla, linguistik işareti, "kastedilen anlamı" üreten ikinci-mertebe bir sistem, yani "mit" içinde işaret eden olarak, genişletilmiş bir anlamda kullanılıyordu. Süreç içinde, orijinal işaret ya da işaretler toplamının içeriği boşaltılır, saf formuna indirgenir, yeni sistemde işaret eden olarak kullanılmak üzere nedensiz seçilmiş hale getirilir. Bu yenilik, dilden mite doğru hareket içerisinde anlamın inşasının kendine has niteliklerini içermektedir. Mit düzeyinde, zenci asker imgesi Fransız hakimiyetini aynı zamanda onu kurarken selamlamaktadır; ancak biraz bilgi kaybıyla; çünkü imge, linguistik işaret düzeyinde sahip olduğu tarihten arındırılmıştır. Kendi sözleriyle;

Mit hiçbir şeyi saklamaz: Onun işlevi yok etmek değil, çarpıtmaktır... İşaret edenin mit içinde her taşın altından çıkması alibi'nin fizikini aynen yeniden üretir... Mit bir değerdir, doğruluk onun için bir güvence değildir; hiçbir şey onu ölümsüz bir alibi olmasının önüne geçemez: İşaret edeninin, elinin altında her zaman bir "başka yer" olduğundan dolayı iki tarafa sahip olması yeterlidir (Barthes, 1972:121, 123).

analizlerin gerçekleştirilmesi. Aşırıya varan senkronik eğilim¹⁵ - tarihsel değişimin nedeninin açıklanması sorunu- ve bunun yanı sıra dil haricindeki alanlara az önem verilmesi ve yapısalcılığın kendisinin ortaya çıkışının tarihsel koşulları, yapısal analizin süregiden sorunları olmuştur. Ancak "insanın atfettiği anlamların 'inşa edilmiş olması' üzerindeki vurgu büyük bir gelişmeyi temsil ediyordu" (Eagleton, 1983: 107-8). Bu vurgu hem Avrupa hümanizminin, hem pozitivizmin, hem de hayati -maddi, beşeri ve şiirsel- özer romantizminin ölümünü belirtiyordu.

Varlıklar yerine ilişkilerin analizine öncelik verilmesi, modernleşme kuramının ihracına karşı pozitif direnişte de açık olarak görülür. Direnişte Üçüncü Dünyalı, özellikle Latin Amerika- lı akademisyenler başı çekmektedir. Bu egemen zihniyet perspektifine dair çekinceler, 1950'lerin başında Prebisch ve BM Latin Amerika için Ekonomik Komisyonu (ECLA) tarafından öne çıkarılmıştı. "Çevre" ve "merkez" arasındaki ticaret hadlerinin anti-Ricardocu bir şekilde kötüye gittiğini gözlemlemişlerdi (bkz. Baer, 1962). Bu ilişkinin uzun dönemdeki kuruluşu, yani "az gelişmişliğin gelişmesi" (Frank, 1967; 1969) bağımlılık kuramcılarının ana konusu haline geldi (bkz., Cardoso, 1977; Palma, 1978). Anomaliler, merkez (metropol) ile artan ilişkinin, çevrenin (uydu) kalkınmasına engel olduğunu gösteriyordu; modernleşme mantığı tersine dönmüştü. Resmi bir doktrin olarak modernleşmenin gücü için de durum aynıydı ancak bu eleştiriler başlangıçta büyük ölçüde gözardı edilmişti.

Disiplinlerin, "evrenselleştirici, ampirist, ekonomi ve politikayı birbirinden, kültürü ise her ikisinden ayıran, son derece insan merkezci, küstah ve baskıcı mantığına -Gramsci'nin "hegemonik kültürünün dünya çapındaki hali" (Wallerstein, 1978:5) olarak adlandırdığı bu on dokuzuncu yüzyıl mantığına ve bu mantığın hayata geçirildiği kurumlar olan üniversitelere, Annales okulu ve Braudel tarafından meydan okunuyordu. (Yalnızca siyasi olan değil) ekonomik ve toplumsal olan üzerinde çalışmalar, ("vakala-

15 Her ne kadar Levi-Staruss senkronik ve diakronik eğilimlerin haklılık vermek için elinden geleni yapmışsa da, Braudel antropologların zaman kavrayışını "çok uzun" ve "fazla uzun" ve aslında ebedi olarak karakterize eder; eğer varolsaydı, diyor Braudel, "bilgelerin zamanı" olabilirdi (1958: 748).

rın" kronolojik anlatısı ya da bireysel biyografiler yerine) *longue durée* ve konjonktürler* üzerindeki vurgu, evrenselleştirici normotetik düşünceye ve belki ondan da fazla Fransa'da egemen olan idiografik tarihe karşı doğrudan saldırılardı. Soğuk Savaş dönemi boyunca, Annales, Marksistler de dahil her inanç ve milliyetten muhalifi cezbeden, Anglo-Sakson ve Sovyetik olmayan bir kutup olarak faydalı oldu (Wallerstein, 1991b:187-201). Bu itibarla, Fransızların bir başka yönünü, üçüncü-gücü, dünya politikasından güzel sanatlara kadar ortada olan milliyetçiliği temsil ediyordu.

Yavaş yavaş kaynayan dünya devrimi, 1968'in Mayıs'ında patlak verdi.¹⁶ "Eski sol", Soğuk Savaş dönemi McCarthyciliğinin dışsal baskısı ve Sovyet de-Stalinizasyonunun arifesindeki içsel endişeler karşısında pes etmişti. ABD'deki "Yeni Sol", (Soğuk Savaş sömürgelerin tasfiyesinin global boyutundan ayrı tutulmaması gereken) ırk ilişkileri, Vietnam savaşı karşıtı hareket ve üniversite reformu temaları etrafında birleşmişti. Büyük Britanya'da, "pozitif nötralizm", "sosyalist hümanizm" ve "nükleer silahsızlanma" 1950'lerin sonundaki protestonun filizlenişinin ana temalarıydı (Widgery, 1976). Ancak, 1968'in uzun süre devam

* Bu terimler Braudel'e aittir. Braudel, başlıca üç farklı toplumsal zaman kategorisi ayırdetmektedir: Kısa dönemli, orta dönemli ve uzun dönemli. *Conjoncture* terimi çevrimsel bir sürecin iki evresinden birisine (yükselen ya da alçalan evre) tekabül eden orta dönemli zamandır. Bu çevrimler ise boyunca bizim kolektif davranışlarımızı -uygarlık kalıplarımızı ve üretim tarzlarımızı- belirleyen kalıcı (öncelikle ekonomik toplumsal) yapıların ömürleriyle ölçülen *longue durée* (uzun dönemli zaman) içine yerleştirilebilir (-ç.n.).

16 1968 üzerine, uluslararası boyutları kapsayan bir çalışma için bkz. Caute, 1988; ve Fraser, 1988. Dünya-sistemi içinde bir devrim olarak, bkz. Arrighi, Hopkins ve Wallerstein, 1989; Wallerstein, 1991a:65-83. Eski ve Yeni Sol'a ilişkin olarak, bkz. Isserman, 1987; ve Widgery, 1976. 1960'lar boyunca ABD her cepheden yükselen karşı çıkışlar karşısında hegemonyasını elinde tutma savaşı veriyordu. 1961'de Kennedy yönetimi Barış Heyeti'ni ve İlerleme için İttifak'ı kurdu. 1962'de Demokratik Toplum İçin Öğrenciler, hâlâ görece sınırlı olan ve "parti"nin yeniden düzenlenmesini destekleyen Port Hutton Bildirgesini yayımladı (Isserman, 1987: 202-19). Asilere karşı savaş ve "insanların kalplerinin ve kafalarının" kazanılması Vietnam'daki topyekun savaşın hezimete uğramasını hızlandırmıştı, savaşa gitmeyen sivillerin başkaldırı 1969'da "Weathermen" ile sonuçlandı Öğrenci ayaklanmaları her yerde önem arz ediyordu, ancak hiçbir yerde hem Vietnam Savaşının hem de kendisini çok daha derinden sarsan Cezayir savaşının içinde yaşayan Fransa'da olduğu kadar önem arz etmiyordu.

eden etkisi, Annales'in temelini oluşturan temalardır:

1968'in gerçek etkisi... üniversitelerin düşünsel yaşantısı üzerine olan etkisiydi. Yalnızca 1945-67 döneminin yüzeysel uzlaşmasına karşı değil, aynı zamanda en azından on dokuzuncu yüzyılın ortalarından beri dünyadaki düşünsel yaşamı yöneten derin uzlaşmaya karşı... ancak kurumsal temellerini yıkmadan... bir karşı çıkışı temsil ediyordu (Wallerstein, 1991b:222).

Şüphesiz, hareketler her zaman aynı oranda altüst edici değildir ya da her zaman diliminde öyle görünmeyebilir. Örneğin varoluşçuluğun etkisi döneme bağlı olarak değişmektedir, sürrealistlerin homofobik ve fallosentrik eğilimleri Batı düşüncesinin uzun-vadeli yönelimlerine uygun düşer. Yeni kadın hareketi, radikal alternatifler olarak bu akımların tavsiyelerini onaylamada yalnız değildi. Postyapısalcı stratejiler, son derece radikal olarak takdim edildiler ve eleştirildiler ama gerçekte sadece yeni formalizmler ürettiler. Benzer biçimde, bütün çabalarını daha "bilimsel" bir tarihe yönelten Annales, -yalnızca çokdisiplinliliğin incir yaprağı misali örttüğü- disiplinleri aşmakta başarısız olarak ve hem nomotetik hem de idiografik yönlerde ilerleyerek (émiettement*) keskinliğini kaybetti (Wallerstein, 1991b:224).

1967/73'ten 1990'a: Çelişkiler ve dönüşüm

Yakın geçmişteki 1968 sonrası döneme dönecek olursak, ege-men zihniyetin meşru bilgi olarak kabul ettiği şeylere karşı açık karşı çıkışlar üç inanca karşı saldırılarda yoğunlaşmıştı: (1) kamusal bilgi olarak araçsal bilimin teknoloji yoluyla uygulamaya konduğu ve gerçek dünyaya uygulandığında ilerlemeyi sağladığı inancı (2) ebedi doğruları yansıtan evrensel önermeler olduğu inancı (3) akademik disiplinlerin bizzat kendi arasında bir bilgi hiyerarşisi oluşturan önemli farklılıklar bulunduğu inancı.

Her biri bir maddi krize tekabül ediyordu; hem evrenselleştirme hem de bölümlere ayırma süreçleri için içinde yer alıyordu. İlki, doğrusal kronozofinin -sonsuz kapitalist birikim ve ilerleme arasında bulunduğu varsayılan (örtük) ilişkinin altını oyan, ağır-

kriziyle ilişkiliydi (bkz. Pomian, 1979); ikincisi, tam da ilerleme fikrinin temelini oluşturan evrensel bilim tarafından egemenlik altına alınmış bilginin *longue durée* yapısının krizi ile ilişkiliydi; üçüncüsü, bir yüzyıldan beri tümel/tükel (pozitif bilimler/beşeri bilimler) karşılığını sürdüren akademik disiplinlerin on dokuzuncu yüzyılda konjonktürel bir şekilde bölümlere ayrılması ve yeniden yapılandırılmasının krizine işaret ediyordu.

İlerlemenin belirsizliği

İlerleme ve sınırsız büyüme sağlayan tarafsız değer olarak bilim üzerine kurulan "teknolojik toplum" ideolojisi, 1960'ların sonunda bir dönüm noktasına gelmişti. 1968 Nisanı'nda, Vietnam'daki Tet saldırısından yalnızca iki ay sonra, Roma Kulübü ilk kez toplandı. Roma Kulübü karşılıklı olarak birbiriyle ilişki içinde olan ana eğilimleri, uzun vadeli ve global bir şekilde sistem bakış açısından incelemeyi tavsiye ediyordu. Sipariş ettikleri çalışmada, büyümenin, her derde deva bir ilaç olmak bir tarafa, eğer başıboş bırakılırsa, nihayetinde "hem endüstriyel kapasitede hem de nüfusta ani ve denetlenemez bir çöküş" (Meadows et al., 1974: 29) ile sonuçlanacağı rapor edilmişti. Teorik bilimlerdeki keşifler üzerine kurulmuş olan yeni teknolojilerin gelişmesi ve bu gelişimin geniş-ölçekte yaygınlaşması için idari/örgütsel teknikler tarafından desteklenmesi, İkinci Dünya Savaşı'nın muazzam yıkımına eşlik etmiş ve bir ölçüde de bu yıkımı mümkün hale getirmişti: Atom araştırmaları (Manhattan Projesi) ve elektronik (örneğin radar). Savaşın hemen sonrasındaki dönemde bu teknolojinin bir başkalaşım geçirerek "ölçmeye bile değmeyecek kadar ucuz" atomik güç haline geleceğine inanılıyordu. Ancak takip eden kırk yıl boyunca, kılıç üretimi saban üretiminden çok daha ağır bastı. (1968'in dünya devrimi boyunca doruk noktasına ulaşan savaş karşıtı hareketle birleşerek) sesini görece rahat bir şekilde duyurabilen bir nükleer silah karşıtı harekete rağmen yalnızca tali başarılar elde edildi; 1968 sonrası dönem içinde bu başarılar, 1980'lerin ortalarında limanlarını nükleer silah taşıyan gemilere kapatan Yeni Zelanda örneğinde olduğu gibi, nükleer si-

* Parçalara ayrılarak (-ç.n.)

lahların yerleştirilmesiyle ilgiliydi. Bu tür silahların yayılması devam etti ve bilimin dünyayı daha güvenli bir yer haline getirebileceğine, bu iddia güçlülerin politik retoriklerinin ve askeri-endüstriyel kompleksin en üst düzey yasama makamlarının başlıca konusu olmasına rağmen, çok az insan inanıyordu.

Nükleer güç nükleer silahlar kadar ilerlemeye karşıt değildi, bu nedenle nükleer güç karşıtı hareket, daha yavaş bir çıkış yaptı ve ancak 1968 sonrası dönemde, kamuoyuna duyurulan her radyasyon yayılması ya da "çekirdek erimesi" (Three Mile Island 1979; Çernobil, 1986) faciası ve en son dönemde radyoaktif atıklar sorunuyla birlikte destek kazanarak gerçek bir güç haline geldi. İtirazlar teknik sorunlar -kazalar, atık depolama ve hasar telefisi- üzerine temellendiği için, fosil yakıtların dezavantajları (sera etkisi) ve elektrik talebinin büyümesi nükleer karşıtı uzlaşmayı tamamen tersyüz edebiliyordu. Yine de egemen zihniyet, 1980'lerden itibaren, yeni ve daha temiz teknolojilerin geliştirilmesine yönelmedi, problemi bir halkla ilişkiler problemi olarak algıladı (Nükleer Enerji Ajansı, 1989: 9,10). Kamuoyu protestolarına rağmen, merkezde resmi halkla ilişkiler kampanyalarıyla desteklenen nükleer güce uzun vadede güçlü bir bağlılık vardı ve bu bağlılık çevrede de artıyordu. Ne olursa olsun, nükleer güce temsil edilen teknoloji yoluyla ilerleme gerçekleşmeyecek bir hayal gibi görünüyordu.¹⁷

"Yeşil devrim"in yeni yüksek verimli tahıl türleri için gerekli olan haşere ilaçları ve gübreleri üreten geniş ölçekli kimyasal endüstriler de savaş sonrası dönemin karakteristiklerindendi. Rachel Carson, 1962'de yayımlanan Silent Spring'de haşere ilacı kirliliğini teşhir ediyordu. Bu eser, uzun zamandır kabul gören (ve egemen zihniyet olan) reformist korumacı hareketten farklı olarak, ekolojiye yönelik çağdaş ilginin başlangıç salvosuna işaret

17 (Her ne kadar İsveç'te nükleer güç "sera gazları" emisyonu üzerindeki yasal limitler nedeniyle destekleniyorduydu da) Avrupa ve ABD'de yeni inşaatlar neredeyse durma noktasına gelmişti (Price, 1990). Ancak şu an için, Doğu Avrupa'daki modası geçmiş reaktörlerin ürettiği enerjinin yerini alabilecek birşey varmış gibi görünmüyor. Sorunlara yol açan tehlikeli girişimler yalnızca yeni reaktörler değil. Çok büyük ölçekli hidroelektrik projeler de (örneğin Brezilya, Kanada, Tuna) yeniden gözden geçirilme durumuyla karşı karşıya kaldılar.

ediyordu ve onu merkezde popüler bir mücadele olarak etkin bir şekilde başlatmıştı.¹⁸ Sierra Club ve National Audubon Society gibi, görece muhafazakar, genel kabul görmüş korumacı örgütler bile, her ne kadar en ufak bir radikalizm imasından uzak dursalar da, daha aktivist hale geldiler (örneğin Mitchell ile Stallings, 1970). Hareket, farklı felsefeleri, yöntemleri ve amaçları içine alacak şekilde patlama yaptı: Radikal, yüzleşmeci doğrudan eylem -Greenpeace ve Earth First!-; doğaya karşı herhangi bir insan-merkezli tavrın devrimci biçimde reddedilmesi -Derin Ekoloji hareketi (Devall ve Sessions, 1985; Wexler, 1990)-; büyüme ekonomisine ciddi yaklaşımlar (Brown, 1978; Meadows et al., 1974; Schumacher, 1973); ve seçim politikaları (Ryle, 1988; Gorz, 1980).¹⁹

Avrupa ve Kuzey Amerika'nın merkez bölgelerinde sermaye ve çevre arasında bazı dengelemeler için görüşmeler yapıyordu. Bununla birlikte, Doğu Avrupa'nın eski Comecon ülkelerinde halihazırda hızlı sanayileşme yoluyla dizginlenmemiş kalkınmanın etkisi toprak, su ve havanın felaket getiren bir şekilde kirlenmesinde bugün kolayca gözlemlenmektedir. 1970'lerin başından itibaren, modernleşmenin -ve Batı biliminin- standart göstergelerinden biri olan Yeşil devrimin beklenmeyen sonuçları çevrede acı bir şekilde açığa çıkıyordu.²⁰ Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, aynı kaygıların birçoğu -biosferin yaşam-destek kapasitele-

18 Carson'un çalışması, 1971'de ABD'de DDT tescilinin iptaliyle sonuçlandı. ABD'de, 1970'teki ilk "Dünya Günü" ile başlayan popüler iyimserlik, Reagan yönetimi süresince resmi düzeydeki kayıtsızlığa boyun eğdi. Ancak, tehlike sinyalleri dünyanın her yerinde artıyordu ve 1992'deki "Dünya Zirvesi"nde (bkz. Johnson, 1993), ABD'nin tavrı azınlıkta kalan bir tavrıydı. Çevreden görülen manzara merkezdekinden esash biçimde farklıydı (Pearce, 1992; Ramphal, 1990; Durning, 1990).

19 Daha önemli örgütlerin bazıları 1967/73 dönüm noktası civarında kuruldu: Friends of Earth (Dünya Dostları), 1969, lobi faaliyeti yürüten bir grup olarak; The National Resources Defence Council (Ulusal Kaynakları Koruma Konseyi), eğitim programlarını üstlenmek ve yasa tasarıları hazırlamak üzere; 1971'de Greenpeace (Yeşil Barış), şiddet içermeyen doğrudan eylem için. Hem Doğu hem de Batı Avrupa'da çok sayıda "Yeşil" parti bulunuyordu ancak devlet iktidarına ilişkin olarak, geçmişteki hareketlerin de yaşadığı aynı yapısal ikilemle karşı karşıya kaldılar.

20 Gleaser (1987) Yeşil devrimin, küçük toprak sahiplerini çevredeki zenginler yararına kuşatan negatif sarmalının profilini çiziyordu. Lappé ve Collins'in dünyadaki yiyecek kutluğu tartışmaları, Yeşil devrimin meselelerini kapsamının ötesine

rinin uzun vadeli bozulması (Sahel, tropik yağmur ormanları, ozon tabakası) ve yakın geçmişteki felaket (Bhopal, 1984)- kendi aktivitelerinin daha sınırlı etki alanı dahilinde, nükleer güç karşıtı hareket tarafından da paylaşılıyordu.

Aslında, sosyal değişim için destek yaygındı fakat saklı kaldı. Dellinger'e göre, "nükleer karşıtı hareket gizli bir gündeme sahipti: Yani, nükleer endüstri ve enerji tekellerine bağlılık yerine eşitlik ve demokrasi üzerine kurulmuş bir toplum için savaşmak" (1982:233). Ama gerçekten öyle miydi? Eğer öyleyse ne ölçüde? Milbrath, merkez ülkeleri (Birleşik Devletler, Büyük Britanya ve Federal Almanya Cumhuriyeti) üzerine odaklanan bir çalışmada, insanların, sürekli ilerlemenin sınırsız dünyasında, diğer yaratıklardan ayrı ve kendi kaderinin efendisi olarak yaşadığını varsayan "baskın toplumsal paradigma" ile bağdaşmayan "yeni gelişen çevre eksenli ahlak"ın çabalarını ve göreceli başarısını (inanç ve davranış bakımından) niceliksel olarak belgeliyordu (1984: 7-8). Bu eğilimleri çevredeki, (örneğin, fundamentalizm²¹ gibi) farklı ilgilere sahip hareketlerle birleştiren şey, Aydınlanma projesini ifade eden eski formlara olan inançlarını yitirmeleriydi (bkz. Borgmann, 1992).

Gerek çevrede gerekse merkezde az sayıda çağdaş ses, kadın hareketinin bileşenleri kadar keskin bir şekilde, modern toplumun ilerlemeci doğasını, bilimsel/teknolojik temellerini alenen suçlayarak sorgulamıştır. Gerçekte, kadınlar nükleer karşıtı hareketin öncü kuvveti konumunda olmuşlar, zehirli atık ve kirlilik düzenlemeleri isteğini dile getirmekte hayli boy göstermişlerdi (Milbrath, 1984: 75). Kadın vücudunun bizzat kendisi, bilim alanında karşı karşıya gelişin mekanı olarak seçilmişti (Gallagher and Laqueur, 1987). "Eşi benzeri olmayan kültürel otoriteye ve onun doğrularını garanti altına alan yoğun maddi yatırımlara" rağmen, "kadın vücudu üzerine odaklanan bilimsel söylemin" sür

geçerek bunları aşıyordu ve bir özgürlük olarak "servet-üreten mülkleri sınırsız biriktirme hakkının, birinin bu mülkleri kendi uygun gördüğü şekilde kullanma hakkının... dünyada yiyecek kıtlığını sona erdirmekle temelden çeliştiğine karar veriyordu" (1986:131).

21 ABD'de güçlü olan, merkez dışı bölgelerin dinsel fundamentalizmine pek benzemeyen, meşruluk peşinde koşan Hristiyan fundamentalizmi, kendisini ("yaratılış") bilim üslubu içinde gizliyordu.

olmaktan çıkarılma süreci hızla ilerliyordu. 1960'ların sonunda, doğum kontrolü, kürtaj ve çocuk bakımı gibi üreme ile ilgili meselelerde kökleri olan feminist düşünce, liberal toplumun daha önceleri sorgulanmayan dayanak noktalarına ve bunun yanı sıra bilimsel ilkeler kisvesi altında haklı çıkarıldığının farkına vardıkları "ataerki ayrıcalıklar"a meydan okuyan, "doğrusallığı, teknolojik toplumun mekanistik düşünme biçimini reddederek, yerine organik bütünlük, yuvarlaklık ve birbiriyle birleşiklik kavrayışını koyan" yeni bir çehreye bürünüyordu (Rothman, 1989: 252-3).

İlerleme, Avrupa-merkezli sistemimiz için 1500'den beri, büyüme anlamına geliyor. Ancak yirminci yüzyılın sonunda bu hareket, kendisine toprak (kaynak) ve insan (işgücü) dahil etmenin küresel sınırlarına dayanmış görünüyor. İlerleme fikrinin daha önceki "şüpheli bir şekilde yeniden ele alınıp değerlendirilmesi", esasen Kondratieff-B evrelerinin başlangıcında merkezde görülen fenomenlerdi, ancak büyümenin yapısal olarak tersine dönmesi ve mevcut konjonktürün jeopolitik değişimi "ilerleme hakkındaki şüpheleri... bugün geçmişe göre daha güçlü" kılıyor (Wallerstein, 1991a: 232). Dünya ölçeğinde ölçüldüğünde, yaşama standartlarının uzun vadeli kutuplaşmalar sergilediğinin anlaşılması, (Wallerstein, 1983: 98-105) (sınırsız kapitalist birikim ve uzay-zamansal evrenselcilik ile birlikte) evrensel bilim ve teknoloji yoluyla daha iyi bir dünya kurulması ideolojisi hakkında şüphe tohumları ekliyor.

Tartışılabilir bir bilim

Klasik bilimin dayanak noktaları günümüzün birçok bilim adamının saldırılarına maruz kaldı. Klasik bilimin önerdiği birlik sınırlarına ulaştı, bizzat bilimin içsel gelişimi tarafından temelleri çürütüldü. Klasik bilim, göksel mekanik modeli üzerine kurulmuş olması itibarıyla, matematikçilerin sürekli ama türevlenemez fonksiyonları ve sonlu ötesi aritmetiği araştırmaya başladığı, üç cisim probleminin çözülemez olduğunun kanıtlandığı on dokuzuncu yüzyılın son çeyreği boyunca çatlamalar göstermeye

başladı (bkz. Lee, 1992). 1960'ların sonundan beri, dinamik sistemler araştırmaları dünyanın belirli ama tahmin edilemez bir karmaşıklık dünyası olarak yeniden kavramsallaştırılmasına yol açtı: Kaos içinde düzen (garip çekerler); kaostan çıkan düzen (dağılıcı sistemler); patolojik fonksiyonların görsel temsilleri ve tamsayı olmayan boyutlara sahip doğal formlar (fraktal geometri). Yayın verilerinin incelenmesi, bu konuya ilişkin literatürde tam bir patlama yaşandığını göstermektedir.²²

Davies (1989) çağdaş bilimsel araştırmayı üç kategoriye ayırarak karakterize ediyordu: Çok büyüğün, çok küçüğün ve çok karmaşığın sınırlarında. Karmaşıklığın değerinin yeni anlaşılması (Aida et al., 1985; Atlan et al., 1985) Weaver (1948) tarafından öngörülmüştü.²³ Nicolis ve Prigogine (1989) günlük deneyimlerin bir parçası olarak görülen doğal karmaşıklık üzerine yoğunlaşmıştı; gerçek sistemlerin kendi kendini düzenleyebilmesi ve tahmin edilebilirliğindeki sınırlılıklar, birbirinden ayrılamaz zaman ve geri-çevrilemezlik nosyonlarıyla yakından ilişkili bir şekilde sunulmuştu. Peliti ve Vulpiani (1988), farklı sistemlerin kendine has özelliklerine bakmaksızın, karmaşık sistemlerin evrensel özellikleriyle uğraşan bir karmaşıklık biliminin doğuşunun tanınması yönündeki eğilime dikkat çekiyor.

Bu yeniden düşünüş -indirgemeci yaklaşıma karşıt olan bu sentetik yaklaşım, güçlü çapraz-disiplinlilik ve "cevap bulunması güç" problemlerin dahil edilmesi (Pagels, 1988; Stein, 1989)-Newtoncu dünya görüşünden uzaklaşan bir geçişe işaret ediyor. Farmer ve Packard (Farmer et al., 1986: viii), en az iki zaman ölçeği içeren sistemler üzerindeki araştırmaların simülasyon üzerine kurulduğu ve disiplin sınırlarının ötesine geçtiği, bu "yeni

22 Bilimsel Atıf Endeksi'nin Permuterm endeksindeki kayıtların toplam sayısı 1960'lardan itibaren düz ve doğrusal bir ilerleme gösterirken, özel "kaos" başlığı altındaki ve bu kökendeki kayıtlar üstel olarak katlanmaktadır.

23 Weaver değişken sayılarına göre üç bilim alanı ayırdetmişti: Klasik fizik az değişkenli basit problemleri, istatistiksel yöntemlerle tasvir edilmeye uygun çok fazla değişkenli düzensiz karmaşıklık; ve problem çözümünün, sistemlerin organik bütünler olarak analizine ihtiyaç duymak zorunda olduğu düzenli karmaşıklık orta bölgesi. Yirminci yüzyılın son dönemlerinde bu son aktivitenin -bilgisayarlar ve disiplinlerarası "karma takım" araştırması üzerine kurularak- bilimin üçüncü büyük gelişmesini oluşturacağını öngörmüştü.

dalga bilim" içerisinde, "indirgemeden çok senteze gereksinim duyan" sorunlardan bahsediyor.

Belirli dinamik sistemlerin kaotik görünen evriminin altında yatan düzene ilişkin bulgular, Lorenz'in (1963a; 1963b; 1964) 1960'ların ortalarındaki hava durumu modelleriyle başlayan bir süreçte, bu sistemlere ilişkin "garip çeker"lerin keşfedilmesiyle birlikte açık hale geldi. Feigenbaum'un (1983) nonlinear sistemlerin basamaklı çatallanmalarındaki evrensel davranışını keşfiyle, insan tarafından algılanabilen orta-ölçekli fenomenler evrensel sabitini kazanmış oldu.²⁴ Shaw, kaotik davranışın "fiziksel dünyada, bütünüyle her yerde hazır ve nazır olduğunu" iddia ediyordu (1981: 107). Enformasyon teorisinden ödünç alarak, türbülansın başlangıcını, bir enformasyon batağından bir enformasyon kaynağına geçiş olarak karakterize ediyordu. Garip çekerler pertürbasyonları mikroölçekten makroölçeğe iletliyordu. Shaw'a göre, bunun sonucu, on dokuzuncu yüzyılın dünyayı bir makine olarak kavramasının yalnızca küçük ölçekte değil büyük ölçekte de yanlış olmasıydı: "Makroölçeklere sürekli yeni bilgi enjekte edilmesi, tahmin etme kabiliyetimize ciddi sınırlar getirmekte, ancak bunun yanında deneyimimizin sürekli zenginliği ve çeşitliliğini garanti etmektedir" (1981: 108).

Markus, Miller ve Nicolis (1988) nonlinearliğin ortaya çıkışını, kendi kendini düzenleyen çeşitli açık sistemlerdeki evrenselliklerin, kimyacılar, biyologlara, ekolojistlere, fizikçilere, matematikçilere ve hekimlere ortak bir dil önerdiği birleştirici bir ilke olarak sunuyor. Prigogine ve Stengers (1984) açık olarak, nonlinearlik (kararsızlık, dalgalanma, kaostan doğan düzen) üzerine odaklanan çağdaş termodinamik çalışmaları doğrultusunda Newtoncu mekaniğe karşı çıkan, bilimdeki kavramsal dönüşümle uğraşıyordu. Kendi kendini düzenleyen süreçler ve dağılıcı yapılar tarafından karakterize edilen, denge konumundan uzakta bulunan sistemlerin evriminin geri döndürülemezliği bir zaman oku saptar. Bu yazarlar rastlantı ve zorunluluğun birbirine bağlılığını, varlık ve oluşun uzlaştırılmasını tartışıyorlar. Kaos, düze-

24 Feigenbaum'un "δ"ı karmaşık davranışın başlangıç hızının bir limit olarak yakınsadığı sabit değerdir.

nin karşıtı olarak değil onun kaynağı ve müttefiki olarak sunuluyor. Prigogine, bilim ve insanlığı bir geçiş çağı içinde bulmaktadır. Evrenin, karmaşıklığı da kapsayan bir tarihinin olması, insan ve insan arasında, insan ve doğa arasında yeni bir diyalogu var saymaktadır. Doğa pasif olarak değil, aktif olarak ele alınmak durumundadır; bilim "genellikle 'ekolojik' bakış açısı örneğinde olduğu gibi, global problemlere yönelirken, saf muhafazakar yaklaşımın ötesine" geçmelidir (1986:506).

Newton ve Descartes'ın düzenli matematiksel dünyasıyla karşılaştırıldığında, Cantor'un kümeleri ve Peano'nun uzay-kaplayan eğrileri gerçekten de esrarengiz görünüyor. Buna karşılık Mandelbrot, Cantor ve Peano'nun ve diğer on dokuzuncu yüzyıl sonu matematikçilerinin kavramsallaştırdığı yapıların, nasıl da etrafımızdaki gündelik dünyanın her yerinde varolduğunu gösteriyordu. Öklidyen nokta, doğru, düzlem ve cisim kategorilerine kolayca uyum göstermeyen -ama aralarda bir yerde olan- şekillerin Mandelbrot fraktal geometrisi, kıyı şeritleri ve kar taneleri gibi doğal olarak oluşan fenomenleri; ağaçlar, damar ve akciğer sistemleri gibi dallanan sistemleri; ve kalp fibrilasyonu ve uyku döngüleri gibi salınan sistemleri tasvir etmektedir.

Bütün bu çalışmalar, zaman içinde geri döndürülebilir olan klasik bilimin aksine, zamanın kendisinin yeniden kavramsallaştırılmasına ihtiyaç duyar. Ya geri dönüşsüzlük olarak zaman bir yanılsamadır ya da varoluşu önceler (Géhéniau ve Prigogine, 1986; Prigogine ve Géhéniau, 1986). Gould tarihsel bilimlerdeki olumsuzluk temasına dair ilginç bir açıklamasında (1989) ilerlemenin düzenli yürüyüşü ya da artan bir çeşitlilik konisi olarak evrim fikrine şiddetle karşı çıkarak, bunun yerine bir çeşitlenme ve yok oluş, tekerrür etmeyen, dolayısıyla öngörülemez bir tarih ingesi koymaktadır. Gould, bunun yanı sıra zaman okunun başka bir yeniden kavramsallaştırmasını önermektedir: "Belirsiz, sınınamayan ve kültüre bağlı olan 'ilerleme'" (Gould; Gilinsky; ve German, 1987:1437) nosyonlarının yerine koymak üzere, clades gruplarının (filogenetik parçaların) istatistiksel bir özelliği olan, tabana yoğunlaşan asimetri üzerine temellenen, hayat oku.

Bohm'un (1980) gerçeklik ve bilinç arasındaki ilişkiye olan il-

gisi, onu, isimler yerine fiillere vurgu yapan, yeni bir parçalanmamış dünya görüşü geliştirmeye yöneltti. Bilimdeki gelişmelerin, bağımsız, bölünmüş ve bağlantısız şeylerin analizine ulaşamadığını iddia ediyor, hafızanın beynin her yerine dağıldığını söyleyen ve her şeyin her şeyle iç içe olduğu bir ilişki halinde olma ya da iç içe geçmişlik düzeni kavramını öneren bir holografik bilgi depolama kuramı geliştiriyordu. Bu, daha önceleri baskın olan, her bir şeyin diğer şeylerin alanlarının dışında yer aldığı, ayrıntılı olarak açıklanan ya da iyice bilinen düzene ters düşmektedir.

Kriz içindeki bir dünya Capra (1982) tarafından resmedilmektedir: Descartes ve Newton'un mekanistik evren kavrayışına, maddi dünyanın ayrık nesnelerden değil ilişkilerden meydana geldiği şeklindeki tasvirler üzerinde yoğunlaşan yirminci yüzyıl fizikindeki gelişmeler yoluyla karşı çıkılmasına paralel olan bir kriz. Capra, mekanistik dünya görüşüyle bağlantılı olan değerler sisteminin bireysel ve toplumsal sağlığı ciddi bir şekilde etkilediğini ve bir bütün olarak gezegenin bir "dönüm noktası"na -yani, ekolojik ve holistik bir perspektif üzerine kurulan bir dönüşüme ulaşmış olduğunu iddia ediyor. Laszlo (1987), insan evrimine ilişkin olarak, bunun artık genetik değil sosyokültürel olduğunu ve çağımızın yalnızca bir geçiş çağı olmayıp aynı zamanda bir fırsatlar çağı olduğunu söylüyor. "Gerçekliğe disiplinler ötesi bakış, hayatta kalma ve uyum sağlama yerine yaratıcılığa, determinizm yerine açıklığa ve kendini koruma yerine kendini aşmaya vurgu yapıyor." (Jantsch, 1981:v). Bu iddiaların yankıları ya da benzerleri bütün disiplinlerde bulunabilir. Şimdi dönüp bunlara bakalım.

Yıkılan disiplin sınırları

Fen bilimlerindeki yeni gelişmeler, beşeri bilimlerdeki bazı gelişmeler için aktif modeller oluşturmaktadır. Bu durum beşeri bilimlerde,²⁵ bilgi alanları arasındaki bir hiyerarşiyi yansıttığı düşünülen başka bir hiyerarşiye, akademik disiplinler arasındaki

25 Başlangıçta bir kimyacı olarak yetiştirilen Hayles (1990), fen bilimlerdeki çağdaş gelişmeler ile edebiyat ve eleştiri kuramları arasında analogiler bulmakta ve paralellikler görmektedir. Her ikisinin köklerinin de ortak bir kültürel matriste yer al-

hiyerarşiye karşı giderek büyüyen güçlü ve dolaysız bir muhalefetin sürdürülmesini sağlamaktadır. 1960'larda, -"yeni gazetecilik" (Wolfe, 1973); form olarak kurgu, içerik olarak olgusal olan yaratıcı kurgu dışı; (Capote'nin deyişiyle) "kurgu dışı roman"; Mailer'in "bir roman formundaki tarihi" (Hollowell, 1977:x)- gibi çeşitli yeni formlar, olguyu kurgudan ayırdetmenin mümkün olup olmadığını sorguluyordu. Tom Wolfe, Gay Talese ve Jimmy Breslin gibi gazeteciler

deneyimin dolaylılığını nakletmek, ona anlam ve tutarlılık vermek isterken *romancıya* başvuruyorlar... Romancılar... olguları, kendi başına bir amaç olarak değil, sanatları için bir hammadde olarak toplamaya koyulurlar. İnsanlar ve olaylar hakkında yalnızca olgu toplamakla uğraşan yazarların adı *gazetecidir*. (Agar, 1990:76).

Disiplinlerin surlarındaki gediklerin tek işareti bunlar değildi. 1968'de Danto, anlatı ve *beşeri* bilimler arasındaki bir ilişkiye sahip çıkıyordu:

anlatılar ... değişimleri, ve özellikle de, tekil insan ömürleriyle kıyaslandığında bazen çok geniş zaman aralıklarında gerçekleşen büyük ölçekli değişimleri açıklamak için yeniden kullanılmaktadır. Bu değişimleri bize göstermek, geçmişi zamansal bütünlükler halinde düzenlemek, bir taraftan ne olduğunu anlatırken aynı zamanda bu değişiklikleri açıklamak tarihin işidir (1968:255).

Şimdilerde, Rouse bir toplumsal pratik olarak bilimsel araştırma ile benzer bir anlatı fikri arasında bir bağlantı kuruyor:

diğini iddia etmektedir: Yerel ve global olan arasındaki ilişkiye dair bir ilgiyi paylaşıyorlar, düzenin ve düzensizliğin iç içe geçmesinin farkındalar ve kompleks sistemlerin belirli olabileceğini bununla birlikte öngörülemez (gelişmeleri esnasında başlangıç koşullarına son derece hassas) olduğunu kabul ediyorlar. Sobchack benzer bir şekilde, "Birçok kültürel eleştirinin postmodern temsili karakteristikleri olarak gördüğü ve kaos kuramının modelleri için de aynı şekilde tam olarak geçerli olan birincil temalar ve estetik özelliklerin" bazılarını sınıflamaktadır (1990:153).

Anlatının epistemik önemine dair daha önceki değerlendirmelerin aksine ... anlatı doğal bilimsel bilgi için önemlidir ... Anlatıyı, bilginin yazıya geçirildiği bir edebi form olarak değil, pratik faaliyetlerin anlaşılmasının zamansal düzenlenmesi olarak anlamalıyız. (1990:179).

Bu bilim ve anlatı ilişkisi, Hayden White'ın yakın dönemdeki çalışmalarında (1973; 1978; 1987) dile getirilen fen bilimleri/beşeri bilimler karşılığı ile bağdaşmıyormuş gibi görünebilir, ancak onun mecazları daha çok tarihsel disiplinler ile gözlemcisinden etkilenmeyen saf pozitif bilimlerin yan yana gelişine benzemektedir.²⁶ Bu bağlamda,

metatarih bir bilimdir ve tarih bir metindir. Metatarih tarihin kararlılığını garanti eden bir bilimdir. Tarihsel nesnenin kararlı hale getirilebileceği ve nihayetinde anlaşılabilirliği bir bakış açıdır (Anderson, 1983:268).

Ancak, "bir bilimsel olguyu rasgele bir olay olarak" yeniden tanımlamakla "gözlemciyi gözlemediği şeyden yalıtın bilim-edebiyat hiyerarşisi ortadan kaldırılabilir" (Anderson, 1983:276-7). White'ın tarih kavrayışı, Ranke'nin "wie es eigentlich gewesen ist" anlayışından uzak değildir, *mimesis*'ten çok *poesis*tir, dünyayı değiştirebilecek bir tarihtir (Ermarth, 1975: 962-3); "tarih disiplininin disiplinsizleşmesi sonucunu yaratacak yeni bir anlatı formudur ... bizim anladığımız kadarıyla tarihin sınırları dışına çıkılması ve politikanın süblime edilmesidir" (De Bolla, 1986:50). Tarih, bilim gibi, içeriden dönüştürülmektedir (Gearhart, 1987; Veese, 1989 ile karşılaştırın).

Ve çağdaş bilimin mesajı şudur ki, soğuk ve değişmez biçimde deterministik olanların yer aldığı bir uç ile içine girilemez ve erişilemez olanın yer aldığı diğer uç arasında, kaosu düzenlendiği bir dünya uzanmaktadır. Gelecek, geçmişteki malzemeler kullanılarak bugünün temsilcileri tarafından belirlenmektedir, ancak geleceğin yapısı öngörülemez olarak kalır. Dünya-sistemleri ba-

26 Onun *Annales* okulu tartışmasına bakın: "Öykü"nü "tarih"ten atmak ... tarih çalışmalarının bir bilime dönüşümünün ilk adımlarıydı" (White, 1987: 169).

kış açısı, tarihi, dünya ölçeğindeki toplumsal değişim çalışmalarına yeniden kazandırmış, ancak "bütün tarih"i yeniden icat etmemiştir. Radikaldir, çünkü bilim insanlarının orta bölgeyi kullanıma açmasından dolayı dünya-sistemi analizi on dokuzuncu yüzyıl sosyal bilimlerinin varsayımlarını reddetmiştir. Konjonktürlerin değişimi, *longue durée* yapıları (yönelimleri olan çevrimler) içine yerleştirilmiştir. Eksenli bir işbölümü ile tanımlanan biricik, zaman olarak sınırlanmış, uzaysal olarak sınırları belirlenmiş (ama genişleyen) bir toplumsal sistemi tutarlı analiz birimi olarak kabul etmekle, hem idiografik tekilciligi hem de nomotetik evrenselciliği ve on dokuzuncu yüzyıl yapısal krizinin bölümlere ayıran çözümünü kabullenmeyi reddeder. Parola süreçtir; varlık her zaman oluşum halindedir.

"Ara disiplinler" in geleceğine ilişkin olarak, Rosenau, eğer bir postmodern sosyal bilim olacaksa bunun "öngöründe bulunan ve politika-yönelimli değil geniş kapsamlı ve tasviri olacağını" ve aktif bir okuyucuyu "yorum yapmaya teşvik edeceği"ni iddia etmektedir (1991:169-170). Kendilerinin postmodernist olduğunu düşünenler "hemen hemen her insani faaliyet alanında... kesin ... sınırlar ... olmasının mümkün olup olmadığını" sorgulayabilir (Rosenau, 1991:6). Çifte-kodlama (Jencks, 1989), (tarihsel) bölümlendirme ve şüphecilik (Lyotard, 1984), özgür iradeye yol açan merkezsizleştirme, işaret edilenin sapması, "différance" (Derrida, 1976; 1978; 1982), bilgi/iktidarın "arkeolojisi" ve "soykütüğü" (Foucault, 1970; 1972; 1980) gibi postmodern kavramlar, hiç şüphesiz, insanı sonsuz bir yapıbozucu gerilemeye ve öznel, irasyoneel ve kendi içinde çelişkili bir boşluğa götürebilir. Gerçekten de, yalnızca işaret üzerine yoğunlaşmaya başladıklarında yapısalcılarının başına gelen de buydu. Sonuç, politik olarak aktif herhangi bir anlamdan arındırılmış olarak "en zarif, yapmacık türün formel yapıbozumu" oldu. "[K]ültürel krizin çözülmesine katkıları artık mevcut değildi" (Hall, 1990:22). Bu durumun postmodernistlerin kendilerinin de başına gelmesi zorunlu değildi. Ancak, 1980'lerin sonunda, postyapısalcı/yapıbozumcu görüşler, muhafazakar aydınların feryatları arasında, akademik ana akımlar arasına girdi (hatta bazı alanlarda bu ana akımları kur-

du) ve ardından beklenen ölçülerde bir güçsüzleşme geldi.

Postmodern yalnızca modern ile ilişkisi içinde anlamlıdır -yani, sınırsız sermaye birikiminin önceliğini garanti altına alan süreçler ve ilerleme, kronolojik tarihsel zaman ve (modern dünya sisteminin tarihinin en başında, on beşinci yüzyılda perspektifin icat edilmesiyle bir dönüm noktasına ulaşılan) temsili gerçekçilik kavramları biçimindeki modernist bilinç ile ilişkisi içinde... Foucault ve Derrida'nın yapmaya çalıştığı şey "tarafsız, tutkular-dan arındırılmış ve yalnızca doğruluğa adanmış" olan tarihsel bilincin varolmadığını göstermekti... [Daha çok]...başı çeken söylem-merkezli dürtüler, kurallar ve karşı çıkışları ... meydana çıkarmak [ile uğraşıyorlardı]" (Lentricchia, 1980:208). Bu, postmodern anlatıya, zamanı ritmik zaman olarak, yani

konumun bir fonksiyonu olarak, tekil olayların bir boyutu olarak... yeniden tanımlama olanağı verecektir.

Postmodern zaman bir şekile, "bizi kuşatan öteki dünyanın her zaman için ya da hiçbir zaman için bir tür hac yolculuğunun sonu olmadığı" bir şekile, bir düzenlemeye aittir.

Bu, donuk bir özcülük yerine yaratıcı bir hayal gücüne sahip (ama açıklayıcı) inşalar gerektiren bir kavram olan Braudel'in toplumsal zamanların çeşitliliği kavramına çok yakın bir mesafededir.

"[P]ostmodern bakış açısı ... göreceli mutlakiyetçiliği ya da parçalanmış bütünselciliği ...bilimsel büyümenin gelişen ve sıçrama yapan doğasını ve bütün doğruluk önermelerinin zamana ve bağlama hassas olduğu olgusunu ... destekleyecektir" (Jencks, 1989: 59). Aynı şekilde, dil de (tıpkı zaman gibi) konu dışına çıkan, ritmik, semiyotik karakterinin yeniden kurulmasıyla, sembolik, sentaktik, temsili boyutunu kaybetmek zorunda değildir. Postmodernizm, bu ikisinin; anlam ve oyunun birleşmesini dışlamaz, yani, "doğrusal tezleri sürdürme, enformasyon aktarma, sonuçlar hakkında görüş alışverişinde bulunma gücü" olarak anlamın ve "kuşkuyla bakılan... [ama] oran, karmaşıklık, esneklik, haz ve en genişletilmiş anlamıyla alındığında erotizm gibi niteliksel değer-

lerin alanına [ait olan]" oyunun yeniden birleşmesini dışlamaz (Ermath, 1992: 146,143).²⁷ Böylece, her ne kadar postmodern, ondokuzuncu yüzyıla ait herhangi bir "toplumsal" fikri problemli hale getirmiş olsa da, bu suretle sorumlulukların ve toplumsal gündemlerin sonuna gelmiş değiliz.

Geçiş içerisinde bir dünya

Özetle, içinde bulunduğumuz konjonktürün ideolojik krizinin bulguları açıkça ortadadır. Artık, bilimi eleştiride bulunmaktan ve utanıp sıkılmadan ilerleme ile birleştirmek mümkün değildir. Beşeri bilimler analitik inşalara daha açık hale geldikçe, bilimin içsel gelişiminin bizzat kendisi, bilimin otorite konumunun altını oyacaktır. Fen bilimlerinin ayrıcalıklı kutupta yer aldığı, bir bilgi hiyerarşisini yansıtan disiplin sınırları etkin bir biçimde belirsizleşmiştir, gerçekten de yönelim giderek artan "muğlaklık" yönünde bir yönelimdir.

Böylece, bizim iddialarımız, dinamik düzeyde, ideoloji tartışmalarının birçoğuna bir adım mesafededir. Evet, modern dünya-sistemi üç büyük politik ideoloji üretmiştir: Muhafazakarlık, liberalizm ve sosyalizm.²⁸ Ve hiç kuşkusuz, hem muhafazakarlık hem de sosyalizm egemen gruplara karşı mücadeleyi meşrulaştıran önemli işlevlere sahiptiler. Ancak, zaman içerisinde, bu üçü arasındaki farklılıklar belirsizleşti ve liberalizm modern dünya-sisteminin hakim ideolojisi haline geldi. Sosyalizm ve muhafazakarlık, sol ve sağ liberalizme yakınlaştı. (Wallerstein, 1992a; 1992b). Bunun neden böyle olduğu anlaşılabilir, çünkü liberalizm, kardeşlerinin aksine, bir konjonktür politikasını meşrulaştırmaktadır. Reformist değişimin, sınırsız (uzun vadeli), doğrusal bir ilerleme ile sonuçlanan orta vadeli adımları, ne bir gelecek

dönüşüme (sosyalizm) ne de eski güzel günlere (muhafazakarlık) dair bir imada bulunmadan, geleceği tahmin edilebilen, altı bir "şimdi" önermektedir.

Newtoncu dinamiğe benzerlik açıktır ve kendi kendini doğrulamaktadır. Bizzat sistemin başarısı, süreci sınırlarına taşımıştır Bilimin kendisi, ampirik ve epistemolojik olarak bağımsız birimlerin ontolojik gerçekliği üzerine kurulmuş olan doğrusal-gelişme modelini önermiştir. Bugün ise bize fiziksel gerçekliğin alternatif modellerini sağlıyor: ilişkisel olarak kurulmuş kendi kendini düzenleyen sistemler ve fraktal geometri; değişim modelleri ve karmaşıklık kuramı; geçiş modelleri, kaos kuramı- bunların hepsi de klasik bilimin, klasik mantığın ve mevcut sağduyunun (ya da "kar-zarar" düşüncesinin) temellerinde yer alan üçüncü halin imkansızlığı yasasına karşı çıkmaktadır.

Doğal dünyadaki fenomenler artık, eksiksiz ve karşılıklı olarak birbirlerini dışlayan kategorilere ayrılarak kavranamaz. Benzer bir şekilde, bütün bilgilerin toplumsal olduğunun ve birbirleriyle temelden ilişkili olduklarının farkına varılmasıyla birlikte, disiplinleri ayıran tarihsel sınırlar, bilimle uğraşanların yaptıkları araştırmalar sonucunda giderek artan oranda belirsiz hale gelmeye başlamıştır. Üniversiteler, bölümler, mesleki örgütler ve bireysel profesörler, kendi alanlarını korumakta kurumsal çıkarlara sahip oldukları için, sözümona disiplinlerarası araştırma programları ve (bir bilgisayar ağı modeli olarak önemli olan) "elektronik üniversite" fenomeninin ötesine geçen, henüz sınırlı sayıda gözlemlenebilir hareket mevcuttur. Çokkültürcülük bir gelişmeye işaret ediyor olabilir, ancak 1970'lerin "Marksizm"inin bölümler ve mesleki örgütler tarafından kolayca asimile edilmiş olması kurumsal alanda cesaret kırıcıdır. "Kültür araştırmaları"nın, "beşeri bilimler ve sosyal bilimler arasında köprü kurmayı" açık olarak hedeflediği programlar yoluyla kurumsallaştırılması, bu kaderin önüne geçilmesinde başarılı da olabilir, olmayabilir de.

Çalışma konularının yeniden düzenlenmesi ve yeni kurumsal stratejiler, yerleşik örgüt ve kurumların dışında da sınırlanmaktadır. "Think tank" modeli, özellikle politika belirlenmesi alanında yaygın hale gelmiştir. Örneğin, (1984'te kurulan) Santa Fe Ensti-

²⁷ Bize, maddi olarak buna benzeyen birşeyi anımsatıyor: "Üst metin", klasik belgeyi (genel olarak, en fazla dört kadar daha önceden tasarlanmış katmanda- metnin, notlar, resimler, bibliyografik temel üzerine) yeniden tanımlayan bir enformasyon teknolojisi. Üst metin sayesinde, okuyucu kendi metnini (sınırsızca merkeze alıp/merkezden çıkarılarak), okuma sürecine elektronik arama -ve- bulup getirme mekanizmaları yoluyla monte etmekte, hiyerarşileri altüst etmekte ve okuyucu/sahip/yazar ilişkilerini aşmaktadır. (bkz. Landow, 1992).

²⁸ Bkz. Eagleton, 1991; Gray, 1986; MacLellan, 1986; Nisbet, 1986.

tüsü, karmaşık sistemler çalışmalarına hasredilmiştir ve kısmen örtüşen, çok-disiplinli (disiplinlerdışı) gruplardan oluşan ağlar yoluyla hem deneysel hem de kuramsal çalışmalar yapmaktadır (Pines, 1988).

Bilim, tıpkı beşeri bilimlerin hümanizme saldırdığı gibi, bağımsız, katı cisimli birimler dünyasının ötesinde bir dünyayı, açık sistemlerin ve ilişkilerin dünyasını şekillendirmektedir. Liberalizmin yontulmamış, başına buyruk, çıkarıcı ama sorumlu bireyi, "özne", bu toplumsal inşa, ideolojik desteklerini yitirmiştir ve şimdi kayıtsız sadakatini ilan etmektedir. Biricik nesne -ve bireysel yaratıcı, modernizmin kahramanı- da tepe taklak olmuştur (bkz. örneğin, Barthes, 1972:109-59; 1977:142-8; Krauss, 1981). Üçüncü halin imkansızlığı yasasının erozyonu, bazı yerlerde çeşitli grupların özerklik taleplerini daha büyük yapıların bütünlüğünü kaybetmeden karşılamak için meşru ara zeminler bulmak üzere, sınırlı ve kısmen örtüşen egemenlik alanlarının yeniden kurumsallaştırılması çabalarında semptomatik olarak gözlemlenebilir. Uluslararası Af Örgütü gibi, kendisini sınırların ötesine geçen operasyonlarla tanımlayan sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri, geleceğin bir anlık görüntüsünü sunmaktadır.

Tam da, müfredat araştırmaları²⁹ gibi alanlarda bilim ve ideoloji arasındaki ilişki ortaya çıkarılırken, bizzat bilim adamları Poulantzas'ın deyişiyle "bilimin maksadını gizleyen güçlü olma maskesi"ni yırtmaktaydılar. Bu bilimin kültürel vekili, modernite, giderek artan ölçüde, özgülleştirmeden çok bir boyun eğdirme, ezme ve baskı altında tutma kaynağı gibi görülüyor (Rose-nau, 1991:6). O halde "kriz", evet, ama nabızı, başarı ve yokoluş tarafından sunulan bir fırsatta atan bir kriz: Geçiş, mahirin mühendisle buluşması.

29 Michael Apple, "tarafsız" bilim/teknoloji süreçlerinin, "Amerikan toplumundaki güç dağılımını verili olarak kabul eden mevcut teknik, kültürel ve ekonomik kontrol sistemlerini" haklılaştıran ve okulların "soyut bireyleri, önceden belirlenmiş toplumsal, iktisadi ve eğitimsel düzene sokmak üzere anonimleşirmek ve hizaya sokmak için kullandığı mekanizmalar" olarak işlev gören klinik, psikolojik ve tedaviye ilişkin perspektif ve değerlendirmeleri meşru bilgi olarak kabul ettiğini iddia ediyor (1990:126, 129).

İKİNCİ KISIM

GENEL DEĞERLENDİRME

8. KÜRESEL RESİM: 1945-90

Immanuel Wallerstein

Tahlil ettiğimiz vektör dizisinin yeniden gözden geçirilmesi ile üç sonuca ulaşılabilir: İlki (B-evresi 1990'da sona ermesi de) 1945-90 döneminin bir Kondratieff çevriminin bütün olağan karakteristiklerini gösterdiğine ilişkin açık deliller olduğudur. İkinci, dünya-sistemindeki ABD hegemonyası çevriminin bu dönemin ortalarında bir yerde tepe noktasına ulaştığı ve 1990'larda ABD hâlâ birçok açıdan (hatta her açıdan) dünya-sisteminde en güçlü devlet olarak kalsa da 1970'ler ve 1980'lerin çevrimde aşağı doğru iniş evresinin başlangıcı olduğudur.

Üçüncü sonuç daha karmaşıktır ve anlamı daha az açıktır. Bir Kondratieff B-evresi ve bir hegemonik çevrimin B-evresi ile ilişkilendirilebilecek ya da açıklanabilecek fenomenlerden farklı olarak 1970'lerde ve 1980'lerde dünya-sisteminin birçok asırlık eğilimler dizisinin tersine dönüşünün ve diğer eğilimlerin yapısal asimptotlarına yaklaştıkça yatay bir seyir izlemesinin başlangıcı varmış gibi görünmektedir.

1967/73'ü bu dönemin dönüm noktası olarak seçtik, ancak tabii ki kesin tarihler ampirik tartışmaya açıktır. Bu tarihleri, bir ucunda ABD para biriminin ilk defa ciddi sorunlarla karşılaşma-

sının diğer ucunda da OPEC petrol krizinin yer aldığı iki ana ekonomik şok ile sınırlı olduğu için ve hep birlikte ele alındığında daha önceki dönemin kalıplarında önemli bir kırılmaya işaret eden bir dizi politik olay bu dönemde meydana geldiği için seçtik. Söz konusu politik olaylar şunlardır: 1968 dünya devrimi (gerçekte 1970'e kadar devam etmiştir), Tet saldırısı, ABD-Sovyet yumuşaması, ABD ile Çin arasında daha normal ilişkilere geri dönülmesi ve Watergate ile ABD emperyal başkanlığının altının oyulması.

İki çevrim (Kondratieff ve hegemonik çevrimler) hakkında derlediğimiz verileri ve olası bir sistemik dönüm noktasına işaret eden verileri özetleyelim.

1

1945 yılı klasik bir Kondratieff A-evresinin başlangıcını belirten tarih olarak ele alınabilir. Kondratieff dalgaları değişik modellerde öncelik verilen ekonomik genişlemenin alternatif ölçütleri (örneğin fiyatlar, üretim, yatırım, kar oranları) arasındaki zamansal farklılık nedeniyle bugüne dek kötü bir şöhrete sahip olacak kadar tartışmalıdır.¹ Bazıları yukarı doğru çıkış evresini 1940'tan başlatacağıdır. Tabii ki İkinci Dünya Savaşı sırasında hem üretim hem de yatırımda dünya çapında önemli bir genişleme gerçekleşmiştir, fakat aynı zamanda sabit sermaye ve insan açısından dünya çapında bir yıkım ve üretim ve ticarete dikkate değer müdahaleler olmuştur. Eğer dünya-ekonomisinin topyekün genişlemesini belirtmek istiyorsak 1945'ten (hatta birkaç yıl sonrasında) başlamak daha akla uygundur.

Gerçekte 1945'te Avrasya kıtasında yıkım oldukça kapsamlıydı; insanların muazzam bir şekilde yerlerinden edilmeleri bir yana, üretim, ticaret ve nakliyatın engellenmesi nedeniyle temel gıda, giyim ve barınma açısından da yaygın yetersizlikler vardı. Yine de bu zorlukların birkaç yıl içinde üstesinden gelindiğini biliyoruz. Dünya-ekonomisi bu yıllardan itibaren hızlı, istikrarlı ve

gerçekte görülmemiş bir genişleme dönemine girmiştir. Kore savaşının 1950'de patlak vermesiyle birlikte yukarı doğru şiddetli bir itilim meydana gelmiştir; bunun ekonomik etkileri yalnızca Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Doğu Asya'da değil Üçüncü Dünya'nın önemli bir bölümünde de hissedilmiştir.

ABD dünya çapındaki ekonomik genişlemenin yaratıcısı ve destekçisi olarak merkezi bir rol oynamıştır -kendi ülkesindeki ekonomik faaliyetlerde doğrudan, Batı Avrupa ve Doğu Asya'da, daha az olmakla birlikte Üçüncü Dünya'nın önemli bir bölümünde (özellikle Latin Amerika ve Ortadoğu'da) devlet yardımları yoluyla dolaylı olarak. ABD uluslararası şirketleri bu dönemde doğrudan dış yatırımların ezici bir çoğunluğundan sorumludur. Belirtildiği gibi bu önce Latin Amerika'da, kısa bir süre sonra da Batı Avrupa'da gerçekleşmiştir. Sağlam altın rezervleriyle desteklenen ABD doları dünya finansal sisteminin temel para birimi olarak iş görmüştür. Dolayısıyla dünya para arzını yöneten ABD Hazinesi ve Federal Rezerv Kurulu idi.

1950'lerde ve 1960'larda başta yüksek kâr getiren ürünler ve öncü sanayiler olmak üzere bir bütün olarak dünya-sisteminde daha da fazla bir üretim artışı görüldü. Marshall Planı ve Avrupa kurumlarının sağladığı itilim ve Batı Avrupa ve ABD'nin soğuk savaşla ilgili ekonomik harcamalarının verdiği itilim ile (özellikle de Japonya, ama yalnızca Japonya değil tüm) Doğu Asya savaş zamanı yıkımlarını tamamen telafi etmekle kalmayıp başlıca sınıai sektörlerde rekabet edebilir bir konuma yöneldiler. Kendi pazarlarında oldukça hızlı bir şekilde hakimiyeti yeniden ele geçirdikten sonra 1960'larda ABD ile dış pazarlarda da rekabet etmeye başladılar.

Hem SSCB hem de ABD'nin temkinli politikaları sayesinde 1950'lerde ve 1960'larda blok dışı ticaretin en alt düzeyde tutulduğu Sosyalist Blok ise kendi eşzamanlı ekonomik genişlemesine girişti. Sosyalist Blokun gündemi de önde gelen sanayilerde toplam dünya üretiminin daha da artmasına neden olan birden fazla ama az ya da çok paralel yoğun ulusal sanayileşme programlarına vurgu yapıyordu. Son olarak Sosyalist Blok dışındaki Üçüncü Dünya ülkelerinde bütün olarak daha az yoğun olmakla bir-

1 Alternatif modellerin ve tarihlendirmeye ilişkin sonuçlarının eleştirisi için bkz. Goldstein, 1988. İçinde yaşadığımız Kondratieff dalgasının tarihlendirme sorunlarına ilişkin bir tartışma için bkz. Wallerstein 1979.]

likte benzer bir sanayileşme amacı güdüüyordu.

Dünya ekonomik üretiminin kütesel genişlemesi tabii ki ilkel ürünlerin üretiminde kütesel bir genişleme olmasını gerektiriyordu. Bu durum tarım ve madencilik yapıldığı bölgelerde ekonomik zenginlik anlamına geliyordu ve dünya-sisteminin çevre bölgelerinde devletin gelir tabanını arttırmada özel önem arz ediyordu. Bu da birçok yerde devleti sömürgeci güçlerden sö-küp almaya çalışan bağımsızlık hareketlerinin ekonomik zenginlikle ilgili kaygılar taşıması ya da taşıyor gibi görünmesi demekti. Bu da başta devlet bürokrasilerinde ve devlet tarafından yönetilen teşebbüslerde (bağımsızlığın kazanılmasından önce ve özellikle de bağımsızlık kazanıldıktan sonra) ücretle geçinen sektörün genişlemesine olanak tanıdı. Aynı zamanda eğitim ve sağlık kurumlarını içeren sektörlerle ayrılan kaynakların dünya çapında kütesel olarak artmasını sağladı. Tüm bunlar dünya ölçeğinde bir Fransız tahlilcinin "otuz muhteşem yıl" olarak adlandırdığı (ve ona göre 1973'e kadar uzanan) şeye yol açtı.

Verilerimiz genel zenginlik, hayat standartlarında yukarı doğru bir tırmanma ve göreceli olarak tam istihdam açısından bu muhteşem yılların belki de 1967 gibi erken bir tarihte ama kesinlikle aşağı doğru inişin dramatik bir şekilde açığa çıkmasını sağlayan (ama asla bu inişin nedeni olmayan) OPEC petrol şokunun yaşandığı 1973'te sona erdiğini açık bir şekilde göstermektedir. Anahtar öge, hiç kuşku yok ki, dünya çapında kâr düzeylerinin düşmeye başlamasıdır. Açıklaması çok basit görünmektedir. 1950'lerde önde gelen sektörler dünya düzeyinde az sayıda teşebbüs grubu tarafından göreceli olarak tekelleştirilmişken 1960'larda rekabetçilerin sayısı önemli ölçüde artmış ve bu alan aşırı kalabalık bir hale gelmiştir.

1970'ler ve 1980'ler üretimin büyümesinde dikkate değer bir yavaşlama ve devam eden demografik genişleme düşünüldüğünde muhtemelen kişi başına düşen üretimde bir azalma ile karakterize edilir. Buna beklenebileceği üzere aktif işsizlik oranlarında bir artış eşlik etmiştir. Kuşkusuz bu işsizlik, etkileri açısından eşit bir uzaysal dağılıma sahip olmamıştır. Dahası, çeşitli ülkeler bu durumdan en az etkilenmek için diğerlerine "işsizlik ihraç

ederek" (ya da etmeye çalışarak) ellerinden geleni yaptıkça olumsuz etkiler coğrafi olarak sürekli kaymıştır. Fakat bir bütün olarak, daha önceki Kondratieff A-evresiyle karşılaştırıldığında bir durgunluk eğilimi başlamıştır. Özellikle uluslararası şirketlerin toplam üretimle, toplam reel değerle ya da kâr oranıyla ölçülen görkemli genişlemesi zaman zaman dikkate değer ölçüde yavaşlamıştır.

Kuşkusuz, toplam dünya talebindeki yetersizliğin üstesinden gelmek için sürekli bazı çabalar olmuştur. 1970'lerde petrol fiyatlarındaki artışlar bu amaca iki önemli yoldan hizmet etmiştir. Yakıt ve enerjinin maliyetindeki dramatik artış her yerde üretim maliyetinin artması sonucunu doğurmuş, dolayısıyla dünya üretiminin azaltılması yolunda baskılar oluşturmıştır, ki bu da dünya üretimini dünya efektif talebi ile uyumlu bir düzeye indirmiştir. Petrol fiyatlarındaki artışlar aynı zamanda dünya çapında artık değer için bir vakum oluşturmıştır (fakat kuşkusuz GSMH'nın yüzdesi olarak en çok Üçüncü Dünya'yı etkilemiştir). Sonuçta, bu para kısmen (çoğu sınırlı sayıda ülkede devlet teşebbüsü olan) petrol üreticileri tarafından harcanan rant, kısmen uluslararası petrol şirketleri tarafından harcanan rant (ya da olağandışı yüksek karlar), kısmen de merkez ülkelerdeki bankalarda açılan hesaplar arasında dağılmıştır. Bu hesaplar daha sonra 1970'lerde (sosyalist blok da dahil olmak üzere) çevre ve yarıçevre devletlere borç olarak verilerek yeniden dolaşıma sokulmuştur.

Yeniden dolaşıma sokulan para çevre ve yarıçevre bölgelerdeki hükümetlerin 1970'ler boyunca kısmen petrol fiyatlarının artmasından kısmen de Kondratieff B-evresinde çevresel ürünlerin ticaret hadlerinin düşmesinden kaynaklanan ödemeler dengesi güçlüklerini çözmelerine yardım etti. Borç alınan fonlar, kuşkusuz ki merkez bölgelerdeki devletlerden belli malların ithal edilmesinde kullanıldı ki bu da merkez ülkelerin ihraç mallarının kaybettiği talebi kısa bir süre için yeniden canlandırdı. Fakat şişirilmiş fonların yarattığı sunni canlandırma uzun süremezdi. Borç servislerinin gittikçe artan maliyeti kaçınılmaz olarak 1980'lerin borç krizine yol açtı.

Üretim sektöründe kar oranlarının düşmesinin üç yapısal sonucu oldu: İlk elde, acilen üretim maliyetlerini düşürme yollarının aranmasına yol açtı. Ekonomik iniş dönemlerinin klasik yöntemlerinden birisi, emek maliyetini önemli ölçüde azaltmak beklentisiyle üretim mahallerinin çevre ve yarıçevre bölgelere kaydırılmasıdır. Bu kayma önemli ölçüde 1970'lerde başladı ve 1980'lerde hızlandı.²

İkinci yapısal sonuç yatırımların kâr arayışıyla hatırı sayılır ölçüde üretici faaliyetlerden finansal alana kaymasıdır. Bu durum büyük şirketlerin kâr pozisyonlarının zayıflaması sayesinde mümkün hale gelen ve hisselerinin çoğunu satın alarak büyük şirketlerin yönetimini ele geçirme ve değersiz tahvillerin ortalığı kaplaması gibi gayet iyi belgelenmiş bir dizi olaya yol açmıştır. Tabii ki bu finansal manipülasyonların, ağır borç yükü altında bulunan özel sektörün sırtına ek yükler bindirmek ve ABD yapı kredi kooperatiflerinin iflasında olduğu gibi uzun vadede maliyeti oldukça yüksek olan çöküşlere yol açmak gibi sonuçları olmuştur.

Üçüncü yapısal sonuç, ekonomik sıkışma dönemlerinde hükümet harcamalarını arttırma amacı güdüldüğünde politik olarak kabul edilebilir ve karşı-çevrimsel Keynesyen önlem olarak askeri harcamaların arttırılmasıdır. Bu iki yolla gerçekleşmiştir. İlk olarak petrol fiyatı yükselişinin yarattığı karların önemli bir bölümünü söğürcek şekilde, Üçüncü Dünya ülkelerinin büyük güçlerden, özellikle de başta ABD'den fakat aynı zamanda bazı yarıçevre devletlerden giderek artan miktarlarda silah alması yoluyla. Tabii ki bunun Üçüncü Dünya'da devletler arası şiddeti arttırmak ve iç savaş durumunu kızıştırmak gibi sonuçları olmuştur.

Askeri Keynesyenizmin ikinci şekli 1980'lerde ABD'nin bizzat kendisi tarafından (aynı zamanda daha küçük çapta olsa da SSCB tarafından) silah harcamaların arttırılmasıdır. ABD tarafından silah harcamalarının arttırılmasının işsizliği en azından ABD'de azaltmak gibi bir sonucu olsa da, bunun ABD borç stoğunu

önemli ölçüde arttırmak gibi yüksek bir bedeli olmuştur. Dünya-ekonomisinin bu B-evresinde üç büyük borç alıcı ortaya çıkmıştır: Üçüncü Dünya hükümetleri (ve sosyalist hükümetler), büyük anonim teşebbüsler ve ABD hükümeti.

Bu dönüşümlerin emek gücü açısından sonuçları, önceki dönemde önde gelen sanayi dallarında istihdam edilenlerin reel ücretlerinin düşmesi ve işsizliğin (ya da düzensiz istihdamın) artmasıdır. Söz konusu sektörler sendikaların en güçlü olduğu sektörler olduğu için bu durum işçi hareketlerini belirgin bir şekilde zayıflatmıştır. Bu zayıflama dünya çapında daha az yasal denetim altında bulunan iş biçimlerine (evde yapılan işlere, kayıtdışı ekonomiye) doğru bir kayış ve taşeron sisteminin önemli ölçüde genişlemesi ile el ele gitmiştir. Bu kayma gerçekte ücretli işçilerin sayısında bir artışla birlikte ortalama ücret düzeyinde ve ücretli işlerde harcanan ortalama iş saati yüzdesinde bir azalma anlamına gelmektedir.

Dünya-ekonomisinde iniş dönemine çevre bölgelerin gıda üretiminde iki nedenle şiddetli bir iniş eşlik etti. A-döneminde merkez ülkeler gıda ihracatlarını kısmen gıda yardımı programlarıyla oldukça arttırmışlardı. Dolayısıyla yerel gıda üretimine yönelmemişlerdi. Çevre bölgelerdeki bu yeni gıda bağımlılığı, B-döneminde bu ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarını çözmek üzere ihracata yönelik üretim konusunda istekli olmaları dolayısıyla gıda üretimi yapılan alanlarını temel besin maddesi olmayan sınai ve ihraç edilebilir ürünlerin yetiştirildiği alanlara dönüştürmeleri ile daha da şiddetlendi.

Sonuçta ortaya çıkan açlık ve evsizlik kırsal alanlardan kente göçü hızlandırdı, ancak bu göç önceki A-dönemine göre önemli bir farklılık arz ediyordu: Önceleri Üçüncü Dünya'da göç devlet sektörünün genişlemesi nedeniyle ücretli istihdam arayışındaki kırsal nüfusun büyük şehirlere ve/veya başkentlere yönelmesiyle gerçekleşiyordu. Bugün bu göç mevsimlik, enformel ve geçici istihdamın önem kazanması nedeniyle göçün kaynaklandığı kırsal bölgelere yakın fazla büyük olmayan şehirlere yönelmektedir. Bunun sonuçlarından biri kentsel-kırsal ayrımının giderek azalmasıdır ki bu konuya daha sonra geri döneceğiz.

² Bu kayma 1977 senesine gelindiğinde gözlemlenebiliyordu ve belgelenmişti. Fröbel, et al. (1980)'de teorik olarak açıklanmıştır.

Devletlerin gelir potansiyellerinin azalması nedeniyle devlet sektörünün küçülmesi, emek gücünün yeniden yapılanmasına ve devlet sektörünün eğitim ve sağlık olanaklarının düzeyini koruma ve genişletme yeteneğinin önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Bu dünya çapında doğru olan bir önermedir ve popüler şiddetin çoğalması ve devlet hizmetlerinin azalması nedeniyle kentsel çevrenin kötüleşmesi sorunu şeklinde algılanmaktadır.

Dünyada bölgelerarası göç kalıpları da değişmektedir. A-döneminde Güney-Kuzey göçü büyük ölçüde Kuzey'deki devlet yapıları tarafından planlanmış ve teşvik edilmiştir. Ekonomik durgunluk merkez ülkelerde işlerin azalmasına neden olmuş ve beklenileceği üzere yasal göçmenlerin buyur edilmesi isteğinin giderek azalması gibi politik bir sonuç doğurmuştur. Fakat merkezde işverenlerin düşük ücretli işçilere giderek daha fazla ihtiyaç duymaları illegal (ya da kayıtsız) işçi akımını büyük ölçüde arttırmak üzere sınır denetimi çarkını döndürenlerle *de facto* bir danışıklı dövüş içine girmelerine yol açmıştır, ki bu olgu çevre bölgelerdeki politik-ekonomik (dolayısıyla güvenliğe ilişkin) koşulların kötüleşmesi nedeniyle şiddetlenmektedir.

B-döneminde kadın işçiler daha fazla iş bulmuşlardır, ama bu işyerinde daha fazla eşitlik olduğu anlamına gelmez. Diğer yandan kadınlar toplumsal olarak belirlenen düşük ücret düzeyleri nedeniyle daha fazla aranır olmuşlardır. Kadın işçilerin giderek artan bir şekilde istihdam edilmesi genellikle kasten erkek işçilerin doğrudan zararına olacak şekilde gelişmiştir. Bu durum, erkek ve kadın işçilerin ücretleri arasındaki istatistiksel farkı temelde erkek işçilerin ücretlerini düşürerek bir ölçüde azaltıyor gibi görünmektedir. Diğer yandan, bu erkek ve kadın işçilerin gelirleri bir hane içinde biraraya getirildiğinde hanenin toplam ortalama nakit gelirlerinde bir azalma meydana geldiği görülür, ki bu da reel ücretlerdeki azalmanın etkisini kuvvetlendirmiştir. Dahası, dünya çapında kısmi-zamanlı ücretli işlerin tüm ücretli işler içindeki payı artmıştır, ve kısmi-zamanlı işçilerin işverenleri kadın işçi tutmayı tercih etmektedir. Dolayısıyla, dünya emek gücünde daha fazla kadın yer alsa da, kadınların istihdam edildiği işlerde tam-zamanlı olanların oranının giderek azalması gerçe-

ği nedeniyle kadının edilgin rolü daha da pekiştirilmiştir.

Son olarak ekolojik sonuçların ortaya çıktığı da belirtilmelidir. 1950'ler ve 1960'lar temelde dünya üretiminin muazzam ölçüde genişlemesi nedeniyle ilksel kaynaklarının tüketiminde önemli bir artışa yol açmıştır. 1970'ler ve 1980'ler benzer bir genişlemeye değil, büyük ekolojik maliyetlerin merkezden çevre ve yarıçevre bölgelere kaymasına tanık olmuştur.

II

En azından 1870'ten beri ABD'nin dünya-sistemindeki rolü düzenli olarak artmıştır. Britanya hegemonyası B-evresine girdiğinde ABD dünya pazarında giderek daha önemli bir rekabetçi konumuna gelmiş, Almanya da temel rakibi olmuştur. Bu rekabet gerçekte 1914'ten 1945'e kadar tek bir uzun "otuz yıl savaşı" olarak düşünülebilecek iki dünya savaşı ile son bulmuştur, ki bu savaşın koşulsuz askeri galibi ABD ve müttefikleridir.

1945'te ABD, askeri ihtilâflardan yalnızca sabit sermayesi tahrip olmaksızın çıkmakla kalmayıp aynı zamanda üretim kapasitesini ve verimliliğini muazzam bir şekilde artırarak çıkan zamanın tek büyük sınai gücü idi. Bu ekonomik avantajı savaş sonrası yıllarda politik, askeri, hatta kültürel bir avantaja dönüştürmesini bildi. Dolayısıyla 1945 dünya-sisteminde sorgulanamaz ABD hakimiyeti ve egemenliğinin altın çağının başlangıcını simgeler. ABD'nin gücü bundan sonraki 25 yıl boyunca giderek daha da artmıştır.

1945'te önemli bir jeopolitik ve askeri güce sahip diğer tek ülke SSCB idi, ki bu ülkenin benimsediği resmi ideoloji dünya-sisteminin yapısına ilişkin uzun vadeli amaçlar açısından ABD ile doğrudan çelişki içindeymiş gibi görünüyordu. Fakat, SSCB ABD'nin (ticari ve finansal gücü bir yana) üretim gücünün yanına bile yaklaşamazdı. Varsayılan askeri gücü hem ABD hem de SSCB bir askeri çatışmadan kaçındıkları için hiçbir zaman sınamamıştı. Yine de, ABD'nin tam ölçekli bir savaşta nükleer avantajı vardı, ki bu da Sovyetler'in nükleer bombalara sahip olması ve bunun sonrasında her iki tarafın da silah geliştirme faaliyetle-

ri sayesinde nötrale oldu. Dünya arenasında Sovyetler'in politik çağrısının 1945'te önemli ve tahmin edilenden daha etkili olduğu görüldü. ABD'nin uğrunda ısrarlı ve güçlü bir şekilde mücadele edilen ahlaki önderliği, özellikle Japonya ve Batı Avrupa'da daha fazla yanıt buldu.

1945 sonrası yıllarda ABD-SSCB ilişkileri iki slogan arasına sıkıştırılmış sınırlar dahilinde gerçekleşti: Soğuk Savaş ve Yalta. Soğuk Savaş görece olarak "soğuk" bir biçimde de olsa tam bir husumeti, Yalta ise tam tersine karşılıklı uzlaşmayı (ya da bazıları için ABD'nin kendilerini SSCB'ye "satmasını") simgelemektedir. Gerçekte, 1945-1967/73 yıllarına baktığımızda gerçek hikayenin tam bir husumet ya da 'satış' olmadığı görülecektir.

Bu ilişki, retorik açısından gürültülü ve bir yığın taktik manevra ile dolu olsa da, daha ziyade temelde karşılıklı olarak kendini tutma ilişkisiydi. Daha sonra meydana gelen büyük askeri-politik karşılaşmalarda (Yunan iç savaşı, Berlin ablukası, Kore savaşı, Quemoy-Matsou tartışması, Küba füze krizi gibi) nihai, etkin ve kesin slogan tedbirli olmak ve statükoyu korumak olmuştur. Bunun dünya-sistemi açısından *de facto* sonucu Sovyet "bloğunun", Sovyet otoritesinin kontrol edilmediği, dünya meta zincirlerine asgari ölçüde katıldığı ve Avrupa'da 1945'te çizilen sınırlara kursuz bir şekilde saygı gösterdiği bir getto içine hapsedilmesidir. Dahası, Soğuk Savaş retoriği hem ABD hem de SSCB'nin bir diğerinin meydan okuması olmaksızın kendi bölgelerini sıkı bir şekilde denetlemesine olanak tanımıştır (1953'te Demokratik Almanya, 1956'da Polonya ve Macaristan, 1968'de Çekoslovakya, 1953'te İran, 1954'te Guatemala, 1958'de Lübnan, 1965'te Dominik Cumhuriyeti).

ABD bütün büyük sanayileşmiş ülkelerle -Batı Avrupa, Japonya, beyaz Commonwealth ülkeleriyle- politik-askeri ittifaklar kurmaya çalıştı. Bu öncelikle fiziksel yeniden inşa ve yatırımların yenilenmesi için önemli yardımlarda bulunmayı gerektirdi, ki bu proje politik bir avantaj (devletlerarası sistemde bir "hür dünya" bloku), askeri güvenlik (NATO, ABD-Japonya Savunma Paketi, ANZUS), ve ekonomik fırsatlar (ABD uluslararası şirketlerinin doğrudan dış yatırımları) sağladı. Dünya arenasında ABD liderli-

ğinin tek taraflı karar alma hakkının bilinçdışı bir şekilde kabul edilmesinin kültürel bir karşılığı da vardı: Bilgi alanlarında ABD entellektüel yapılarının merkezi bir hale gelmesi, New York'un dünyanın sanat başkenti haline gelmesi, dünyanın (ama en önce de ABD'nin sanayileşmiş merkez bölgelerdeki müttefiklerinin) popüler kültürünün "koka-kolonizasyon"u.

Çevre bölgelerde, bu dönem görece bir zenginlik ve altyapıya, eğitim ve sağlığa yapılan yatırımların artması ile karakterize edilir. Çevre bölgelerin hâlâ sömürge yönetimi altında bulunduğu büyük bir bölümünde, milliyetçi hareketler sürekli olarak güç kazanmışlardır. Sömürgeci güçler, başta Asya'da, daha sonra Afrika, Karayipler ve Okyanusya'da genellikle isteksiz bir biçimde "sömürgelerin tasfiyesi" programları başlatmışlardır. Bu süreç özellikle de Britanya sömürgelerinde (bazı istisnalar dışında) genelde yavaş ve görece olarak barışçıl bir geçiş anlamına gelmektedir. ABD Avrupalı sömürgeci güçler üzerinde baskı oluşturmaktan çekinse de, iktidarın barışçıl ve en az kargaşaya yol açacak bir şekilde "sorumlu" milliyetçi hareketlere devredilmesini teşvik etmiştir. Sömürgeci güçler ne sebeple olursa olsun ayak sürüldüklerinde ise milliyetçi hareketler gidişatı zorlama istek ve iradesini göstermişlerdir (Hollanda Batı Hint Adaları, Fransız Hindçini, Cezayir, Kenya, Afrika'daki Portekiz kolonileri) ve ateşli seferberlikleri yalnızca kendileri için değil komşuları ve kardeş sömürgeler için de belli sonuçlar doğurmuştur.

Son olarak, dünya-ekonomisinin ABD hegemonyası altında büyük bir genişleme gösterdiği bu dönemde özellikle ABD, hem ekonomi açısından hem de toplumsal birlik açısından çok iyi bir duruma erişmiştir. İçerde 1930'larda son derece keskin bir hal alan emek-sermaye ihtilaflarını neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır. Nitelikli işçilerin ve alt-orta sınıfların yaşam standardında önemli bir yükselme olmuş ve bu sınıflar ev ve araba, dayanıklı tüketim malları, boş zaman faaliyetleri ve çocukları için yükseköğretim olanağına sahip olmayı olağan beklentiler olarak düşünmeye başlamışlardır. Siyahların üzerindeki şiddetli baskı daha iyi ücret ödenen işlerin sağlanması ve buna eşlik eden şehirleşme ve yasal ayrımcılığın (ilk önce silahlı kuvvetler içinde)

sona ermesi sayesinde hafiflemiştir. Bu önlemler vahşi antikomünist haçlı seferi ve ABD hegemonyasından kaynaklanan açık avantajlar ile birlikte olağanüstü bir milli birliğe şekil vermiştir.

Fakat 1967/73 yıllarında ABD hegemonyası yumağı, tam da ABD'nin hegemonik otoritesini oluşturmak konusundaki başarısı nedeniyle çözülmeye başlamış gibi gözükmektedir. En keskin zorluk merkezdeki diğer ülkelerin, özellikle de Batı Avrupa'nın (özellikle Federal Almanya'nın) ve Japonya'nın ekonomik güçlerinin gelişmesinden kaynaklanmaktaydı. Bu durum en açık şekilde uluslararası şirketlerin gerçekleştirdiği doğrudan dış yatırım kalıplarında görülebilir. İlk dönemde bu yatırımlar ABD merkezli UAŞ'lara ait bir olgu iken, önce Avrupa sonra da Japon UAŞ'ları toplam içinde gittikçe daha fazla payı temsil eder hale geldiler. Bu da, ekonomik büyüme hızındaki yavaşlamanın verili olduğu bir durumda ABD şirketleri üzerine binen sorunu daha da keskinleştirdi. Aynı kalıp finansal yapılar açısından da kendini tekrar etti. İlk zorluk belirtileri 1960'ların başında ortaya çıkan yeni bir olguydu: Eurodolarlar, yani fiziksel olarak Avrupa'da konumlanmış, dolayısıyla da ABD'nin doğrusal finansal denetimine maruz kalmayan ABD dolarları. 1960'ların sonunda Vietnam Savaşı ile ilişkili harcamaların ağır bedeli ABD hükümetinin finansal manivelalarının bu şekilde zayıflamasını ve ABD altın stoğunun kurumasını (belki tek başına açıklayamaz ama) şiddetlendirmiştir.

ABD doları cinsinden sabit altın fiyatı uygulamasının sona erdirilmesi ABD altın arzı üzerindeki baskıyı hafifletmiştir, fakat bu ABD'nin tek yönlü denetimi dışında bir para birimi değişkenliği yaratılması pahasına gerçekleşmiştir. Bundan sonraki 25 yıl boyunca ABD doları (kuşkusuz iniş çıkışlarla) diğer büyük devletlerin para birimleri karşısında önemli ölçüde değer kaybetmiştir. 1990'da neredeyse dünyadaki tüm ekonomik işlemlerin ABD doları üzerinden yapıyor olması bile sorgulanmaya başlamıştır.

Temel bir sonuç, ABD hükümetinin (Hazine Bakanlığı'nın ve Federal Rezerv Kurulu'nun) dünya finansal pazarları üzerindeki etkin otoritesini yitirmesi ve karar alma süreçlerini yürüten rakip merkezlerin -diğer milli kurumların (örneğin Bundesbank), "Zü-

rih cüceleri" ve devletlerarası finansal/ekonomik üçlü (IMF Dünya Bankası ve GATT)- ortaya çıkmasıdır. 1977'de başlayan ve kendisi de bizzat ABD'nin ekonomik düşüşünün temel sonuçlarından biri olan G7 ekonomik zirvesinin yıllık toplantıları merkez bölgelerdeki büyük güçlerin alacağı kararların görüşüldüğü mekanlar olmuştur. Dünya-sistemi kendisini finansal küreselleşmenin "zorunlu macerası" içinde bulmuştur.³

Tabii ki, merkez bölgelerdeki diğer büyük güçler, uygun jeopolitik sonuçları çıkarmışlardır. De Gaulle'un Fransa'yı ABD'den uzaklaştırması (ve NATO komuta yapısından çekmesi) emsal oluşturmuştur. Bunu Willy Brandt'ın *Ostpolitik*'i ve Avrupa boru hatı izlemiştir. Avrupa Birliği anti-Sovyet Atlantikçi niteliğini yitirmeye ve daha otonom bir yola girmeye başlamıştır.

Üçüncü dünyanın sömürgelerin denetimli tasfiyesi lütfunu beklemekteki isteksizliği ilk önce Çin Komünist Partisi tarafından, ardından daha da fazla zayıflatıcı etkilere yol açacak şekilde Vietnam, Cezayir, Küba ve güney Afrika'daki kurtuluş hareketleri tarafından güçlü bir şekilde gösterilmişti. Bu deneyimler tazeliğini korurken dünya-sistemi (ve özellikle de ABD), İran devrimi ve özellikle de Humeyni ve taraftarlarının devletlerarası diplomasinin 500 yıllık kurallarına saygı göstermek konusunda tümünden isteksiz olmaları nedeniyle gafil avlandı. Büyük Şeytan'ın kolu bükülmüştü, Bay Carter helikopterlerini çölde kaybetti ve Bay Reagan ABD'li rehinelerin özgürlüğünü satın almak zorunda kaldı.

Başkan Nixon "Bırakın Asyalılar'la Asyalılar savaşsın" dediğinde, dünya-sisteminde doğrudan ABD askeri müdahalesinin sınırlarını kabul ediyordu. Dahası, altemperyalist bölgesel jandarmaların yaratılması da İran Şahı'nın görece kolay bir biçimde kaybedilmesi örneğinde olduğu gibi etkisi sınırlı olan bir vekaletti. Yine de bu Üçüncü Dünya'nın silahlanmasını yavaşlatmadı; bu silahlanmada ABD'nin çıkarı orta vadeli bir strateji ile ilişkili olmaktan çok ticariydi. Ticari ihtiyaçlar gerçekten de çok güçlüydü. Kuşkusuz ABD en gelişmiş silahların denetimini sürdürmek ya da en azından elde edilebilirliğini sınırlamak istemiştir. Ger-

³ Bu Aghetta, Brender ve Coudert'in 1990 tarihli kitaplarının başlığıdır.

çekte ise, ABD'nin etkin muhalefetine rağmen kitle imha silahlarının yayılması 1980'lerde düzenli olarak hızlanmıştır, öyle ki, nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar birçok yarıçevre devletin cephaneliğine dahil olmuştur (bu ülkeler bu tür silahlara sahip olduklarını resmi olarak reddetmek yolunda baskı hissetmişler ya da kendilerini nükleer potansiyellerini her an silah imal edebilecek düzeyde tutmaya mecbur hissetmişlerdir).

Aynı zamanda 1968 dünya devrimi de dünya-sistemindeki ABD hegemonyasına karşı bir protesto ve aynı zamanda ABD ile *de facto* danışıklı dövüş içine girmekle suçlanan SSCB'ye karşı bir protesto niteliğindedir. Devrimciler tahlillerini daha da ileri götürerek istisnasız bütün belli başlı tarihsel sistem karşıtı hareketleri, sosyal demokratları (Britanya'da İşçi Partisi, ABD'de Yeni Anlaşma Demokratları), komünist partileri ve ulusal kurtuluş hareketlerini temelden eleştirmişlerdir. Tamamen yeni bir strateji, ABD'nin hegemonik liberalizmi tarafından kafalanamayacak bir strateji ihtiyacını gündeme getirmişlerdir. Bu çağrı eski sistem karşıtı hareketlerin altını oymuştur; ama aynı zamanda da ABD'nin kafalama stratejisi açısından sonun başlangıcına işaret etmektedir.

1980'lerin sonunda önce Sovyet Bloğunun daha sonra da bizzat SSCB'nin çözülmesini, bu bloğun yok edilmesinin 1945'ten beri ABD'nin birincil öncelikteki amacı olduğu iddiasını ciddiye alırsak ABD'nin bir zaferi olarak addedebiliriz. Dünya-sisteminde ABD hegemonyası açısından değerlendirildiğinde, devletlerarası ilişkilerdeki Soğuk Savaş iskelesinin çökmesinin, ABD'nin üstünlüğüne son darbeyi indirdiğini dolayısıyla ABD'nin politik iradesine rağmen gerçekleşen birşey olduğunu söylemek daha yerindedir.

1970'lerde ABD'nin göreceli gücünün inişe geçmesi Brejnev rejiminin Yalta şartlarını (en açık bir şekilde Afganistan'da) zorlamasına izin verdi. Bunun üzerine ABD, Sovyetler'in varlığını bu şekilde hissettirmesini 1980'li yıllar boyunca Batı Avrupa ve Japonya'nın ABD'nin dünya liderliğine karşı politik özerklik kazanma amaçlarını engellemek için etkin bir argüman olarak kullandı.

Borç kriziyle birlikte etkisi daha da şiddetlenen dünya ekono-

mik durgunluğu, 1980'lerde çevre ve yarıçevre devletlerdeki hükümetler üzerinde istikrarı bozucu bir etki yarattı. Özellikle de sistem karşıtı bir esine sahip olma iddiasındaki devletlerde yaşanan meşruiyet krizi, önce 1980'de Polonya'da dünyanın dikkatini çekti, daha sonra Brezilya ve Arjantin'deki askeri rejimlerin düşmesi, Cezayir'de FLN'nin krizi, ve Hindistan'da Kongre Partisi'nin ıstırap verici çöküşü gibi bir dizi olay bunu takip etti. Asya'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da, devletlerin mali krizi, "demokrasi" için haykırıslara, ama aynı zamanda IMF tarafından empoze edilen "yeniden yapılanma" süreçlerine yol açtı. Doğu-Orta Avrupa komünizmlerinin çökmesi bu olaylar dizisinde son noktayı oluşturdu.

1990-91 Körfez Savaşı krizi ABD askeri zaferinin gölgesinde, ABD'nin dünya-sistemindeki gücünün düşüşünü iki temel açıdan gayet iyi bir şekilde gözler önüne serdi. İlki, bu krizin savaşın patlak vermesinden kaçınmak için her türlü girişime karşı direnç gösteren Irak hükümeti tarafından kasıtlı olarak ve bilerek kışkırtıldığıdır. ABD'nin gücünün sınıandığı diğer olaylarda (Berlin ambargosunda, Küba füze krizinde) kışkırtma gizliden gizliye ve açıkça ifade edilmemiş bir şekildeydi ve hiçbir zaman savaşla sonuçlanmamıştı. ABD hegemonyası sınanmış ancak, bu hegemonyaya meydan okunmamıştı. Şimdi açıkça meydan okunuyordu ve Iraklıların ortaya koydukları örnek askeri olarak savaşı kazanmalarından daha önemliydi.

İkincisi, ABD'nin bu savaşı ancak iki koşulda kazanabileceği açıktı: BM'nin koruması altında işbirliği ile ve çatışma dışsal olarak finanse edildiğinde. İlk koşul ABD üzerindeki yeni politik kısıtları ikincisi ise ABD'nin artık daha önce müvekkilliğini üstlendiği devletlere finansal açıdan bağımlı hale geldiğini gözler önüne seriyordu. Bu iki gerçek daha sonra ABD'nin askeri zaferine rağmen Saddam Hüseyin'i devirmeyi başaramaması ile doğrulandı.

III.

1970'ler ve 1980'lere ilişkin bu dönemi yalnızca bir Kondratieff B-evresi olarak ya da bir hegemonik gücün düşüş döneminin

başlangıcı olarak görmekle kolayca açıklanamayacak bazı gözlemler mevcuttur. Bu olayların en çarpıcılarından biri devlet gücüne karşı yaygın ve büyük bir saldırının başlamasıdır. Devletlerin gücü (bölgesel güçleri merkezileştirebilmesi, tebası/vatandaşları üzerindeki otoritesi, devletlerarası sistem içinde açık bir şekilde tanınmıyor olması) modern dünya-sisteminin başından beri, yani 500 yıldan beri sürekli bir yükseliş içinde olmuştur. Tabii ki, bu büyüyen otoriteye karşı her zaman meydan okumalar olmuştur. Fakat "devletçilik" momentumu ileriye doğru amansız ve dikkate değer bir itki oluşturmuş, 1945-1967/73 döneminde olağanüstü bir tepe noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde muhafazakar çevreler bile ekonomiye devlet müdahalesinin erdemlerini haykırıyorlardı.

Hegemonik güç gerçek anlamda 1945 sonrası dönemde meyvesini veren Yeni Anlaşma modelinin başarısını kanıtlamıştır. Batı Avrupa devletleri ve Japonya aynı yolu izlemişlerdir. Komünist blok bu işi daha iyi yaptığını haykırıştır. Üçüncü Dünya, o ya da bu ideolojik kılık içinde çılgın bir ruh haliyle "Batı'yı yakalamak" için devlet aygıtını kullanmaya çalışmıştır. Teşebbüslerin önemli bir kısmı devlet tarafından işletilmektedir ve bunları adlandırmak için "kamu teşebbüsü" terimi icat edilmiştir. Herşeyden önemlisi devletler kendilerini güvenlik ağı olarak adlandırılan -sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, iş şebekesinin dışında kalanlar için gelir, işsiz kalanlar için iş bulma ve genelde çevrimsel düşüşlerin etkisini azaltmaya yönelik önlemler- gibi temel hizmetlerin temin edilmesine adanmışlardır. Oluşan atmosfer muhafazakar bir ABD başkanının, Richard Nixon'ın şu sıradışı ifadesinde açık bir şekilde dile getirilmiştir: 'Şimdi hepimiz Keynesçiyiz.'

Asırlık yönelim birdenbire bir dizi yoldan tersine dönmeye başladı. Devlet aygıtlarının birliği merkez ülkelerde can alıcı bir şekilde parçalanmaya başladı. Merkez bankaları karar alma süreçlerinde merkezi yönetsel otoriteye karşı gerçek bir otonomi üslenmeye başladılar, ki bu da bu otoritelerin kendi ekonomik parametrelerini denetleme yeteneklerine olan güvenlerini sarstı. Devlet otoriteleri bir dizi politik gücü dikkate almak zorunda iken merkez bankaları yalnızca seçilmiş bazı uluslararası şirketlerin

isteklerine göre davranıyorlardı. Benzer bir şekilde, çevre bölgelerde merkezin ajanı olarak görülen IMF gibi devletlerarası yapıların gücü büyüdü. Fakat merkez ülkelerin otoriteleri kendi ajanları olan bu yapıları bizzat kendi devlet aygıtları üzerinde de yıkıcı bir etki olarak görmeye başladı.

1968 devrimleri merkezci, reformist liberalizmin entellektüel ve politik normlarda elde ettiği entellektüel mevzilere önemli bir engel teşkil etti. Sonuçta, muhafazakar güçler özgün devlet-karşıtı, reform-karşıtı yönelimlerine geri dönerek özgürleştiler. Bu alternatif olarak neoliberalizm ya da neokonservatizm olarak adlandırıldı ve ideolojik olarak Thatcher ve Reagan rejimlerinde örneklendi. 1968 devrimleri aynı zamanda solun devletçi reformizme teslimiyetini de çözdü. Sınırları devletlerin sınırlarıyla çakışmayan grupların birliğini ve dayanışmasını teşvik eden sistem karşıtı hareketlerin ortaya çıkması 1989'un toplumsal altüst oluşları ile birleşince sistem karşıtı hareketlerin ("eski solun") devlet yapılarını güçlendirmek yolundaki son çabalarında ciddi bir sönümlenmeye yol açtı. "Küresel düşün, yerel eylem yap" türünden sloganlar anlamlı bir şekilde devlet düzeyini pas geçmekteydi. Yeni sistem karşıtı hareketler devlet-karşıtlığını eylemlerini radikalize etmenin bir biçimi haline getirdikçe eski sistem karşıtı hareketler de daha açık muhafazakar hareketlere kapırdıkları seçmen desteğinin yol açtığı kan kaybını durdurmak için refah devletine teslimiyetlerinden geri dönmeye başladılar. "Serbest pazar" söylemiyle yüzyüze geldiklerinde 1980'lerin Keynesçilik-karşıtı Friedmancı saldırısının çağrısına kulak verdiler.

Bütün bu retorik kargaşası, teknokrat uzmanların öngörüsü doğrultusunda aşama aşama devletin yasama süreçleriyle ve rasyonel değişimin teşvik edilmesi ile beşeri ilerlemenin sağlanabileceğini öne süren reformist liberalizmin, iki yüzyıl süren ideolojik modelinin tükendiği gerçeğini yansıtmaktadır. Fakat politik ideoloji olarak reformist liberalizmden serbest pazara kayış basit bir işlem değildir. Çünkü eski ideolojinin büyük bir kozu vardı: Tarihi boyunca halk güçlerini politik eylemliliğin, sonunda işe yarayacağına ikna ederek meşruiyet kazandı. Bu inanç sonradan 'devrimci maceracılığı' sınırlandırmaya hizmet etti, dolayısıyla da

sistemin kararlılığını sağlıyordu. Öyleyse kendisini derhal kanıtlamalıydı, yoksa taraftarlarını kazandığı hızla kaybedebilirdi.

Böylece devlet yapılarının 1970'ler ve 1980'lerde görmeye başladığımız parçalanması, yeni ve daha tehdit edici bir renge kavuştu. Yerel bölgelerde devlet otoritesinin ve devletin işlevlerinin yerini bütünselci dinsel grupların, uyuşturucu mafyalarının, aske-rileşmiş alt-etnisitelerin, şehir çetelerinin ya da Sendero Lumino-so (Aydınlık Yol) türünden hareketlerin alması ile bu olgu yaygınlaştı. Fakat bu olgunun en önemli yönü yaygınlaşması değil büyük dünya güçlerinin bu olguyla başa çıkamaması ya da başa çıkmaya isteksiz olmasıdır. Düzensizlik yavaş yavaş yayılmaktadır, ancak bu yayılma devlet otoritesinin parçalanmasının yol açtığı keskin güvensizliğin ve ekonomik ıstırapın neden olduğu tükenmişlik duygusunun derecesine bağlıdır.

Devletçiliğin yükselen trendinin görünür bir şekilde tersine dönmesine sekülerizmin yükselen trendinin görünürde tersine dönmesi eşlik etmiştir. Bu hiç de şaşırtıcı değildir, çünkü devletçilik ve sekülerizm tarihsel ve kuramsal olarak birbirine bağlıdır. Sekülerizm devletçiliğin temel bir bileşenidir, çünkü en azından verili sınırlar içinde doğan, dolayısıyla hem görevleri hem de yükümlülükleri olan herkese uygulanabilecek bir yutuşluk tanımının önündeki en önemli engeli kaldırmaktadır. Devlet *par excellence* seküler bir kurumdur ve otoritesini merkezileştirmek için kendisini seküler olmayan iddialardan kurtarması gerekmektedir.

Liberal reformizmin himayesi altında ilerleme vizyonu baskın oldukça sekülerizm başarılı olmuştur. İnsanlar politik amaçlarına mücadelede geçecek tek politik arenada, yani devlet içinde kalarak ulaşabileceğini düşündükleri sürece din politikadan uzak tutulmuştur. Fakat devletçilik saldırıya maruz kaldığında sekülerizm de kendisini haklılaştıran temel politik desteğini kaybetmeye başlamıştır. Köktenci/bütünselci/yeni-gelenekçi dinsel hareketlerin dünyanın her köşesinde yeni bir güçle yeniden ortaya çıkmaları modern dünya sistemini önceleyen bazı kalıplara bir geri dönüş olarak değil, modernitenin yerine gelmemiş amacına, yani makul bir hayat kalitesinin gerçekleşmesinde eşitliğe ulaş-

mak için gözden geçirilmiş, devlet-karşıtı bir yol olarak görülmemelidir.

Tabii ki, anti-sekülerizmin yalnızca geçmekte olduğumuz B-evresine karşı anlık bir reaksiyon mu yoksa daha kökten bir yönelim mi olduğu sorgulanmalıdır. Hem 1968'de hem de liberal reformizmin yıkılışında ifadesini bulan kültürel "devrim" ile ilişkilendirildiği sürece, anti-sekülerizm 1980'lerde sıkça duyulan bir politikanın, yani kimlik politikasının ya da "grupların" birbirini kesen çokluğuna, dolayısıyla da grup iddialarına ve grup haklarına duyulan inancın ortaya çıkışını beslemektedir.

1970'lerin ve 1980'lerin üçüncü yeni eğilimi bilimselci bilimin iddialarına -hem "yeni bilimler", hem de "kültür" yandaşları tarafından- yöneltilen saldırdır. Tabii ki, düşünce tarihinde paradigma kaymasının çevrimsel bir olgu olduğu iddia edilebilir. Fakat burada bir fark var. Eski paradigma -Newtoncu, pozitivist, determinist bilim- küçük bir uzman grubu için normal bilimi tanımlayan bir yol olmanın çok ötesindedir. Son iki yüzyılda modern dünya sistemindeki hakim inançlardan biri belki de tek hakim inanç haline gelmiştir.

Durum böyle olunca bilime olan inanç yalnızca epistemolojik bir mesele olmanın çok ötesine geçmiştir. Politik bir olgudur. Liberal reformizm, bilim tarafından garanti altına alınan teknolojik ilerlemenin kesinliği ile kendine olan güveni haklı göstermektedir. Ondokuzuncu yüzyılın önde gelen anti-liberal ideologlarından biri olan Karl Marx'ın bile kendi programının erdemini "bilimsel sosyalizmi" kurmasına bağlaması rastlantı değildir. Dolayısıyla sekülerizmin durumunda olduğu gibi bilimselcilik de devletçiliğin gerekli ideolojik dayanaklarından biridir. Bu dayanağı ortadan kaldırmanın ciddi politik ve genel kültürel sonuçları olacaktır.

Son olarak 1970'ler ve 1980'lerdeki gelişmelere bakarak üç uzun-vadeli eğrinin sistem için ciddi şoklara yol açacak şekilde asintotlarına eriştiğini görebiliriz. İlki emek gücünün dönüşümüdür. Yorumcular, çok önceden proleterleşmeyi modern dünya sisteminin asırlık yönelimlerinden biri olarak görmüşlerdir. Gerçekte proleterleşmenin ne kadar yavaş olduğunu göremedik. Ve

bir emek biçimi olarak proleterleşmenin evrenselleşmemesinin modern dünya sistemi için ne kadar can alıcı olduğunu ihmal ettik.

Gerçekte veriler, (klasik olarak tanımlandığı biçimiyle) tam olarak proleterleşmiş bir emek gücüne değil, merkez-çevre ve kır-kent arasında proleterleşmenin derecesi açısından varolan farklılıkların ortadan kalktığı bir emek gücüne eriştiğimizi göstermektedir. Gerçekten de (en azından devletler içinde) açık bir kır-kent ikiliği saptamanın giderek zorlaştığı homojen bir nüfus dağılımı ile karşı karşıyayız. Bu homojenleşmenin politik etkisi henüz belirsizdir. Fakat ekonomik genişlemenin tasarlandığı temel mekanizmalardan birini -yani genellikle daha önce kırsal alanda yaşayan insanların şehirleşmesi anlamına gelen "yedek emek gücünün bir bölümünün proleterleştirilmesi" yoluyla ekonomik genişlemeyi- ortadan kaldırmaktadır.

İkinci bir asimtot eğitim alanında görülebilir. 1945'e kadar dünya çapında ve her devletin kendi içinde, yetişmiş nüfusta eğitim seviyeleri açısından keskin bir hiyerarşi mevcuttu. Fakat 1945 sonrasındaki ekonomik genişleme, devletçiliğin zaferi ve artan şehirleşmeyle birlikte temel eğitimde, orta öğretimde, hatta yüksek öğretimde dikkate değer bir genişlemeye yol açmıştır. Hızı 1970'lerde ve 1980'lerde düşse de genişleme devam etmiştir. Her durumda eğriler sınırlarına yaklaşmaktadır.

Eğitimin evrenselleşmesiyle ilgili sorun, başarısının politik erdemlerinin altını oymasındır. Eğitim, bir yandan hem fırsatlar ve yukarı doğru hareketlilik hem de toplumsal bütünleşme sunduğu için liberal reformizmin temel garantörlerinden biri olarak görülmüştür. Fakat herkesin eğitim görmesi hiyerarşinin ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir; daha çok, mutlak eğitim düzeyinin artık hiyerarşinin oluşmasında temel kriterlerden biri olarak hizmet göremeyeceği anlamına gelmektedir. Politik sonuçlar hemen görünür hale gelmiştir. Eğitim "kalitesiz" olduğu gerekçeyle saldırı altındadır. Bu durum da genellikle nicelik seviyeleri içinde nitelik seviyeleri hiyerarşisi oluşturmanın ve kaliteyi kişilerin devam ettiği belli okullarla özdeşleştirmenin kılıfını oluşturmuştur. Tabii ki, niteliksel ölçüt her zaman var olmuştur, fa-

kat erişimin demokratikleştirilmesinin etkilerini göğüslemek için gözden geçirilmiş ve etkisi artırılmıştır. Sonuçta, eşitliklerin çözülmesinde eğitimin kurtarıcı erdemlerine duyulan inancın, dolayısıyla sistemin istikrarını sağlayan öğelerden birinin daha altı oyulmuştur.

Son olarak, erişmekte olduğumuz üçüncü asimtot ekolojik bozulmadır. 500 yıldan uzun bir süredir sermaye birikimi teşebbüsler tarafından maliyetin muazzam boyutta dışsallaştırılmasıyla sağlanmıştır. Bu da zorunlu olarak, toplumsal olarak istenmeyen bir atık ve kirlilik anlamına gelmiştir. Zıyan edilecek büyük miktarlarda hammadde ve kirletecek geniş alanlar olduğu sürece bu sorun ihmal edilebilir, daha doğrusu acil bir sorun olarak görül-meyebilir. Bilimsel ilerlemelerle desteklenen 1945 sonrası dramatik genişlemesi, giderek daha fazla insanın dünyanın tehlike eş-iğini aştığına, yani sorunun artık acil bir sorun olduğuna inanma-sına yol açmıştır.

Dolayısıyla, 1970'lerde ve 1980'lerde ekoloji temel bir politik mesele haline gelmiştir. Geleneksel politik güçler sözsöz kafalama yöntemleriyle meseleye bir yamalı bohça çözümü bulmaya çalışmışlardır. Fakat sorun küçük ayarlamalarla üstesinden gelineme-yecek kadar dramatik ve kolayca ödenemeyecek kadar pahalıdır. Atıkları sona erdirmenin, kirliliği gidermenin ve sorunu yeniden yaratmanın önüne geçmenin maliyeti inanılmaz derecede yük-sektir. Bu maliyetin ödenmesi sermaye birikiminin devam etme-sini tehdit eder niteliktedir. Her durumda, mesele servet ve kay-nakların mevcut kutuplaşmasının meşruluğunun sorgulanmasını gündeme getirmektedir.

Burada tartışılan sorunlardan hiçbiri tamamen yeni değildir. Fakat tümü 1970'lerin ve 1980'lerin keskin ikilemlerini ortaya koymaktadır. Hiçbiri yeni bir Kondratieff A-evresine ya da yeni bir hegemonik A-evresine girerek basitçe çözülebilecek gibi görülmemektedir. Gerçekte her üç sorun da büyük olasılıkla bir yükselmeyle birlikte daha da şiddetlenecektir.

9. KÜRESEL OLASILIKLAR, 1990-2025

Immanuel Wallerstein

Dünya sisteminin 1945-90 yılları için analiz ettiğimiz kalıplarının ışığında, günümüzü/geleceğimizi oluşturan 1990-2025 dönemi için akla yatkın beklentiler neler olabilir? Biçimsel olarak, sadece iki gerçek olasılık var. Birisi, dünya sisteminin, aşağı yukarı bir kapitalist dünya ekonomisi olarak beşyüz yıldır, yani bütün ömrü boyunca işlediği gibi işlemeye devam edeceğidir, tabii ki, daima sistemin mekanizmasında sürekli gereken ayarlamalarla birlikte. Bunun anlamı, bu çalışmada analiz etmiş olduğumuz çevrimlere göre, Kondratieff çevriminin tekrar yukarıya doğru döneceği ve bundan daha uzun olan hegemonik çevrimin tekrar yeniden yapılanma sürecine gireceğidir. Dünya sistemi birçok yönden farklı olabilir, ancak esas olarak, eksenel bir iş bölümüne, eşitsiz değişime ve devletlerarası bir sisteme dayanan bir kapitalist dünya ekonomisi olarak kalacaktır.

İkinci olasılık, 1970'lerde görülmeye başlayan fakat bizim olağan bir Kondratieff B çevriminin veya hegemonik bir düşüşün başlangıcının yansımaları olarak analiz edilemeyeceğini iddia ettiğimiz yeni olguların, artık sistemin sadece bazı ayarlamalarla

aşağı yukarı aynı biçimde devam edeceğini beklemenin mantıklı olmadığını yeterince önemli ve güçlü bir şekilde kanıtladığıdır. Bu durumda, sonucu belirsiz sistemik bir kaos dönemi olarak kendisini ortaya koyacak sistemik bir krizin ya da çatallaşmanın oluşmasını bekleriz. Kullanacağımız temel metodoloji çok basit. İkinci hipotezi, yani sistemik kriz hipotezini destekleyebilecek argümanları biraraya getireceğiz. Eğer öne sürdüğümüz argümanlar makul ya da ikna edici görünmezlerse ilk alternatif, yani sistemin olağan seyri, onaylanmış olacak ve ayrıca onu tartışmaya gerek kalmayacaktır.

Bu analizde 1990'ları 2000-2025 döneminden ayırmak yararlı olabilir. Biz zaten 1990'larda yaşıyoruz. 1990'ların, 1967/73'ter beri dünya ekonomisinin içinde bulunduğu Kondratieff B-evresinin son altıdönemi olduğu açık görünüyor. Günümüzde, 1990'ların bir "daralma" dönemi olduğu medyada ve politik konuşmalarda birçok kişi tarafından belirtiliyor. Tabii ki bu sav, günümüzde ne kadar doğruysa yirmi yıl önce de o kadar doğruydur. Ancak B-evresinin son yılları çoğu zaman işsizlik ve genel kemer sıkma açısından en kötü yıllar olduğu için, yorumcuların dünya çapında "daralma" gerçekliğini inkar etmeleri daha zordur; bu 1970'ler ve 80'ler boyunca otoritelerin kendilerini adadıkları bir inkardır.

Kesin olmamakla birlikte muhtemelen yakında, fiyatların dramatik bir "düşüşüyle" karşılaşabiliriz. Bu, bir durgunluk döneminde, dünya ekonomisinin yeni bir genişlemesine yolu hazırlamak üzere sahneyi zayıf ekonomik aktörlerden temizlemek için sadece bir yoldur (ancak tek yol değildir). Aynı zamanda, toplumsal huzursuzlukta şiddetli bir artışa da tanık olabiliriz. Bir Kondratieff B-evresinin ilk yıllarında, çalışan sınıfların tehdit altındaki bir iş piyasasında işlerini yitirmeme umuduyla uzlaşmacı olmaya meyletmeleri olağandır. Fakat sonraki yıllarda, uzlaşmanın sağladığı avantajlar, zaten düşürülmüş olan hayat standartlarının içinde bulunduğu tehdit karşısında önemini yitirir. Daha yoğun sınıf mücadelesi rasyonel (varolan sorun hakkında doğrudan konuştuğu için rasyonel) bir tepkiyken, böyle zamanlarda, birçok insan tarafından paylaşılan ekonomik bunalım tara-

findan şiddetli bir şekilde tehdit ediliyor olma duygusu, daha az "rasyonel" olan etnik gruplar arası mücadelenin yoğunlaşmasına da neden olabilir. Bugün de farklı değil: 1990'larda dünyanın her yanında hem sınıf mücadelelerinde hem de etnik gruplar arası mücadelelerde (1945 sonrası dönemdeki daha erken zamanlarla karşılaştırıldığında) bir artış görüyoruz.

Kondratieff B-evresiyle hegemonik çöküş başlangıcının çakışması, büyük güçler için, özellikle de merkez bölgede yerleşmiş olanlar için, özel sorunlar ortaya çıkarır. Bunların iç dengeleri her zamankinden daha sallantılıdır ve kendi ülkelerindeki toplumsal huzursuzluk korkusu zorlayıcı öncelik haline gelir. Beklenen A-evresi genişlemesinde başarılı olabilmeleri olasılığının dünya üretiminin özel bir alt alanında, yani öncü ürünler alanında rekabetçi olabilmelerine bağlı olduğunu da bilirler. Bu da, bu devletlerin, üretimin modası geçmiş olduğu düşünülen alanlarındaki işçilere taviz konusunda gayet ihtiyatlı davranarak yeni üretim alanlarındaki işgücünü ödüllendirecek formüllerin arayışı içerisinde içe dönmelerine yol açar. Böyle bir dönem, eğer hegemonik üstünlük için uzun bir mücadelenin zirveye çıktığı safhayla çakışırsa dünya savaşına yol açabilir. Fakat, şu an olduğu gibi böyle bir hegemonya mücadelesinin henüz başlangıcındaysa, iki iç meselenin birleşmesi bu güçleri, aksine, uluslararası arenada oldukça dikkatli olmaya sevk eder. Askeri tehditlerin kullanılması, askeri birliklerin ulusal sınırların dışına gönderilmesi anlamına gelir, önceden varolan bir toplumsal huzursuzluk durumu veri alındığında bu içeride bir toplumsal patlama riskini doğurur. Jeopolitik olarak, böyle bir durum oldukça felç edici olabilir ve 1990'larda, Bosna, Somali, Haiti, Kore ve başka yerlerde gördüğümüz tam da budur.

Hiç şüphe yok ki 1990'lardaki durum normalde tamamen geçici olacaktır. Bir süre sonra, muhtemelen ±2000'de, ekonomik çıkış döneminin yaşanması gerekir. Dünya çapında kârsız üretim teşebbüslerinde yeterli miktarda "temizlik", birikmiş rant bölgelerinde yeterli miktarda eleme ve olası yeni öncü sanayilerde yeterli miktarda buluş yapılacak ve bunlara ek olarak, dünya ekonomisinde yeniden bir büyüme dönemi için elverişli bir temel

oluşturacak şekilde, yenilenmiş sınıf mücadelelerinin bir sonucu olarak kazanılan toplumsal yardımların ve yeni proleterleştirme-lerin bir birleşimi yoluyla global talepte dünya çapında yeterli onarım yapılacaktır. Bu sadece olağan bir beklenti olmakla kalmayıp, bunun bu sefer de meydana gelmeyeceğini düşünmek için çok az sebep vardır.

O halde, bir dereceye kadar dünya sistemi kalıplarının normal bir şekilde devam etmesini bekleyebiliriz. Soru, süregiden bu kalıpların, üzerine konuştuğumuz yeni öğeler tarafından nasıl etkileneceği ve bu öğelerle nasıl etkileşime gireceğidir. Karışımı, 1945-90 dönemini analiz ederken kullandığımız altı vektöre göre analiz edeceğiz: Devletlerarası sistem, dünya üretimi, dünya emek gücü, dünya beşeri refahı, devletlerin toplumsal birliği sağlama gücü ve bilgi yapıları.

ABD'nin ekonomik gücünün görece düşüşü karşısında, dünya sisteminin *triadik* bir hale geldiği, günümüzde artık sıradan bir gözlem haline gelmiştir, bununla kastedilen, etrafında ekonomik faaliyetlerin örgütlendiği üç yer ya da merkezi düğüm noktasının var olması demektir ve bunların birbirlerine karşı yeterince rekabetçi oldukları -yani, ana ürünleri dünya pazarına arz edebildikleri fiyatların yeterince birbirine yakın olması- ve de üçünden birinin, ne şimdi ne de yakın gelecekte, diğerlerini kolayca geride bırakamayacağıdır. Bu *triadik* dağılım, öncelikle ekonomik bir olgu olarak tartışılmıştır ve tabii ki bu, onun mevcut özüdür. Ancak ekonomik gücün bu şekilde *triadik* bir dağılımının jeopolitik sonuçlarının olmaması düşünülemez.

Soğuk Savaşın bitmesi, kökeni soğuk savaşa dayanan bütün kurumları arkaik hale getirmiştir. Bu NATO'nun temel problemi- dir. Bu kuruluş 1989 sonrasında arkasında ağırlı bir retorik destek bulurken kendisine uluslararası politik arenada oynaması için görece küçük bir rol verilmiştir. Kısacası, büyük güçler NATO'yu, hemen hemen elli yıldır Birleşmiş Milletler'i gördükleri gibi ikincil bir eklenti şeklinde görmektedirler.

ABD, daha ziyade SSCB'nin çöküşü yüzünden 1990'larda dünyada en büyük askeri güç olarak kalacaktır. Ancak, dahili mali tabanındaki ve dahili meşruiyetindeki gerileme yüzünden giderek

kuvveti azalan bir güçtür. Diğer yandan, dünyadaki potansiyel olarak büyük diğer askeri güçlerin -Avrupa Topluluğu, Japonya, Rusya ve Çin- herbirinin, gelecek yirmibeş yıl içinde, 1990'larda olduklarından daha güçlü hale gelecekleri çok büyük bir olasılıktır. Dahası, nükleer silahların artık teknik olarak orta güçler denen güçlerin erişiminin dışında olmadığı oldukça açık. Haliha-zırda kimin bu tür silahlara sahip olduğu, kimin kısa bir süre içinde, kimin yirmibeş yıl sonra sahip olacağı önemli bir tartışmanın konusudur, ancak nükleer silahların hızla yayılması şimdiden vuku bulmaktadır. Gidişatın ne kadar hızlı olacağı, ABD'nin bu silahlanmaya karşı artçı manevralarına hâlâ ne kadar yatırım yapabileceğine ve yapacağına bağlıdır. 2025'e kadar elinin altında nükleer silahlar olan devletlerin sayısının en az birkaç düzineye ulaşamayacağına nasıl inanabiliriz? Buna ilaveten, doğaları gereği denetlenmesi nükleer silahlardan daha zor olan kimyasal ve bakteriyolojik silahların mevcut gerçekliği ve olası yayılması da var.

Bu nedenle, askeri gücün, Soğuk Savaş boyunca dünya sisteminde olduğu gibi iki sonuç alıcı (ve birbirini dizginleyen) komuta merkezinde rahatlatıcı bir şekilde yoğunlaşmadığı, aksine yaygın bir şekilde dağıldığı bir dünya sistemi manzarasını öne sürmek hiç de maceracılık olmaz. Bu tür komuta merkezlerinin olmaması, hepsi de gerçekleşebilecek üç ana olasılığa yol açar: Görece başıboş olacak "küçük" savaşların çoğalması; Güney'deki birden fazla kuvvetin, rastlantı eseri veya birlikte, bilinçli bir şekilde askeri olarak Kuzey'e meydan okuma olasılığı; devletlerarası sistemi sağlamlaştırma umuduyla yeni ittifak kalıpları için Kuzey'de zorlu bir arayış.

Kuzey'in, dünya sisteminin askeri parçalanmasını zaptedebilmesi, büyük güçler denen güçlerin sağlamlaştırıcı ittifakları gerçekte yeniden yaratabilme derecesine bağlı olacaktır. "NATO için yeni bir rol bulma" başlığı altında tartışılmakta olan tabi ki budur. Bunun olabilirliği, yine de, dünya üretiminde yeni yarı-te-kellerin yaratılması için süregiden mücadeleye bağlıdır. İç düğüm noktasının her birinin, toplam ekonomik güçlerini koruyabilmelerini ve arttırabilmelerini, buna bağlı olarak da sermaye bi-

riktirebilmelerini ve ulusal yaşam standartlarını devam ettirebilmelerini ve geliştirebilmelerini belirleyecek olan bu mücadeledir.

Kondratieff A-evresi boyunca, her biri, bazı teknolojik avantajları 'ele geçirecek', ve böylece orta vadeli tekellerden *de facto* gelen ranttan yararlanacak şekilde yeterli bir ekonomik gücü garanti altına almaya çalışan üç düğüm noktası arasındaki rekabet çok şiddetli olacaktır. Bu kısmen, peşinden yüksek kar marjları getirecek anahtar patentler üzerinde bir savaştır. Bu üç düğüm noktasının 1990'lar itibariyle birbirlerine yakın duruyor olmaları, 2000-2025 döneminde bu görece dengenin bozulmayacağı anlamına gelmez. Geçmişte bu tür rekabetlerde oldukça düzenli olarak yaşandığı gibi, bu üç düğüm noktasından biri muhtemelen başı çekecektir.

Ekonomik rekabet iki tür problem ortaya çıkarır. Herşeyden önce şu veya bu düğüm noktasında üslenen Ulusaşırı Şirketler (UAŞ'lar), teker teker ve aynı zamanda dost ulusal UAŞ'lar ile gizli işbirliği içinde sermaye biriktirme güçlerini sürdürebilmek için optimal düzenlemeler ararlar. Bu, teşebbüslerarası ittifaklar yapmayı, teşebbüslerarası ittifaklar da devlet mekanizmalarının desteğini gerektirir. İki yerine üç düğüm noktası olması yapının dengesiz olması demektir. Rekabete dayanan savaş devam ettikçe, bu savaş üçlüyü ikiliye düşürme eğiliminde olacaktır, çünkü böyle bir durumda bu üçü arasından birleşen ikisinin üçüncü üzerinde net bir avantajı olacaktır. Diğer taraftan, herhangi bir üçlüyü ikiliye düşürme mücadelesi, aralarındaki gizli gerilimi şiddetlendirecek ve hükümetlerin, Güney'den gelen yeni askeri meydan okumalar karşısında Kuzey'de ortak bir cephe üzerinde uzlaşmaya varmalarını daha zor bir hale getirecektir.

UAŞ'ların manevraları zaten devam ediyor ancak net bir kalıp henüz ortaya çıkmadı. Yeni öncü ürünlerin -mikrobilgisayarlar, biyoteknoloji, süperiletkenliğe izin veren metaller, multimedya enformasyonu, atık yönetimi vb- kontrolünü ele geçirme çabasında ABD'nin, varolan en büyük pazar olma avantajına rağmen fazla genişlemiş, aslında aşırı şişmiş bir orta kademe yönetici ağı nedeniyle azami verimle çalışmayan üretim yapılarına sahip olma dezavantajı vardır. Japonya ise hemen hemen tam tersi bir du-

rumdadır. Üretimi emmek için yetersiz olan iç pazarlarla birlikte görece verimli genel üretim yapıları (tabi ki tüm taşeron sistemi buna dahildir). Batı Avrupa bu iki ölçüte göre arada bir yere düşüyor gibi görünmektedir. Hükümetler ve UAŞ'lar tabii ki bu ayrımların farkındalar ve olumsuzlukları azaltmaya çalışmaktadırlar. Fakat bunu söylemek yapmaktan kolaydır.

Bu üç düğüm noktası, büyük bir yarışmaya hazırlanan takımlar gibi, güçlerini toplamaktadırlar. Bu, gerçekte olmasa da potansiyel olarak korumacı istihkamlar olan bölgesel şebekeler kurmak biçimini almıştır. Avrupa Topluluğu, ABD ve Japonya ile, hatta belki de ABD artı Kanada ve Japonya artı dört ejderha ile, aşağı yukarı aynı ağırlıkta bir tüzel kişiliktir. Bu üçünden her biri, düşük maliyetli üretim bölgeleri olan bazı ülkeleri ayrıcalıklı bir ilişki içine alarak düğüm noktalarını genişletmek için hareket etmektedirler: ABD için Meksika (NAFTA), Japonya için Güneydoğu Asya'nın belli kısımları, Batı Avrupa için muhtemelen Orta Avrupa'nın doğusu.

Bu durumda, herhangi bir üçlüyü ikiliye düşürme mücadelesinin sonucu olarak Birleşik Devletler veya Japonya'nın Avrupa ile birleşmesinden çok bu ikisinin bir araya geldiğinin görülmesi daha olasıdır. Sebepler, öncelikle ekonomik değildir, çünkü ekonomik olarak bu üçünün herhangi bir ikili kombinasyonu muhtemelen, yaklaşık olarak aynı derecede iş görür. Sebepler daha genel olarak politik ve kültürelidir.

Herşeyden önce, Çin ve Rusya'nın özel denilebilecek pozisyonları vardır. Bu iki ülke, mevcut ve potansiyel askeri ve politik ağırlıkları ile hem bir ithal pazarı hem de bir ucuz emek kaynağı olarak dünya üretimi için hizmet etmeye oldukça istekli ve hazır büyük bir nüfusu biraraya getirirler. Tabii ki, ikinci niteliğe sahip başka ülkeler de vardır, ancak, Rusya ve Çin'e özel pozisyonlarını ve büyük pazarlık gücünü veren, her iki özelliğin bir araya gelmesidir. Çin'in veya Rusya'nın düğüm noktalarından birine dahil olması üstünlük mücadelesinde büyük bir ödül teşkil edecektir. Japonya açıkça Çin'i kendi düğüm noktasına dahil etmeyi arzu etmektedir fakat tarihsel nedenler nedeniyle bunu yapmanın zor olduğunu fark edecektir; eğer ABD üç ayaklı bir ittifak içinde Ja-

ponya ve in'e katılmış olsaydı Çin'in Japonya'nın düğüm noktasına dahil olması, her ikisi için de daha kolay olurdu. Avrupa'nın Çin'e sunacak çok az şeyi vardır ancak Rusya'ya sunacak çok fazla şeyi vardır, dolayısıyla Rusya'yı kendi düğüm noktasına çekmek için çok çalışacaktır. Rusya, ABD ile bir bağlantıya ilgi duyabilir fakat ABD'nin, hem Çin ile hem de Rusya ile bu tür ilişkiler geliştirmek için politik ve ekonomik enerjisinin yeteceği kesin değildir; hem jeopolitik hem de tarihsel nedenler dolayısıyla ABD in'e daha fazla ilgi duymaktadır.

Üçlünün Rusya ve Çin'i nasıl kapsayacağı bir yana, ABD ve Japonya'yı birbirine yaklaştıran ve Avrupa ile ABD'yi birbirinden uzaklaştıran, ikinci bir neden vardır: Askeri güç politikası. Japonya, politik olarak, en az bir yirmibeş yıl daha askeri potansiyelini tam anlamıyla geliştiremeyecektir. Bu yüzden askeri bir müttefike ihtiyacı vardır ve ABD açık bir adaydır. Diğer taraftan Avrupa, dünya sahnesinde daha büyük bir askeri varlık geliştirmeyi şu anda çok istemektedir ve bunu, gerçekten sadece ABD ile bağlarını gevşettiği ölçüde yapabilir.

Askeri mesele, genel kültür meselesi denilebilecek üçüncü bir etmene bağlıdır. Hem Japonya hem de Çin, dünya kültürü sahnesinde Doğu Asya'nın merkeziliğini yeniden iddia etmeye meraklıdır. Bu dünya sistemi jeokültürünün Avrupalı merkezli varsayımlarda bulunma eğilimine karşı bir ıddiadır. Şüphesiz, Avrupa ile ittifak yaparlarsa bunu yapamazlar. ABD tabii ki kültürel olarak Avrupa'nın bir türevidir ancak melez kültürel yapısı bu bakımdan uzun vadede muhtemelen Avrupa'dan daha esnektir. Diğer taraftan Avrupa, kendisinin Avrupa kültürünün kalbi olduğunu yeniden ilan etme arzusunda; bu 1945 sonrası dönemde ABD'nin Avrupa'dan gaspettiği bir roldür. Avrupa ABD'ye daha da yaklaşmaktansa kendisini ABD'den ayırarak bunu daha kolay başarabilir.

Eğer varsa, ortaya çıkmakta olan ikiliğin Japonya/ABD/Çin karşısında Avrupa/Rusya olduğu beklentisinde olmamızın nedenleri bunlar. 1990'larda hâlâ üçlü bir durumda bulunuyoruz ve ABD ile Doğu Asya arasında ortada fazla kavga dönüyor. Fakat her iki taraf da söylediğini mi kastediyor? Büyük ihtimalle, her-

kesin önünde yapılan bu kavgalar, sadece, ardında yirmibirinci yüzyılın başlarındaki jeopolitik ittifakların ağır ağır geliştirildiği retorik bir paravandır.

Asıl soru, biçimi ne olursa olsun herhangi bir ikili sonucun, Kuzey'in, Güney'in retorik olmakla kalmayan meydan okumalarıyla başa çıkmasına izin verip vermeyeceğidir. Diğer bir soru da, Kuzey'de ortaya çıkmakta olan bir ikili duruma Güney'in nasıl tepki göstereceğidir. Başlangıçta, Güney'deki birçok ülke düğüm noktalarının parçası olmaya çalışabilir. Bunlar, kurulmakta olan üretim ağlarıyla daha yakın bütünleşme için adeta kendilerini öne atacaktırlar; aslında birçoğu zaten bunu yapıyor. Fakat, sömürülmek için kendini öne atmak yeterli değil; diğer tarafın bunu kabul etmesi gerekiyor. Parasal ve beşeri yatırım açısından Kuzey'in ekonomik enerjisi sınırsız değil. Güçlü ülkelerden gelen ünlü Doğrudan Dış Yatırımlar (DDY) bu yüzden en çok karlı olacağı yere yönlendirilmeye eğilimlidir. Görmüş olduğumuz gibi DDY'nin çoğu, merkez bölgenin bir kısmından diğerine ya da ayrıcalıklı politik bağları olan yarıçevre bölgelere gider. Diğer bir büyük miktar, politik ve/veya ekonomik nedenlerle normal olarak, yeni ayrıcalık verilmiş ülkelere gider ve Çin ve Rusya'nın neden böyle ayrıcalıklı alanlar olacağını sebeplerini zaten belirttik. Son olarak, DDY'nin bir kısmı, merkez bölgelerin büyük devletlerinde huzursuz altkatmanları yatıştırmaya gitmeli. Bütün bu yatırım dağıldıktan sonra, gelmekte olan A-evresinde dünyanın diğer yarısı için geriye ne kadar yatırım kalacak? Muhtemelen çok fazla değil. Tabii ki her yerde belli alanlara seçici yatırımlar yapılacak ancak geçmiş A evrelerinden bildiğimiz gibi, bu çok fazla bir yekun tutmayabilir. Güney'deki büyük devletlerde rahatsızlığı gittikçe artan ve büyüyen nüfusu memnun etmek için yeterli olacak düzeyde olmayacağı hemen hemen kesin.

Düşük yatırımın yol açtığı artan dışlanma hissi, bu hissin yol açtığı toplumsal huzursuzluk, bu huzursuzluğun sonucunda bu ülkelerin, yatırım alanı olarak gittikçe daha güvensiz hale gelmeleri ve dolayısıyla daha fazla dışlanmaları kısır döngüsüne gireceğimiz çok muhtemel görünüyor. Bütün bunlar, yeni bir ekonomik genişleme dönemi olan A-evresinin, Kuzey'deki halklara ya

da en azından Kuzey'in geniş orta tabakalarına her zamankinden daha görkemli bir yaşam standardı sunacak gibi görüldüğü bir zamanda olacak. Bölgeler arasında her zaman varolan ve 1945-90 döneminde dünyanın tartıştığı bu uçurumun açılması, hem gerçekte hem de herşeyden önemlisi, algıda şiddetlenebilir.

Yaklaşmakta olan dünya ekonomik genişlemesinde, büyüyen bir Kuzey-Güney uçurumu ile birlikte Kuzey'deki ikili rekabetin dünya emek gücü açısından sonucu 1945-90 dönemi için anlatılan kalıpların güçlenmesi olacaktır. Dünya emek gücünün sürekli olarak kırsal alandan çekilmesi, daha büyük sayıda insanı, yarı-sürekli, kayıtdışı ve taşeron yapıların genişleyen şebekesinde edilebildikleri kadar istihdam edilecekleri yatay büyüyen kentsel merkezlere itecek. Bu kentsel merkezler dünya genelinde, hem Kuzey hem de Güney'de bulunacaklar fakat daha güçlü bireylerin yükseliş arayışlarını yukarı doğru göç yoluyla teşvik eden hiyerarşik bir kalıp içinde var olacaklardır.

Yukarı doğru daha da kitlesel ölçekte bir göç hareketinin Kuzey'deki devletler için politik olarak aşırı derecede yıkıcı olduğu ispatlanabilir. Yeni bir A-evresi yaşandığında, işverenler, yasal göçe daha fazla izin verilmesi için ya da bundan sonuç alınamazsa yasadışı göç mekanizmalarının genişletilmesi için oldukça güçlü lobi faaliyetlerinde bulunacaklar, bu da göçün ücret seviyelerini hatta işlerini tehdit ettiğini gören grupların kararlı direnişi ile karşılaşacaktır.

Bu durum, ekonomik olarak kutuplaşmaya ters doğrultuda ilerleyecek bir gelişme olarak görülebilir, çünkü göçmenlerin akınının Kuzey'de ortalama ücret seviyelerini fiilen düşürdüğü oranda Kuzey ile Güney arasındaki ücret eşitsizliğinin bir ölçüde dengelenmesini içerecektir. Aslında, modern dünya sistemi dünya emek gücünün yapılanmasında tam bir çember haline gelecek. Başlangıçta, düşük ücretler bütün dünya sistemi genelinde, yalnızca küçük bir yüksek ücret faaliyetleri bölgesi dışında temel kuraldı. Sanayileşmenin önceki kalıpları, yüksek ücretli bölgelerin coğrafi bir yoğunlaşmasına yol açtı; öyle ki, merkez faaliyetlerinin yerleştiği devletlerde "ücretlerin demir yasasının" kendileri için bir anlam ifade etmediği insanlar giderek daha büyük

oranlara ulaştı. Dünya emek gücünün kırsal alanlardan gittikçe artan çekilmesi ve bol emek gücü istihdam eden sanai üretim biçimlerinin kârlılığının düşmesiyle, daha düşük ve daha yüksek ücretli işlerin dağılımının dünya çapında bir dereceye kadar daha eşit hale geldiği bir duruma bir kez daha dönüyoruz. Yine de, önemli bir farkla: Onbeşinci yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar olan dönemden farklı olarak bugün, ücretleri hayatta kalma düzeyinde olanlarla ücretleri bundan daha fazla olanlar arasındaki dikkate değer bir gelir farkı vardır. Böylece, giderek artan merkez çevre uçurumu, bütün ülkelerde artık açık bir coğrafi olgu olarak değil, daha çok bir sınıf olgusu olarak tanımlanır ya da görülür hale gelecektir.

Mevcut dünya sisteminin politik istikrarı ile ilgili bütün durumların en kötüsü budur. Bir taraftan en kötü ve en umutsuz durumda olan Güney'deki insanlar, belki de daha ciddi sistem karşıtı bir yıkımı düşünmeye hazırdır. Diğer taraftan, Kuzey ülkelerindeki alt katmanlar, 1945 sonrası dönemde paylaşmaya davet edildikleri rahatlıkların bazılarının artık faydalanamayacakları, hatta daha önemlisi çocuklarının kendilerinininkinden daha yüksek bir yaşam standardından yararlanacaklarının kesin olduğuna artık inanmayacaklardır.

Kuzey devletlerinde, bu durum, sadece kargaşaya yol açmakla kalmayıp, Jakobenizmin, yani nihai manüğü Kuzey ile Güney'in çalışan katmanları arasında garanti edebildiği oransızlık olan bütünleştirici ulus devlet idealinin, oldukça yaygın bir şekilde sonunun gelmesine de yol açabilir. Jakobenizmin çökmesinin kültürel-politik ifadesi "çokkültürlülüğün" çeşitli görünümleri altında yükselişidir. Sadece kısmen başarılı olsa bile, "grup hakları" iddiası, Kuzey devletlerinin Güney devletlerine karşı politik (ve askeri) olarak seferber olabilme becerisini engelleyecektir. Fakat bu, yukarıda gördüğümüz gibi, dünya sisteminin tarihsel gelişmesi süreci içinde Güney'in elde edebileceği silahların giderek artan tahrip gücünün minimum eşik seviyesinde olması nedeniyle, Kuzey devletleri için kendi ülkelerinde kitle desteğini seferber etmelerinin her zamankinden daha gerekli olduğu bir zamanda meydana gelecektir. Yani, Kuzey devletleri askeri kapasitele-

rinde teknolojik boyuta ciddi düzeyde yer vermeye kuşkusuz devam edeceklerse de, zayıf devletlerin gücü, ilk defa, gerçek bir tehdit oluşturmaya yetecek kadar yıkıcı olacaktır. Hepsinden önemlisi, eğer kuzey devletlerinde ulusal kimlik yıkılırsa, güney devletlerinin askeri meydan okumasına nasıl etkili bir şekilde karşı koyabilirler, bu belli değil.

Dünya refahı vektörünün ucunu yukarıya kaldırması çok önemli bir politik değişken olarak önümüzde durmaktadır. Bu refah ne kadar eşitsiz dağılmış olursa olsun, zaman içerisinde resmi eğitim, sağlık hizmetleri ve gıda imkanlarının görünüşte muntazam bir şekilde artması dünya sistemine önemli bir destek olmuştur. İkili rekabetin zorunlulukları ve nüfusun göç yoluyla kitlesel nakli, hem Güney'deki hem de Kuzey'deki hükümetlerin şimdiki hizmetler seviyesini sürdürebilme güçleri üzerinde muazzam bir baskı yapacaktır -zaten yapmaktadır. Aynı zamanda, ülkelerin içinde ve ülkeler arasında kentsel dağılımın yayvanlaşması olgusu dünya sisteminin refah vaadeden retoriklerinin uzun vadeli etkileri ile birleştiğinde demokratikleşme talebinin artmasına neden olmuştur. Demokratikleşmenin ölçütü, uzun süredir *de facto* refah hizmetlerinin dağılımıdır.

Bunun anlamı oldukça basit. Son 200 yıldır ilk defa, her yerde hükümetler her türlü sosyal hizmet harcamalarının önceki seviyesini düşürmenin yollarını arıyorlar. Fakat tam da, insanların her türlü sosyal hizmetler için hükümet harcamalarında önemli bir artış için baskı yaptıkları bir sırada. Üstelik, etnik alt katmanlar ve kadın hareketleri, önceden ihmal edilen gruplar olarak tam da bu hizmetlerde daha fazla ve özel bir artış için ısrar ediyorlar. Besbelli bu, çok şiddetli bir makas etkisidir ve kendisini "devletlerin mali krizi" olarak göstermektedir.

Devletler, mali krizlerini çözmedikleri sürece, kapitalist teşebbüslerin görece rasyonel yatırımlara girebilmek için ihtiyaç duydukları genel istikrarın altını oyarlar. Diğer taraftan, mali krizlerini bir takım kesintilerle çözmeye çalıştıkları oranda, yapabilecekleri en önemli kesintiler, Kuzey devletlerinde orta katmanların gelirinin önemlice bir kısmını oluşturan sosyal haklar üzerinden olacaktır. Oysa giderek büyüyen aynı orta katmanlar, dünya

pazarı rekabetinde daha fazla avantaj elde etmek isteyen kapitalist teşebbüslerin hedef kitlesidir. Orta katmanların istihdam edileceği işlerin (hem teşebbüslerce, hem de araştırmayla ilgili faaliyetlerde bu gibi daha az sayıda işi destekleyecek hükümetlerce) azaltılması ve sosyal haklar açısından bu katmanlara yapılan doğrudan yardımların düşürülmesi, Kuzey'deki liberal devletlere politik olarak sadık kalan ve daha alt katmanların hoşnutsuzluklarını bastırma çabasında bu devletlerin başlıca destekçileri olan bu unsurlara karşı bir saldırı teşkil eder.

Ayrıca, sadece Kuzey'deki orta katmanlar değil aynı zamanda (farklı biçimlerde de olsa) Güney'deki küçük, ama politik olarak Kuzey'dekiyle aynı derecede önemli orta katmanlar da tehlikededir. 1945 sonrası dönemde, Güney'deki orta katmanların ulusal nüfusun çok küçük bir yüzdesini teşkil etmesine rağmen bu grubun politik ve ekonomik durumunun düzelmesi Kuzey'dekinden çok daha etkileyiciydi. Ulusal kurtuluş hareketlerinin ulusal projelerinden öncelikle faydalananlar bunlardı, dolayısıyla Kuzey devletlerindeki orta katmanların yaşam standardını ne bekleme-leri gerektiğinin ölçütü olarak aldılar. Kısmen yasal yan ödemelerin dağıtılması yoluyla kısmen de yasadışı kazançlar yoluyla beslenmeleri devlet bütçesine pahalıya mal olmaktaydı. Bugün, orta katmanlar, kısmen IMF'nin ve diğer dünya kuruluşlarının yapısal uyum programları, kısmen de sahip oldukları ayrıcalıklara karşı halk ayaklanmaları tarafından sıkıştırılmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra, hem halk katmanlarının gözünde hem de kendi gözlerinde meşruiyetlerini sağlayan, ulusal kurtuluş projelerinin kendilerine verdiği misyon duygusunu kaybetmişlerdir. Devrimden yozlaşmaya kaymak hiç de hoş olmayan bir kolektif yörüngedir. Tabii ki bu, İtalya'da 1990'ların büyük politik değişikliğinin fazlasıyla gösterdiği gibi, sadece Güney'deki katmanların değil Kuzey'in çoğu yerindeki katmanların da izlediği bir yoldur. Bu durum, haliyle, dünya sisteminin politik iskeletini daha da zayıflatır.

Dünya refahındaki düşüş ve herşeyden önemlisi dünya refahının yükseldiğine dair güvenin zayıflaması, devletlerin toplumsal birliğinde büyük bir çatlağa yol açmıştır. Ayrıca böyle başka çatlaklar da vardır. Aslında, bu, büyük ölçüde, geleneksel sistem

karşıtı hareketlere olan inancın çok önemli bir ölçüde zayıflamasının ve dolayısıyla rasyonel reformizmin sonuç alma gücüne duyulan inancın kırılmasının bir sonucudur. Bu sadece döngüsel bir iniş çıkış değildir, en azından bundan daha fazla birşeydir. 1989'da tamamlanan 1968 dünya devriminin kolektif sosyal psikolojide geridönüşümü olmayan bir değişim sürecini kapsadığını iddia etmekteyiz. Bu devrim modernlik rüyasının sonunu gösterdi -modernliğin amaçladığı insan özgürlüğü ve eşitliği arayışının sonunu değil, kapitalist dünya ekonomisi içinde devletin bu amaçlara ulaşma doğrultusunda sürekli ilerlemenin yardımcısı ve kefilisi olarak hizmet edebileceğine duyulan güvenin sonunu.

Sistemin devletlerin toplumsal birliğini mümkün kılan en büyük istikrarlaştırıcısı uzun vadeye ilişkin iyimserlikti. Artık değil. Bu iyimserliğin yerini, uzun vadeli bir karamsarlıktan ziyade, şiddetli bir belirsizlik ve kolay kolay geçmeyen bir korku aldı. Korku yeni birşey değil, ancak, korku belli insanlardan veya gruplardan ya da kurumlardan duyulan korkuydu; böyle bir korkuya, onları yenmek için verilen mücadeleyle karşı konulabilir-di. Günümüzde yayılan korku çok daha az somuttur; herşeyin bir çöküş içinde olması bu çöküşü durdurmak için yapılan ve yapılabilecek hiçbir şeyin olmaması korkusudur. Böyle bir korku, çok daha düzensiz, çok daha kontrolsüz davranışlara yol açar.

Tek tek devletler, tabii ki, zaman zaman zayıfladılar ya da içerdikleri gelen saldırıya maruz kaldılar. Fakat normalde açık uzun vadeli projeleri olan alternatif örgütlenme yapılarından gelen saldırılara maruz kaldılar. Belli yapıları ve projeleri olan yalnızca eski sol değildi. Aynı zamanda, yüzeysel olarak tanımlanmış olsa da, sıradışı kiliselerin ve hatta çeşitli mafyaların da yapıları ve projeleri vardı. Projeleri olan bütün bu yapılar üyelerini kısa vadede sabırsız militanlar haline getiren, uzun vadeli beklentilerinde sabırlı ve kendinden emin kılan içsel bir iyimserlik taşırlardı. Bu hareketler; militanlıklarıyla kendi üyeleri için geçici kazanımlar (yani, insanların refah seviyesinde bir yükselme) elde edebildikleri oranda, kendi devlet karşıtı retorikleri, aslında tarihsel olarak devletlerin toplumsal birliğinde bir azalmayla değil bir artışa neden olmuştur.

Bugün, benzer bir devlet karşıtı retorikle öne çıkan çeşitli ika-me hareketler var. Bazıları dini entegrizm kılıfına bürünmüşler-dir, bazıları ise yeni bir etnik ayrılıkçılık iddiası taşımaktadırlar. Mesele, bu tür hareketlerin kısa vadede insanları seferber edip edemeyecekleri değil, orta vadede üyeleri için geçici kazanımlar elde edip edemeyecekleridir. Belli bir noktadan sonra, her zaman olduğu gibi, bu hareketler yönetim için bazı sorumluluklar üst-lenmeye çağrılacaklardır. Bu noktada, beklentileri karşılama ye-tenekleri, kendi programlarının veya bilgeliklerinin bir fonksiyo-nu olmaktan çok, dünya sisteminin kendilerine sunduğu yapısal olanakların bir fonksiyonudur. Değişmiş olan bu yapısal olanak-lardır. Bu durumda başka bir kısır döngü içindeyiz: Eski sistem karşıtı hareketlerin yarattığı hayal kırıklığı ve liberal reformizm reçeteleri hem bu tür hareketlerin hem de devletlerin toplumsal birliği sağlama gücünün zayıflamasına yol açar; bu durum, yerel başarılar kazanabilecek diğer hareketler için yer açar. Bunu bu hareketlerin refahın sağlanması hususunda uğrayacağı başarısız-lık izler; bu da, devletlerin toplumsal birliği sağlama gücünün da-ha da zayıflamasına yol açar. Şimdi tam da bu döngünün içindey-mişiz gibi görünüyor.

Aynı anda hem devletlerarası sistemin dengesini hem dünya üretiminin kârlılığını hem de devletlerin toplumsal birliği sağla-ma gücüne etkileyecek son bir problem daha var. Bu problem, son yirmibeş yılda ilk defa ana kaygılardan biri haline gelmiş top-lumsal bir sorun olarak anılmaktadır: Ekoloji ya da ekosistemi-mizin sağlığı. Ekoloji uzun süre yerel bir mesele olarak kalmıştır; ancak son zamanlarda küresel bir mesele haline gelmiştir. Sebebi gayet açık: Hem dünya üretiminin hem de dünya nüfusunun dü-zenli büyümesi dünya ekosistemi içinde geriye kalan el değme-miş çorak köşeleri tüketmeye başlamıştır. Nesnel kısıtlamalar apaçık önümüzde durmaya ve birçok durumda tehdit edici olma-ya başladı. Mesele, bu hikayeyi sayıp dökmek değil, sadece prob-lemün çözülmesinin içerdiği açmazların ana hatlarını çiz-mek. İki toplumsal görev var: Şu ana kadar verilen hasarın ona-rılması; gelecekteki hasarın en aza indirilmesi. Her ikisi de paha-lı olmakla birlikte ödeme biçimi farklıdır. Aslında, verilen hasa-

rın onarılması ciddi bir şekilde hükümetlerin üstlenebileceği bir görevdir ve yapılacak işlerin finansmanının vergilendirmeye karşılanmasını gerektirir. Gelecekteki hasarın minimize edilmesi en etkili şekilde teşebbüslerin doğacak maliyetleri üretim mali-yetlerine dahil etmeye zorlanmalarıyla gerçekleştirilebilir.

Temel soru, maliyetleri kimin üstleneceği ve bu maliyetlerin, alternatif harcamalarla karşılaşıldığında önceliklerinin ne ola-cağıdır. Her bir devlette, onarım masrafları toplam refah faturası-nın bir parçası olarak görülebilir, çünkü esas mesele halk sağlığı-dır. Refah harcamalarının şimdiki seviyesinin azaldığı bir bağ-lamda ve kararlı saldırılar altında, hasarın esaslı bir onarımı için faturanın gerçekte devlet bütçesine dahil edilmesi ne kadar akla yatkındır? Yani, vergilendirme ne kadar ileriye gidecek ya da “kullanıcıya yönelik” olacak? Açıkçası, içsel eşitsizlikleri azalt-mada ya da sürdürmede hükümetlerin rolü hakkındaki zaten ol-dukça şiddetli olan bir tartışmaya fazlasıyla bölücü bir öge ekle-miş olduk.

Dünya üretim sistemi açısından, atık yönetiminin (hiç de az olmayan) maliyetinin üretim maliyetlerine zorla dahil edilmesi, ücret seviyelerinin uzun dönemli global artışının zaten kâr sevi-yeleri üzerine ciddi baskılar yaptığı bir durumda teşebbüslerin kârlılığını ciddi şekilde kısıtlayacaktır. Şurası kesin ki, eğer bü-tün teşebbüsler tamamen paralel baskılar altında olsalardı (ki bu kuşkulu bir önermedir), bu onların rekabet durumunu etkileme-yecekti, ama talep esnekliğinin birden küçük olduğu varsayımıyla, toplam kâr seviyesini etkileyecektir. Şurası da kesindir ki, atık yönetiminin kendisi de kârlı bir teşebbüs haline gelmiştir fakat bu konuda uzmanlaşan firmalar için kârlıdır; diğer bütün firma-lar için bir maliyet olarak kalır.

Kuzey’de birçok firmayı cezbedecek bir çözüm, atık yönetimi maliyetlerinin üretim maliyetlerine dahil edilmesini istemeyen ve dolayısıyla bürokratik kontrolden kaçmaya çalışan endüstrileri ve atıkları ihraç ederek, maliyetleri Güney’e kaydırmaktır. Dev-letlerarası sistem açısından bu, Kuzey-Güney kutuplaşmasının artmasını beraberinde getirecektir, üstelik de, gördüğümüz gibi, devletlerarası sistemin askeri istikrarının, özellikle Kuzey-Güney

ekseni bağlantısında çok zayıflatılacağı bir zamanda.

Son zorluk bilgi yapılarındadır. Modern dünya sistemi, bilime duyulan güven üzerine kurulmuştur-sınırsız teknolojik ilerleme olarak ve dolayısıyla dünya üretim sisteminin temeli olarak bilim; ilerleme olarak ve dolayısıyla dünya refahının temeli olarak bilim; rasyonellik olarak dolayısıyla sosyal istikrarın kefilisi olarak ve rasyonel reformizmin ilham kaynağı olarak bilim. Bilime duyulan güvenin hangi ölçüde sorgulandığını araştırdık. Bilim, son yirmibeş yılda, en az 200 yıldan bu yana karşılaştığı eleştirilerden çok daha kökten bir şekilde ve kollektif güveni çok daha fazla aşındıran yollarla sorgulanmaktadır.

Kollektif ilerlemeleri mümkün kılma toplumsal görevini yerine getirebilen ve getirebilecek olan bilime duyulan basit güvene entellektüel ve ahlaki meydan okumalar tam da Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte örgütlü bilimin 1945 sonrası dönemde elde etmiş olduğu olağanüstü mali temeli yitirdiği anda gelmeye başlar. Büyük bilim her yerde bütçe kesintilerine maruz kalıyor ve bu tür harcamaları askeri maliyetler olarak gizleme avantajı olmaksızın ortak kaynakların alternatif kullanımlarının meydan okumasına göğüs germek zorunda kalıyor. Bir kurum olarak bilimin entellektüel bir faaliyet olduğu kadar toplumsal bir organizasyon olduğunu ve bürokratik saldırıların yeni katılımları, güven ve iyimserliği etkilediğini unutmamalıyız.

Örgütlü bilim kendisini sistem karşıtı hareketlerle benzer bir durumda buluyor. Hayal kırıklığı, her ne kadar sistem karşıtı hareketlere tesir ettiği kadar olmasa da, içerilere sızıyor. Yeni bilim, entellektüel çıkmazlara yanıt vermek için bir girişimi temsil etmektedir. Aynı zamanda bilimin toplumsal örgütlenişi için imarlarda da bulunabilir. Devlet iktidarı arayışıyla daha az bağlantılı olan ve yeni toplumsal hareketler icat ederek yeniden sistem karşıtı enerji kazanma girişimleri, örgütlü bilimin ayrıcalıklı pozisyonunu koruma ve/veya restore etme mücadelesinde galip gelmesinin önünde hem entellektüel hem de örgütsel yönden ek bir engel koymaktadır. Soru, yeni bilimin, pozitivizme kararlı bir şekilde bağlı güçlü bir grup ile bilimin per se bir reddedilişini savunanlar arasında cendereye yakalanıp yakalanmayacağıdır. Bu kıs-

men örgütsel bir soru olmasına rağmen, büyük oranda da entellektüel bir sorudur. Geleceğin içsel belirsizliği, kantitatif kesinliğin imkansızlığı ve teorilerin geçici yapısı üzerinde ısrar eden yeni bilim, Newtoncu bilimin ortaya attığı entellektüel bilmecelelerin çoğunu belki çözdü. Fakat yeni bilimin savunucuları kendilerini aynen reform hareketlerinin konumunda bulabilirler: Bilimin yuvasını korumak isterken, toplumsal meşruiyetini baltalayabilirler -en azından mevcut sistemin çatısı altında.

Dünya sisteminin ana kurumsal vektörlerindeki bu açmazlar dizisi sistemik bir kaos durumu anlamına gelir mi? Tabii ki, bunun cevabını yalnızca sosyal gerçeklik gelişirken onu gözleyerek bileceğiz. Bu gerçekliği beş ana alanda izleyebileceğiz, bu alanlardan her biri için sistemin zaptedemeyeceği büyük davranışsal salınımların meydana gelme derecesini gözlemleyebileceğiz. Bu alanların her biri, çok büyük bir salınımın, metafora izin verilirse, treni raydan temelli çıkmaya zorlayacağı hassas bir bölge oluşturur.

Bunlardan ilki 'gruplar', daha doğrusu, *Gemeinschaften** arenasıdır. Bir *Gemeinschaft*, (kurgusal) bir ortaklığa göre tanımlanan ve bencil çıkarların üstünde sadakate sahip çıkan grup türüdür. Modern dünya sisteminin hikayesi, *Gemeinschaften*'in bertaraf edilmesi değil, bunlardan bir tanesinin, 'vatandaşlığın' üstünlüğü karşısında *Gemeinschaften*'in ikinci plana itilmesi idi. Tabii ki, vatandaşlık tamamen devletlerle özdeşleştirildi. En azından iki yüzyıldır, ilke olarak, modern dünya sisteminde herkes bazı ülkelerin ve normalde sadece bir ülkenin vatandaşıydı. Bu kuralın istisnaları vardı fakat bunlar anomaliler olarak düşünülürdü. Tabii ki, kural hâlâ geçerli. Yakın gelecek için soru, vatandaşlığın var olmaya hatta sadakati yönetmeye devam edip etmeyeceği değil, sadakatin önceliğini kullanmaya devam edip etmeyeceğidir.

Devletlerin, vatandaşlarının günümüzde dile getirilen taleplerine cevap verme gücü (daha önceden açıklanan nedenlerle) azaldıkça ve hepsinden önemlisi devletin bu taleplere cevap verebileceğine ve eninde sonunda vereceğine vatandaşların duyduğu güven kayboldukça, diğer grupların, diğer *Gemeinschaften*'in

* Cemaat aidiyeti. (-ç.n.)

öncelik iddialarının daha ikna edici hale gelmesi doğaldır. Göstermeye çalıştığımız gibi, bu süreç zaten başlamıştır. Bu birbirinden tamamen farklı iki kaynaktan beslenir. Birincisi, devletlerin güvenlik ve istikrarı sağlamaya daha az muktedir göründükleri bir durumda hayatta kalmayla ilgili endişelerdir. Ötekisi, diğer vatandaşların faydalandığı nimetlerden *de facto* dışlanmış olan belli grupların ihtiyaçlarını devletlerin sistematik olarak gözardı ettiği anlayışıyla demokratikleşme talebidir. Her iki kaygı da bu tür grupların militan örgütlenmelerine yol açar. Fakat, birinci güdü, grupların kendilerini diğer grupların karşısına koymalarına yol açarken ikinci güdü, grupların kendilerini devletlerin karşısına koymalarına yol açar.

Mesele, gerçek toplumsal örgütlerde, iki güdü arasındaki hatın çok net olmamasıdır, bundan dolayı varolan gruplar kendi aralarında strateji konusunda sık sık bölünürler, tartışma, ana hedefin korunma mı (dolayısıyla grubun güçlü hale gelmesi mi) yoksa demokratikleşme mi (ya da eşitlik mi) olduğudur. Üç gücün işbaşında olduğu bir senaryo pekâlâ gözönüne getirilebilir: bir tarafta grubun güçlendirilmesinden yana olanlar, bir tarafta demokratikleşmeden yana olanlar, bir tarafta *status quo ante* "vatandaşlık"tan (resmi eşitlik fakat *de facto* hiyerarşiden) yana olanlar. Ekonomik kutuplaşmanın olduğu, sağlam bir jeopolitik dengenin olmadığı ve dünya sisteminin ideolojik temellerinden bir kısmının çöktüğü bir durumda, devletlerin kendi içinde ve devletler arasında, bu üç kuvvet arasında kendi kendini besleyen savaşların karmakarışık bir zikzağını görmek akla aykırı değildir.

İkinci alan, asayiş diyebileceğimiz alandır. Herhangi bir tarihsel sistemin işleyebilmesi, belirli bir minimum asayişe -yani, can ve mal emniyetine duyulan genel güvene- dayanır. Güvenlik derecesi asla tam değildir, fakat normalde yüksektir. Güvenlik derecesi yüksek değilse, üretim sistemi çalışmaz ve kısa sürede mal dağıtımında büyük problemler yaşanır. Ayrıca, her türden politik veya kültürel kurumun çalışması çok zorlaşır.

Modern dünya sistemimizde asayiş, düzeni yürütmek için gücü, ödül ve güveni kullanan devletler tarafından teminat altına alınır. İçeride asayişin derecesi, tabii ki, devletten devlete değişir.

Merkezvârî süreçlerde yüksek bir pay sahibi olan devletlerin, daima, içeride asayiş etkili bir şekilde korumak için daima daha fazla kaynakları (maddi ve manevi) olmuştur. Fakat, modern dünya sisteminin dikkate değer bir özelliği, popüler egemenlikle meşruluk kazanan ve dünya ekonomisinin tekil iş bölümüne katılan seküler devletler temelindeki asayiş tüm dünyaya daha da yüksek derecelere aktarabilmesiydi.

"Devletleşmenin" (asayiş için başka bir adlandırma) uzun dönemli bu büyümesinin, belki de, tepe noktasını geçmiş olduğuna ve ilk defa düşmeye başladığına ilişkin sebeplerin bazılarını ele aldık. Soru, devletleşmenin tarihteki yükselişi kadar yavaş düşüp düşmeyeceğidir. Bundan kuşkulanan için sebep var. Devletleşmenin yükselişi yavaş yavaş olabilir çünkü bu yükseliş, ilerleme inancının, bilime duyulan güvenin ve rasyonel reformizmin güvenilirliğinin sonucu olan devletleşmenin daha da büyüyeceği varsayımından güç alır. Fakat payandalar çökerse sonuç dramatik olabilir. Devletleşmenin olası çöküşüne ilişkin bir senaryoda, insanların kazanç için telaşı (ya da daha çok zarardan kaçınmak için telaşlanmaları) çok aceleci olabilir. Böyle bir acele, tabii ki, daha önce değinilen karmakarışık gruplararası bir tür mücadeleyle şiddetlenir.

Üçüncü arena, devletlerarası sistemin bir cephesi olan askeri düzen arenasıdır. Savaşlar, tabii ki, daha önceki dünya tarihindeki kadar modern dünya tarihinde de kronik bir olgu. Yine de, zamanla, savaşların iki temel türde olmaya meylettiklerini görmek önemlidir. İlki, bir merkez-çevre eksenel iş bölümünün kurulmasının esas bölümü olan fetih savaşlarıdır. Bugünkü dilde, bunlar, Güney'i bağımlı kılmak için Kuzey'in başlattığı savaşlardır. İkinci, dünya savaşlarıyla sonuçlanan ve Kuzey'deki devletlerin kendi aralarında birbirlerine üstünlük kurma mücadelesi olan hegemonya savaşlarıdır. Tarihsel süreçte, bunların dışında iki tür savaş ya meydana gelmedi ya da bertaraf edildi. Güney'deki devletlerin kendi aralarındaki savaş bastırıldı. Aslında, Güney'de "düzenin restorasyonu" ondokuzuncu yüzyılda büyük emperyalist temalardan biriydi. Diğer savaş türü, Güney'in Kuzey'e karşı başlattığı savaşlar mümkün değildi. Ulusal kurtuluş savaşlarını,

tabii ki Güney başlattı ancak bunlar, tanım ve hedefleri itibariyle bölgeseldi.

Güney'in Kuzey'e karşı ulusal sınırların ötesine giden savaşlar başlatması ve Güney devletlerinin kendi aralarındaki savaşların yeniden ortaya çıkması, son yıllarda ortaya çıkmaya başlayan olaylardır. Bu, Kuzey'in kolektif askeri gücündeki bir azalmanın işaretidir. Bu düşüşün kaynaklarını daha önce analiz ettik: Teknolojik, ekonomik ve herşeyden önemlisi kolektif toplumsal psikolojiden kaynaklananlar. Asayişte olduğu gibi burada da sorun, askeri düzendeki bir düşüşün, yükselişinde olduğu gibi yavaş olup olmayacağıdır. Savaş olasılıklarını, savaş çıkaranların kafasındakiler kadar ellerinde olanlar ve olabilecekler koşullandırır. Kuzey'deki bir "sinir iflası", modern dünya sisteminde bastırılmış olan iki savaş türüne karşı çekilen koruyucu setlerin yıkılmasını hızlandırabilir. Tabii ki, askeri düzendeki herhangi bir çökme, mümkün olan asayiş derecesine derhal tesir edecek ve gruplararası mücadeleleri yoğunlaştıracaktır.

Dördüncü arena, refah arenası, özellikle de halk sağlığı ve yiyecek dağılımı arenasıdır. Modern dünya sisteminin büyük başarısı, en azından dünya nüfusunun ayrıcalıklı üçte biri açısından halk sağlığı ve yiyecek dağılımındaki muntazam gelişmeydi. Bunun neden güçlüklerle karşılaşmaya başladığına ilişkin sebeplerden bazılarını inceledik: Ekosistemin bozulması, göç hareketlerinin yoğunlaşması, ayrıcalıklı olmayanların yardımlardan yararlanma talebinde ısrarcı olmaları, dünya nüfusunun artması.

Son 200 yılda dünya sisteminin ideologları, hastalıkların yenilmesi ve kutıkların ortadan kaldırılmasıyla gururlanıyorlardı. Burada da, tepe noktasını geçip geçemediğimiz ve şimdi inişe geçen bir eğri üzerinde olup olmadığımız sorulmalıdır. AIDS gibi yeni pandemikler ve Afrika'da olduğu gibi açlığın yeniden hortladığına ilişkin yeni işaretlerle karşılaşılrsa da, genel hissiyat, bunun yeterli yatırım ve yeterli entelektüel enerjiyle çözüme açık, teknolojik bir problem olduğudur. Bu tür problemlerin sayısının artmamış ve asayişin ve askeri düzenin çökmesiyle karşı karşıya kalmamış olmamız koşuluyla belki de durumun böyle olduğu söylenebilir. Fakat, tabii ki, neden böyle bir çöküşle karşı karşı-

ya olduğumuzu az evvel gösterdik, ki böyle bir durumda, pekâlâ, temel sağlık problemleri hızla yayılır ve dünya sağlık sisteminin bunların üstesinden gelme kapasitesini aşar. Diğer arenalarda olduğu gibi burada da, salınımlar süratle tamamen kontrolden çıkabilir.

Son arena, dini kurumlarımızın istikrarıdır. Modern dünya sisteminin seküler, bilimsel jeokültürünün ortaya çıkmasıyla, uzun süredir dini kurumların meşruluğunun baltalandığı düşünülmektedir. Aslında, gerçek, dini kurumların ayakta kalması, hatta gerçek anlamda sekülerizm tehdidini dize getirmesiydi. Ruhbanlık karşıtı ihtiraslar geçmişte kalan silik hatıralar olmalarının ötesinde, tüm dünyada büyük bir dini canlanma yaşandığını söylemek durumundayız.

Günümüzün bu tarz bir yorumu bugün, dünyadaki dini kurumların, onları sorgulamada kağıttan birer kaplan olduğu ortaya çıkan Newtoncu bilimin veya liberalizmin karşı çıkışından çok daha kökten bir meydan okumayla karşı karşıya olduğu gerçeğini gözden kaçırır. Daha büyük bir meydan okuma, kadınların tam eşitlik talebidir. Dünyadaki bütün büyük dini yapıların, kadınların tam eşitlik talebiyle aslında uyumlu olmayan varsayımlara ve kadınlara karşı bu taleple uyuşmayan tutumlara dayandırılmış olması tarihi bir gerçektir. Buna şüphe yok çünkü dünyadaki bütün dini yapılar merkezi olarak cinselliğin kontrolüyle ilgilidir.

Burada, bu uyuşmazlığın aslında nasıl çözülebileceğine dair bir öneri getirme amacıyla değiliz. Sadece, çatışmanın çok keskin ve toplumsal açıdan son derece parçalayıcı olduğuna işaret etmek istiyoruz. Vatandaşlığa öncelik tanımayan grupların yükselişi, hem yeni dini entegrizmlerin hem de feminist hareketlerin gelişmesini sağlar. Fakat her ikisi de, güçlerini, birbirleriyle doğrudan çatışmaya yol açan düşünceler üzerine kurarlar. Bu, sadece bir gruplararası çatışma daha değildir, çünkü bütün toplumsal hayatın örgütlenmesi açısından anlamı vardır. Dolayısıyla, toplumsal uzlaşma gibi çözümü ileri bir tarihe erteleyen birşeyle "idare" edilebilecek türden bir çatışma değildir. Daha doğrusu, eğer dünya sistemi istikrarlı olsaydı, bunun üstesinden pekâlâ

gelinebilirdi. Fakat, analiz etmekte olduğumuz çeşitli istikrarsızlıklar gözönüne alındığında, bu çatışmanın bir kenara bırakılması pek mümkün değil. Bu çatışmanın, en azından grup çatışması, asayiş ve dünya refahı arenalarıyla karşılıklı etkileşimde bulunacağından, gittikçe artan bir etkisi olacaktır.

Bu beş arenadan birinde veya daha fazlasında çatışmaları bastırmak mümkün olabilecek mi? Ve eğer çatışmaları bastırmak mümkün olursa bu yeterli olacak mı? Çünkü, arenalar karşılıklı etkileşim içinde olduğundan, birinde ortaya çıkan çatışmaların bastırılması ancak geçici bir istikrar sağlayabilir, zira bir diğer arenada çatışma ortaya çıkma riski yüksektir. Samanlıkta (dünya sistemini böyle tasvir edebiliriz) alevler yayılabilir. Sistemik kaostan anlaşılan tam olarak budur.

Şurası kesin ki, sistemik kaostan sonra yeni bir düzen ya da düzenler gelir. Fakat burada durmamız gerek. Böyle bir yeni düzenin nasıl olacağını görmek mümkün değil. Sadece, nasıl bir düzen istediğimizi belirtmek ve bu düzeni kurmak için mücadele etmek mümkün.

BİBLİYOGRAFYA

- Abel-Smith, Brian (1990). 'The Economics of Health Care', in T.A. Lambo and S.B. Day, eds, *Issues on Contemporary International Health*. New York: Plenum Medical Book, 55-71.
- Abrahamian, Ervand (1992). 'Khomeini: A Fundamentalist?', in L. Kaplan, ed., *Fundamentalism in Comparative Perspective*. Amherst: University of Massachusetts Press, 109-26.
- Acheson, Dean (1969). *Present at the Creation: My Years in the State Department*. New York: Norton.
- Ades, Dawn (1981). 'Dada and Surrealism', in N. Stangos, ed., *Concepts of Modern Art*, rev. edn. London: Thames & Hudson, 110-37.
- Agar, Michael (1990). 'Text and Fieldwork: Exploring the Excluded Middle', *Journal of Contemporary Ethnography*, vol. XIX, no.1, April, 73-88.
- Aglietta, Michel (1979). *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*. London: New Left Books.
- Aglietta, Michel and Brender, Anton (1984). *Les metamorphoses de la societe salariale: la France en projet*. Paris: Calmann-Levy.
- Michel Aglietta, Anton Brender and Virginie Coudert (1990). *Globalisation financière l'aventure obligée*. Paris: Economica.

- Aharoni, Yair (1993). 'Globalization of Professional Business Services', in Y Aharoni, ed., *Coalitions and Competition: The Globalization of Professional Business Service*. New York: Routledge, 1-19.
- Aida, Shuho et al. (1985). *The Science and Praxis of Contributions to the Symposium Held at Moutpelier, France, 9-71 May 1984*. Tokyo: UN University.
- Alexandratos, Nikos (1988). *World Agriculture towards 2000*. New York: New York University Press.
- Alperovita, Gar (1985). *Atomic Diplomacy: Hiroshima and Potsdam: The Use of the Atomic Bomb and the American Confrontation with Soviet Power*. New York: Penguin.
- Alperovitz, Gar and Bird, Kai (1994). 'The Centrality of the Bomb', *Foreign Policy*, no.94, Spring, 3-20.
- Althusser, Louis (1969). *For Marx*, trans. B. Brewster. London: Verso.
- Althusser, Louis and Balibar, Etienne (1970). *Reading Capital*, trans. B. Brewster. London: New Left Books.
- Ambrose, Stephen E. (1983). *Rise to Globalism: American Foreign Policy Since 1938*, 3rd rev. edn. New York: Penguin.
- Ambrosius, Gerold and Hubbard, William (1989). *A Social and Economic History of Twentieth-Century Europe*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Amin, Ash (1993). 'The Globalization of the Economy: An Erosion of Regional Networks?', in G. Grabher, ed., *The Embedded Firm: On the Socioeconomics of Industrial Networks*. New York: Routledge, 27-95.
- Anderson, Benedict R. O'Gorman (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 2nd edn, revised and expanded. London: Verso.
- Anderson, Dennis and Leiserson, Mark W (1980). 'Rural Nonfarm Employment in Developing Countries', *Economic Development and Cultural Change*, vol. XXVIII, no.2, 227-48.
- Anderson, Perry (1966). 'Socialism and Pseudo-Empiricism', *New Left Review*, no. 35, January-February, 2-42.
- _____. (1964). 'Origins of the Present Crisis', *New Left Review*, no.23, January-February, 26-53.
- Anderson, Wilda C. (1983). 'Dispensing with the Fixed Point: Scientific Law as Historical Event', *History and Theory*, vol. XXII, no.3, 264-77.
- Antle, John M. (1988). *World Agricultural Development and the Future of US Agriculture*. Washington, DC: American Enterprise Institute for Public Policy Research.
- Apple, Michael W (1990). *Ideology and Curriculum*, 2nd edn. New York: Routledge.
- Apter, David (1987). *Rethinking Development: Modernization, Development and Post-Modern Politics*. Newbury Park, CA: Sage.
- Arlacchi, Pino (1986). *Mafia Business: The Mafia Ethic and the Spirit of Capitalism*. London: Verso.
- Armstrong, Philip; Glyn, Andrew and Harrison, John (1984). *Capitalism Since WWII: The Making and Breakup of the Great Boom*. London: Fontana.
- Arnove, Robert E (1980). 'Comparative Education and World-Systems Analysis', *Comparative Education Review*, vol. XXIV no.1, February, 48-62.
- Arrighi, Giovanni (1991). 'World Income Inequalities and the Future of Socialism', *New Left Review*, no.189, September-October, 39-66.
- _____. (1990a). 'Marxist Century, American Century: The Making and Remaking of the World Labour Movement', *New Left Review*, no.179, January-February, 29-64.
- _____. (1990b). 'The Three Hegemonies of Historical Capitalism', *Review*, vol. XIII, no.3, Summer, 365-408.
- Arrighi, Giovanni and Drangel, Jessica (1986). 'The Stratification of the World-Economy: An Exploration of the Semiperipheral Zone', *Review*, vol. X, no.1, Summer, 9-74.
- Arrighi, Giovanni; Hopkins, Terence K. and Wallerstein, Immanuel (1989a). *Antisystemic Movements*. London: Verso.
- _____. (1989b). '1968: The Great Rehearsal', in G. Arrighi, T.K. Hopkins and I. Wallerstein eds, *Antisystemic Movements*. London: Verso, 97-115.
- Arrighi, Giovanni; Ikeda, Satoshi and Irwan, Alex (1993). 'The Rise of East Asia: One Miracle or Many?', in R. A. Palat, ed., *Pacific-Asia and the Future of the World-System*. Westport, CT: Greenwood, 4165.

- Arrighi, Giovanni and Silver, Beverly (1984). 'Labor Movements and Capital Migration: The United States and Western Europe in World-Historical Perspective', in C. Bergquist, ed., *Labor in the Capitalist World-Economy*. Beverly Hills: Sage, 183-216.
- Atlan, Henri et al. (1985). *La sfida della complessità*, a cura di Gianluca Bocchi e Mauro Ceruti. Milan: Feltrinelli.
- Ayer, Alfred Jules, ed. (1959). *Logical Positivism*. Glencoe, IL: Free Press.
- Baer, Werner (1962). 'The Economics of Prebisch and ECLN, Economic Development and Cultural Change, vol. X, no.2, January, 169-82.
- Bairoch, Paul (1988). *Cities and Economic Development: From the Dawn of History to the Present*. Chicago: University of Chicago Press.
- Baker, R. (1991). 'The Role of the State and Bureaucracy in Developing Countries Since World War II', in A. Farazmand, ed., *Handbook of Comparative and Development Public Administration*. New York: Dekker, 353-63.
- Balbo, Laura (1987). 'Family, Women and the State: Notes Toward a Typology of Family Roles and Public Intervention', in C. Maier, ed., *Changing Boundaries of the Political*. New York: Cambridge University Press, 201-20.
- Baran, Paul A. and Hobsbawm, E.J. (1961). 'The Stages of Economic Growth', *Kykios*, vol. xiv, no.2, 234-42.
- Barnet, Richard J. (1983). *The Alliance - America, Europe, Japan*. New York: Simon & Schuster.
- Barnet, Richard J. and Cavanagh, John (1994). *Global Dreams: Imperial Corporations and the New World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Barracough, Geoffrey (1990). *An Introduction to Contemporary History*. Harmondsworth: Pelican.
- Barthes, Roland (1977). *Image/Music/Text*, trans. S. Heath. London: Fontana. (1972). *Mythologies*, trans. A. Lavers. New York: Hill & Wang.
- Beardsley, Edward H. (1987). *A History of Neglect: Health Care for Blacks and Mill Workers in the Twentieth-Century South*. Knoxville: University of Tennessee Press.
- Beechey, Veronica and Perkins, Tessa (1987). *A Matter of Hours: Women, Part-time Work and the Labour Market*. Cambridge: Polity Press.
- Bergquist, Charles; Penaranda, Ricardo and Sanchez, Gonzalo, eds. (1992). *Violence in Colombia: The Contemporary Crisis in Historical Perspective*. Wilmington, DE: SR Books.
- Betts, Richard K. (1987). *Nuclear Blackmail and Nuclear Balance*. Washington, DC: Brookings Institute.
- Bill, James A. (1988). *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Bird, Kai (1992). *The Chairman: John J. McCloy, The Making of the American Establishment*. New York: Simon & Schuster.
- BIS (Bank for International Settlements) (1992). *Annual Report*.
- Black, Jan Knippers (1977). *United States Penetration of Brasil*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Bleeke, Joel and Ernst, David, eds (1993). *Collaborating to Compete: Using Strategic Alliances and Acquisitions in the Global Marketplace*. New York: Wiley.
- Block, Fred (1977). *The Origins of International Economic Disorder: A Study of United States International Monetary Policy from World War II to the Present*. Berkeley: University of California Press.
- Bohm, David (1980). *Wholeness and the Implicate Order*. Boston, MA: Routledge & Kegan Paul.
- Borden, William S. (1989). 'Defending Hegemony: American Foreign Economic Policy', in T.G. Paterson, ed., *Kennedy's Quest for victory: American Foreign Policy, 1967-1963*. New York: Oxford University Press, 57-85.
- _____. (1984). *The Pacific Alliance: United States Foreign Economic Policy and Japanese Trade Recovery, 1947-1955*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Borgmann, Albert (1992). *Crossing the Postmodern Divide*. Chicago: University of Chicago Press.
- Boserup, Ester (1990). *Economic and Demographic Relationships in Development*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- _____. (1986). 'Shifts in the Determinants of Fertility in the Developing World: Environmental, Technical, Economic and Cultural

- Factors', in D. Coleman and R. Schofield, eds, *The State of Population Theory: Forward from Malthus*. London: Blackwell, 239-55.
- _____. (1970). *Woman's Role in Economic Development*. London: Allen & Unwin.
- Bosworth, Barry P. (1993). *Saving and Investment in a Global Economy*. Washington, DC: Brookings Institute.
- Bowles, Samuel and Gintis, Herbert (1976). *Schooling in Capitalist America: Reform and the Contradictions of Economic Left*. New York: Basic Books.
- Brands, H.W. (1989). 'The Limits of Manipulation: How the United States Didn't Topple Sukarno', *Journal of American History*, vol. LXXVI, no.3, December 785-808.
- Braudel, Fernand (1981). *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century, I: The Structures of Everyday Life: The Limits of the Possible*. New York: Harper & Row.
- _____. (1958). 'Histoire et sciences sociales: La longue durée', *Annales: E.S.C.*, vol. XIII, no.4, October-December, 725-53.
- Breton, André (1972 [1924]). 'Manifeste du surréalisme', in *Manifestes du surréalisme*. Paris: Gallimard, 11-64.
- Broad, Dave (1991). 'Global Economic Restructuring and the (Re)Casualisation of Work at the Center', *Review*, vol. XIV, no.4, Fall, 555-94.
- Broad, Robin (1988). *Unequal Alliance: The World Bank, the International Monetary Fund, and the Philippines*. Berkeley: University of California Press.
- Broad, William J. (1991). 'For U.S., No Nobels May Mean a Fluke', *New York Times*, 29 October, C5.
- Brodersohn, M. (1988). 'Developing Countries' Delicate Balance', in H. Stein, ed., *Tax Policy in the Twenty-first Century*. New York: Wiley, 118-24.
- Bromley, Simon (1991). *American Hegemony and World Oil: The Industry, the State System and the World-Economy*. Cambridge: Polity Press.
- Brown, Lester R. (1988). *The Changing World Food Prospect: The Nineties and Beyond* World Watch Paper 85. Washington, DC: World Watch Institute.
- _____. (1978). *The Twenty-Ninth Day: Accommodating Human Needs and Numbers to the Earth's Resources*. New York: Norton.
- Brown, Lester R. et al. (1989). *State of the World 1989*. New York: Norton. (1987). *State of the World 1987*. New York: Norton.
- Bryceson, Deborah F. (1989). 'Nutrition and the Commoditization of Food in Sub-Saharan Africa', *Social Science and Medicine*, vol. XXVIII, no.5, 425-40.
- Buchloh, Benjamin H.D. (1990). 'Cold War Constructivism', in S. Guilbaut, ed. *Reconstructing Modernism: Art in New York, Paris, and Montreal 1945-1964*. Cambridge, MA: MIT Press, 85-112.
- Bull, David (1982). *A Growing Problem: Pesticides and the Third World Poor*. Oxford: OXFAM.
- Bundy, McGeorge (1988). *Danger and Survival: Choices About the Bomb in the First Fifty Years*. New York: Random House.
- Bunker, Stephen and O'Hearn, Denis (1993). 'Strategies of Economic Ascendants for Access to Raw Materials: A Comparison of the U.S. and Japan', in R. A. Palat, ed., *Pacific Asia and the Future of the World-System*. Westport, CT: Greenwood, 83-102.
- Burawoy, Michael (1979). *Manufacturing Consent: Changes in the Labor Process Under Monopoly Capitalism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Burrows, William E. and Windrem, Robert (1994). *Critical Mass: The Dangerous Race for Superweapons in a Fragmenting World*. New York: Simon & Schuster.
- Bush, Vannevar (1945). *Science, The Endless Frontier: A Report to the President*. Washington, DC: US GPO.
- Bushnell, P. Timothy et al., eds (1991). *State Organized Terror: The Case of violent Internal Repression*. Boulder, CO: Westview.
- Butor, Michel (1972a [1960]). 'Le roman comme recherche', in *Essais sur le roman*. Paris: Gallimard, 7-14.
- _____. (1972b [1964]). 'Réponses - "Tel Quel"', in *Essais sur le roman*. Paris: Gallimard, 7-14.
- Buttari, Juan J. (1979). *Employment and Labor Force in Latin America: A Review at National and Regional Levels*, 2 vols. Washington, DC: OAS.

- Camilleri, Joseph and Falk, Jim (1992). *The End of Sovereignty? The Politics of a Shrinking and Fragmenting World*. Brookfield, VT: Elgar.
- Capra, Fritjof (1982). *The Turning Point: Science, Society and the Rising Culture*. New York: Simon & Schuster.
- Carnoy, Martin (1974). *Education as Cultural Imperialism*. New York: McKay.
- Carnoy, Martin and Levin, Henry M. (1985). *Schooling and Work in the Democratic State*. Stanford: Stanford University Press.
- Cardoso, Fernando Henrique (1977). 'The Consumption of Dependency Theory in the United States', *Latin American Research Review*, vol. XII, no.3, 7-24.
- Castles, Stephen; Booth, Heather and Wallace, Tina (1984). *Here For Good: Western Europe's New Ethnic Minorities*. London: Pluto.
- Catrina, Christian (1988). *Arms Transfers and Dependence*. New York: Taylor & Francis.
- Caute, David (1988). *The Year of the Barricades: A Journey Through 1968*. New York: Harper & Row.
- Chaliand, Gerard and Rageau, Jean-Pierre (1990). *Strategic Atlas: A Comparative Geopolitics of the World's Powers*, 3rd edn. New York: Harper & Row.
- Chetley, Andrew (1990). *A Healthy Business? World Health and the Pharmaceutical Industry*. London: Zed.
- Chomsky, Noam (1991). *Deterring Democracy*. London: Verso.
- ____ (1982). *Towards a New Cold War: Essays on the Current Crisis and How We Got There*. New York: Pantheon.
- Clark, Joseph (1964). 'Higher Education is a National Problem', in P. Woodring and J. Scanlon, eds, *American Education Today*. New York: McGraw-Hill.
- Cleaver, Harry M. (1979). 'The Contradictions of the Green Revolution', in C.K. Wilbur, ed., *The Political Economy of Development and Underdevelopment*. New York: Random House, 223-33.
- Clegg, Jeremy (1987). *Multinational Enterprise and World Competition: A Comparative Study of the U.S.A., Japan, the UK, Sweden and West Germany*. London: Macmillan.
- Cleland, John and van Ginneken, Jerome (1989). 'Maternal Schooling and Child-hood Mortality', *Journal of Biosocial Science*, Supplement, no.10, 13-34.
- Cockcroft, Eva (1992 [1974]). 'Abstract Expressionism, Weapon of the Cold War', in F. Frascina and J. Harris, eds, *Art in Modern Culture: An Anthology of Critical Texts*. New York: Icon Editions, 82-90.
- Cohen, Linda R. and Noll, Roger G. (1991). 'Government Support for Commercial R&D', in L. R. Cohen et al., *The Technology Pork Barrel*. Washington, DC: Brookings Institute, 17-36.
- Cohen, Percy S. (1985). 'Functional Analysis', in A. Kuper and J. Kuper, eds, *The Social Science Encyclopedia*. Boston, MA: Routledge & Kegan Paul, 322-25.
- Cohen, Stephen S. and Zysman, John (1987). *Manufacturing Matters: The Myth of the Post-Industrial Economy*. New York: Basic Books.
- Collins, Randall (1988). *Theoretical Sociology*. San Diego, CA: Harcourt Brace Jovanovich.
- Cooper Weil, Diana et al. (1990). *The Impact of Development Policies on Health: A Review of the Literature*. Geneva: WHO.
- Costigliola, Frank (1989). 'The Pursuit of Atlantic Community: Nuclear Arms, Dollars, and Berlin', in T.G. Paterson, ed., *Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy, 1961-1963*. New York: Oxford University Press, 24-56.
- Cremin, Lawrence A. (1990). *Popular Education and Its Discontents*. New York: Harper & Row.
- Crime and Social Justice (1987). Issue on 'Congregate and Counter-Terrorism: A Global Perspective', nos 27-8.
- Crouch, Harold (1978). *The Army and Politics in Indonesia*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Cumings, Bruce (1994). 'Japan and Northeast Asia into the 21st Century', unpublished paper delivered at workshop, 'Japan and Asia', Cornell University, May 19-20.
- ____ (1993). 'Japan's Position in the World System', in M. Miyoshi and H.D. Harootunian, eds, *Japan in the World*. Durham, NC: Duke University Press, 34-63.
- ____ (1990). *The Origins of the Korean War, II: The Roaring of*

- the Cataract 1947-1950. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- _____. (1987-88). 'Power and Plenty in Northeast Asia: The Evolution of U.S. Policy', *World Policy Journal*, vol. V; no.1, Winter, 79-106.
- _____. (1987). 'The Origins of Northeast Asian Political Economy: Industrial Sectors, Product Cycles and Political Consequences', in F.C. Deyo, ed., *The Political Economy of New Asian Industrialism*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 44-83.
- _____. (1984). 'The Origins and Development of the Northeast Asian Political Economy: Industrial Sectors, Product Cycles, and Political Consequences', *International Organization*, vol. XXXVIII, no.1, Winter, 1-40.
- _____. (1981). *The Origins of the Korean War, I: Liberation and the Emergence of Separate Regimes, 1945-1947*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Dahi, Robert A. (1963). *Modern Political Analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Dahlberg, Kenneth (1979). *Beyond the Green Revolution*. New York: Plenum.
- D'Amico R. and Piccone P. (1991). 'Federalism. Introduction', *Telos*, no.91, Spring, 2-15.
- Danto, Arthur C. (1968). *Analytical Philosophy of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Darling, Martha (1975). *The Role of Women in the Economy: A Summary Based on Ten National Reports*. Paris: OECD.
- Darknell, Frank A. (1980). 'The Carnegie Philanthropy and Private Corporate Influence on Higher Education', in R. Arno, ed., *Philanthropy and Cultural Imperialism: The Foundations at Home and Abroad*. Boston, MA: G.K. Hall, 385-411.
- Davies, Paul, ed. (1989). *The New Physics*. New York: Cambridge University Press. Davies, Robert and Martin, William G. (1992). 'Regional Prospects and Projects: What Futures for Southern Africa', coordinated by S. Vieira; W.G. Martin and I. Wallerstein, *How Fast the Wind? Southern Africa, 1975-2000*. Trenton, NJ: Africa World Press, 329-64.
- Davis, Lynn Etheridge (1974). *The Cold War Begins: Soviet-American Conflict Over Eastern Europe*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Davis, Mike (1986). *Prisoners of the American Dream: Politics and Economy in the History of the US Working Class*. London: Verso.
- _____. (1982). 'Nuclear Imperialism and Extended Deterrence', in *New Left Review*, ed., *Exterminism and Cold War*; London: Verso, 35-64.
- Davis, Zachary S. (1994). 'Nuclear Proliferation and Nonproliferation Policy in the 1990s', in M.T. Klare and D.C. Thomas, eds, *World Security Challenges for a New Century*, 2nd edn. New York: St Martin's Press, 106-33.
- De Bolla, Peter (1986). 'Disfiguring History', *Diacritics*, vol. XVI, no.4, Winter, 49-58.
- Deger, Saadet (1990). 'World Military Expenditure', in *SIPRI Yearbook*. Oxford: Oxford University Press, 143-202.
- Dehio, Ludwig (1962). *The Precarious Balance: Four Centuries of the European Power Struggle*. New York: Knopf.
- Dehm, Alfred (1990). 'Investment Flows Between Korea and Europe', in J.L. Maurer and P. Regnier, eds, *Investment Flows Between Asia and Europe, What Strategies for the Future?* Geneva: Modern Asia Research Centre, 139-42.
- de Janvry, Alain; Sadoulet, Elisabeth and Young, Linda Wilcox (1989). 'Land and Labour in Latin American Agriculture from the 1950s to the 1980s', *The Journal of Peasant Studies*, vol. XVI, no.3, April, 396-424.
- Deldycke, Tilo; Gelders, H. and Limbor, Jean-Marie (1968). *La population active et sa structure*. Brussels: Université Libre de Bruxelles.
- Dellinger, David (1982). 'The Antinuclear Movement', in M. Kaku and J. Trainer, eds, *Nuclear Power, Both Sides: The Best Arguments For and Against the Most Controversial Technology*. New York: Norton, 233-7.
- De Micheli, Mario (1978). *Le avanguardie artistiche del Novecento*. Milan: Feltrinelli.
- de Montbrial, Thierry, dir. (1990). *RAMSES 97: Le monde et son évolution*. Paris: Dunod.

- de Oteyza, Luis G. (1972). 'Restructuration des entreprises affectées par l'émigration: L'Espagne', in C.A.O. Van Nieuwenhuijze, ed., *Emigration et agriculture dans le bassin méditerranéen*. The Hague: Mouton, 50-81.
- Derrida, Jacques (1982). *Margins of Philosophy*, trans. A. Bass. Chicago: University of Chicago Press.
- ____ (1978). *Writing and Difference*, trans. A. Bass. Chicago: University of Chicago Press.
- ____ (1976). *Of Grammatology*, trans. G. Spivak. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- De Swaan, Abram (1988). *In Care of the State: Health Care, Education, and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era*. New York: Oxford University Press.
- Deutsch, Karl W; Markovits, Andrei S. and Platt, John, eds (1986). *Advances in the Social Sciences, 1900-1980: What, Who, Where, How?* Lanham, MD: University Press of America.
- Devall, Bill and Sessions, George (1985). *Deep Ecology: Living as if Nature Mattered*. Salt Lake City: G.M. Smith.
- Dewey, Kathryn (1989). 'Nutrition and Commoditization of Food in Latin American and the Caribbean', *Social Science and Medicine*, vol. XXVIII, no.5, 415-24.
- Didericksen, Finn (1990). 'Health and Social Inequalities in Sweden', *Social Science and Medicine*, vol. XXXI, no.3, 359-68.
- Dixon, John A.; Talbot, Lee M. and LeMoigue, Guy J. M. (1989). *Dams and the Environment*. Washington, DC: WHO, World Bank Technical Paper No.110.
- Dobb, Maurice (1964 [1947]). *Studies in the Development of Capitalism*, rev. edn. New York: International.
- Doctor, Kaills C. and Gallis, Hans (1966). 'Size and Characteristics of Wage Employment in Africa: Some Statistical Estimates', *International Labour Review*, vol. XCIII, no.2, February, 149-73.
- Douglass, Mike (1988). 'Transnational Capital and Urbanization on the Pacific Rim', *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. XII, no.3, 343-55.
- Dower, John (1972). 'The Superdomino in Postwar Asia: Japan In and Out of the Pentagon Papers', in N. Chomsky and H. Zinn, eds, *The Pentagon Papers: Critical Essays*, Vol. V; Senator Gra-

- vel Edition. Boston, MA: Beacon, 101-42.
- Duch, Danuta and Sokolowska, Magdalena (1990). 'Health Inequalities in Poland', *Social Science and Medicine*, vol. XXXI, no.3, 343-50.
- Dunning, John H. (1993). 'The Internationalization of the Production of Services: Some General and Specific Explanations', in Y. Aharoni, ed., *Coalitions and Competition: The Globalization of Professional Business Service*. New York: Routledge, 79-101.
- Durand, John Dana (1975). *The Labor Force in Economic Development: A Comparison of International Census Data, 1946-1966*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Durning, Alan B. (1990). 'The Third World Fights Back: People Overcome Poverty and Pollution', *The Progressive*, vol. LIV, no.7, July, 24-7.
- ____ (1989). *Poverty and the Environment: Reversing the Downward Spiral*. World Watch Paper, No.92, November, Washington, DC: Worldwatch Institute.
- Eagleton, Terry (1991). *Ideology: An Introduction*. London and New York: Verso. (1983). *Literary Theory: An Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Ehrenreich, Barbara and Ehrenreich, John (1978). 'Medicine and Social Control', in J. Ehrenreich, ed., *The Cultural Crisis of Modern Medicine*. New York: Monthly Review Press, 39-79.
- Eisenberg, Carolyn (1983). 'Working-Class Politics and the Cold War: American Intervention in the German Labor Movement, 1945-49', *Diplomatic History*, vol. VII, no.4, Fall, 283-306.
- Eisenstadt, Shmuel N. (1973). *Tradition, Change, and Modernity*. New York: Wiley. (1966). *Modernization: Protest and Change*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Elliot, William Y, ed. (1955). *The Political Economy of American Foreign Policy*, report of a study group sponsored by the Woodrow Wilson Foundation and the National Planning Association. New York: Holt.
- Ellsberg, Daniel (1986a). 'The Construction of Instability: U.S. First-Use Threats and the Risks of Nuclear War', unpublished MS.
- ____ (1986b) 'Iran Arms', unpublished MS.

- _____. (1981) 'Introduction: Call to Mutiny', in E.P. Thompson and D. Smith, eds, *Protest and Survive*. New York: Monthly Review Press, i-xxxvlii.
- _____. (1972). *Papers on the War*. New York: Simon & Schuster.
- Enderwick, Peter (1989). 'Some Economics of Service-Sector Multinational Enterprises', in P. Enderwick, ed., *Multinational Service Firms*. New York: Routledge, 3-34.
- Ermarch, Elizabeth Deeds (1992). *Sequel to History: Postmodernism and the Crises of Representational Time*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ermarch, Michael (1975). 'Hayden White. Metahistory', *American Historical Review*, vol. LXXX, no.4, October, 961-63.
- Ethier, Wilfred (1983). *Modern International Economics*. New York: Norton.
- Etzold, Thomas and Gaddis, John Lewis, eds (1978). *Containment: Documents on American Policy and Strategy, 1945-1950*. New York: Columbia University Press.
- Evers, Hans-Dieter (1989). 'Urban Poverty and Labour Supply Strategies in Jakarta', in G. Rodgers, ed., *Urban Power and the Labour Market*. Geneva: ILO, 145-72.
- Fanon, Frantz (1963). *The Wretched of the Earth*. New York: Grove Press.
- FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations) (1958-75). *Production Yearbook*. Madrid: UN.
- Farmer, Doyne et al., eds (1986). *Evolution, Games and Learning: Models for Adaptation in Machines and Nature*, Proceedings of the Fifth Annual International Conference of the Center for Nonlinear Studies, Los Alamos, NM, 20-24 May 1985. *Physica D: Nonlinear Phenomena*, 22D.
- Feige, Edgar (1990). 'Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economic Approach', *World Development*, vol. XVIII, no.7, 989-1002.
- Feigenbaum, Mitchell J. (1983). 'Universal Behavior in Nonlinear Systems', *Physica D: Nonlinear Phenomena*, 7D, 16-39.
- Feis, Herbert (1970). *From Trust to Terror: The Onset of the Cold War, 1945-1950*. New York: Norton.
- Fibbi, Rosita and de Rham, Gerard (1988). 'Switzerland: The Position of Second-Generation Immigrants on the Labour Market', in C. Wilpert, ed., *Entering the Working World Studies in European Migration*. Gower: Aldershot, 24-55.
- Filiass, Vassilios (1972). 'Restructuring of Agricultural Enterprises Affected by Emigration: Greece', in C.A.O. Van Nieuwenhuijze, ed., *Emigration et agriculture dans le bassin méditerranéen*. The Hague: Mouton, 122-43.
- Filippelli, Ronald (1989). *American Labor and Postwar Italy, 1943-1953: A Study of Cold War Politics*. Stanford: Stanford University Press.
- Forsberg, Randall (1994). 'Wasting Billions', *Boston Review*, vol. XIX, no.2, April/May, 3-6.
- Foucault, Michel (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. Edited and translated by C. Gordon. Brighton: Harvester.
- _____. (1972). *The Archaeology of Knowledge and The Discourse on Language*, trans. A.M. Sheridan Smith. New York: Pantheon.
- _____. (1970). *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Vintage.
- Fox, Mary Frank (1984). *Women at Work*. Palo Alto, CA: Mayfield.
- Frank, Andre Gunder (1981). *Crisis: In the Third World*. New York: Holmes & Meier.
- _____. (1980). *Crisis: In the World Economy*. New York: Holmes & Meier.
- _____. (1969). *Latin America: Underdevelopment or Revolution*. New York: Monthly Review Press.
- _____. (1967). 'The Sociology of Underdevelopment or the Underdevelopment of Sociology', *Catayst*, no.3, Summer, 20-73.
- Fraser, Ronald (1988). 1968: A Student Generation in Revolt, *An International Oral History*. London: Chatto & Windus.
- Fraser, Steve (1989). 'The Labor Question', in S. Fraser and G. Gerstle, eds, *The Rise and Fall of the New Deal Order, 1930-1980*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 55-84.
- Friedman, David (1988). *The Misunderstood Miracle: Industrial Development and Political Change in Japan*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

- Friedman, Maurice, ed. (1991 [1964]). *The Worlds of Existentialism: A Critical Reader*. New York: Pantheon.
- Fröbel, Folker (1982). 'The Current Development of the World-Economy: Reproduction of Labor and Accumulation of Capital on a World Scale', *Review*, vol. V; no.4, Spring, 507-55.
- Fröbel, Folker; Heinrichs, Jürgen and Kreye, Otto (1980). *The New International Division of Labour: Structural Unemployment in Industrialised Countries and Industrialism in Developing Countries*. New York: Cambridge University Press.
- Furso, A.I. (1991). 'Est li mesto dlia levyykh v griadushchem mire?' [Is there a place for the left in the coming world?], *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya* (MEIMO), no.7, July, 30-38.
- Gaddis, John Lewis (1987). *The Long Peace: Inquiries into the History of the Cold War*. New York: Oxford University Press.
- Gallagher, Catherine and Laqueur, Thomas (1987). *The Making of the Modern Body: Sexuality and Society in the Nineteenth Century*. Berkeley: University of California Press.
- Galtung, Johan (1971). 'A Structural Theory of Imperialism', *Journal of Peace Research*, vol.VIII, no.2, 81-117.
- Gardner, Richard N. (1980). *Sterling-Dollar Diplomacy in Current Perspective: The Origins and the Prospects of Our International Economic Order*. New York: Columbia University Press.
- Garfinkel, Harold (1967). *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Garthoff, Raymond L. (1985). *Détente and Confrontation: American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*. Washington, DC: Brookings Institute.
- Gearhart, Suzanne (1987). 'History as Criticism: The Dialogue of History and Literature', *Diacritics*, vol. XVII, no.3, Fall, 56-65.
- Géhéniau, J. and Prigogine, I. (1986). 'The Birth of Time', *Foundations of Physics*, vol. XVI, no.5, 437-43.
- Gellner, Ernest (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- George, Susan (1992). *The Debt Boomerang: How Third world Debt Harms Us All*. Boulder, CO: Westview.
- _____. (1977). *How the Other Half Dies: The Real Reasons for World Hunger*. Montclair, NJ: Allanheld, Osmun.
- Ghilan, Maxim (1991). 'Thoughts on the After-Gulf War', *New Politics*, vol.111, no.3, Summer, 25-36.
- Gilpin, Robert (1987). *The Political Economy of International Relations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- _____. (1975). *US. Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Foreign Direct Investment*. New York: Basic Books.
- Gittell, Marion (1991). 'Education in a Democratic Society', in L. Wolfe, ed., *Women, Work and School: Occupation Segregation and the Role of Education*. Boulder, CO: Westview, 31-35.
- Glaeser, Bernhard (1987). *The Green Revolution Revisited: Critique and Alternatives*. Boston, MA: Allen & Unwin.
- Gleijeses, Piero (1994). 'Flee! The White Giants Are Coming!': The United States, the Mercenaries, and the Congo, 1964-65', *Diplomatic History*, vol. XVIII, no. 2, Spring, 207-37.
- Goldstein, Joshua (1988). *Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Goldstein, Morris, et al. (1992). *International Capital Markets: Developments, Prospects, and Policy Issues*. Washington, DC: IME.
- Golini, Antonio and Bonifazi, Corrado (1987). 'Demographic Trends and International Migration', in *The Future of Migration*. Paris: OECD, 110-36.
- Golomstock, Igor (1990). *Totalitarian Art: In the Soviet Union, the Third Reich, Fascist Italy, and the People's Republic of China*. New York: Icon Editions.
- Gordon, David (1988). 'The Global Economy: New Edifice or Crumbling Foundations', *New Left Review*, no.168, March-April, 24-64.
- Gorz, André (1980). *Ecology as Politics*. Boston, MA: South End Press.
- Gould, Stephen Jay (1989). *Wonderful Life: The Burgess Shale and the Nature of History*. New York: Norton.
- Gould, Stephen J.; Gilinsky, Norman L. and German, Rebecca Z. (1987). 'Asymmetry of Lineages and the Direction of Evolutionary Time', *Science*, vol. CCXXXVI, no.4807, 12 June, 1437-41.

- Gover, James E. (1993). 'Review of the Competitive Status of the United States Electronics Industry', in W Aspray, ed., *Technological Competitiveness: Contemporary and Historical Perspectives on the Electrical, Electronics, and Computer Industries*. New York: Institute of Electrical and Electronics Engineers, 57-74.
- Gray, John (1986). *Liberalism*. Milton Keynes: Open University Press.
- Greenberg, Clement (1948). 'Irrelevance versus Irresponsibility', *Partisan Review*, vol. xv; no.5, May; 573-79.
- Greenberg, Daniel S. (1967). *The Politics of Pure Science*. New York: New American Library.
- Griffin, Keith B. (1987). 'World Hunger and the World-Economy', in W.L. Hollist and F.L. Tullis, eds, *Pursuing Food Security Strategies and Obstacles in Africa, Asia, and Latin America, and the Middle East*. Boulder, CO: L. Rienner, 17-36.
- Grigg, David (1983). 'Output and Population 1950-1980', *Geography*, vol. LXVIII, no.4, October (No. 301), 301-6.
- Grubel, Herbert G. (1989). 'Multinational Banking', in P. Enderwick, ed., *Multinational Service Firms*. New York: Routledge, 61-78.
- Gurr, Ted R., ed. (1989). *Violence in America*, 2 vols. Newbury Park, CA: Sage.
- Gwynne, Robert N. (1985). *Industrialization and Urbanization in Latin America*. London: Croom Helm.
- Hagedoorn, John (1993). 'Strategic Technology Alliances and Modes of Cooperation in High-Technology Industries', in G. Grabher, ed., *The Embedded Firm: On the Socioeconomics of Industrial Networks*. New York: Routledge, 116-37.
- Hagblade, Steven; Hazell, Peter and Brown, James (1989). 'Farm-Non Farm Linkages in Rural Sub-Saharan Africa', *World Development* vol. XVII, no.8, August, 1173-1201.
- Halbach, Axel (1989). *Multinational Enterprises and Subcontracting in the Third World A Study of Inter-Industrial Linkages*. Geneva: ILO.
- Hall, Stuart (1990). 'The Emergence of Cultural Studies and the Crisis of the Humanities', October; vol. LIII, Summer, 11-23.
- Halliday, Fred (1990). 'The Ends of Cold War', *New Left Review*, no.180, March-April, 1-23.
- Hanfling, Oswald (1981). *Logical Positivism*. Oxford: Blackwell.
- Hanlon, Joseph (1986). *Beggar Your Neighbors: Apartheid Power in Southern Africa*. Bloomington: Indiana University Press.
- Haraszti, Miklos (1977). *Worker in a Workers' State: Piece-Rates in Hungary*. Harmondsworth: Penguin.
- Hargert, Michael and Morris, Deigan (1988). 'Trends in International Collaborative Agreements', in F. J. Contractor and P. Lorange, eds, *Cooperative Strategies in International Business*. Lexington, MA: D.H. Heath, 99-109.
- Harries, Keith (1990). *Serious violence: Patterns of Homicide and Assault in America*. Springfield, IL: Charles Thomas.
- Hartmann, Betsy (1987). *Reproductive Rights and Wrongs: The Global Politics of Population Control and Contraceptive Choice*. New York: Harper & Row.
- Harvey, David (1989). *The Condition of Postmodernity: An Inquiry into the Origins of Cultural Change*. New York: Blackwell.
- Hauser, Philip M. (1981). 'Sociology's Progress Toward Science', *American Sociologists* vol. XVI, no.1, February, 62-64.
- Havens, Thomas R.H. (1987). *Fire Across the Sea: The Vietnam War and Japan, 1965-1975*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hawkes, Terence (1977). *Structuralism and Semiotics*. Berkeley: University of California Press.
- Hayles, N. Katherine (1990). *Chaos Bound: Orderly Disorder in Contemporary Literature and Science*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Helgeson, Ann (1986). 'Geographical Mobility - Its Implications for Employment', in D. Lane, ed., *Labour and Employment in the USSR*. Brighton: Wheatsheaf, 145-75.
- Henderson, Jeffrey (1989). *The Globalisation of High Technology Production: Society, Space, Semiconductors in the Restructuring of the Modern World*. New York: Routledge.
- Hersh, Seymour (1994). 'The Wild East', *The Atlantic*, vol. CCLXXIII, no.6, 61-86.
- Hershberg, James G. (1993). *James B. Conant: Harvard to Hiroshi-*

- ma and the Making of the Nuclear Age. New York: Knopf.
- _____. (1990). 'Before "The Missiles of October": Did Kennedy Plan a Military Strike Against Cuba?', *Diplomatic History*, vol. XIV, no.2, Spring, 163-98.
- Hewitt, Warren E. (1990). 'Catholicism, Social Justice, and the Brazilian Corporate State Since 1930', *Journal of Church and State*, vol. XXXII, no.4, Autumn, 831-50.
- Hicks, John (1969). *A Theory of Economic History*. New York: Oxford University Press.
- Hindess, Barry and Hirst, Paul Q. (1975). *Pre-Capitalist Modes of Production*. Boston, MA: Roudedge.
- Hirschman, Albert O. (1986). 'Exit and Voice: An Expanding Sphere of Influence', in *Rival views of Market Society and Other Recent Essays*. New York: Viking, 77-101.
- Hogan, Michael (1987). *The Marshall Plan: America, Britain, and the Reconstruction of Western Europe, 1947-1952*. New York: Cambridge University Press.
- Hollingsworth, J. Rogers; Hage, Jerald and Hanneman, Robert (1990). *State Intervention in Medical Care: Consequences for Britain, France, Sweden, and the United States, 1890-1970*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Hollowell, John (1977). *Fact and Fiction: The New Journalism and the Nonfiction Novel*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Humes, Samuel (1993). *Managing the Multinational: Confronting the Global-Local Dilemma*. New York: Prentice Hall.
- Hunter, John M; Rey, L. and Scott, David (1982). 'Man-made Lakes and Man-made Diseases', *Social Science and Medicine*, vol. XVI, no.11, 1127-55.
- Huntington, Samuel P. (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Ibbotson, Roger G. and Brinson, Gary P. (1993). *Global Investing: The Professional Guide to the World Capital Markets*. New York: McGraw-Hill.
- ILO (International Labour Organization) (1986). *Economically Active Population: Estimates and Projections, 1950-2025*, 6 vols. Geneva: ILO. (1984). *World Labour Report*, 3 vols. Geneva: ILO.
- IMF (International Monetary Fund). *Balance of Payments Yearbook*, various issues. Washington, DC: IMF.
- Isaacson, Walter and Thomas, Evan (1986). *The Wise Men: Six Friends and the World They Made: Acheson, Bohlen, Harriman, Kennan, Lovett, McCloy*. New York: Simon & Schuster.
- Isserman, Maurice (1987). *If I Had a Hammer... The Death of the Old Left and the Birth of the New Left*. New York: Basic.
- Itoh, Makato (1990). *The World Economic Crisis and Japanese Capitalism*. London: Macmillan.
- Ives, Jane (1985). 'The Health Effects of the Transfer of Technology to the Developing World: Report and Case Studies', in J. Ives, ed., *The Export of Hazard*. Boston, MA: Routledge and Kegan Paul, 172-92.
- Jackson, Marvin R. (1987). 'Economic Development in the Balkans Since 1945 Compared to Southern and East-Central Europe', *Eastern European Politics and Societies*, vol. I, no.3, Fall, 393-455.
- Jacobsen, Jodi (1993). 'Closing the Gender Gap in Development', in *State of the World 1993*. World Watch Institute. New York: Norton, 61-79.
- Jameson, Fredric (1972). *The Prison-House of Language: A Critical Account of Structuralism and Russian Formalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jantsch, Erich, ed. (1981). *The Evolutionary Vision: Toward a Unifying Paradigm of Physical, Biological and Sociocultural Evolution*. Boulder, CO: Westview.
- Jencks, Charles (1989). *What is Post-Modernism?*, 3rd rev. edn. New York: St Martin's Press.
- Johnson, Stanley P., ed. (1993). *The Earth Summit: The United Nations Conference on Environment and Development (UNCED)*. Boston, MA: Graham & Trotman.
- Jones, Gavin W (1984). 'Economic Growth and Changing Female Employment Structure in the Cities of Southeast and East Asia', in G W Jones, ed., *Women in the Urban and Industrial Workforce: Southeast and East Asia*. Honolulu: University of Hawaii Press, 17-59.

- Julius, DeAnne (1990). *Global Companies and Public Policies: The Growing Challenge of Foreign Direct Investment*. London: Pinter.
- Kadane, Kathy (1990a). 'Ex-agents Say CIA Compiled Death Lists for Indonesians', *San Francisco Examiner*, 20 May.
- ____ (1990b). 'U.S. Officials' Lists Aided Indonesian Bloodbath in '60s', *Washington Post* 21 May.
- Kakabadse, Mario A. (1987). *International Trade in Services: Prospects for Liberalisation in the 1990s*. New York: Croom Helm.
- Karns, Margaret P. and Mingst, Karen A. (1994). 'Maintaining International Peace and Security: UN Peacekeeping and Peacemaking', in M.R. Klare and D.C. Thomas, eds, *World Security Challenges for a New Century*, 2nd edn. New York: St Martin's, 188-215.
- ____ (1991). 'Multilateral Institutions and International Security', in M.T. Klare and D.C. Thomas, eds, *World Security Trends and Challenges at Century's End*. New York: St Martin's Press, 216-94.
- Katzenstein, Peter (1993). 'Taming of Power: German Unification, 1989-1990', in M. Woo-Cumings and M. Loriaux, eds, *Past as Prelude: History in the Making of a New World Order*. Boulder, CO: Westview.
- ____ (1987). *Policy and Politics in West Germany: The Growth of a Semisovereign State*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Kaufmann, William W (1992). *Assessing the Base Force: How Much is Too Much?* Washington, DC: Brookings Institute.
- Kay, David (1993). Letter to the Editor, *Foreign Policy*, no.90, Spring, 169-70.
- Keal, Paul (1983). *Unspoken Rules and Superpower Dominance*. London: Macmillan.
- Kenwood, A.G. and Lougheed, A.L. (1992). *The Growth of the International Economy 1820-1990: An Introductory Text*, 3rd edn. New York: Routledge.
- Keohane, Robert O. (1989). *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*. Boulder, CO: Westview.
- Kervasdoue', Jean de and Rodwin, Victor G. (1984). 'Health Policy and the Expanding Role of the State', in J. Kervasdoue', J. Kimberley and V. Rodwin, eds, *The End of an Illusion: The Future of Health Policy in Western Industrialized Nations*. Berkeley: University of California Press, 3-34.
- Keyder, Caglar (1985). 'The American Recovery of Southern Europe: Aid and Hegemony', in G. Arrighi, ed., *Semipernapheral Development The Politics of Southern Europe in the Twentieth Century*. Beverly Hills: Sage, 135-48.
- Kimberly, John R. and Rodwin, Victor G. (1984). 'The Future of Health Policy Constraints, Controls and Choices', in J. de Kervasdoue', J. Kimberley and V. Rodwin, ed., *The End of an Illusion: The Future of Health Policy in Western Industrialized Nations*. Berkeley: University of California Press, 257-86.
- King, Anthony (1983). 'The Political Consequences of the Welfare State', in S. Spiro and E. Yuchtman-Yaar, eds, *Evaluating the Welfare State*. New York: Academic Press, 7-25.
- King, Edmund (1969). *Education and Development in Western Europe*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Kitcher, Philip (1982). *Abusing Science: The Case Against Creationism*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Kiare, Michael T. (1994). 'Adding Fuel to the Fires: The Conventional Arms Trade in the 1990s', in M.T. Kiare and D.C. Thomas, eds, *World Security: Challenges for a New Century*, 2nd edn. New York: St Martin's Press, 134-64. (1991). 'Deadly Convergence: The Arms Trade, Nuclear/Chemical/Missile Proliferation, and Regional Conflict in the 1990s', in M.T. Kiare and D.C. Thomas, eds, *World Security Trends and Challenges at Century's End*. New York: St Martin's Press, 170-96.
- ____ (1989). 'Subterranean Alliances: America's Global Proxy Network', *Journal of International Affairs, US Alliance Management Toward the Year 2000*, vol. XLIII, no.1, Summer/Fall, 97-118.
- ____ (1984). *The American Arms Supermarket*. Austin: University of Texas Press. (1972). *War Without End: American Planning for the Next Vietnam*. New York: Knopf.
- Kiare, Michael T. and Daniel C. Thomas (1994). *World Security: Challenges for a New Century* 2nd edn. New York: St Martin's

- Press.
- _____. (1991). *World Security Trends and Challenges at Century's End*. New York: St Martin's Press.
- Kogut, Bruce; Shan, Weijian and Walker, Gordon (1993). 'Knowledge in the Network and the Network as Knowledge', in G. Grabher, ed., *The Embedded Firm: On the Socioeconomics of Industrial Networks*. New York: Routledge, 67-94.
- Kojima, Kiyoshi (1978). *Direct Foreign Investment: A Model of Multinational Business Operations*. New York: Praeger.
- Korner, Peter; Maas, Gero; Siebold, Thomas and Tetzlaff, Rainer (1986). *The IMF and the Debt Crisis: A Guide to the Third World's Dilemma*. London: Zed.
- Krauss, Rosalind (1981). 'The Originality of the Avant-Garde: A Postmodernist Repetition', *October*, no.18, Fall, 47-66.
- Kutzner, Patricia L. (1991). *World Hunger: A Reference Handbook*. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.
- Kwast, Barbara E. (1989). 'Maternal Mortality Levels, Causes and Promising Interventions', *Journal of Biosocial Sciences*, Supplement 4 no.10, 51-67.
- Landow, George P. (1992). *Hypertext: The Convergence of Contemporary Critical Theory and Technology*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Lanvin, Bruno, ed. (1993). *Trading in a New World Order: The Impact of Telecommunications and Data Services on International Trade in Services*. Boulder, CO: Westview.
- Lappe, Frances Moore and Collins, Joseph (1986). *World Hunger: Twelve Myths*. New York: Grove Press.
- _____. (1977). *Food First: Beyond the Myth of Scarcity*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Laszlo, Ervin (1987). *Evolution: The Grand Synthesis*. Boston, MA: New Science Library.
- Lebow, Richard Ned (1987). *Nuclear Crisis Management: A Dangerous Illusion*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Lee, Richard (1992). 'Readings in the "New Science": A Selective Annotated Bibliography', *Review*, vol. XV, no.1, Winter, 113-71.
- Leffler, Melvyn P. (1993). 'Negotiating from Strength: Acheson, the Russians and American Power', in D. Brinkley, ed., *Dean Acheson and the Making of US Foreign Policy*. New York: St Martin's Press, 176-210.
- _____. (1992). *A Preponderance of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War*. Stanford: Stanford University Press.
- _____. (1983). 'From the Truman Doctrine to the Carter Doctrine: Lessons and Dilemmas of the Cold War', *Diplomatic History*, vol. VII, no.4, Fall, 245-66.
- Lenin, Vladimir I. (1975). 'Left-Wing Communism: An Infantile Disorder', in V.I. Lenin, *Selected Works*, rev. edn, Moscow: Progress, Vol.111, 291-370.
- Lentricchia, Frank (1980). *After the New Criticism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lepenes, Wolf (1988). *Between Literature and Science: The Rise of Sociology*, trans. R.J. Hollingdale. New York: Cambridge University Press.
- Levi-Strauss, Claude (1966). *The Savage Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- _____. (1964). *Totemism*. London: Merlin.
- _____. (1963). *Structural Anthropology*, trans. C. Jacobson and B.G. Schoepf. New York: Basic Books.
- Leys, Colin (1982). 'Samuel Huntington and the End of Classical Modernization Theory', in H. Alavi and T. Shanin, eds, *Introduction to the Sociology of 'Developing Societies'*. London: Macmillan, 332-49.
- Lichtenstein, Nelson (1982). *Labor's War at Home: The CIO in World War II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lipietz, Alain (1987). *Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism*. London: Verso.
- Lipset, Seymour Martin (1960). *Political Man*. London: Heinemann.
- Lipton, Michael (1989). *New Seeds and Poor People*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Litwak, Robert S. (1984). *Detente and the Nixon Doctrine: American Foreign Policy and the Pursuit of Stability 1969-1976*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lorenz, Edward N. (1964). 'The Problem of Deducing the Climate

- from the Governing Equations', *Tellus*, vol. XVI, no.1, February, 1-11.
- _____. (1963a). 'Deterministic Nonperiodic Flow', *Journal of the Atmospheric Sciences*, vol. XX, 2, March, 130-41.
- _____. (1963b). 'The Mechanics of Vacillation', *Journal of the Atmospheric Sciences*, vol. XX, no.5, September, 448-64.
- Loriaux, Michael (1993). 'The Riddle of the Rhine: France, Germany, and the Geopolitics of European Integration, 1919-1992', in M. Woo-Cumings and M.Loriaux, eds, *Past as Prelude: History in the Making of a New World Order*. Boulder, CO: Westview, 83-110.
- Luard, Evan, ed. (1967). *The International Protection of Human Rights*. New York: Praeger.
- Lundestad, Geir (1986). *East West North, South: Major Developments in International Politics, 1945-1986*. Oslo: Norwegian University Press.
- Lutz, Wolfgang (1994). 'The Future of World Population', *Population Bulletin*, vol. XLIX, no.1, June, Washington, DC: Population Reference Bureau.
- Lyotard, Jean-François (1984). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, trans. G. Bennington and B. Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- MacGaffey, Janet (1991). *The Real Economy of Zaire: The Contribution of Smuggling and Other Unofficial Activities to National Wealth*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Macquarrie, John (1972). *Existentialism*. Philadelphia: Westminster.
- Maddison, Angus (1989). *The World Economy in the 20th Century*. Paris: Development Centre of the Organization for Economic Co-operation and Development.
- Mak, Grace (1991). 'Continuity and Change in Women's Access to Higher Education in the People's Republic of China', in G. Kelly and S. Slaughter, eds, *Women's Higher Education in Comparative Perspective*. Boston, MA: Kluwer Academic, 31-46.
- Mandelbrot, Benoit B. (1982). *The Fractal Geometry of Nature*. San Francisco, Freeman.
- Market Share Reporter (1992). Detroit: Gale Research.
- Markus, Mario; Müller, Stefan C. and Nicolis, G., eds (1988). *From Chemical to Biological Organization*. New York: Springer-Verlag.
- Markusen, Ann and Yudken, Joel (1992). *Dismantling the Cold War Economy*. New York: Basic Books.
- May, Larry (1990). 'The Politics of Consumption: The Screen Actor's Guild, Ronald Reagan, and the Hollywood Red Scare', in S. Guilbaut, ed., *Reconstructing Modernism: Art in New York, Paris, and Montreal 1945-1964*. Cambridge, MA: MIT Press, 332-68.
- Mazrui, Ali (1973). 'The Lumpenproletariat and the Lumpenmilitariat: African Soldiers are a New Political Class', *Political Studies*, vol. XXI, no.1, February, 1-12.
- McClintock, Michael (1992). *Instruments of Statecraft: US Guerrilla Warfare, Counterinsurgency and Counterterrorism, 1940-1990*. New York: Pantheon.
- _____. (1985). *The American Connection: State Terror and Popular Resistance in El Salvador*; Vol I. London: Zed.
- McCormick, Thomas (1989). *America's Half Century United States Foreign Policy in the Cold War*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- McGlothlen, Ronald L. (1993). *Controlling the Waves: Dean Acheson and US Foreign Policy in Asia*. New York: Norton.
- McLellan, David (1986). *Ideology*. Milton Keynes: Open University Press.
- McNeill, William H. (1982). *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society Since AD 1000*. Chicago: University of Chicago Press.
- Meadows, Donella H.; Meadows, Dennis and Randers, Jorgen (1992). *Beyond the Limits: Confronting Global Collapse or Envisioning a Sustainable Future*. London: Earthscan.
- Meadows, Donella H. et al. (1974). *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, 2nd edn. New York: Universe.
- Meehan, Eugene J. (1971). *The Foundations of Political Analysis: Empirical and Normative*. Homewood, IL: Dorsey.
- Meillassoux, Claude (1994). 'Kapitalistische Produktion von "Überbevölkerung" in Africa', *Das Argument*, vol. XXXVI, no.2, 219-

- Meillassoux, Claude (1975). *Femmes, greniers et capitaux*. Paris: Maspero.
- Merritt, Richard L.; Flerlage, Ellen P. and Merritt, Anna J. (1971). 'Political Man in Postwar West German Education', *Comparative Education Review*, vol. XV, no. 3, October, 346-61.
- Meulemann, Heiner (1982). 'Bildungsexpansion und Wandel der Bildungsvorstellungen zwischen 1958 und 1979: Eine Kohortenanalyse', *Zeitschrift für Soziologie*, vol. XI, no. 3, July, 227-53.
- Michalski, Wolfgang (1991). 'Trends and Developments in the Globalisation of Production, Investment and Trade', in Thade, Investment and Technology in the 1990s. Paris: OECD, 7-12.
- Milbrath, Lester W (1984). *Environmentalists: Vanguard for a New Society* Albany, NY: SUNY Press.
- Miller, E. (1991). *Future vision: The 189 Most Important Themes of the 1990s*. New York: Research Alert.
- Mishra, Ramesh (1990). *The Welfare State in Capitalist Society Policies of Retrenchment and Maintenance in Europe, North America, and Australia*. Toronto: University of Toronto Press.
- Mitchell, John G. (with C.L. Stallings) (1970). *Ecotactics: The Sierra Club Handbook for Environment Activists*. New York: Trident.
- Miyazaki, Guchi (1992). *Fukugo Fukyo: Posuto Baburu no Shohosen 0 Motomete [Complex Recession: In Search of Policy Prescription in the Post Bubble Era]*. Tokyo: Chuo Koronsha.
- Monahan, Laurie J. (1990). 'Cultural Cartography: American Designs at the 1964 Venice Biennale', in S. Guilbaut, ed., *Reconstructing Modernism: Art in New York, Paris, and Montreal 1945-1964*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Moore, Joe (1983). *Japanese Workers and the Struggle for Power, 1945-1947*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Morrison, Philip; Tsipis, Kosta and Wiesner, Jerome (1994). 'The Future of American Defense', *Scientific American*, vol. CCLXX, no. 2, February, 3845.
- Morgan, Dan (1979). *Merchants of Grain*. New York: Viking.
- Müller, Ronald (1979). 'The Multinational Corporation and the Underdevelopment of the "Third World"', in C.K. Wilber, ed., *The Political Economy of Development and Underdevelopment* 2nd edn. New York: Random House, 151-78.
- Nasbaumer, Jacques (1987). *Services in the Global Market*. Boston, MA: Kluwer Academic.
- National Center for Educational Statistics (1989). *Digest of Education Statistics 1989*. Washington, DC: GPO.
- National Research Council (1975). *World Food and Nutrition Study*. Washington, DC: National Academy of Sciences.
- NEA Nuclear Energy Agency (1989). *Nuclear Energy in Perspective: Organization for Economic Co-operation and Development*.
- Nelli, H. (1987). 'A Brief History of American Syndicate Crime', in T. Bynum, ed., *Organized Crime in America: Concepts and Controversies*. Monsey, NY: Criminal Justice, 15-30.
- Neurath, Otto (1959 [1931/32]). 'Sociology and Physicalism', in Ayer, ed., *Logical Positivism*. Glencoe, IL: Free Press, 199-208.
- Nicolaidis, Phedon (1991). 'Service in Growing Economies and Global Markets', in Trade, Investment and Technology in the 1990s. Paris: OECD, 33-55.
- Nicolis, Gregoire and Prigogine, Ilya (1989). *Exploring Complexity: An Introduction*. New York: WH. Freeman.
- Nightingale, Elena O.; Hamburg, David A. and Mortimer, Allyn M. (1990). 'International Scientific Co-operation for Maternal and Child Health', in T. Lambo and S. Day, eds, *Issues in Contemporary International Health*. New York: Plenum Medical, 113-34.
- Nisbet, Robert (1986). *Conservatism: Dream and Reality* Milton Keynes: Open University Press.
- Nishimura, Takaaki (1988). 'Ginko Kashitsuke Toshi to Kokusai Kin'yu Shijo (Bank Lending Investment and International Financial Market)', in S. Okumura, ed., *Gendai Sekai Keizai to Shihon Yushutsu [Contemporary World- Economy and Capital Export]*. Kyoto: Minerva Shobo, 13569.
- Noer, Thomas J. (1989). 'New Frontiers and Old Priorities in Africa', in T.G. Paterson, ed., *Kennedy's Quest for victory American Foreign Policy 1961-1963*. New York: Oxford University Press, 253-83.
- Noyelle, Thierry J. and Dutka, Anna B. (1988). *International Trade*

- in Business Services: Accounting, Advertising) Law, and Management Consulting. Cambridge, MA: Ballinger.
- Nusbaumer, Jacques (1987). *Services in the Global Market*. Boston, MA: Kluwer Academic.
- Nwoke, Chibuzo (1987). *Third World Minerals and Global Pricing: A New Theory* London: Zed.
- OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) (1993a). *Economic Integration: OECD Economics, Dynamic Asian Economics and Central and Eastern European Countries*. Paris: OECD.
- ____ (1993b). *Foreign Direct Investment Relations Between the OECD and the Dynamic Asian Economies*. Paris: OECD.
- ____ (1991). *The State of the Environment*. Paris: OECD.
- ____ (1987). *International Investment and Multinational Enterprises: Recent Trends in International Direct Investment*. Paris: OECD.
- ____ (1981). *Long-Term Trends in Tax Revenues of OECD Countries, 1955-1980*. Paris: OECD.
- Ogawa, Naohiro; Jones, Gavin W and Williamson, Jeffrey G. eds (1993). *Human Resources in Development Along the Asia-Pacific Rim*. New York: Oxford University Press.
- Ohmae, Kenichi (1985). *Triad Power: The Coming Shape of Global Competition*. New York: Free Press.
- Okumura, Shigetsugu, ed. (1988a). *Gendai Sekai Keizai to Shihon Yushutsu [Contemporary World-Economy and Capital Export]*. Kyoto: Minerva Shobo.
- ____ (1988b). 'Sengo Sekaizeizai ni okeru Shihon Yushutsu', in S. Okumura, *Gendai Sekai Keizai to Shihon Yushutsu [Contemporary World-Economy and Capital Export]*. Kyoto: Minerva Shobo, 1-40.
- Oman, Charles (1989). *New Forms of Investment in Developing Country Industries: Mining, Petrochemicals, Automobiles, Textiles, Food*. Paris: OECD.
- Oppl, Hubert and von Kardoff, Ernst (1990). 'The National Health Care System in the Welfare State', *Social Science and Medicine*, vol. XXXI, no.1, 43-50.
- Osterman, Paul and Kochan, Thomas A. (1990). 'Employment Security and Employment Policy', in K. G. Abraham and R. B. McKersie, eds, *New Developments in the Labor Market: Toward a New Institutional Paradigm*. Cambridge, MA: MIT Press, 155-84.
- Ozawa, Terutomo (1993). 'Foreign Direct Investment and Structural Transformation: Japan as a Recycler of Market and Industry', *Business and the Contemporary World*, vol. V; no.2, Spring, Special Issue: *The Asia-Pacific Region: The Impact of Globalization and Regionalization*, 129-50.
- ____ (1979). *Multinationalism, Japanese Style: The Political Economy of Outward Dependency* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Pagels, Heinz R. (1988). *The Dreams of Reason: The Computer and the Rise of the Sciences of Complexity* New York: Simon & Schuster.
- Palma, Gabriel (1978). 'Dependency: A Formal Theory of Underdevelopment or a Methodology for the Analysis of Concrete Situations of Underdevelopment', *World Development* vol. VI, no.7/8, July/August, 881-924.
- Paterson, Thomas G. (1989). 'John F. Kennedy's Quest for Victory and Global Crisis', in T. Paterson, ed., *Kennedy's Quest for victory American Foreign Policy 1961-1963*. New York: Oxford University Press, 3-23.
- Payer, Cheryl (1974). *The Debt map: The International Monetary Fund and the Third World*. New York: Monthly Review Press.
- Pearce, Fred (1992). 'Third World Fights to Retain its Natural Rights', *New Scientist*, vol. CXXXIV; no.1822, 23 May, 4.
- Peliti, Luca and Vulpiani, A., eds (1988). *Measures of Complexity Proceedings of the Conference, Held in Rome, Sept. 30-Oct. 2, 1987*. New York: Springer-Verlag.
- Pentagon Papers: The Defense Department History of United States Decisionmaking on Vietnam: The Senator Gravel Edition, Vol. I. (1971). Boston, MA: Beacon.
- Peters, Guy B. (1991). *The Politics of Taxation: A Comparative Perspective*. Oxford: Blackwell.
- Peterson, A.D.C. (1965). 'Secondary Re-organization in England and Wales', *Comparative Education*, vol. I, no.3, June, 161-9.

- Pines, David, ed. (1988). *Emerging Synthesis in Science: Proceedings of the Founding Workshops of the Santa Fe Institute*, Santa Fe, NM. Redwood City, CA: Addison-Wesley.
- Piore, Michael J. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*. New York: Cambridge University Press.
- Piore, Michael J. and Sabel, Charles F. (1984). *The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity*. New York: Basic Books.
- Piven, Frances F. and Cloward, Richard A. (1977). *Poor People's Movements - Why They Succeed, How They Fail*. New York: Pantheon.
- Pomian, Krzysztof (1979). 'The Secular Evolution of the Concept of Cycles', *Review*, vol. 11, no. 4, Spring, 563-646.
- Portes, Alejandro; Castells, Manuel and Benton, Lauren A., eds (1989). *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Portes, Alejandro and Benton, Lauren A. (1984). 'Industrial Development and Industrial Absorption', *Population and Development Review*, vol. X, no. 4, December, 589-611.
- Preston, Samuel H. (1988). 'Urban Growth in Developing Countries: A Demographic Reappraisal', in J. Gugler, ed., *The Urbanization of the Third World*. New York: Oxford University Press, 11-31.
- Preston, William Jr.; Herman, Edward S. and Schiller, Herbert (1989). *Hope and Folly: The United States and Unesco, 1945-1985*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Price, Terence (1990). *Political Electricity: What Future for Nuclear Energy?* New York: Oxford University Press.
- Prigogine, Ilya (1986). 'Science, Civilization and Democracy: Values, Systems, Structures and Affinities', *Futures*, vol. XVIII, no. 4, August, 493-507.
- Prigogine, Ilya and Géheniau, J. (1986). 'Entropy, Matter, and Cosmology', *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA*, vol. LXXIII, no. 17, 6245-9.
- Prigogine, Ilya and Stengers, Isabelle (1984). *Order Out of Chaos: Man's New Dialogue with Nature*. New York: Bantam Books.
- Puchala, Donald and Hopkins, Raymond (1982). 'International Regimes: Lessons from Inductive Analysis', *International Organization*, vol. XXXVI, no. 2, Spring, 245-75.
- _____. (1980). *Global Food Interdependence: Challenge to United States Policy*. New York: Columbia University Press.
- Pyle, David (1989). *Tax Evasion and the Black Economy*. London: Macmillan.
- Rabe, Stephen G. (1989). 'Controlling Revolutions: Latin America, the Alliance for Progress, and Cold War Anti-Communism', in T.G. Paterson, ed., *Kennedy's Quest for Victory: American Foreign Policy 1961-1963*. New York: Oxford University Press, 105-22.
- Raikes, R. (1986). 'Flowing with Milk and Money: Food Production in Africa and the Policies of the EEC', in P. Lawrence, ed., *World Recession and the Food Crisis in Africa*. London: James Currey, 160-76.
- Ramphal, Shridath S. (1990). 'Third World Grievances', *EPA Journal* vol. XVI, no. 4, July/August, 39-43.
- Rawski, Thomas G. (1979). *Economic Growth and Employment in China*. New York: Oxford University Press.
- Reed, Wornie (1993). *Health and Medical Care of Black Americans*. Westport, CT: Auburn House.
- Reeves, Edward (1990). *The Hidden Government: Ritual, Clientelism, and Legitimation in Northern Egypt*. Salt Lake City: University of Utah Press.
- Rehse, Guntram (1981). *Brain Drain: Fochleute aus Entwicklungsländern in der Schweiz*. Adliswil: Institut für Sozialpolitik.
- Reise, Barbara M. (1992). 'Greenberg and the Group: A Retrospective View', in F. Frascina and J. Harris, eds, *Art in Modern Culture: An Anthology of Critical Texts*. New York: Icon Editions, 252-43.
- Reuter, Peter (1983). *Disorganized Crime: The Economics of the Visible Hand*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Reynolds, David; Sullivan, Michael and Murgatroy, Stephen (1987). *The Comprehensive Experiment*. London: The Falmer Press.
- Robbe-Grillet, Alain (1972a [1963]). 'Temps et description dans le récit d'aujourd'hui', in *Pour un nouveau roman*. Paris: Galli-

- mard, 15549.
- _____. (1972b [1961]). 'Nouveau roman, homme nouveau', in *Pour un nouveau roman*. Paris: Gallimard, 141-53.
- _____. (1972c [1958]). 'Nature, humanisme, tragédie', in *Pour un nouveau roman*. Paris: Gallimard, 55-84.
- _____. (1972d [1957]). 'Sur quelques notions périmées', in *Pour un nouveau roman*. Paris: Gallimard, 29-53.
- _____. (1972e [1956]). 'Une voie pour le roman futur', in *Pour un nouveau roman*. Paris: Gallimard, 17-27.
- _____. (1972f [1955, 1963]). 'A quoi servent les théories?', in *Pour un nouveau roman*. Paris: Gallimard, 7-15.
- _____. (1972g [1953]). 'Joe Bousquet le rêveur', in *Pour un nouveau roman*. Paris: Gallimard, 103-19.
- Robbins, Thomas (1988). 'The Transformative Impact of the Study of New Religions on the Sociology of Religion', *Journal for the Scientific Study of Religion*, vol. XXVII, March, 12-31.
- Roberts, Bryan (1990). 'The Informal Sector in Comparative Perspective', in M.E. Smith, ed., *Perspectives on the Informal Economy*. Lanham, MD: University Press of America, 23-48.
- _____. (1978). *Cities of Peasants: The Political Economy of Urbanization in the Third World*. London: Edward Arnold.
- Rondinelli, Dennis A. (1983). *Secondary Cities in Developing Countries: Policies for Diffusing Urbanization*. Beverly Hills: Sage.
- Rosenau, Pauline Marie (1991). *Post-Modernism and the Social Sciences: Insights, Inroads, and Intrusions*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rostow, WW (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothman, Barbara Katz (1989). *Recreating Motherhood: Ideology and Technology in a Patriarchal Society*. New York: Norton.
- Rouse, Joseph (1990). 'The Narrative Reconstruction of Science', *Inquiry*, vol. XXXIII, June, 179-96.
- Ruggie, John G. (1993). 'Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations', *International Organization*, vol. XLVII, no.1, Winter, 139-74.
- Ryle, Martin (1988). *Ecology and Socialism*. London: Radius.
- Sakamoto, M. (1991). 'Public Administration in Japan: Past and Present in the Higher Civil Service', in A. Farazmand, ed., *Handbook of Comparative and Development Public Administration*. New York: Dekker, 101-25.
- Salt, John (1981). 'International Labor Migration in Western Europe: A Geographical Review', in M.M. Kntz, C.B. Kelly and S.M. Tomasi, eds, *Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements*. New York: Center for Migration Studies, 133-57.
- Sanders, Jerry W (1983). *Peddlers of Crisis: The Committee on the Present Danger and the Politics of Containment*. Boston, MA: South End Press.
- Sassen, Saskia (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- _____. (1988). *The Mobility of Labor and Capital A Study in International Investment and Labor Flow*. New York: Cambridge University Press.
- Schaller, Michael (1985). *The American Occupation of Japan: The Origins of the Cold War in Asia*. New York: Oxford University Press.
- Schmink, Marianne (1986). 'Women and Urban Industrial Development in Brazil', in J. Nash and H. Safa, eds, *Women and Change in Latin America*. South Hadley, MA: Bergin and Garvey, 136-64.
- Schneider, Reinhart (1982). 'Das Bildungswesen in den westeuropäischen Staaten 1870-1975', *Zeitschrift für Soziologie*, vol. XI, no.3, July, 207-26.
- Schultz, T. Paul (1990). 'Women's Changing Participation in the Labor Force: A World Perspective', *Economic Development and Cultural Change*, vol. XXXVIII, April, 457-89.
- Schumacher, Ernest E (1973). *Small is Beautiful: Economics as if People Mattered*. New York: Harper and Row.
- Schurmann, Franz (1993). 'After Desert Storm: Interest, Ideology, and History in American Foreign Policy', in M. Woo-Cumings and M. Loriaux, eds, *Past as Prelude: History in the Making of a New World Order*. Boulder, CO: Westview, 179-216.
- _____. (1987). *The Foreign Politics of Richard Nixon: The Grand Design*. Berkeley: University of California, Berkeley, Institute of

- International Studies. (1974). *The Logic of World Power: An Inquiry into the Origins, Currents, and Contradictions of World Politics*. New York: Pantheon.
- Scott, Peter Dale (1985). 'The United States and the Overthrow of Sukarno, 1965-1967', *Pacific Affairs*, vol. LVIII, no.2, 239-64.
- Selden, Mark (1994). 'The Pacific Rim, The New Co-Prosperity Sphere or Greater China? China and Japan in the Emerging Global Order', unpublished paper delivered at 'Japan in Asia' workshop, Cornell University, 19-20 May.
- Selwyn, Enzer and Drobnick, Richard (1978). *Neither Feast nor Famine*. Lexington, MA: Lexington Books.
- Sen, Somnath (1990). 'Debt, Financial Flows and International Security', in *SIPRI Yearbook*. Oxford: Oxford University Press, 203-17.
- Sharrock, Wes and Anderson, Robert J. (1986). *The Ethnomethodologists*. New York: Tavistock.
- Shaw, Robert (1981). 'Strange Attractors, Chaotic Behavior, and Information Flow', *Zeitschrift für Natuiforschung*, vol. XXXVI-A, no.1, 80-112.
- Shimura, Yukio (1994). 'Nichibei Handotai Senso: Hachinen buri-no Koshu Kotai' [Japan-US Semiconductor War: Reversal After Eight Years], *Ekonomisuto*, 15 February, 3843.
- Singelmann, Joachim (1978). 'The Sectoral Transformation of the Labor Force in Seven Industrialized Countries, 1920-1970', *American Journal of Sociology*, vol. LXXXIII, no.5, March, 1224-34.
- Singh, Andrea M. and Kelles-Viltanen, Anita, eds (1987). *Invisible Hands: Women in Home-Based Production*. Newbury Park, CA: Sage.
- Singham, AW and Hune, Shirley (1986). *Non-Alignment in an Age of Alignments*. Westport, CT: Lawrence Hill.
- Sivan, Emmanuel (1992). 'The Islamic Resurgence: Civil Society Strikes Back', in L. Kaplan, ed., *Fundamentalism in Comparative Perspective*. Amherst: University of Massachusetts Press, 96-109.
- Sivard, Ruth Leger (1991 [1982]). *World Military and Social Expenditures*. Washington, DC: World Priorities.
- Skinner, B.F. (1971). *Beyond Freedom and Dignity*. New York: Knopf.
- Sleuwaegen, Leo and Yamawaki, Hideki (1991). 'Foreign Direct Investment and Intra-form Trade: Evidence from Japan', in A. Kokkoek and L.B.M. Mennes, eds, *International Trade and Global Development Essays in Honour of Jagaish Bhagwati*. New York: Routledge, 143-61.
- Smith, George D.; Bardey, Mel and Blane, David (1991). 'The Black Report on Socioeconomic Inequalities in Health: 10 Years On', *British Medical Journal* CCCI, 18-25 August, 373-7.
- Smith, Joan and Wallerstein, Immanuel, coordinators (1992). *Creating and Transforming Households: The Constraints of the World-Economy*. New York: Cambridge University Press.
- Smitka, Michael J. (1991). *Competitive Ties: Subcontracting in the Japanese Automotive Industry*. New York: Columbia University Press.
- Snow, C.P. (1965). *The Two Cultures: And a Second Look*. New York: Cambridge University Press.
- Sobchack, Vivian (1990). 'A Theory of Everything: Meditations on Total Chaos', *Artforum*, vol. XXIX, no.2, October, 148-55.
- Soete, Luc (1991) 'National Support Policies for Strategic Industries: The International Implications', in *Strategic Industries in a Global Economy: Policy Issues for the 1990s*. Paris: OECD, 51-80.
- Soete, Luc and Verspagen, B. (1991). *Technology and Productivity*. Paris: OECD.
- Solomon, Robert (1982). *The International Monetary System, 1945-798*. New York: Harper & Row.
- Soper, Kate (1990). 'Socialist Humanism', in H. Kaye and K. McClelland, eds, *EP Thompson: Critical Perspectives*. Philadelphia: Temple University Press, 20432.
- Stahl, Charles W (1986). *International Labor Migration: A Study of the ASEAN Countries*. New York: Center for Migration Studies.
- Stallard, Karen; Ehrenreich, Barbara and Sklar, Holly (1983). *Poverty in the American Dream: Women and Children First*. Boston, MA: South End Press.
- Starr, Paul and Immergut, Ellen (1987). 'Health Care and the Bo-

- undaries of Politics', in C. Maier, ed., *Changing Boundaries of the Political: Essays on the Evolving Balance Between the State and Society, Public and Private in Europe*. New York: Cambridge University Press, 221-54.
- Stein, Daniel, ed. (1989). *Lectures in the Sciences of Complexity The Proceedings of the 1988 Complex Systems Summer School Santa Fe, NM, June/July 1988*. Redwood City, CA: Addison-Wesley.
- Stein, Herbert (1988). *Tax Policy in the Twenty-First Century*. New York: Wiley.
- Stopford, John M. (1982). *The World Directory of Multinational Enterprises 1982-83*. Detroit: Gale Research.
- Stopford, John M. and Dunning, John H. (1983). *Multinationals: Company Performance and Global Trends*. London: Macmillan.
- Storper, Michael (1991). *Industrialization, Economic Development and the Regional Question in the Third World: From Import Substitution to Flexible Production*. London: Pion.
- Sutherland, Margaret (1991). 'Women in Higher Education: Effects of Crisis and Change', in G. Kelley and S. Slaughter, eds, *Women's Higher Education in Comparative Perspective*. Boston, MA: Kluwer Academic Press, 131-44.
- Sweet, James A. (1984). 'Components of Change in the Number of Households: 1970-1980', *Demography*, vol. XXI, no. 2, May, 129-41.
- Sweezy, Paul (1949). *Socialism*. New York: McGraw Hill.
- Tabak, Faruk and Kasaba, Resat (1994). 'Fatal Conjuncture: The Decline and Fall of the Modern Agrarian Order During the Bretton Woods Era', in P. McMichael, ed., *Food and Agrarian Orders in the World Economy*. Westport, CT: Greenwood.
- Taylor, Charles L. and Hudson, Michael C. (1972). *World Handbook of Political and Social Indicators*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Taylor, Michael J. and Thrift, N.J. (1982a). 'Introduction', in M.J. Taylor and N.J. Thrift, eds, *The Geography of Multinationals: Studies in the Spatial Development and Economic Consequences of Multinational Corporations*. London: Croom Helm, 1-13.
- _____. (1982b). 'Models of Corporate Development and the Multinational Corporation', in M.J. Taylor and N.J. Thrift, eds, *The Geography of Multinationals: Studies in the Spatial Development and Economic Consequences of Multinational Corporations*. London: Croom Helm, 143-2.
- Teece, David J. (1991). 'Support Policies for Strategic Industries: Impact on Home Economies', in *Strategic Industries in a Global Economy: Policy Issues for the 1990s*. Paris: OECD, 35-50.
- Teichler, Ulrich (1988). *Changing Patterns of the Higher Education System The Experience of Three Decades*. London: Jessica Kingsley.
- Therborn, Göran (1984). 'The Prospects of Labour and the Transformation of Advanced Capitalism', *New Left Review*, no. 145, May-June, 5-38.
- Thompson, Edward P. (1978). *The Poverty of Theory and Other Essays*. New York: Monthly Review Press.
- _____. (1965). 'The Peculiarities of the English', in R. Miliband and J. Saville, eds, *The Socialist Register, 1965*. New York: Monthly Review Press.
- _____. (1961). 'Review of Raymond Williams, *The Long Revolution*', *New Left Review*, nos 9 and 10, May-June and July-August, 2433 and 349.
- Tilly, Charles (1981). *As Sociology Meets History*. New York: Academic Press. (1989). 'Collective Violence in European Perspective', in T.R. Gurr, ed., *Violence in America*, Vol. 2. Newbury Park, CA: Sage, 62-101.
- Tournier, Michele (1973). 'Women and Access to Universities in France and Germany (1861-1967)', *Comparative Education*, vol. IX, no. 3, October, 107-18.
- Townroe, Peter M. and Keen, David (1984). 'Polarization Reversal in the State of Sao Paulo', *Regional Studies*, vol. XVIII, no. 1, February, 45-54.
- Tyler, Patrick E. (1992a). 'After the Cold War: As Fear of Big War Fades, Military Plans for Little Ones', *New York Times*, 3 February.
- _____. (1992b). 'U.S. Strategy Plan Calls for Insuring No Rivals Develop: A One-Superpower World. Pentagon's Document Outlines Ways to Thwart Challenges to Primacy of America', *New York Times*, 8 March. (1987). *Environmental Data Report*. Ox-

ford: Blackwell.

UN (United Nations) (1993). Report on the World Social Situation. Geneva: UN Publications.

_____(1992). Yearbook of Industrial Statistics 7990, I. New York: UN Publications. (1991). Yearbook of Industrial Statistics, 1989, I, II. New York: UN Publications.

_____(1989). World Economic Survey 7989. New York: UN Publications.

_____(1986). Urban and Rural Population Projections 7950-2025: The 7984 Assessment. New York: UN Publications.

_____(1985). Report on the World Social Situation. New York: UN Publications.

_____(1982a). Report on the World Social Situation. New York: UN Publications.

_____(1982b). Yearbook of Industrial Statistics, 7980,1. New York: UN Publications.

_____(1981). Yearbook of Industrial Statistics 7979,1. New York: UN Publications.

_____(1978). Report on the World Social Situation. New York: UN Publications.

_____(1977). Yearbook of Industrial Statistics 1975,1. New York: UN Publications.

_____(1976). Yearbook of Industrial Statistics, 1974, I, II. New York: UN Publications.

_____(1967). The Growth of World Industry 7953-65. New York: UN Publications.

_____(1957). Report on the World Social Situation. New York: UN Publications.

_____(1952). Preliminary Report on the World Social Situation. New York: UN Dept of Social Affairs.

_____(1952-70). Report on the World Social Situation. New York: UN Publications. UNCTC United Nations Center on Transnational Corporations (1991). World Investment Report 1997: The Triad in Foreign Direct Investment. New York: UN Publications.

_____(1988). Transnational Corporation in World Development, United Nations Publications E.88.II.A.7.

UN Center for Human Settlements (Habitat) (1987). Global Report

on Human Settlements. New York: Oxford University Press.

UNEP United Nations Environmental Program (1991). Environmental Data Report. Oxford: Blackwell.

UNICEF United Nations International Children's Emergency Fund (1989). Children on the Frontline. The Impact of Apartheid Destabilization and Warfare on Children in Southern and South Africa, 3rd edn. New York: UNICEF.

United States Congress, Senate, Select Committee to Study Government Operations with Respect to Intelligence Activities (1975). Alleged Assassination Plots Involving Foreign Leaders, Rep. No. 94-465 (November). Washington, DC: US GPO.

US Department of Agriculture, Foreign Agricultural Service, (1988) World Rice Reference Tables; World Wheat and Coarse Grains Reference Tables (unpublished printouts), Washington, D.C. June.

Uyanga, Joseph (1990). 'Economic Development Strategies: Maternal and Child Health', Social Science and Medicine, vol. XXXI, no.6, 649-59.

Vainio, H.; Parkin, D.M. and Tomatis, L. (1990). 'International Cancer Care', in J. Lambo and S. Day, eds, Issues in Contemporary International Health. New York: Plenum Medical Book, 165-201.

van Bruinessen, Martin (1992). Agha, Shaikh, and State: The Social and Political Structures of Kurdistan. London and Atlantic Heights, NJ: Zed.

van der Pijl, Kees (1984). The Making of the Atlantic Ruling Class. London: Verso.

van der Wee, Herman (1986). Prosperity and Upheaval: The World Economy, 7945-7980. Berkeley: University of California Press.

van Ginneken, Wouter and van der Hoeven, Rolph (1989). 'Industrialization, Employment and Earnings (1950-87): An International Survey', International Labour Review, vol. CXXVIII, no.5, 571-99.

Veeser, H. Aram, ed. (1989). The New Historicism. New York: Routledge.

Vergopoulos, Kostas (1979). 'L'hegemonie americaine apres la Seconde Guerre Mondiale et la formation de la bourgeoisie perip-

- herique en Grece', *Les temps modernes*, no.392, March, 1474-1503.
- Vernon, R. (1979). 'Product Cycle Hypothesis in a New International Environment', *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, vol. XLI, 255-48.
- Volkart, Edmund H. (1981). 'Seventy-five years of It', *The American Sociologist* 4 vol. XVI, no.1, February, 64-7.
- Wagner, Helmut (1983). *Alfred Schultz, An Intellectual Biography*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wainwright, Milton (1990). *Miracle Cure: The Story of Penicillin and the Gold Age of Antibiotics*. Oxford: Blackwell.
- Walker, R.B.J. and Mendlovitz, Saul, eds (1990). *Contending Sovereignities: Redefining Political Community*. Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Wallerstein, Immanuel (1992a). 'The Collapse of Liberalism', in R. Miliband and L. Panitch, eds, *Socialist Register 1992: New World Order?* London: Merlin, 96-110.
- _____. (1992b). 'Liberalism and the Legitimation of Nation-States: An Historical Interpretation', *Social Justice*, vol. XIX, no.1, Spring, 22-33.
- _____. (1991a). *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____. (1991b). *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms*. Cambridge: Polity.
- _____. (1984). *The Politics of the World-Economy: The States, the Movements, and the Civilizations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- _____. (1983). *Historical Capitalism*. London: Verso.
- _____. (1982). 'Dutch Hegemony in the Seventeenth-Century World-Economy', in M. Aymard, ed., *Dutch Capitalism and World Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 93-145.
- _____. (1979). 'Kondratieff Up or Kondratieff Down?', *Review*, vol.11, no.4, Spring, 663-73.
- _____. (1978). 'Annales as Resistance', *Review*, vol.1, no.3/4, Winter/Spring, 5-7.
- _____. (1954). 'McCarthyism and the Conservative', unpublished M.A. thesis, Columbia University.
- Wallerstein, Immanuel and Martin, William G. (1979). 'Peripheralization of South Africa: Changes in Household Structure and Labor-Force Formation', *Review*, vol.111, no.2, Fall, 193-207.
- Wallerstein, Immanuel; Martin, William G. and Dickinson, Torry (1982). 'Household Structures and Production Processes: Preliminary Thesis and Findings', *Review*, vol. V; no.3, Winter, 437-58.
- Watson, John B. (1925). *Behaviorism*. New York: WW Norton.
- Weaver, Warren (1948). 'Science and Complexity', *American Scientist*, vol. XXXVI, no.4, 536-44.
- Weitz, Morris, ed. (1966). *20th Century Philosophy: The Analytic Tradition*. New York: Free Press.
- Wexler, Mark N. (1990). 'Deep Ecology: An Emerging Critique of Conventional Wisdom', *Quarterly Journal of Ideology*, vol. XW, no.1, 15-38.
- Whaling, Frank, ed. (1987). *Religion in Today's World: The Religious Situation of the World from 1945 to the Present Day*. Edinburgh: Clark.
- Whichard, Obie G. (1981). 'Trends in U.S. Direct Investment Position Abroad, 1950-79', *Survey of Current Business*, vol. LXI, no.2, February, 39-56.
- White, Hayden (1987). *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- _____. (1978). *Topics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- _____. (1973). *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- WHO (World Health Organization) (1988a). *Four Decades of Achievement 1948-1988*. Geneva: WHO.
- _____. (1988b). *From Alma-Ata to the Year 2000: Reflections at the Midpoint*. Geneva: WHO.
- _____. (1980; 1992). *World Health Statistics Annual*. Geneva: WHO.
- Widgery, David (1976). *The Left in Britain: 1956-68*. Baltimore:

- Penguin.
- Williams, Karel, et al. (1987). 'The End of Mass Production?', *Economy and Society*, vol. XVI, no.3, 404-38.
- Williams, Raymond (1983). *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society* rev. edn. New York: Oxford University Press.
- Wilson, Maggie (1991). 'Europe: An Overview', in M. Wilson, ed., *Girls and Young Women in Education*. New York: Pergamon, 203-13.
- Wnuk-Lipinski, Edmund (1990). 'The Polish Country Profile: Economic Crisis and Inequalities in Health', *Social Science and Medicine*, vol. XXXI, no.8, 859-66.
- Wolf, Edward (1986). *Beyond the Green Revolution*. Washington, DC: Worldwatch Institute.
- Wolfe, Tom (1973). *The New Journalism*. New York: Harper & Row.
- Woo, Jung-en (1991). *Race to the Swift. State and Finance in Korean Industrialization*. New York: Columbia University Press.
- Woo-Cumings, Meredith and Loriaux, Michael (1993). *Past as Prelude: History in the Making of a New World Order*. Boulder, CO: Westview.
- Wood, Robert (1986). *From Marshall Plan to Debt Crisis: Foreign Aid and Development Choices in the World-Economy*. Berkeley: University of California Press.
- Wriston, Walter B. (1992). 'The Twilight of Sovereignty', speech given at the Commonwealth Club of California, 10 November.
- Yachir, Faysal (1988). *The World Steel Industry Today*. Tokyo: UN University.
- Yoshihara, Kunio (1976). *Japanese Investment in Southeast Asia*. Honolulu: University Press of Hawaii.
- Yoshitomi, Masaru (1991). 'New Trends in Oligopolistic Competition in the Globalisation of High-Tech Industries: Interactions Among Trade, Investment and Government', in *Strategic Industries in a Global Economy: Policy Issues for the 1990s*. Paris: OECD, 15-34.
- Zysman, John (1991). 'U.S. Power, Trade and Technology', *International Affairs*, vol. LXVII, no.1, January, 81-106.

sı'nda ve sınır bölgelerinde, taşeronlaştırmanın yaygınlaşması, çalışma dünyasını taşeronlaşmanın uygulandığı biçimlere almıştır.

İkincisi, 1967/73'ten sonra UAŞ'lar tarafından örülen devlet-sı ilişkisel şebekenin artarak yoğunlaşması küresel ekonomik faaliyetin şeffaf olmayan yarısının şişmesine yardım etmiştir. Devlete karşı giderek yaygınlaşan yıkıcı eğilimler çevrede ve yarıçevrede devlet şirketleri sektörüne ve/veya ithal ikameci sanayileşmeye bağlı faaliyetlere ölümcül bir darbe vurmuştur. Devlet aygıtlarının "sosyal" ücret düzenlemelerini -yani emek yasaları ve mevzuatı ile korunan ve devlet tarafından düzenlenen istihdam- izleme ve denetleme kapasitesinin azalması için "geçicileştirilmesini" artırmıştır. Sonuç olarak, yukarıdan, herşeyden önce sermayenin uluslararası yayılmasından kaynaklanan devlet-sı süreçler, aşağıdan, Fordist olmayan alanın serbestliğindeki artışla tahkim edilmiştir.

Merkez bölgelerde, 1960'ların sonunda ve 1970'lerde sermayenin kitlesel "denizası" göçüne, istihdam alanı dahilinde pazar aracılığıyla gerçekleşen geçici iş düzenlemelerinin öneminin sürekli artmasıyla birlikte merkezde sınav evişinin hızla çoğalması eşlik etti.⁸ Merkezdeki bu düzenlemeler hem kadın ve göçmenlerden oluşan rezerv emek ordusunu seferber etmeye yardım etmiş hem de tam zamanlı çalışan ücretli beyaz erkeklerin oluşturduğu geleneksel seçkin kadronun payını düşürmüştür. Son yirmi yılın birbiriyle yakından bağlantılı bu gelişmeleri fabrikalardan "terleme atölyelerine" kadar üretim yerlerindeki değişikliklere rengini vererek, "esnek uzmanlaşma", "post-Fordizm" ve "yeni yatırım biçimleri" etrafındaki tartışmalar tarafından doğrulandı (Örnek olarak, bkz., Piore ve Sabel, 1984; Williams vd., 1987). 1960'ların sonundaki emek isyanı dalgasından dolayı zaten bas- kı altında olan üretim ve iş yapılarında, dönüşümlerin uzun ömürlü olduğu ortaya çıktı.

O halde kısacası, yarıproleter hanelerin yavaş yavaş da olsa

⁸ Avrupa'da, bu eğilim kendini, geçici işçilerin ve sabit süreli sözleşmelerin kullanılması üzerindeki sınırlamaların gevşetilmesiyle ve çalışma süresinin düşürülerek ve organize edilerek istihdam üzerindeki korumanın azaltılmasıyla açığa vurdu (bkz. Osterman ve Kochan, 1990; Aglietta ve Brender, 1984: 173-9).

ilerleyen bir şekilde inşa edilmesine zemin hazırlamış olan A-evresindeki emek gücü oluşum kalıpları, B-evresindeki gelişmeler tarafından da güçlü bir şekilde desteklenmiştir (Fröbel, 1982). Merkezde, küçülmenin başlamasıyla birlikte 1970'lerde kadın emeğinin istihdamı yeni zirvelere ulaşmış ve 1980'lerde yarı-süreli ve sözleşmeli işler çalışma dünyasının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Örneğin, Britanya Krallığı'nda kadın emek gücü 3.1 milyon artarken erkek emek gücü sadece 300 bin artmıştır. Aşlında, 1994 sonunda, "gelir kazanacak bir şekilde istihdam edilmiş" kadınların sayısının erkeklerinkini geçmesi beklenmektedir. Yine Britanya Krallığı'nda, bugün dört çalışandan biri sürekli, tam zamanlı istihdamın dışında kalmaktadır. Sayılara geçici personel ve kendi işini yapanlar eklendiğinde bu oran %40'a yükselir (Beechey ve Perkins, 1987:37).

Buna ek olarak, küresel üretim aygıtlarının dünya çapında servis ve izleme işlerinin merkez bölgelerde toplanmasının, yarı-süreli istihdamla uyum içinde olduğu, hatta bu tarz istihdamı teşvik ettiği kanıtlanmıştır (Sassen, 1991). ABD'de 1980'lerde hızla büyüyen bu sektörde yarı-süreli istihdamı yalnızca kadın emeğine özgü bir olgu olmaktan çıkartacak şekilde öncelikle göçmen emek istihdam edilmiştir. Avrupa'da, göçmen emeğin üretim faaliyetlerine tahsis edilmiş olması hizmet sektöründe yarı-süreli kadın istihdamını görece daha fazla güvenceye almıştır. Bu, Avrupa'daki durgunlukta kadınların neden erkeklerden daha iyi durumda olduğunu kısmen açıklar: Erkeklerin %12 ila %14'üne karşılık kadınların genellikle %5.6'sı işsizdir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, Avrupa'da yarı-süreli istihdamın ve sözleşmeli işlerin izlenmesi için yapılan düzenlemeler, ortaya çıkan bu yeni duruma uyum sağlamak üzere aşamalı bir şekilde yeniden biçimlendirmiştir; bu tarz düzenlemelerin asla etkili olmadığı ABD'de ise kısmi zamanlı istihdam hızla artmıştır. Hem bu tür istihdamın hacmindeki hem de bunun Fordist olmayan çerçevesini kabul etmeye hazır insanların sayısındaki artış, Avrupa'nın tersine Amerika'da işsizlik yerine düşük ücretlerle sonuçlanmıştır.⁹ Sözleş-

⁹ Avrupa için verilen nominal rakamlar ABD için verilenlerden görece daha yüksektir (yaklaşık olarak, %11-12'ye karşılık %6-7), fakat bu rakamlara ABD'deki "ümitsiz iş arayanlar" dahil değildir.

Barnet, 1983: 107; Davis, 1974: 167-8, 184) Örneğin, Latin Amerika'da uzun zamandır zaten etkili olan ABD, 1945'te Latin Amerika'nın, Batı yarım küre için bir askeri ittifak olan Chapultapac Yasası'na bağlı kalmasını sağlayarak bu etkisini güçlendirdi (Keal, 1983: 108).

Ancak herşeyden çok stratejik nükleer silahlar tekeli elinde bulundurması, ABD'nin "Sovyet ve Çin işgal bölgelerinin sınırlarına dek uzanan her yeri kapsayan bir 'hakim etki alanına' müdahale etme hakkını talep etmesini" böylece savaş sonrası dönemde geçerli olacak bir 'tarihsel miras' oluşturmasını mümkün kılıyordu (Elsberg, 1981 : xi). Yani, Japon İmparatorluğu'nun sona ermesi ve Orta Doğu ve Asya'da İngiliz ve Fransız emperyal güçlerinin etkisinin azalmasıyla, ABD önce Truman doktrini ile Türkiye'de ve Yunanistan'da (böylece Ortadoğu petrolü üzerindeki ABD etkisi güvence altına alındı), daha sonra da Kuzeydoğu ve Güneydoğu Asya'da ipleri eline aldı. Böylece ABD, küresel bir güvenlik sağlamasına ek olarak petrol ve tarımsal mallar üzerinde denetim kurmak suretiyle, yandaşlarını kendine bağımlı bir ilişki biçimine zorladı.

İkinci önemli öge ise, savaşın ABD dışında tüm sanayileşmiş ekonomileri yok etmesi veya önemli ölçüde tahrip etmesiydi. Savaş izleyen yıllarda tüm Avrupa'da ekonomik şartlar çok kötüydü ve bu durum olağanüstü hava koşulları nedeniyle daha da zorlaşıyordu (Barnet, 1983: 110). Açlık, hastalık ve soğuk hava biraraya geldiğinde toplu insan ve hayvan ölümlerine sebep oluyordu (Solomon, 1982:14). Bunun yanında savaş sonrası millileştirmeler ve Avrupa devletleri arasındaki koordinasyon eksikliğinden dolayı ekonomik çöküş mevcuttu (Barnet, 1983: 113). Japonya'daki şartlar da, Fransa ve İtalya'da olduğu gibi ekonomik çöküş, politik karmaşa ve sol güdümlü işçi hareketleri nedeniyle aynı derecede çetindi (Moore, 1983).

Savaşın bitiminde üçüncü önemli bileşen ise sömürge dünyasında esmekte olan başkaldırı fırtınasıydı. En büyük sömürge bölgeleri Asya ve Afrika'daydı. Asya'da, Güneydoğu Asya'daki sömürge bölgeleri savaş sırasında Japonya tarafından işgal edilmişti ve bu durum yerel milliyetçiliği daha da körüklüyordu. Genel

de tüm sömürgeci güçler -Büyük Britanya, Fransa, Belçika, Portekiz, Hollanda- sömürgelerinde güç ve prestij kaybetmişlerdi. Sömürgeci güçlerin, genelde yerel ulusal hareketlerin denetimi *de facto* ele geçirdikleri bu bölgelerde tekrar otorite kurmaları gerekiyordu ki, bu da tuhaf bir durumdu.

Sömürgeleştirilmiş halkların kendi kendini yönetme ve bağımsızlık talepleri, ABD için hem bir fırsat hem de bir çelişki oluyordu. ABD sonunda, dünya çapında kendi "Açık Kapı" politikasını uygulayabilmek için Avrupa'nın kapalı ticaret bloklarını ve Japonya'nın bölgesel imparatorluğunu kırma şansına sahip olmuştu. Yine de dikkatli olmalıydı. ABD'nin Avrupalı müttefikleri, kendi sömürge imparatorluklarının dağıtılmasına şiddetle karşıydılar; ve ABD, Üçüncü Dünya'yı kapitalist dünya-ekonomisinin merkez-çevre yapısı içinde tutma planlarına tehdit oluşturabilecek devrimci bir sömürgelerin tasfiyesi sürecinden sakınıyordu.

Baskın dünya gücü olarak ABD, kapitalist dünya pazarının birliğini "mal ve paranın ulusal sınırları aşmasını önleyen engellerin olmadığı" çok taraflı ticarete dayalı bir şekilde yeniden inşa etme göreviyle yüz yüze kaldı (Borden, 1984:6; bkz. Gardner, 1980: 13, 42-47, 56-62). Bunu yaparken aynı zamanda elverişli bir güç dengesi yaratmalıydı. 1945'ten sonra çok taraflı ticarete yönelen başlıca tehdit dolar darlığıydı. ABD'nin 10 milyar dolar dış ticaret fazlası, yabancı dolar hesaplarında büyük bir darlığa neden olmuştu (Borden, 1984:6; Leffler, 1992: 164).

Ne tuhaftır ki, ABD'nin dünya üretiminde ve ticaretinde sahip olduğu üstünlüğün kendisi, dünya-ekonomisinin yeniden yapılandırılmasına bir tehdit oluşturmuyordu. Çünkü, Avrupa ve Asya'nın mali yönden aciz durumda olması, deniz aşırı pazarların ABD'ye kapanmasına neden olup, çok taraflı ekonomik entegrasyonun gerçekleşme olasılığını ortadan kaldırıyordu. ABD bu ülkeleri ihracat malları için pazar olarak görüyordu, ancak Japonya ve Batı Avrupa, ABD'den gıda, hammadde ve yeniden inşa için bağımlı oldukları diğer malları alabilecek yeterli dolara sahip değildi (Wallerstein, 1991a:26). Dahası ABD-Sovyet rekabeti, Batı Avrupa'nın (daha sonra Japonya'nın) Doğu Avrupa'daki, Çin'de-

"Şurası kesin ki, sistemik kaostan sonra yeni bir düzen ya da düzenler gelir. Fakat burada durmamız gerek. Böyle bir yeni düzenin nasıl olacağını görmek mümkün değil. Sadece nasıl bir düzen istediğimizi belirtmek ve bu düzeni kurmak için mücadele etmek mümkün.

"Sonucu önceden belirleyemezsek, dolayısıyla öngöremezsek de, bu durum oturup da çaresizce fırtınanın bizi sarmasını beklememiz gerektiği anlamına gelmemelidir. Her tarihsel krizde olduğu gibi önümüzde gerçek tarihsel seçenekler vardır. Bu seçeneklerin açık bir şekilde ayırdına varanlar ve ortak çaba ile davrananlar, tercih ettikleri sonuca ulaşmaya tarihin görünmez eline inananlardan daha yakındırlar. Elinizdeki kitap bu çabaya yardımcı olmak için yazılmıştır."

Immanuel Wallerstein

ISBN: 975-7112-64-X

9 789757 112648

avesta